

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Навчально-науковий інститут філології та журналістики

*До 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка
До 100-річчя кафедри слов'янських і германських мов*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
КАФЕДРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
І ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Колективна монографія

Новоград-Волинський
НОВОГрад
2019

УДК 811.161.2+37.041
Н42

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 26 жовтня 2018 р.)

Рецензенти:

Іванова Л. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Шевчук Т. С. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства, слов'янських мов та світової літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Монографію видано за сприяння та допомогою випускників бакалаврату зі спеціальності 014.02 Середня освіта (Мова і література (російська)) 2019 року

Н42

Наукові записки кафедри слов'янських і германських мов : колективна монографія / редактор-упорядник Т.С. Недашківська. — Новоград-Волинський : НОВОГрад, 2019. — 416 с.

ISBN: 978-617-7628-27-8

У колективній монографії, присвяченій 100-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка і кафедри слов'янських і германських мов, його випускники представили проміжні результати роботи над колективною темою «Актуальні питання дослідження тексту: семантика, парадигматика, лінгводидактичний і психолінгвістичний аспекти». У розділ психолінгвістичних досліджень включено доробок молодих вчених житомирського психолінгвістичного осередку, які працюють за науковим керівництвом завідувача кафедри.

У монографії висвітлено актуальні проблеми формування й сприймання семантики сучасних російськомовних і англійськомовних текстів, психолінгвістичні дослідження картини світу сучасного українця, проблеми перекладу текстів, включаючи специфічні електронні тексти.

Матеріали колективної монографії можуть стати в нагоді філологам і науковцям інших галузей, які працюють над спорідненими проблемами, аспірантам, магістрантам і студентам закладів вищої освіти.

© Недашківська Т.С., 2019

ISBN: 978-617-7628-27-8

© Колектив авторів, 2019

Зміст

<i>Н.К. Месяц</i>	
История кафедры	4
<i>Т.Є. Недашківська</i>	
Сьогодення кафедри	32
Розділ 1. Проблеми формування і сприймання семантики тексту	38
<i>А.М. Приймак</i>	
Текст як лінгвістичний феномен	38
<i>В.Л. Вигівський</i>	
Особливості утворення термінологічних словосполучень-омофраз та експлікація їх значень лінгвальним ко-текстом (на матеріалі англomовної військової фразеології)	54
<i>А.М. Велика</i>	
Функціонально-семантична зумовленість еліптичних конструкцій	74
<i>Т.Є. Нікішова</i>	
Вербальні засоби вираження емоційно-оцінних концептів у творах Т. Г. Шевченка і Л. М. Толстого	111
<i>Г.А. Петрова</i>	
Неологізми англomовної фразеології другої половини ХХ – початку ХХІ століть (структурно-семантичні особливості)	140
<i>О.В. Прищеп</i>	
Проблема ефекту очуження у теоретико-літературних дослідженнях	166
Розділ 2. Психолінгвістичні дослідження картини світу сучасного українця	181
<i>Т.Є. Недашківська</i>	
Професійна компетентність і професійні компетенції державних службовців як теоретико-методологічна проблема	181
<i>О.Ф. Загородня</i>	
Мовна і концептуальна картини світу у специфіці та взаємодії	215
<i>Л.В. Кушмар</i>	
Структурні особливості фрагмента картини світу (на прикладі лексики економічної сфери)	243
<i>О.В. Денисевич</i>	
Моделі семантичної організації асоціативних полів рекламної лексики	266
<i>Т.В. Власова</i>	
Звукосимволізм: сучасні лінгвістичні дослідження	292
Розділ 3. Проблеми перекладу	335
<i>С.Б. Моркотун</i>	
Категорії оцінювання й адресування при перекладі статей англomовних електронних ЗМІ	335
<i>М.В. Поліщук</i>	
Російсько-англійські лексичні інтерференції у тексті інтернет-коментаря	360
<i>О.Л. Башманівський</i>	
Проблема оцінювання якості машинного перекладу	388

ИСТОРИЯ КАФЕДРЫ

Кафедра славянских и германских языков – одна из старейших кафедр университета. Своими корнями она уходит в 1919 год, когда 16 октября в Житомире открылся Волынский педагогический институт. Тогда в институте действовали так называемые цикловые комиссии, в том числе по русскому языку. В 1929 году цикловые комиссии были реорганизованы в кафедры, среди которых была кафедра русского языка. В 1994 году она была переименована в кафедру славянских языков, а с 2003 года – в кафедру славянских и германских языков.

В разные годы кафедрой заведовали:

Мария Борисовна Храмой (1946–1956 г. г.),

Василий Михайлович Прилипко (1956–1958 г. г.),

Евгений Александрович Сидельников (1958–1962 г. г.),

Аза Феодосьевна Папина (1962–1972 г. г., 1974–1976 г. г.),

Николай Федорович Гавронов (ноябрь–декабрь 1973 г., 1976–1977 г. г.),

Михаил Александрович Лецкин (1977–1989 г. г.),

Наталия Куприяновна Месяц (1989–2013 г. г.),

Татьяна Евгеньевна Недашковская (2013 г. – по настоящее время).

Архивные сведения о предвоенном периоде функционирования кафедры чрезвычайно скупы. После освобождения Житомира от немецко-фашистской оккупации из эвакуации возвратились преподаватели и сотрудники пединститута¹, начались учебные занятия на историческом и словесно-литературном факультетах, где было два отделения по специальностям «Украинский язык и литература» и «Русский язык и литература». В 1946 г. деканом факультета был избран Сергей Трифонович

---

¹ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 19.

Радчук-Павленко, а заведующей кафедрой русского языка – Мария Борисовна Храмой².

В послевоенный период на кафедре работали завкафедрой М.Б. Храмой, старший преподаватель Н.М. Годованюк, ассистенты Е.Р. Городецкая и Г.И. Сарнацкая, старший лаборант М.В. Хомичевский. В 1948 г. на кафедру пришёл первый в её истории кандидат филологических наук, доцент В.М. Прилипко, который в 1956 году возглавил кафедру. С июля 1958 г. на кафедре работал кандидат филологических наук, доцент Е.А. Сидельников, который в декабре был назначен исполняющим обязанности заведующего кафедрой, а в 1959 году избран на эту должность³. В этом же году кафедра пополнилась кандидатом филологических наук, доцентом В.К. Журавлёвым и кандидатом педагогических наук, доцентом В.В. Анохиной, которые проработали до 1961 года.

Преподаватели кафедры занимались научными исследованиями. Так, доцент В.М. Прилипко в 1949 году написал первый раздел докторской диссертации на тему: «О принципах морфологического членения слова», старший преподаватель Н.М. Годованюк завершил кандидатскую диссертацию на тему: «Язык поэмы Гоголя «Мёртвые души». В 1950 году в институте были возобновлены выпуски «Учёных записок». После празднования тридцатилетия Житомирского пединститута вышел первый послевоенный том этого издания⁴. В нём была помещена статья В.М. Прилипко «Из истории русского словообразования». В 1954 году в институте состоялась юбилейная научная сессия, посвященная 300-летию воссоединения Украины с Россией. В её материалах были напечатаны статьи М.Б. Храмой «Украинизмы в несобственно прямой речи в повестях В. Пановой («Кружелиха», «Спутники»)» и Н.М. Годованюка «Роль Гоголя в

---

² Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. С. 50.

³ Там само. С. 47.

⁴ Учёные записки Житомирского пединститута. Житомир : Радянська Житомирщина, 1950. 213 с.

истории русского литературного языка»⁵. В третий том «Учёных записок» (историко-филологическая серия) вошли статьи В.В. Прилипко «К вопросу о постановке практических занятий по исторической грамматике русского языка» и Н.М. Годованюка «Материалы для словаря поэмы Н.В. Гоголя «Мёртвые души»⁶. В 1956 г. в издательстве «Радянська школа» вышел учебник для 6–7 классов средней школы с украинским языком обучения «Русский язык. Часть 2. Синтаксис», подготовленный преподавателями Г.И. Сарнацкой, М.Б. Храмой и учителями Е.К. Ищенко, Г.С. Щасной под руководством доцента кафедры украинского языка Т.В. Баймута⁷. Доцент В.К. Журавлёв печатал статьи в журнале «Вопросы языкознания», а также в «Учёных записках Житомирского пединститута», руководил экспедициями по изучению диалектов Житомирщины.

В 1956–1957 учебном году филологический факультет был объединён с факультетом иностранных языков. В это время кафедра принимала участие в подготовке студентов по специальности «Русский язык и литература, английский язык», «Русский язык и литература, немецкий язык». В 1958 году состоялся первый выпуск учителей этих специальностей. В середине 60-ых годов подготовку таких специалистов прекратили (в 1986 г. она была возобновлена). В 1959 г. на филологическом факультете начали готовить учителей русского языка для школ Узбекистана, в эту работу включилась и кафедра русского языка⁸.

С 1958 по 1962 г. г. кафедрой руководил доцент Е.А. Сидельников. В это время здесь работали ст. преподаватель М.Б. Храмой, ассистенты Е.Р. Городецкая, Е.Д. Бойко (Илларионова), ст. лаборант (преподаватель-почасовик) В.Ф. Тышкевич. В 1962 г. в Житомир приехала выпускница Киевского пединститута имени А.М. Горького кандидат филологических

---

⁵ Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 300-річчю воз'єднання України з Росією. Житомир, 1954. С. 80–84.

⁶ Наукові записки. Т.П.Серія історико-філологічна. Київ : Рад.школа, 1955.

⁷ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 21.

⁸ Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. С. 52.

наук, доцент А.Ф. Папина, которая возглавила кафедру. Вскоре кафедра пополнилась новыми преподавателями и сотрудниками, среди которых ассистенты Н.Ф. Гавронов и И.О. Федоровская, доценты Д.И. Ганич и Н.С. Черноусова, ст. лаборант (преподаватель-почасовик) М.И. Чиркова.

Возглавив кафедру, доцент А.Ф. Папина активизировала научную работу среди преподавателей и студентов. В круг её научных интересов входили исследования взаимодействия систем в структуре русского языка. С результатами своих исследований она выступала на конференциях в Житомире, Риге, Кишиневе. Н.Ф. Гавронов исследовал вопросы правописания иноязычных слов с удвоенными согласными, М.Б. Храмой анализировала природу орфографических ошибок в письменных работах учащихся школ.

В 60-ые годы кафедра в составе филологического факультета обеспечивала подготовку студентов по таким специальностям: «Русский язык и литература», «Русский язык и литература, английский язык», «Русский язык и литература, немецкий язык», «Русский язык и литература с педагогикой».

В конце 60-ых годов А.Ф. Папина организовала студенческий научный лингвистический кружок, который занимался статистическими исследованиями языка произведений русских и украинских писателей. Кружок посещала талантливая студенческая молодёжь: Людмила Иванова (ныне профессор Киевского национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова), Тамила Слободянюк (позже доцент кафедры русского языка этого же вуза), Наталия Месяц (позже заведующая кафедрой славянских и германских языков ЖГУ), Виктор Дьяченко и Руслана Хмелинская (позже доценты этой же кафедры).

С результатами своих исследований кружковцы выступали на научных студенческих конференциях в Житомире, Киеве, Одессе, Виннице. В 1972 г. на республиканском конкурсе «Студент и научно-технический прогресс» работа кружковцев была отмечена дипломом I степени.

В это время кафедра принимала участие в подготовке учителей русского языка для европейских стран (доцент А.Ф.Папина в июле 1968 г. работала на курсах учителей русского языка в Германии). Эту работу в последующие годы продолжали и другие преподаватели.

Кафедра русского языка осуществляла подготовку педагогических кадров для школ Житомирской области, а также для школ Узбекской ССР⁹. Куратором студентов из Узбекистана была Ита Овсеевна Федоровская. Эти студенты вовлекались в научную работу, принимали участие в студенческих научных конференциях. Например, Н. Есанжалиев выступил с докладом «Русский язык в Узбекистане» (научный руководитель – И.О. Федоровская), Л. Барашева – с докладом «Сочинения по фильмам в 4 классе» (научный руководитель – Н.С.Черноусова).

Украинцы и узбеки вместе жили в общежитии, вместе проводили свободное от учёбы время, вместе встречали праздники. Студенты из Узбекистана были активными участниками художественной самодеятельности. Никто не оставался равнодушным, когда на сцену выходил в украинской вышиванке Т. Турдыкулов и пел украинскую песню «Із сиром пироги».

В начале 70-ых годов на кафедре работали: заведующая кафедрой доцент А.Ф. Папина, ст. преподаватели М.Б. Храмой, Н.Ф. Гавронов, И.О. Федоровская, Е.Д. Бойко (Илларионова). В коллектив кафедры влились новые сотрудники: доценты З.И. Малярчук, Н.П. Казаева и М.А. Лецкий, выпускники ЖГПИ Л.П. Иванова, В.Н. Кудимова, ст. лаборант, а впоследствии доцент Р.М. Хмелинская, ст. лаборант, а впоследствии ассистент Е.А. Кузьменкова.

В 1970 г. на филологическом факультете по инициативе заведующей кафедрой А.Ф. Папиной впервые в качестве дисциплин по выбору студентов были введены польский и чешский языки. Занятия проводил доцент

---

⁹ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 43.

В.Н. Питинов. К сожалению, в период застоя эти факультативы прекратили свою деятельность.

С 1972–1973 уч. года в Житомирском пединституте начали обучаться студенты из Казахстана (Джамбульская, Чимкентская, Кзыл-Ордынская, Талды-Курганская и Семипалатинская области). Кафедра готовила специалистов по профилю «Учитель русского языка и литературы в национальной школе»¹⁰. Эта работа продолжалась до 1993 года¹¹. Куратором в казахской группе была Ита Овсеевна Федоровская, которая окружила юношей и девушек материнской заботой, много внимания уделяла студентам, проявлявшим интерес к научным исследованиям. Под её руководством В. Махпиров исследовал тюркизмы в топонимике Полесья, написал и защитил дипломную работу на эту тему, Б. Акталов подготовил доклад «Восточные слова в творчестве А.С. Пушкина», И. Джумагалиева – доклад «Тюркские лексические элементы в русских произведениях Т.Г. Шевченко». К. Баисов под руководством доцента З.И. Малярчук подготовил доклад «Литературный язык и жаргоны».

После возвращения из длительной командировки в Польшу А.Ф. Папина укрепляет кадровый состав кафедры. Из Мичуринска приехал доцент Ф.В. Попов, в состав кафедры влились бывшие участники лингвистического кружка, которые после окончания института работали в школах Житомирской области Н.К. Месяц и В.В. Дьяченко, почасово начала работать Т.Н. Фадеева. После окончания аспирантуры по направлению Министерства образования Украины из Киева прибыли И.Ф. Гудзик и Т.А. Грищенко.

В этот период преподаватели кафедры активно работали над повышением своего научно-теоретического уровня: Р.М. Хмелинская училась в аспирантуре Института языковедения имени А.А. Потебни АН

---

¹⁰ Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. С. 52.

¹¹ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 43.

УССР (1974–1978 г. г.), В.Н.Кудимова без отрыва от производства начала обучение в аспирантуре Киевского пединститута имени М. Горького (1975 г.), Н.К. Месяц – в аспирантуре НИИ педагогики АПН УССР (1976 г.), И.Ф. Гудзик было присвоено учёное звание доцента (декабрь 1977 г.), Т.А. Гришенкова и И.О. Федоровская проходили стажировку в Институте языковедения имени А.А. Потебни АН УССР (1977 г. и 1978 г.).

Кафедра русского языка тесно сотрудничала с кафедрой украинского языка. В октябре 1976 г. по инициативе заведующих Н.В. Никончука и А.Ф. Папиной была организована и проведена Республиканская научная конференция «Науково-технічний прогрес і мова». В сборнике докладов и тезисов конференции были помещены материалы преподавателей кафедры русского языка: А.Ф. Папиной, И.О. Федоровской, В.Н. Кудимовой, Н.К. Месяц, Т.А. Гришенковой, а также аспирантки Р.М. Хмелинской и ст. лаборанта Е.А. Кузьменковой¹².

Преподаватели кафедры продолжали оказывать помощь в подготовке учителей русского языка европейских странах. Так, Н.Ф. Гавронов выезжал в Германскую Демократическую Республику (1975–1976 г. г.), А.Ф. Папина – в Польшу (1972–1974 г. г., 1975 г., 1977–1978 г. г.).

В середине 70-ых годов в педагогических институтах Украины студентам, имевшим высокие показатели в учёбе и проявлявшим склонности к научной работе, было разрешено писать дипломные работы и защищать их перед государственной комиссией. В 1974–1975 учебном году студентка Ирина Козубенко под руководством доцента А.Ф. Папиной написала первую в истории кафедры дипломную работу по русскому языку, посвященную семантическим полям в русском языке.

Кафедра много внимания уделяла воспитательной работе среди студентов. Под руководством А.Ф. Папиной в институте ежегодно проводилась «Неделя русского языка», во время которой студенты филологического факультета выступали на других факультетах с

---

¹² Науково-технічний прогрес і мова. // Тези республіканської наукової конференції. Житомир, 1976.

сообщениями об истории слов, об именах, о названиях городов, сёл, улиц, о попытках создания искусственных языков, о клубе мировых языков и месте русского языка среди них. В коридорах филологического факультета разворачивалась выставка стенных газет, посвященных различным аспектам русского языка, проводился конкурсный диктант. Завершалась «Неделя русского языка» концертом, неизменными участниками которого были студенты из Казахстана. По инициативе преподавателя Л.П. Ивановой каждую неделю в общежитии проводились «Филфаковские пятницы», на которые приходили преподаватели и студенты. Здесь они общались в неформальной обстановке: читали стихи, обсуждали новые книги, проводили капустники и, конечно, танцевали.

В 1977 г. кафедру возглавил выпускник МГУ кандидат филологических наук, доцент Михаил Александрович Лецкий. На кафедре продолжали работать доцент А.Ф. Папина (до 1978 г.), старший преподаватель И.О. Федоровская, доцент Ф.В. Попов, доцент И.Ф. Гудзик, ассистенты В.Н. Кудимова, Н.К. Месяц, В.В. Дьяченко, Т.А. Гришенкова и Т.Н. Фадеева. В конце 70-ых годов из аспирантуры возвратилась Р.М. Хмелинская, на кафедру пришли доцент Э.Х. Пелешок и старший преподаватель С.И. Гужанов.

О научных интересах кафедры в этот период можно судить по выступлениям преподавателей на отчетных конференциях института (доцент Ф.В. Попов «Однородность и сочинение в русском языке», ст. преподаватель И.О. Федоровская «О некоторых тюркизмах в говорах правобережного Полесья», и.о.доцента И.Ф. Гудзик «Методика выявления навыков чтения / понимания учебного текста учениками 4–8 классов», ассистент Н.К. Месяц «Явление транспозиции при изучении числительного», ассистент Т.А. Гришенкова «К истории наименования лиц, занимающихся скотоводством», ассистент В.Н. Кудимова «К вопросу о дифференциации полных и неполных предложений в современном русском языке»).

Преподаватели кафедры оказывали научно-методическую помощь учителям школ области. Так, в ноябре 1978 г. кафедра принимала участие в областной научно-практической конференции «Пути усовершенствования учебно-воспитательного процесса в школе и повышение качества знаний учащихся», в 1979 г. провела областную научно-практическую конференцию «Пути и формы совершенствования преподавания русского языка в школах и дошкольных учреждениях области».

На отчетной научной конференции кафедр института за 1979 г. были представлены доклады членов кафедры, такие как «Диахронные процессы в семантической структуре агентивных наименований» (старший преподаватель Т.А. Гришенкова), «Из опыта картографирования тюркских лексических элементов в говорах правобережного Полесья» (ст. преподаватель И.О.Федоровская), «Научные основы обучения русскому языку в школах Украины» (ассистент Н.К. Месяц), «Переносное употребление архитектурной лексики» (ассистент Р.М. Хмелинская). Преподаватели кафедры выезжали на конференции в другие вузы.

В 80-х г. г. руководить кафедрой продолжал доцент М.А. Лецкий. На кафедре работали доценты Ф.В. Попов, Т.А. Гришенкова, В.Н. Кудимова, Н.К. Месяц, Р.М. Хмелинская, старшие преподаватели И.О. Федоровская, В.В. Дьяченко, ассистенты Т.Н. Фадеева и Т.Ф. Алексеева. Коллектив кафедры пополнился новыми сотрудниками, среди которых были старший преподаватель А.М. Кулюкин, выпускницы Житомирского пединститута ассистенты И.И. Козубенко и Т.Н. Сокол, а также старший преподаватель М.И. Чиркова, ассистент Л.И. Рудницкая.

Введение «Практического курса русского языка» в учебные планы всех факультетов педагогических институтов обусловило значительный рост потребности в преподавателях кафедры русского языка. Поэтому в её штат были приняты новые сотрудники, среди которых выпускники института: Е.А. Мирошниченко, Т.Е. Недашковская, А.Н. Приймак, Т.С. Гужанова, И.М. Плотницкая, Е.Я. Андрушенко, Н.И. Бобунова, К.М. Головина,

А.А. Гуцалюк, Т.М. Сидорчук, И.Н. Снопко, И.Ю. Стрекалова, С.В. Рудницкий, Л.А. Холодницкая. Короткое время на кафедре работала ассистент Н.А. Костюк, которая одновременно выполняла обязанности заместителя декана филологического факультета.

В 80-х годах были защищены кандидатские диссертации: В.Н.Кудимовой – в Киевском пединституте (1980 г.), Н.К. Месяц – в Московском пединституте (1982 г.), Р.М. Хмелинской – в Институте языкознания имени А.А. Потебни АН Украины (1984 г.), Л.И. Рудницкой – в Днепропетровском университете (1987 г.), И.О. Федоровской – в Киевском пединституте (1987 г.).

Кафедра продолжала сотрудничество с доцентом А.Ф. Папиной, которая в это время работала на кафедре русского языка Киевского государственного университета им. Т.Г. Шевченко. Она руководила подготовкой кандидатской диссертации В.В. Дьяченко, вместе с ассистентом Н.К. Месяц они представили доклад на тему: «Л.В. Щерба о теоретическом значении изучения ошибок в речи» на научных чтениях, посвященных 100-летию со дня рождения академика Л.В.Щербы (Киев, 1980 г.).

Специалисты кафедры оказывали помощь в подготовке учителей русского языка школ и гимназий европейских стран, куда они выезжали для работы на летних курсах. В Чехословакию выезжал В.В. Дьяченко (1978 и 1980 г. г.), в Венгрию – Н.К. Месяц (1983, 1984, 1985 г. г.), в Болгарию и Венгрию – Р.М. Хмелинская (1987 и 1989 г. г.), в Венгрию – Л.И. Рудницкая (1989 г.).

О научной работе кафедры в этот период можно судить по материалам отчетно-научной конференции кафедр института за 1980 г. и десятую пятилетку. В работе конференции приняли участие 11 преподавателей кафедры, которые представили следующие доклады: «О выразительных ресурсах различных языковых уровней и категорий» (Ф.В. Попов), «Семантические процессы в структуре многозначных слов» (Т.А. Грищенко), «Атлас лексики тюркского происхождения на ареале

правобережнополесских говоров (задания и принципы картографирования)» (И.О. Федоровская), «Мемуарная лениниана как источник сведений о лингвистических интересах В.И. Ленина» (М.А. Лецкий), «Варьирование значений приставки *за-* в семантической структуре приставочного глагола» (О.М. Кулюкин), «Роль порядка слов и интонации в структурно-семантической соотнесённости полных и неполных предложений» (В.Н. Кудимова), «Учёт транспозиции как система обучения сходному в грамматике близкородственных языков» (Н.К. Месяц), «О порядке слов во фразеологических сочетаниях, образованных по модели «Имя существительное плюс имя прилагательное» (С.И. Гужанов), «Антропонимика древнерусских летописей» (И.И. Козубенко), «Переносное употребление архитектурной лексики» (Р.М. Хмелинская), «Преподавание периферийной русской лексики в группах студентов специальности «Украинский язык и литература» (Т.Н. Фадеева).

В 1984 г. кафедра инициировала проведение областного совещания-семинара учителей русского языка и литературы, в 1985 г. принимала участие в IX научно-практической конференции кафедр института «Усовершенствование форм и методов контроля самостоятельной работы студентов». В целом за 1980–1985 г. г. преподаватели кафедры представили 67 публикаций общим объемом 32,5 печатного листа. Наиболее активно работали доценты М.А. Лецкий, Н.К. Месяц, ст. преподаватель И.О. Федоровская.

К научному поиску привлекались студенты, которые выступали с докладами: «Летописные *деревичи* и их судьба в восточнославянской топонимичной системе» (студент С. Сластухин, научный руководитель И.О. Федоровская), «Особенности номинации произведений художественной литературы» (студентка Е. Калюжная, научный руководитель Р.М. Хмелинская), «Актуальность методических взглядов Ф.И. Буслаева» (студентка М. Маргулис, научный руководитель Н.К. Месяц),

«Трансформационные процессы в системе частей речи» (студентка В. Ляшенко, научный руководитель М.И. Чиркова).

Научной работой занимались также студенты из Казахстана: И. Джумагалиева «Тюркская лексика в русском творчестве Т.Г. Шевченко» (научный руководитель – И.О. Федоровская), И. Сартаева «Семантическая неопределённость слов в русском языке» (научный руководитель – М.А. Лецкий), И. Арстангалиева «Система работы по развитию русской речи школьников национальных школ» (научный руководитель – Н.К. Месяц).

При кафедре продолжал работать студенческий лингвистический кружок (руководитель – М.А. Лецкий), а также был создан кружок методики (руководители – Н.К. Месяц и И.О. Федоровская). Опыт работы методического кружка был представлен в республиканском журнале «Вища і середня педагогічна освіта»¹³. Кафедра продолжала проводить ставшие традиционными «Недели русского языка».

В январе 1989 г. кафедру возглавила кандидат педагогических наук, доцент Наталия Куприяновна Месяц. Под её руководством коллектив кафедры работал над общей исследовательской темой «Теоретическая и методическая подготовка учителя-словесника к работе в условиях украинской национальной школы». По этой теме Н.К. Месяц издала пособие для учителей «Изучение частей речи в условиях двуязычия», раздел в коллективной монографии «Методика изучения русского языка». С авторским спецкурсом «Особенности изучения русского языка в школах Украины» она выступала перед учителями Житомира и Житомирской области, Днепропетровска, Запорожья, Тернополя, Чернигова, Луганска, Ужгорода, читала лекции в Киевском центральном институте усовершенствования учителей.

В 1989 г. в институте проводилось анкетирование студентов «Преподаватель глазами студентов», где студенты по десятибалльной шкале

---

¹³ Месяць Н.К., Федорівська І.О. Методичний гурток у педвузі як засіб удосконалення педагогічної майстерності майбутніх вчителів // Вища і середня педагогічна освіта. Вип. 14. Київ : Вища школа, 1989. С. 72–74.

оценивали работу преподавателей. От 8 и выше баллов (высокий уровень) получили преподаватели кафедры И.О. Федоровская (8,5), Н.К. Месяц (8,1), М.И. Чиркова (8), выше 7 баллов (должный уровень) получили преподаватели М.А. Лецкий (7,9), Т.М. Сидорчук (7,9), В.В. Дьяченко (7,5), Н.И. Бобунова (7,5).

Заведующая кафедрой поставила перед преподавателями задачу значительно повысить научно-теоретический и организационно-методический уровень лекций и практических занятий. На кафедре развернулось движение наставничества, активизировались контрольные и взаимные посещения, принципиально обсуждались открытые лекции, практические и лабораторные занятия. При повторном проведении анкетирования в 1990 г. оценку выше 9 баллов получили И.О. Федоровская, Н.К. Месяц, В.В. Дьяченко, Н.И. Бобунова, оценку выше 8 получили М.А. Лецкий, М.И. Чиркова, Е.Я. Андрушенко.

Преподаватели кафедры активно повышали свой научно-теоретический уровень. Над диссертациями работали В.В. Дьяченко, Н.И. Бобунова, Е.Я. Андрушенко, Т.С. Гужанова, Т.Е. Недашковская, И.М. Плотницкая, А.Н. Приймак, С.В. Рудницкий. Преподаватели кафедры (Н.К. Месяц, И.О. Федоровская и В.В. Дьяченко) под руководством профессора Е.Н. Иващенко включились в выполнение коллективной темы «Свод памятников Житомирской области». Доцент Н.К. Месяц входила в коллектив, работавший над темой «Содержание и воспитание детей-сирот в детских домах Житомирской области» (научный руководитель – профессор Н.И. Лавринович).

К научной работе привлекались студенты. Под руководством преподавателей они опубликовали 11 научных статей, студентка М. Маргулис вместе с доцентом Н.К. Месяц издали методические рекомендации для учителя «Сравнительно-исторические комментарии при изучении русского языка в школе». На кафедре продолжал работать

студенческий лингвистический кружок, которым руководила Т.Е. Недашковская.

В 1989 г. по приглашению кафедры приезжал читать спецкурс выпускник ЖГПИ профессор Валерий Уйгурович Махпиров. При встрече с преподавателями он вспоминал свои студенческие годы в Житомире, благодарил всех, кто его учил, и более всего Иту Овсеевну Федоровскую, которая открыла ему путь в большую науку. На автореферате диссертации, подаренном наставнице, В.У. Махпиров написал: “Дорогой Ите Овсеевне, моему первому Учителю и Наставнику в тюркологии, а также и во всей жизни”.

Преподаватели кафедры принимали участие в воспитании студенческой молодёжи как кураторы академических групп. Они также проводили вечера в общежитии, выезжали в сёла Житомирской области для профориентационной работы среди учащихся, консультировали учителей, читали лекции среди населения. В начале 90-х годов на кафедре работало 24 преподавателя, среди них: заведующая кафедрой Н.К. Месяц, доценты Т.А. Гришенкова, В.Н. Кудимова, М.А. Лецкин, Л.И. Рудницкая, Р.М. Хмелинская, И.О. Федоровская, старшие преподаватели В.В. Дьяченко, Т.Е. Недашковская, М.И. Чиркова, ассистенты Т.Ф. Алексеева, Е.Я. Андрушенко, К.М. Головина, Н.И. Бобунова, Т.С. Гужанова, А.А. Гуцалюк, Е.А. Мирошниченко, А.Н. Приймак, С.В. Рудницкий, И.Н. Снопко, И.Ю. Стрекалова, И.М. Плотницкая.

В 1990 г. в составе филологического факультета кафедра перешла в новый восьмиэтажный корпус¹⁴, где разместилась на третьем этаже. Тут были оборудованы кабинеты русского языка, методики русского языка, несколько позже – польского языка. Рекреационные зоны украсили портреты известных лингвистов. На кафедре были возобновлены выпуски «Лингвистического бюллетеня», где каждые две недели представлялась

---

¹⁴ Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. С. 54.

новая информация по истории русского языка, студенческие стенные газеты и под. В конце 90-ых годов кафедра переместилась на пятый этаж, где находится и ныне.

Преподаватели кафедры продолжали активно повышать свой научно-теоретический уровень. Так, в 1990 г. в Киевском государственном университете имени Т.Г. Шевченко защитили кандидатские диссертации В.В. Дьяченко и Т.Е. Недашковская. Значительно активизировалось участие преподавателей кафедры в научных конференциях. В 90-х г.г. они принимали участие в международных и всеукраинских научных конференциях, проходивших в Москве, Киеве, Минске, Гродно, Львове, Харькове, Жешуве (Польша), Тернополе, Симферополе, Запорожье, Дрогобыче, Полтаве, Ивано-Франковске, Нежине. Преподаватели активно печатали статьи в журнале «Русский язык в учебных заведениях Украины».

Перестройка во всех сферах жизни общества, провозглашение украинского языка государственным в Украине резко сократили потребность в учителях русского языка, что в свою очередь обусловило изменения в кадровом составе кафедры. Так, в 1994 г. на кафедре осталось работать 10 преподавателей (заведующая кафедрой Н.К. Месяц, доценты М.А. Лецкин, Т.А. Гришенкова, В.Н. Кудимова, Л.И. Рудницкая, Р.М. Хмелинская, старшие преподаватели В.В. Дьяченко, Т.Е. Недашковская, М.И. Чиркова, ассистент А.Н. Приймак).

После провозглашения независимости Украины и предоставления представителям всех народов, живущих в Украине, права изучать родной язык по инициативе заведующей кафедрой Н.К. Месяц на филологическом факультете было возрождено изучение польского и чешского языков. Занятия польского языка проводил ассистент С.В. Рудницкий, чешского – старший преподаватель В.В. Дьяченко. С 1992 года кафедра организовывала ежегодные стажировки студентов в Польшу для занятий в летней школе польского языка и культуры (Жешув, Краков, Варшава, Ченстохов,

Люблин)¹⁵. В круг научных интересов членов кафедры вошла польская тематика и сравнительные исследования славянских языков. В 1992 г. Н.К. Месяц по приглашению Министерства культуры и кинематографии Польши выезжала в Варшаву, а в 1994 году приняла участие в научной конференции в Жешувском пединституте, где руководила языковедческой секцией, а также выступила с докладом «Польско-украинская и польско-русская межъязыковая омонимия как фактор обучения польскому языку на Украине».

В 90-е годы на кафедре впервые были введены альтернативные спецкурсы и целый спектр спецсеминаров, активизировались научные исследования по сравнительному славянскому языкознанию. Кафедра внедрила программу «Грамотность», целью которой была коррекция уровня подготовки первокурсников и адаптация их к условиям учёбы в вузе.

Учитывая изменившуюся в Украине национально-языковую ситуацию, изучение польского и чешского языков на филологическом факультете, активизацию на кафедре русского языка научных исследований польской тематики, учёный совет института принял решение о переименовании в кафедру славянских языков (1994 г.).

В мае 1995 г. совместными усилиями кафедр английской филологии, немецкого, украинского и славянских языков (профессора Д.И. Квеселевич и Н.В. Никончук, доценты Н.К. Месяц и В.Е. Прищепа) была проведена Всеукраинская научная конференция «Функциональная семантика славянских языков»¹⁶. Работа конференции проходила в трёх секциях. В ней приняло участие 152 человека, в том числе 5 докторов наук, профессоров, 87 кандидатов наук, доцентов, преподавателей и аспирантов и 60 студентов.

В 90-ые годы для активизации научной работы среди студентов на кафедре было организовано несколько проблемных групп, среди которых:

---

¹⁵ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 47.

¹⁶ Функціональна семантика слов'янських і германських мов. // Тези всеукраїнської наукової конференції. Житомир, 1995.

«Лексика как средство выражения авторского сознания» (руководитель – Т.Е. Недашковская) «Язык художественных призывов» (руководитель – В.В. Дьяченко, «Программированное обучение русскому языку» (руководитель – Н.К. Месяц). Студенты выступали с результатами своих исследований на отчетных студенческих научных конференциях. Так, под руководством доцента М.А.Лецкого студентки из Казахстана А. Байгабилова и Л. Абдикаримова исследовали тематические группы иноязычных терминов, а также элементы системы казахского языка на страницах центральных газет. Под руководством доцента Н.К. Месяц студент Ю. Кот исследовал украинские переводы поэзии Адама Мицкевича, студентка А.Белоус – латинско-украинские офтальмологические термины, студентки В. Кузнецова и А. Шкут – страноведческие и гносеологические функции текстов русской классической литературы. Под руководством доцента Л.И. Рудницкой студентка А. Коничева исследовала синонимы в творчестве Ф.М. Достоевского, под руководством доцента Р.М. Хмелинской студентка Л. Кузьменко изучала корреляцию иностранных слов в русском и украинском языках и др.

Во второй половине 90-х годов состав кафедры славянских языков значительно сократился (в 1997 г. на кафедре осталось 6 человек: завкафедрой Н.К. Месяц, доценты Л.И. Рудницкая, Р.М. Хмелинская, ст. преподаватели В.В. Дьяченко и Т.Е. Недашковская, ассистент А.Н. Приймак). По-разному складывалась судьба членов кафедры. Доценты М.А. Лецкий, Т.А. Гришенкова, В.Н. Кудимова и ст. преподаватель М.И. Чиркова вышли на пенсию. Позже доцент М.А. Лецкий вернулся в университет на кафедру немецкого языка, где преподавал латинский язык, доцент Т.А. Гришенкова некоторое время работала на кафедре педагогики, доцент В.Н. Кудимова выехала в Чехию, доцент И.О. Федоровская – в США, где некоторое время работала в русскоязычной газете «Наша Флорида». Ассистент Т.Ф. Алексеева была переведена на кафедру методики (ныне кафедра мировой литературы и методик преподавания филологических

дисциплин), ассистент Е.А. Мирошниченко перешла на кафедру психологии, ассистент Е.Я. Климова (Андрушенко) – на кафедру языкознания с методикой преподавания в младших классах, ассистент Т.С. Гужанова – на кафедру педагогики, ассистенты А.А. Гуцалюк и Л.А. Холодницкая пошли работать в житомирские газеты, ассистенты И.Ю. Стрекалова, И.Н. Снопко и К.М. Головина выехали из Житомира. Ассистент Н.И. Большакова (Бобунова) после обучения в аспирантуре защитила диссертацию и осталась работать в Киеве, ассистент Т.М. Сидорчук стала частным предпринимателем в Житомире, ассистент С.В. Рудницкий выехал на учёбу в Польшу, где защитил кандидатскую диссертацию, позже в Украине защитил докторскую диссертацию по политологии (ныне профессор на кафедре философии ЖГУ).

Преподаватели кафедры продолжали работать над повышением своего профессионального уровня (без отрыва от производства окончили филологический факультет по специальности «Учитель украинского языка и литературы» Р.М. Хмелинская (1995 г.), Н.К. Месяц и Т.Е. Недашковская (1999 г.). Это давало преподавателям возможность читать курс «Сучасна українська мова» по кафедре украинского языка, а также способствовало активизации украинско-русских сопоставительных исследований.

Работая над комплексной научной темой «Теоретическая и методическая подготовка учителя-словесника к работе в украинской школе», преподаватели кафедры исследовали и активно внедряли в практику новые технологии обучения, среди которых рейтинговый контроль знаний, программированное и коммуникативное обучение языкам, ролевые формы работы на занятиях и др.

В 1996 г. кафедрой славянских языков совместно с кафедрой методики преподавания иностранных языков (заведующая кафедрой доцент Л.В. Калинина) была проведена Всеукраинская научная конференция «Проблемы методической подготовки студентов-филологов в педвузе». В конференции участвовало 120 человек, которые представляли Житомирский,

Киевский, Херсонский и Сумской пединституты, Киевский лингвистический и Запорожский университеты, Хмельницкий технологический университет «Поділля», а также Британский Совет. Материалы конференции были опубликованы в отдельном сборнике под названием «Проблемы методической подготовки студентов-филологов в пединституте»¹⁷.

В конце 90-ых годов в круг научных интересов кафедры входят вопросы исследования текста. В 1997 г. кафедры славянских языков и зарубежной литературы (заведующие доцент Н.К. Месяц и профессор А.С. Чирков) провели научный семинар по проблемам исследования текста и издали сборник «Художественный текст: аспекты изучения»¹⁸.

В этот период кафедра славянских языков продолжала работу по подготовке учебных пособий для общеобразовательной школы. В 1998 г. с грифом Министерства образования и науки Украины вышел «Сборник текстов по русскому языку для 5–9 классов», подготовленный Н.К. Месяц в соавторстве с заведующей кабинетом русского языка Житомирского областного института усовершенствования учителей Т.М. Поляковой. Лингвострановедческие материалы сборника активно используются учителями русского языка Украины.

Много внимания кафедра уделяла работе с талантливой студенческой молодежью, готовила студентов к участию в олимпиадах и конкурсах. Так, в 1993 г. студентка Наталия Астрахан стала призёром Всеукраинской олимпиады и получила диплом в номинации «Лучший ответ по русскому языку»¹⁹.

Все преподаватели кафедры активно занимались воспитанием студентов, многие из них выполняли обязанности кураторов академических групп. На кафедре появились новые формы воспитательной работы среди студенческой молодёжи: вечер-конкурс «Знатоки языков» (В.В. Дьяченко),

---

¹⁷ Проблемы методической подготовки студентов-филологов в педвузе. Материалы конференции. Житомир : Жур фонд, 1996. 96 с.

¹⁸ Художественный текст: аспекты изучения. Житомир : Полиграфика, 1997. 60 с.

¹⁹ Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. С. 48.

смотр студенческих стенных газет «Моя насмешливая лингвистика» (Л.И. Рудницкая), методический конкурс «Ярмарка методических идей» (Н.К. Месяц).

В составе филологического факультета кафедра начала подготовку магистров на основе квалификационного уровня «Специалист», в 2002 г. были выпущены первые бакалавры²⁰, в 2004 г. начата подготовка магистров на базе бакалаврата²¹.

Коллектив кафедры сосредоточил внимание на исследовании функционирования языковых единиц всех уровней в текстах разных стилей и жанров, на вопросах лексикографии, а также на проблемах лингводидактики высшей школы. Исследуя тексты разных стилей и жанров, кафедра включилась в разработку одного из стратегических направлений научной работы университета. Приоритетным направлением работы кафедры было также внедрение новых технологий и активных методов обучения. К 85-летию университета вышел сборник научных работ преподавателей ЖГУ «Образовательные инновационные технологии в процессе преподавания учебных дисциплин», в котором кафедре представляла статья Н.К. Месяц «Моделирование межпредметных связей на занятиях польского языка в высшем учебном заведении»²².

Преподаватели кафедры повышали свой научно-теоретический и профессиональный уровень. В 2002 г. в Киевском национальном пединституте имени М.П. Драгоманова ассистент А.Н. Приймак защитила диссертацию «Структурно-стилистическая и лексико-семантическая организация дневниковых текстов Л.Н.Толстого» (научный руководитель – профессор Л.П. Иванова). Без отрыва от производства закончили обучение и овладели второй специальностью «Учитель украинского языка и

---

²⁰ Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. С. 59.

²¹ Там само. С. 77.

²² Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін /За ред. О.А.Дубасенюк: Зб. наук.-метод. праць. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. С. 153–157.

литературы» доценты Л.И. Рудницкая (2001 г.) и старший преподаватель А.Н. Приймак (2003 г.), а также доцент В.В. Дьяченко (2005 г.).

В 2002 г. кафедра провела Всеукраинскую с международным участием конференцию «Проблемы анализа текста», которая была посвящена Евгению Кудрицкому. В работе конференции приняли участие 123 человека, среди них 5 профессоров, 76 доцентов, преподавателей и аспирантов и 42 студента. Участники конференции представляли города Украины и зарубежья: Житомир, Киев, Обнинск (Россия), Ровно, Хмельницкий, Черновцы и штат Флорида (США). Материалы конференции были опубликованы в историко-филологическом сборнике по региональным проблемам «Волинь-Житомирщина»²³. Для участия в конференции свои материалы прислали доцент А.Ф. Папина, проживавшая в России, и доцент И.О. Федоровская, проживающая в США. К открытию конференции было приурочено установление памятника на могиле Е. Кудрицкого (Житомир, Смолянское кладбище). Сбор средств для его сооружения организовали заведующая кафедрой доцент Н.К. Месяц и старший преподаватель М.В. Масловская, которая взяла на себя также все хлопоты по приведению в порядок могилы и установлению на ней памятника.

Преподаватели кафедры славянских языков активизировали исследования по украинистике и компаративистике. Так, доцент Т.Е. Недашковская издала пособие-практикум по деловому украинскому языку, доцент Н.К. Месяц занималась исследованием украинской научной терминологии (медицинская и техническая отрасли). Вместе с врачом-офтальмологом В.И. Белоусом они развернули работу над латинско-украинским офтальмологическим словарём-справочником, материалы которого получили одобрение на многочисленных научных конференциях лингвистов и медиков. По этой тематике ими опубликовано более двадцати статей в отечественных и зарубежных изданиях, в том числе в США.

---

²³ Наталія Місяць. Міжнародна конференція “Проблеми аналізу тексту”, присвячена Євгенові Кудрицькому // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 9. Житомир, 2002. С. 285–288.

2003 г. открывает новую страницу в истории кафедры. В августе кафедра славянских языков реорганизована в кафедру славянских и германских языков. На кафедру были переведены преподаватели, которые ранее работали на факультете иностранных языков. Это В.Л. Выговский, А.М. Великая, А.В. Иванчук, Е.В. Крыжевская, Н.А. Павленко, А.В. Прищепа. Позже на кафедру приходят доцент И.Н. Василюк, магистры М.А. Староверова, С.Б. Моркотун, Т.В. Свидерская, Е.А. Волкова, преподаватели А.Л. Башмановский и Л.А. Глазунова. Кратковременно на кафедре работали: преподаватели А.В. Кузнецова и Е.В. Дубчак, доцент А.П. Николенко (почасово), О.В. Омецинская, О.С. Хомутянская и Е.Г. Ганыш. В 2008–2010 гг. на кафедре на условиях совместительства работала профессор Киевского национального государственного педагогического университета им. М.П. Драгоманова Л.П. Иванова.

На кафедре были введены спецкурсы, спецсеминары и факультативы: «Функционирование в русском языке связных корневых компонентов интернационального характера» (доцент В.В. Дьяченко), «Лексическая система как сложная иерархия взаимозависимых внутренних подсистем английского языка» (старший преподаватель В.Л. Выговский), «Стратегия лингвистического понимания связного текста» (доцент А.Н. Приймак), «Русская лексикография в контексте русской культуры» (доцент Р.М. Хмелинская), «Прогнозирование трудностей и моделирование их преодоления в обучении второму славянскому языку (на материале украинского, русского, польского языков)» (доцент Н.К. Месяц), «Актуальные проблемы исследования немецкого языка» (старший преподаватель А.В. Иванчук).

Еще в сентябре 2003 г. кафедра начала внедрять модульно-рейтинговую систему оценки знаний и самостоятельной работы студентов, что позволило значительно активизировать познавательную деятельность студентов, повысить уровень их знаний, готовность к конкуренции на рынке труда.

Преподаватели кафедры используют современные технологии обучения: лекции-презентации, создание на лекциях проблемных ситуаций, моделирование учебных ситуаций, индивидуальные задания творческого характера, проектные методики, тестовый контроль и др. Некоторые из этих технологий освещены в публикациях: «Безмашинное программированное обучение русскому языку», «Учебные модули по русскому языку», «Модульно-рейтинговая система изучения языка в высшем учебном заведении», «Студенческий научно-исследовательский проект «Сочинение о слове» и др.

Много внимания кафедра уделяет польскому языку. С 1990 г. на филологическом факультете он изучается факультативно с целью расширения спектра славянских языков у будущих учителей-словесников. В 2001 г. факультативное изучение польского языка было введено на историческом факультете, что обусловлено необходимостью работы будущих историков в архивах с документами, написанными на польском языке. В 2002 г. на филологическом факультете была набрана группа для изучения польского языка как специализации, а в 2005 г. польский язык как специализацию начали изучать студенты одной группы факультета иностранных языков. В целом ежегодно польский язык в университете изучает около 300 студентов.

В сентябре 2004 г. в университете при кафедре славянских и германских языков ко Дню независимости Польши был открыт Центр полонистики. Учёный совет университета утвердил Положение о Центре полонистики, директором которого была назначена заведующая кафедрой славянских и германских языков доцент Н.К. Месяц. В 2004 г. В этот же день состоялась презентация научного журнала «Украинская полонистика»²⁴. Вскоре журнал получил государственную регистрацию.

В 2007 г. (22–23 мая) Центр полонистики организовал и провёл Всеукраинскую с международным участием научную конференцию «Проблемы

---

²⁴ Українська полоністика 2004. № 1. 222 с.

педагогического образования в поликультурном пространстве Украины». В работе конференции приняли участие 116 человек, они представляли Киевский национальный университет им. Т.Г. Шевченко, Институт политических и этнонациональных исследований НАН Украины, Киевский национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Институт славистики (Польша), Миссурийский университет (США), Житомирский государственный университет им. Ивана Франко, Европейский университет, Львовский научно-практический центр профессионально-технического образования АПН Украины, Николаевский государственный университет им. В.М. Сухомлинского, Житомирский военный институт радиоэлектроники им. С.П.Королёва, Житомирский агротехнический колледж, Киевский техникум гостиничного бизнеса. Материалы конференции опубликованы в журнале «Украинская полонистика»²⁵ и в отдельном сборнике²⁶.

В 2008 г. в Киеве на выставке «Сучасна освіта України» научный проект Н.К. Месяц и М.А. Старовой «Центр полонистики как средство поликультурного формирования личности специалиста» был отмечен серебряной медалью в номинации «Внедрение достижений педагогической науки в образовательную практику»²⁷.

В апреле 2009 г. в университете состоялась Международная научно-практическая конференция под патронатом ЮНЕСКО «Проблемы образования в Польше и в Украине в контексте процессов глобализации и евроинтеграции»²⁸. В конференции приняла участие делегация из Польши, которая встретила в Центре полонистики со студентами, изучающими польский язык.

---

²⁵ Всеукраїнська з міжнародною участю наукова конференція на тему «Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України» // Українська полонистика. 2007. № 3–4. С. 374–376.

²⁶ Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України // Матеріали Всеукраїнської наукової з міжнародною участю конференції. Житомир, 2007. 160 с.

²⁷ Хроніка подій // Українська полонистика, 2008. № 5. С. 182.

²⁸ Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : Зб. матеріалів Міжн. науково-практичної конференції. /За ред. В. Кременя, Т.Левовицького, С.Сисоєвої. Київ : КІМ, 2009. 800 с.

Ежегодно Центр полонистики проводит научные конференции, круглые столы, студенческие научно-художественные чтения, областные семинары для учителей-полонистов, школьные олимпиады по польскому языку и культуре Польши, встречи с деятелями польской культуры и искусства. Работа Н.К. Месяц как директора Центра полонистики была отмечена грамотой Генерального Консульства Республики Польша в Луцке, медалью „Pro memoria” Министерства по делам ветеранов и репрессированных Польши, серебряной медалью „Wspólnoty Polskiej”, а также грамотой исполнительного комитета Житомирского городского совета.

Преподаватели кафедры славянских и германских языков, постоянно повышают свой научно-теоретический и методический уровень, работают над написанием диссертаций. Защитили диссертации преподаватели В.Л. Выговский, С.Б. Моркотун и А.Л. Башмановский, преподаватели А.В. Прищепа и А.М. Великая завершили обучение в аспирантуре ЖГУ.

Значительных успехов достигла научная и методическая деятельность кафедры. Так, за пятилетие (2005 – 2009 г. г.) члены кафедры опубликовали 115 работ, объемом около 160 печатных листов. Среди них издания с грифом Министерства образования и науки Украины (8 учебников для средней школы и одно пособие для вуза), 9 методических рекомендаций и пособий для работы со студентами, одна коллективная монография, 95 статей. Преподаватели кафедры регулярно участвуют в международных и всеукраинских научных конференциях, помещают свои статьи в научном сборнике «Вісник Житомирського державного університету» (Н.К. Месяц, В.В. Дьяченко, А.Н. Приймак, Р.М. Хмелинская, С.Б. Моркотун, А.Л. Башмановский).

Традиционно кафедра много внимания уделяет школе. Так, Н.К. Месяц со студенткой И. Костюк издала методические рекомендации для учителя «Русские праздники», доценты В.В. Дьяченко и А.Н. Приймак работали в составе авторских коллективов по написанию учебников русского языка для школ Украины и издали учебники с грифом МОН для 5, 6, 8 и 9 классов, ст.

преподаватель А.Л. Башмановский издал пособие «Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу». Преподаватели кафедры читают лекции на курсах усовершенствования учителей, участвуют в организации и проведении областных олимпиад по русскому языку, руководят научными работами членов МАН, консультируют учителей по вопросам обучения русскому, английскому, немецкому и польскому языкам.

Вопросы вузовской методики также находятся в поле зрения кафедры. Н.К. Месяц подготовила учебное пособие для самостоятельной работы студентов-заочников «Русский язык в учебных модулях», пособие с грифом Министерства образования и науки Украины «Польська мова для українців», А.В. Иванчук издал несколько пособий, среди которых «Німецька мова для старшокурсників», «Німецька розмовна мова» у 2-х частинах, С.Б. Моркотун участвовал в написании коллективной монографии для спецкурса «Професійно-педагогічна презентація у ВНЗ».

На кафедре работали проблемные группы: «Словообразовательные процессы в современном русском языке» (научный руководитель – доцент В.В. Дьяченко), «Переводы польской поэзии на украинский и русский языки», «Влияние информационного общества на изменения в русском языке» и «Методическая стратегия обучения русскому (польскому) языкам в школах Украины» (научный руководитель – доцент Н.К. Месяц), «Лингвистические исследования текстов различных стилей и жанров (научный руководитель – доцент А.Н. Приймак), «Грамматическая омонимия в русском языке» (научный руководитель – доцент Р.М. Хмелинская).

На кафедре продолжает работать студенческий лингвистический кружок (руководитель – доцент А.Н. Приймак). Под руководством преподавателей студенты готовят доклады, с которыми выступают на научных конференциях и олимпиадах. Среди них: Ольга Химичук «Изменения в современном русском языке конца XX века», Екатерина Никитенкова «Активные процессы в русском языке на рубеже XX – XXI

столетий» (научный руководитель – В.В. Дьяченко), Ирина Захарчук «Ошибки как прогноз развития норм литературного языка», Марина Мельник «Изменения в русском языке в условиях информационного общества» (научный руководитель – Н.К. Месяц), Оксана Казьмирик «Отражение ментальных характеристик через концепты *душа, сердце, тело* в картинах мира русского и украинского языков», Яна Пахолка «Концепты *власть* и *сила* в современном публицистическом дискурсе», Е. Шестак «Оценивающий и коммуникативный статус дневниковых текстов Ф.М.Достоевского» (научный руководитель – А.Н. Приймак) и др.

Ежегодно на кафедре проводится университетский тур олимпиады по русскому языку, победители которой участвуют во Всеукраинском туре. На Всеукраинской олимпиаде по русскому языку и литературе в 2001 г. Ирина Костюк получила поощрительный диплом, в 2002 г. Анастасия Нестерова стала победителем в номинации «За оригинальность стиля» и получила грамоту Посла России в Украине В.Черномырдина, в 2005 г. Ирина Шепетюк отмечена в номинации «Лучший ответ по русскому языку».

В 2007 г. выпускница филологического факультета, а ныне предприниматель Леся Дорош-Мирошникова, учредила именную стипендию за особые успехи в овладении славянскими языками и зарубежной литературой. В 2008 г. стипендию получила Яна Пахолка (руководитель – А.Н.Приймак), в 2009 г. – Марина Мельник (руководитель –Н.К. Месяц) .

На кафедре стало традицией проведение вечера-конкурса «Знатоки языков», на котором присутствует весь состав кафедры, а организацией и проведением руководит доцент В.В. Дьяченко. Студенты состязаются в знании русского, английского, немецкого, польского и чешского языков. Ежегодно ко Дню учителя проводится конкурс сочинений на тему: «Учитель будущего», перед педагогической практикой – методический конкурс (Н.К. Месяц). Преподаватели русского, польского и чешского языков принимают участие в Дне славянской письменности. Два-три раза в месяц «Лингвистический бюллетень» кафедры помещает тематические выпуски студенческих стенгазет

на англійському, німецькому, польському, російському і чеському мовах. Щорічно в Центрі полоністики проходять студентські науково-художественні читання і зустрічі з діячами польської культури і др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років: Історичний нарис. Житомир : Видавець М.Косенко, 2004. 232 с.
2. Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. Київ : Техніка, 2002. 88 с.
3. Учёные записки Житомирского пединститута. Житомир : Радянська Житомирщина, 1950. 213 с.
4. Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 300-річчю воз'єднання України з Росією. Житомир, 1954.
5. Наукові записки. Т.П.Серія історико-філологічна. Київ : Рад.школа, 1955.
6. Науково-технічний прогрес і мова. // Тези республіканської наукової конференції. Житомир, 1976.
7. Місяць Н.К., Федорівська І.О. Методичний гурток у педвузі як засіб удосконалення педагогічної майстерності майбутніх вчителів // Вища і середня педагогічна освіта. Вип. 14. Київ : Вища школа, 1989. С. 72–74.
8. Функціональна семантика слов'янських і германських мов. // Тези всеукраїнської наукової конференції. Житомир, 1995.
9. Проблемы методической подготовки студентов-филологов в педвузе. Материалы конференции. Житомир : Жур фонд, 1996. 96 с.
10. Художественный текст: аспекты изучения. Сборник материалов. Житомир : Полиграфика, 1997. 60 с.
11. Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін /За ред. О.А.Дубасенюк: Зб. наук.-метод. праць. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. 261 с.
12. Наталія Місяць. Міжнародна конференція “Проблеми аналізу тексту”, присвячена Євгенові Кудрицькому // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 9. Житомир, 2002. С. 285–288.
13. Українська полоністика 2004. № 1. 222 с.
14. Всеукраїнська з міжнародною участю наукова конференція на тему “Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України” // Українська полоністика. 2007. № 3–4. С. 374–376.
15. Проблеми педагогічної освіти в полікультурному просторі України // Матеріали Всеукраїнської наукової з міжнародною участю конференції. Житомир, 2007. 160 с.
16. Хроніка подій // Українська полоністика, 2008. № 5. С. 182.
17. Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : Зб. матеріалів Міжн. науково-практичної конференції. /За ред. В. Кременя, Т.Лєвовицького, С.Сисоевої. Київ : КІМ, 2009. 800 с.
18. Місяць Н.К. Центр полоністів збирає однодумців // Житичі. 2005. № 34–35 (109– 110). С. 3.
19. Місяць Наталія. Будівничий культурних мостів // Житомирщина, 11 липня 2006 р. С. 4.
20. Місяць Наталія. Центр полоністики в Житомирському державному університеті: історія, сьогодення та перспективи // Освіта України. Спецвипуск, № 36 (824), 11 травня 2007 р. С. 5.
21. Місяць Наталія. День Незалежності Польщі: уроки патріотизму // Універсум, № 9 (61), листопад, 2008. С. 2.

Сьогодення кафедри

Сьогодні кафедра слов'янських і германських мов бере участь у підготовці бакалаврів і магістрів за усіма спеціальностями в навчально-науковому інституті філології та журналістики житомирського державного університету імені Івана Франка. Разом з колективом університету ми готуємо майбутніх учителів української мови і літератури, російської мови і літератури, польської мови і літератури, англійської мови і зарубіжної літератури, видавців, журналістів, працівників реклами. Звичайно, випускники знаходять себе і в інших сферах і галузях діяльності. Їх можна зустріти серед державних службовців, співробітників поліції, підприємців, працівників сфери обслуговування тощо на різноманітних посадах, адже викладачі формують у студентів компетенції, які дають змогу застосовувати знання у стандартних і нестандартних ситуаціях.

Зараз на кафедрі п'ять кандидатів наук, доцентів і п'ять високопрофесійних викладачів без наукового ступеня з різноманітними науковими інтересами.

Спільна наукова робота кафедри – «Актуальні питання дослідження тексту: семантика, парадигматика, лінгводидактичний і психолінгвістичний аспекти»

Нашими колегами є студенти, які при звичаються до нової для них справи – наукового пошуку. Вони разом з викладачами проводять свої дослідження у таких проблемних групах:

1. «Соціолінгвістичні дослідження» (науковий керівник – доц. А.М. Приймак);
2. «Психолінгвістичні дослідження» (науковий керівник – доц. Т.Є. Недашківська);
3. «Академічна презентація у ВНЗ» (науковий керівник – доц. С.Б. Моркотун).

4. «Практична граматики англійської мови» (науковий керівник – викл. Т.Є. Нікішова);

5. «Лексикологія англійської мови» (науковий керівник – викл. А.М. Велика);

6. «Лінгвокультурні особливості англійськомовних соціальних мереж» (науковий керівник – викл. О.В. Прищепа).

Крім того викладачі кафедри є керівниками наукових гуртків:

1. «Машинний переклад» (науковий керівник – доц. О.Л. Башманівський);

2. «Комплексне вирішення проблем комунікації англійською мовою» (науковий керівник – доц. В.Л. Вигівський);

3. «Словесник» (науковий керівник – доц. А.М. Приймак).

Кафедра була співорганізатором чотирьох міжнародних наукових конференцій. Наприклад, четверта лінгвістична он-лайн конференція для молодих науковців відбувалася 20 квітня 2016 року), а координаторами її були співробітники кафедри слов'янських і германських мов та Відділи полоністики й «Artes Liberales» Варшавського університету.

У тристоронній співпраці з методичним кабінетом російської мови і зарубіжної літератури Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Житомирською обласною універсальною науковою бібліотекою імені О. Ольжича з 2015 р. проводимо засідання науково-методичного семінару для вчителів російської мови і зарубіжної літератури «Філологічні проблеми у практиці роботи вчителя-словесника».

Завідувач кафедри кандидат філологічних наук, доцент Т.Є. Недашківська є науковим керівником аспірантів, троє з яких успішно захистили дисертації на здобуття ступеня кандидатів філологічних наук, і науковий керівник разом зі своїми вихованцями представила здобутки з психолінгвістичних досліджень.

Наталія Купріянівна Місяць,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янських
і германських мов з 1989 по 2013 р.

Тетяна Євгенівна Недашківська,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янських
і германських мов з 2013 р.

Алла Миколаївна Приймак,
кандидат філологічних наук, доцент

Валерій Лук'янович Вигівський,
кандидат філологічних наук, доцент

Аліна Михайлівна Велика,
викладач, заступник директора
ННІ філології та журналістики

Тетяна Євгенівна Нікішова,
викладач

Галина Анатоліївна Петрова,
викладач

Олександр Васильович Прищепя,
викладач

Олена Вікторівна Денісевич,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
видавничої справи, редагування,
основ журналістики та філології
ЖДУ імені Івана Франка

Леся Вікторівна Кушмар,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
та перекладу Київського національного
торговельно-економічного університету

Ольга Феліксівна Загородня,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національної академії статистики,
обліку та аудиту

Тетяна Володимирівна Власова,
асистент Генерального директора
ТОВ «Компанія Юнівест Маркетинг»

Сергій Борисович Моркотун,
кандидат педагогічних наук, доцент

Марина Володимирівна Поліщук,
асистент

*Олексій Леонідович
Баїшманівський,*
кандидат педагогічних наук, доцент,
директор ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І СПРИЙМАННЯ СЕМАНТИКИ ТЕКСТУ

А.М. Приймак

Текст як лінгвістичний феномен

Загальною стратегією сучасної лінгвістики тексту є перехід від дослідження текстової структури до аналізу його як комунікативної системи, детермінованої такими складовими як особистість автора з його психологічними, ментальними, культурними та іншими рисами, співвідношенням адресат / адресант тексту, а також багатьма екстралінгвістичними факторами, адже саме в тексті інтегруються системна структурованість мови, концепція образу автора, авторська інтенція¹ та інші ознаки.

Вивчення тексту почалося з синтаксичного (О.М. Пешковський, Л.А. Булаховський, М.С. Поспелов, І.О. Фігуровський) та стилістичного (В.В. Одінецов, Г.О. Золотова) аспектів. Сучасний етап розвитку лінгвістики тексту, започаткований у 80-ті роки ХХ століття, позначився виникненням загальної лінгвістики тексту (А.О. Акішина, В.А. Кухаренко, З.Я. Тураєва), прагмалінгвістики тексту (Т.А. ван Дейк, Е.С. Азнаурова, Л.О. Кисельова, Г.В. Колшанський, Л.Г. Лузіна), семіотичного (Р. Барт, Ю.М. Лотман, Г.В. Степанов), соціо- та психолінгвістичного (Т.М. Дрідзе, О.О. Залевська, М.І. Жинкін, О.Д. Наумова), когнітивного (Т.А. ван Дейк, В. Кінг, Д. Уілсон, О.С. Кубрякова, В.Б. Касевич) підходів до тексту, а також інтерпретації тексту (К.А. Долінін, А.І. Домашнев, В.А. Кухаренко).

Пропагуючи той чи інший підхід до тексту, одні науковці ототожнюють його з мовленням і розглядають у всьому різноманітті виявів – письмовому й усному, монологічному й діалогічному, різностильовому і багатожанровому (К. Гаузенблас, І.Р. Гальперін, О.О. Леонтєв, А.І. Новіков). Інші трактують текст як одиницю мови (М.Я. Блок,

¹ Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : КДУ, 1999. С. 106.

Г.В. Колшанський, О.І. Москальська). Треті говорять про текст як про мовний і мовленнєвий феномен одночасно (В.О. Бухбіндер, Є.Д. Розанов, Л.М. Мурзін, Х. Хізер, Р. Харвег²).

Фактично ж підходів до тексту може бути виділено більше, і кожний з них акцентує ті чи інші особливості, найбільш актуальні для відповідного напрямку та характеру пошуку, проте лише різні аспекти визначення поняття «текст», доповнюючи один одне, дають найбільш повне уявлення про даний феномен.

Отже, визначаючи статус тексту, необхідно враховувати його різне наукове потрактування. Наприклад, А.І. Новіков, відкидаючи визнання тексту мовною одиницею і вважаючи його одиницею мовленнєвою, виходить з того, що «якщо текст – це мовна одиниця, то він повинен мати формальні ознаки інших мовних одиниць як дискретних утворень. Тому мають бути об'єктивні критерії визначення межі тексту»³. Проте і речення, і складне синтаксичне ціле, і надфразна єдність можуть бути текстом. Науковець також зазначає, що смисловий аспект суперсинтаксичних одиниць не є специфічною рисою, адже «розуміння смислу будь-якого відрізка можливе в контексті всього тексту, ...його теми»⁴. Теми ж відрізків не існують ізольовано. Цю ж точку зору підтримує Б.А. Маслов, аналізуючи одиниці, більші за речення: «Смислова єдність – не головний критерій, вона базується на інтуїції дослідника»⁵. Ймовірно, через складність визначення меж тексту лунає думка про те, що «можна говорити не про структуру цілого тексту, а лише про структуру відрізків у ньому»⁶.

---

² Harweg R. Pronomina und Textkonstitution. München : Fink, 1968. 392 s.

³ Новіков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва : Высшая школа, 1983. С. 8.

⁴ Там само. С. 15.

⁵ Маслов Б. А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. (Надфразовый уровень) : Учеб. пособие к спецкурсу. Таллин : ТПИ, 1975. С. 7.

⁶ Фридман, Л.Г., Бутко, В.Г. Текст как иерархическая система // Структура и семантика сверхфразовых единиц в германских языках. Межвуз. сб. научных трудов. Пятигорск, 1983. С. 1–12.

Г.В. Колшанський теж говорить про складнощі при визначенні текстових меж і пропонує спиратися на комунікативні параметри, «пов'язані з дослідженням смислової сторони тексту»⁷.

Дійсно, розуміння будь-якого фрагменту тексту можливе лише в контексті цілого, виходячи з його змісту, його теми. Тема тексту – це екстралінгвістична сутність. Визначаючи текст як цілісне утворення, слід враховувати його комунікативні параметри – задум, концепти, цілі спілкування, фонові знання, фактор адресат / адресант мовлення, композицію, прийоми та інші екстралінгвістичні ознаки.

В.В. Одинцов підкреслює різницю підходів з позицій стилістики та лінгвістики тексту. Розглядаючи цей феномен у стилістичному аспекті, автор зазначає, що для пошуку форм передачі думок мовець обирає той чи інший засіб, а також вирішує, чи буде цей засіб «відповідати його цільовій настанові, ситуації, характеру взаємовідношень адресата й адресанта та ін.»⁸.

Як бачимо, між поняттями «текст» і «цілий текст» є різниця. Якщо об'єктом аналізу є цілісний текст – його слід розглядати «не лише як суто мовну одиницю (інтралінгвістичний аспект), а й як комунікативну одиницю, одиницю спілкування. Як наслідок, для її осмислення недостатньо лише лінгвістичних знань – необхідно враховувати ситуацію спілкування й цілу низку екстралінгвістичних факторів, аж до широкого соціокультурного контексту, в якому відбувається пізнавально-комунікативна діяльність»⁹.

Г.Я. Солганік та Г.О. Золотова стверджують, що серед синтаксичних одиниць, які складають текст, найважливіше значення має прозаїчна строфа – складне синтаксичне ціле (ССЦ). Такий підхід не зменшує ролі речення, яке виступає головною мовленнєвою одиницею, проте «саме в структурі

---

⁷ Колшанский Г. В. Текст как единица коммуникации // Проблемы общего и германского языкознания. Москва : МГУ, 1978. С. 27.

⁸ Одинцов В. В. Стилистика текста. Москва : Наука, 1980. С. 50

⁹ Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Ч. I. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1996. С. 50.

складного синтаксичного цілого речення отримує певне експресивне і логічне значення та інтонаційно-мелодійне звучання»¹⁰.

Якщо не виходити за рамки окремого речення, то «аналіз тексту виявиться мимоволі біднішим, атомарним, розпорошеним, складно буде відчуті художню своєрідність твору»¹¹. Поняття ж прозаїчної строфи дозволяє відновити ланки, яких не вистачає при переході від синтаксису речення до синтаксису цілого тексту. У прозаїчних строфах виявляються суто синтаксичні риси – засоби зв'язку між реченнями. При цьому прозаїчні строфи напряму пов'язані з композицією, стильовою та художньою своєрідністю твору¹².

Ю.М. Лотман визначає текст як одиницю спілкування, виділяючи цю його функціональну ознаку як «спілкування читача з текстом», «спілкування між текстом і культурним контекстом». Науковець зазначає: «Високоорганізований текст перестає бути лише посередником в акті комунікації. Він стає рівноправним співбесідником»¹³.

Підсумовуючи, скажемо що при дослідженні цілого тексту як комунікативної одиниці, а не як мовного рівня, тобто абстрактного поняття, слід зважати на такі аспекти:

- 1) семантичний;
- 2) комунікативний;
- 3) стилістичний (детермінований екстралінгвістичними факторами як цілісна й завершена єдність форми і змісту).

Як окремий, М.М. Кожина виділяє аспект «стерео типізації / новизни (і вияв творчої активності): з одного боку, використання існуючих засобів мовної системи та відомий автоматизм їх уживання, з іншого, – усвідомлений і цілеспрямований добір засобів із мовної системи та творче конструювання тексту з урахуванням багатьох екстралінгвістичних факторів. У зв'язку з цим

---

¹⁰ Золотова Г. А. Структура сложного синтаксического целого в карамзинской повести / Труды Института языкознания АН СССР. Москва, 1954, т. 3. С. 88.

¹¹ Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. Москва : Высшая школа, 1973. С. 10.

¹² Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. Москва : Высшая школа, 1973. С. 10.

¹³ Лотман Ю. М. Избранные статьи в 3 т. Таллин : Александра, 1992. С. 131–132.

формується нове знання, новизна смислу. Остання перекидає «місток» до лінгвокультурологічного аспекту»¹⁴.

Детальний підхід до феномену «текст» неможливий без його найважливіших типологічних ознак – текстових категорій, адже «не можна говорити про будь-який об'єкт дослідження, не називаючи та не пояснюючи його категорій»¹⁵. Виділяючи текстові категорії, слід враховувати, що текст – це інтелектуальний продукт мовної особистості та адресований мовній особистості»¹⁶.

Розглянемо підхід вітчизняних і зарубіжних науковців до текстових категорій.

Так, І.Р. Гальперін вважає, що «ознаки тексту переводяться в ранг текстових категорій»¹⁷, а самі категорії пропонує «розподілити на змістові та формально-структурні»¹⁸, зазначаючи, що ці дві групи взаємообумовлені і не припускають однозначного, суворого розмежування.

З.Я. Тураєва також ділить усі текстові категорії на дві основні групи: структурні, що створюють формальну сторону тексту, та змістові, або концептуальні, що забезпечують його змістовий аспект. Вона, як і І.Р. Гальперін, вважає, що цей розподіл умовний, адже всі категорії містять і формальну, і змістову складову»¹⁹.

Категорії, виділені З.Я. Тураєвою:

1) Структурні:

- зціплення;
- інтеграція;
- прогресія / стагнація.

Вони закладені в текстовій структурі.

2) Змістові:

¹⁴ Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общин параметры), ч. I. С. 52–53.

¹⁵ Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва : Просвещение, 1986. С. 80.

¹⁶ Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания, 1994. №3. С. 106.

¹⁷ Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. С. 7

¹⁸ Тамсм само. С. 131.

¹⁹ Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва : Просвещение, 1986. С. 81.

- образ автора;
- художній простір і час;
- інформативність;
- причиново-наслідковий зв'язок;
- підтекст.

Вони відображають зв'язки між текстом і об'єктивною дійсністю, які й втілюються в тексті.

Т.В. Матвеева, аналізуючи функціональні стилі в аспекті текстових категорій, визначає останні як типологічні ознаки тексту: «Стосовно тексту категорію можна розуміти як загальну, істотну ознаку всіх текстів, що беруть участь у моделюванні поняття «текст». Тому текстова категорія – це така ознака, яка властива всім текстам і без яких не може існувати жоден текст»²⁰.

Науковець поділяє всі текстові категорії на:

- 1) складові комунікативного акту (адресат – предмет мовлення – адресант);
- 2) комплекс трьох інформативних програм (раціональної, оцінної, прагматичної).

Це такі категорії:

- тематична цілісність;
- локальність;
- темпоральність;
- оцінність;
- тональність;
- композиція;
- логічність розгортання²¹.

Засобами їх вираження є мовні одиниці всіх рівнів, а також власне текстові.

Т.А. ван Дейк виділив такі текстові категорії:

²⁰ Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Свердловск : Изд-во Свердловского университета, 1990. 172 с. С. 13.

²¹ Там само. С. 13.

- когезія;
- когерентність;
- прагматична настанова;
- інформативність;
- ситуативність;
- фонові знання;
- можливості сприйняття тексту²².

Про те, що теорію текстових категорій не остаточно сформульовано, свідчить і різниця в термінології (когезія – зв’язність – зовнішня спаяність; членування – сегментація; тональність – суб’єктивна модальність; ланцюжок ходу думок – логічне розгортання та ін.), і різний обсяг самих текстових категорій. Наприклад, інформативність, з погляду І.Р. Гальперіна, представлена трьома типами інформації – змістово-фактуальною, змістово-концептуальною, змістово-підтекстовою. Учений наголошує: «Багато текстів можуть передавати не лише буквальну інтерпретацію, але й те, що втягнуто в текст асоціаціями та конотаціями»²³. Іноді категорії переплітаються, збігаються. Наприклад, логічне розгортання (ланцюжок ходу думок) частково співпадає з категорією зв’язності та ін.

На думку австрійських лінгвістів В. Дресслера, Р. Богранда та Г. Вітте, головною ознакою тексту є текстуальність. Проте визначення цієї категорії у наукових працях маргінальне, нечітке. Учені пропонують об’єднати в текстуальності категорії когезії, когерентності, інформативності, авторської інтенції, ситуативності, настанови й адресата²⁴.

С.В. Сидоров, М.Ю. Федосюк найважливішою ознакою тексту вважають комунікативність «як здатність бути предметно-знаковим підґрунтям розгортання комунікації, як здатність забезпечувати успішну взаємодію людей мовленнєвими засобами»²⁵.

²² Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000.

²³ Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. С. 25.

²⁴ Beaugrande R., Dressler W. Introduction to Text Linguistics. London – New York , 1981. 286 p.

²⁵ Сидоров Е. В. Проблемы речевой словесности. Москва : Наука, 1987. С.

Слідом за В.В. Виноградовим, Г.О. Винокуром, М.М. Бахтіним, Т.М. Матвеева вважає однією із головних ознак тексту наявність авторського задуму і комунікативної природи явища: «Текст – це комунікативно детермінована мовленнєва реалізація авторського задуму»²⁶.

Дискусійною наразі є й проблема констатації різновидів текстових категорій. З.Я. Тураєва говорить про багаточисельні класифікації, що базуються на різних стратегіях визначення тексту і не враховують диференціації поняття «категорія» і «структура» тексту»²⁷. Усі текстові категорії структурно і функціонально модифікуються в різних типах текстів у різних функціональних стилях²⁸.

Найбільш вивченими серед текстових категорій виявляються категорії цілісності, зв'язності, завершеності, інформативності, інтегративності, континуума, модальності, хронотопа. Усі мовознавці, що досліджують проблеми тексту, до глобальних загальнотекстових категорій одностайно відносять зв'язність і цілісність, які вважаються базовими категоріями. Зв'язність, у свою чергу, тісно пов'язана з категорією логічності та знаходиться «в нерозривній єдності з категорією «членування»²⁹.

Взагалі категорію зв'язності слід розглядати з двох сторін: змістової та формальної. Формальну зв'язність тексту В. Дресслер назвав когезією, а змістову – когерентністю. Саме завдяки когерентності здійснюється розвиток теми, яка є головним засобом створення зв'язності тексту. Нерідко термін «зв'язність» уживають у значенні обох аспектів текстової єдності, адже змістова зв'язність обов'язково припускає наявність більше чи менше розгорнутої формальної»³⁰.

В.О. Бухбіндер, Є.Д. Розанов пропонують п'ять факторів зв'язності:

1) логізм викладу (динаміка розвитку дії);

²⁶ Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Свердловск : Изд-во Свердловского университета, 1990. С. 12.

²⁷ Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания, 1994. №3. С.107.

²⁸ Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры). Ч. II. Категории научного текста: функционально-стилистический аспект. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1998. С. 13.

²⁹ Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение, 1986. С. 171.

³⁰ Там само. С. 71.

2) особлива організація мовних засобів (фонетичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стильових);

3) комунікативна спрямованість (відповідність мотивів цілям і умовам створення тексту);

4) композиційна структура;

5) змістовий план тексту³¹.

М.Р. Майєнова визначає зв'язність як ознаку тексту, завдяки якій він сприймається адресатом. Втрата зв'язності руйнує текст, якщо це не стилістичний прийом.

Обов'язковою ознакою цілого тексту виступає категорія цілісності. Цілісність іноді ототожнюють із завершеністю³². Категорія завершеності встановлює межі тексту, залишає авторові можливість не завершити твір (текст) і відповідно декодується реципієнтом. У незавершеності нерідко приховані глибинні смисли, іноді навіть задум твору. Той чи інший характер завершеності, який залежить від авторської інтенції, «надає їй модальну і прагматичну спрямованість»³³. Такої ж думки дотримується М.М. Кожина: «Будь-який зв'язний текст не є монолітним ані в формальному, ані в змістовому сенсі. Тому цілісність тексту можна розуміти як єдність, що розділена метою, і зв'язок його компонентів. Звідси цілком логічно доходимо висновку про те, що цілісність тексту – поняття багатомірне і різноаспектне»³⁴. Названу категорію мовознавець вважає «композиційною стороною змісту»³⁵.

Невід'ємна категорія тексту – модальність. Традиція підходу до цієї категорії йде від напрацювань Ш. Баллі, потім – В.В. Виноградова та інших мовознавців, які виділили особливий лексико-семантичний клас засобів,

³¹ Бухбиндер В.А., Розанов Е.Д. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания, 1975. №6. С. 73–86.

³² Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. Москва : Наука, 1979. С. 51–63.

³³ Кухаренко В. А. Интерпретация текста. М. : Просвещение, 1986. С. 78.

³⁴ Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1996. Ч. II. С. 29.

³⁵ Там само. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1996. Ч. II. С. 23.

спеціально призначених у мові «для вираження синтаксичної модальності»³⁶. Причому, з позиції лінгвістики тексту йдеться, насамперед, про суб'єктивну модальність, бо об'єкт модальності навряд чи «можна кваліфікувати як текстову категорію, хоча вона властива кожному із речень, що складає текст»³⁷, адже текст – завжди результат суб'єктивного осмислення автором дійсності: він відображає не світ як такий, а світ, пропущений крізь призму відчуттів автора.

Термін «суб'єктивна модальність» широко використовували В.В. Виноградов³⁸, Н.Ю. Шведова, Г.О. Золотова³⁹, І.Р. Гальперін, О.В. Гулига, М.Д. Натанзон, О.В. Бондарко⁴⁰, Т.В. Шмельова, Т.В. Матвеева⁴¹. Так, І.Р. Гальперін стверджує, що суб'єктивна модальність «розпорошується по всьому тексту в безлічі оцінок його окремих елементів, передаючи ставлення автора до зображуваного»⁴².

Т.В. Матвеева також визначає суб'єктивну модальність як спосіб передачі авторського ставлення до того, про що йдеться в творі, та додає, що через цю текстову категорію здійснюється психологічне саморозкриття автора, його настанови, ставлення до адресата тощо. Тобто модальність тексту виявляється не стільки в наявності спеціальних модальних і оцінних слів, скільки в «доборі характеристик, що репрезентують наявні в тексті об'єкти, і в доборі самих об'єктів оповідання, що репрезентують художній світ»⁴³.

---

³⁶ Виноградов В. В. Русский язык. Грамматические учения о слове. Москва : Высшая школа, 1972. 614 с.

³⁷ Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1996. Ч. II. С. 219.

³⁸ Виноградов В. В. О языке художественной литературы: Избр. труды. Москва : Учпедгиз, 1959; Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове; Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. Москва : Высшая школа, 1981. 320 с.

³⁹ Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.

⁴⁰ Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.

⁴¹ Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Свердловск : Изд-во Свердловского университета, 1990. 172 с.

⁴² Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. С. 123

⁴³ Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение, 1986. С. 78.

З.Я. Тураєва розглядає модальність як всеохоплюючу категорію, яка поглинає цільову настанову автора і категорію оцінки⁴⁴. Отже, текстова модальність є продуктом авторської модальності.

З модальністю тісно пов'язане прагматичне спрямування (наповнення) тексту (спонукання адресата на відповідну реакцію). Ймовірно, тексти всіх жанрів і функціональних стилів припускають відповідну реакцію адресата, яка може передаватися через мовленнєвий акт, вчинок, зміни думок, почуттів, поглядів тощо. Саме на такі зміни спрямовані, насамперед, художній, публіцистичний та щоденниковий тексти. Прагматичне спрямування може виявлятися прямо (експліцитно) та не явно, спеціальними засобами (імпліцитно).

Розглядаючи такий параметр тексту як інформативність, Є.Й. Шендельс стверджує, що особливість мовної інформації полягає в тому, що не увесь зміст думки знаходить втілення в особливих мовленнєвих елементах, а поряд з експліцитним способом вираження існує область імпліцитної передачі інформації»⁴⁵. Аналогічно міркував О.В. Бондарко, виокремлюючи серед інших типів інформації – імпліцитну, «яка не виражена безпосередньо мовними засобами даного тексту, проте таку, що витікає із його співвідношення з більш широким контекстом»⁴⁶. Текстова імплікація актуалізується у вигляді імплікативних зв'язків, підтексту, пресупозиції, тезаурусу адресата та автора. Спираючись на такі зв'язки, автор репрезентує «глибинні смислові блоки, орієнтуючись на можливість їх декодування читачем відповідно до його тезаурусу, концептуальної системи»⁴⁷. Таким чином, імплікативні зв'язки – розумові операції автора та читача, які встановлюють єдність вербальних і невербальних складових тексту»⁴⁸.

---

⁴⁴ Тураєва З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания, 1994. № 3. С 105–114.

⁴⁵ Шендельс Е. И. Связь языкознания с другими науками. Москва : Наука, 1962. С. 263

⁴⁶ Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. С. 13.

⁴⁷ Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва : Наука, 1981. С. 121.

⁴⁸ Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности. URL : <https://studfiles.net/preview/3304452/page/7/> (дата звернення: 15.06.2018).

Отже, кількість текстових категорій варіюється залежно від поглядів, позиції дослідників тексту. Наприклад, З.Я. Тураєва поряд із категорією зв'язності, пропонує категорії прогресії (безперервний рух зв'язного тексту, що не повертається до попередніх його фрагментів)⁴⁹.

І.Р. Гальперін додатково розглядає категорії ретроспекції, що ґрунтуються на здатності пам'яті утримувати попередню інформацію та об'єднувати, погоджувати її з новою, та проспекції, яка є знанням подальшого розвитку подій⁵⁰.

О.П. Воробйова⁵¹, як і І.В. Арнольд⁵², О.Б. Сиротініна⁵³, вводить категорію адресатності та дає їй таку характеристику: «Адресатність – це здатність відображати спрямованість тексту на адресата комунікації і задавати певну модель інтерпретації тексту як семантичну базу текстової рецепції»⁵⁴.

Текст у своїй комунікативній функції має на меті не лише обмін думками, але й впливає на емоційну сферу комунікантів. В.І. Шаховський вважає, що специфіка емоцій полягає в тому, що вони одночасно є і об'єктом відображення в мові, і засобом відображення самих себе та інших об'єктів дійсності, і те, що їх неможливо від'єднати від суб'єкта, який відображається⁵⁵. І додає: «Категорія емотивності представлена на всіх рівнях і постає у фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, надфразному, текстовому, гіпер-, мега-, міжтекстовому статусах»⁵⁶.

На думку І. В. Арнольд, «мовленнева експресія – ознака тексту чи частини тексту, що передає смисл із збільшеною інтенсивністю,

---

⁴⁹ Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва : Просвещение, 1986. 127 с.

⁵⁰ Гальперин И. Р. Информативность единиц текста. Москва : Высшая школа, 1974. 174 с.

⁵¹ Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата. Киев : Вища школа, 1993.

⁵² Арнольд И. В. Текст и его компоненты как объект комплексного анализа. Ленинград : ЛГПИ, 1986. 149 с.

⁵³ Сиротинина О. Б. Сфера повседневного общения / Хорошая речь. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2001. 240 с.

⁵⁴ Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата. Киев : Вища школа, 1993. 199 с.

⁵⁵ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : URSS, 2008. С. 87.

⁵⁶ Там само. С. 66.

відтворюючи внутрішній стан мовця, і, як наслідок, має емоційне або логічне підсилення, яке може бути, а може й не бути виразним»⁵⁷.

Спираючись на праці мовознавців, що досліджують експресивно-емоційний та оцінний аспекти тексту, можна говорити про існування в мові одиниць із наявним у їхній семантиці конотативним значенням (фонові одиниці експресивності) та одиниць, що набувають такого значення через особливу організацію в тексті (експресивні одиниці комунікативного плану)⁵⁸. Вибір того чи іншого мовного засобу в тексті підпорядковується комунікативній доцільності. І все ж, «досягти експресії було б надзвичайно важко, якби не було заготовок, напівфабрикатів для їх втілення. Тому в мовній системі є засоби, призначені для забезпечення виразності»⁵⁹.

Дискусійною наразі залишається й проблема розмежування категорій емоційності, оцінності, експресивності. І.Р. Гальперін, Ю.І. Горбунов пов'язують категорію експресивності з виразністю, або зображальністю. Ж. Марузо, визначивши синонімічність понять «експресивність» і «виразність», додає, що експресивність надає висловленню оцінного характеру⁶⁰. Про оцінний характер експресивності говорить і М.М. Кожина⁶¹.

Погоджуючись з думкою В.І. Шаховського про неприпустимість ототожнення цих понять⁶², вважаємо, що вони існують у відношеннях включення – поняття експресивності ширше. Підтверджує думку А.А. Комарова: «Оцінність теж експресивна, але експресивність не завжди оцінна»⁶³.

---

⁵⁷ Арнольд И. В. Интерпретация Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка: Сб. научных работ / Ред. И. В. Арнольд. Ленинград : ЛГПИ, 1975. С. 15.

⁵⁸ Черемисина М. И. Экспрессивный фонд и пути его изучения // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, 1979. Вып. 8. С. 3–11.

⁵⁹ Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. С. 225.

⁶⁰ Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва : Наука, 1990. С. 436.

⁶¹ Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании // Проблемы экспрессивной стилистики: межвуз. сб. науч. тр. России. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1987. С. 8–18.

⁶² Шаховский В. И. Семасиологический и стилистический аспекты эмотивности // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1987. С. 43.

⁶³ Комарова А. М. О соотношении субституции и экспрессивности // Экспрессивность на разных уровнях языка. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1984. С. 32.

На наш погляд, доречно поняття «експресивність» розуміти як підсилену виразність, зображальність мовлення, його одиниць, що надають висловленню додаткової інформації емоційно-оцінного плану. Саме мовні одиниці, «головною функцією яких є експресія, тобто підсилення впливу за рахунок образності, емотивності, оцінності»⁶⁴, й створюють прагматичний ефект, що для багатьох текстів дуже важливо.

Семантична інтерпретація емотивності неможлива без понять оцінки і експресії. Це різні за своїм функціонально-семантичним завданням категорії, та в контексті вони нерідко інтегруються, бо емотивний компонент значення завжди і виразний, тобто експресивний, і оцінний»⁶⁵. Усі емоційні одиниці марковані знаком оцінки, яка підсилює вплив на адресата мовлення. За визначенням В.М. Теля, «оцінка ніби вбирає в себе відповідну емоцію, ніби прихована в емоції»⁶⁶.

Безперечно, оцінний аспект тексту тісно пов'язаний з емотивним та експресивним, бо «однією з функцій емоцій є оцінка, а сама емоція – особлива форма оцінки»⁶⁷. Людина оцінює будь-кого чи будь-що через систему моральних, етичних, інтелектуальних або інших норм, які вона засвоїла і пропагує. Категорія оцінки в текстах різних стилів і жанрів – явище закономірне з багатьох причин і, насамперед, психологічних, глибоко особистісних, адже взагалі «будь-яка оцінка, що є видом інтелектуальної діяльності, посідає чільне місце в процесі пізнання, бо мислення базується на єдності пізнання навколишнього середовища та ставлення до нього»⁶⁸. Автор твору (тексту) визначає його структуру, композицію, добирає відповідні

---

⁶⁴ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : URSS, 2008. С. 24.

⁶⁵ Изард К. Эмоции человека : монография / Под ред. Л. Я. Гозмана, М.С. Егоровой. Москва : МГУ, 1980. С. 71.

⁶⁶ Теля В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. Москва : Наука, 1991. С. 11.

⁶⁷ Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учеб. пособие для студентов вузов. Минск : Высшая шк., 1997. С. 21.

⁶⁸ Стоянович А. Авторская самооценка в аспекте стереотипизации // Текст: стереотип и творчество. Межвузовский сборник научных трудов. Пермь, 1998. С. 78.

мовні засоби, наповнюючи їх експресивністю, емоційно-оцінними смислами, підтекстовою інформацією.

Отже, хоча в сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві проблеми тексту і текстових категорій досліджують дуже активно, вони залишаються вивченими не до кінця та потребують подальшого пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности. URL : <https://studfiles.net/preview/3304452/page:7/> (дата звернення: 15.06.2018).
2. Арнольд И. В. Текст и его компоненты как объект комплексного анализа. Ленинград : ЛГПИ, 1986. 149 с.
3. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Известия АН СССР. Серия лит-ры и языка, 1973. Т. XXXII. № 1. С. 84–89.
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.
5. Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания, 1975. № 6. С. 73–86.
6. Виноградов В. В. О языке художественной литературы: Избр. труды. Москва : Учпедгиз, 1959. 654 с.
7. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. Москва : Высшая школа, 1981. 320 с.
8. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматические учения о слове. Москва : Высшая школа, 1972. 614 с.
9. Воробьёва О. П. Текстовые категории и фактор адресата. Киев : Вища школа, 1993. 199 с.
10. Гальперин И. Р. Информативность единиц текста. Москва : Высшая школа, 1974. 174 с.
11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 139 с.
12. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.
13. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.
14. Золотова Г. А. Структура сложного синтаксического целого в карамзинской повести / Труды Института языкознания АН СССР в 10 т. Т. III. Москва : Изд-во Академии Наук СССР, 1954. 312 с.
15. Изард К. Эмоции человека : монография / Под ред. Л. Я. Гозмана, М. С. Егоровой. Москва : МГУ, 1980. 439 с.
16. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезариус литературного языка. Москва : Наука, 1981. 366 с.
17. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом // Синтаксис текста. Москва : Наука, 1979. С. 51-63.
18. Кожина М. Н. О языковой и речевой экспрессии и её экстралингвистическом обосновании // Проблемы экспрессивной стилистики: межвуз. сб. науч. тр. России. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1987. С. 8–18.
19. Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Ч. I. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1996. 379 с.

20. Кожина М. Н. Стилистика научного текста (общие параметры) в 3 ч. Ч. II. Категории научного текста: функционально-стилистический аспект. Пермь : Изд-во Пермского университета, 1998. 395 с.
21. Колшанский Г. В. Текст как единица коммуникации // Проблемы общего и германского языкознания. Москва : МГУ, 1978. 164 с.
22. Комарова А. М. О соотношении субституции и экспрессивности // Экспрессивность на разных уровнях языка. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1984. 191 с.
23. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.
24. Лотман Ю. М. Избранные статьи в 3 т. Таллин : Александра, 1992. 479 с.
25. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва : Наука, 1990. 436 с.
26. Маслов Б. А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. (Надфразовый уровень) : Учеб. пособие к спецкурсу. Таллин : ТПИ, 1975. 104 с.
27. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учеб. пособие для студентов вузов. Минск : Вышэйшая школа, 1997. 156 с.
28. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Свердловск : Изд-во Свердловского университета, 1990. 172 с.
29. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва : Высшая школа, 1983. 193 с.
30. Одинцов В. В. Стилистика текста. Москва : Наука, 1980. 262 с.
31. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Киев : КДУ, 1999. 148 с.
32. Сидоров Е. В. Проблемы речевой словесности. Москва : Наука, 1987. 146 с.
33. Сиротинина О. Б. Сфера повседневного общения / Хорошая речь. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2001. 240 с.
34. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. Москва : Высшая школа, 1973. 210 с.
35. Стоянович А. Авторская самооценка в аспекте стереотипизации // Текст: стереотип и творчество. Межвузовский сборник научных трудов. Пермь, 1998. 194 с.
36. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. Москва : Наука, 1991. 214 с.
37. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания, 1994. № 3. С. 105–114.
38. Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва : Просвещение, 1986. 127 с.
39. Федосюк М. Ю. Неявные способы передачи информации в тексте. Москва : Наука, 1988. 123 с.
40. Фридман, Л.Г., Бутко, В.Г. Текст как иерархическая система // Структура и семантика сверхфразовых единиц в германских языках. Межвуз. сб. научных трудов. Пятигорск, 1983. С. 1–12.
41. Черемисина М. И. Экспрессивный фонд и пути его изучения // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, 1979. Вып. 8. С. 3–11.
42. Шаховский В. И. Семасиологический и стилистический аспекты эмотивности // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. Пермь : Изд-во Пермского ун-та, 1987. 192 с.
43. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : URSS, 2008. 208 с.
44. Шендельс Е. И. Связь языкознания с другими науками. Москва : Наука, 1962. 362 с.
45. Beaugrande R., Dressler W. Introduction to Text Linguistics. London – New York., 1981. 286 p.
46. Harweg R. Pronomina und Textkonstitution. München : Fink, 1968. 392 p.

**Особливості утворення термінологічних словосполучень-омофраз
та експлікація їх значень лінгвальним ко-текстом
(на матеріалі англомовної військової фразеології)**

Під впливом комунікативних (прагматичних) чинників внаслідок номінативної діяльності при виникненні назви та її репрезентації в свідомості людини відбувається подвійне відтворення об'єкта – з одного боку, у формі уявлення про нього, а з іншого – його вербального вираження¹.

Ономасіологічний підхід слугує не тільки для реєстрації смислів в дискурсі, але й для спостереження механізмів розвитку мови шляхом протиставлення найменувань.

Розвиток омофразеології по лінії тропів у функціонально відкритій лексико-фразеологічній підсистемі військового дискурсу поповнює інвентар фразо-термінологічних словосполучень завдяки гнучкості системи термінотворення, що дозволяє поєднувати реальні чи суб'єктивні, стереотипні або творчі чинники цього процесу.

Широкий спектр номінативно-семантичної регулятивності мовної норми у термінології та професійних жаргонах уможливорює виникнення та узуалізацію метафорично трансформованих супутніх асоціацій прямих значень та, як наслідок, появу фразеологічних синонімів експресивно-нейтральних номінацій відповідного мовного субкоду.

Розглянемо наступні опоземи формально-семантичної асиметрії надслівних мовних знаків: green eye (вільне словосполучення) :: green eye (військ. складений термін) „прилад нічного бачення” :: green eye (фразеологізм) «ревності».

У наведеному прикладі вихідне вільне словосполучення вступає з фразеологізмом і складеним терміном, що походять від нього, у відношення

---

¹ Ребрій О. В. Когнітивна та комунікативна складові вербалізації змісту мовним знаком // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. 2006. № 725. С. 16.

омофразії, тобто формального збігу словосполучень різних класів. Для ідентифікації таких пар Д.І. Квеселевич запропонував термін омофрази, а для семантичних відношень між ними – термін омофразія ².

Складені терміни, як і вільні словосполучення (далі: ВС), у процесі номінації співвідносять значення слів, що входять до їх складу, зі структурою висловлюваного поняття. Проте члени термінологічного словосполучення (далі: ТС) виражають постійні та істотні ознаки термінованого об'єкта. За кожним складеним терміном стоїть усталена, стандартно репродукована структура складеного поняття ³.

Категоріальними ознаками вільного словосполучення є інформативність структури, що характеризується наявністю денотативної (неінгерентної) реми та роздільний неідіоматичний характер номінації, що призводить до широкої серійності словосполучень з однаковими темами й ремами ⁴.

Омофразію слід визначати як прояв асиметричного дуалізму мовного знака, що полягає у рівнойменному позначенні денотатів складеними знаками номінації, які належать до різних класів словосполучень – вільних, фразеологічних, а також термінологічних (останні трактуємо широко й включаємо до них, окрім власне термінів, також і професійно-жаргонні словосполучення).

Омофрази, що є складеними термінами, входять до складу різних терміносистем. Для адекватного відображення розгалуженості функціонування омофраз вважаємо за доцільне розглянути цей прояв рівнойменності мовних одиниць у різних спеціальних галузях життєдіяльності.

Зауважимо, що при аналізі певної терміносистеми необхідно брати до уваги, що терміноодиниці, залучені із суміжних дисциплін, часто зазнають у

---

² Квеселевич Д. И. Фразеологизмы-омонимы и омофразы // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тез. межвуз. конф. МГПИИЯ. Москва, 1971. С. 185.

³ Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987. С. 47.

⁴ Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Київ, 1983. С. 14.

новому для себе середовищі істотних трансформацій, серед яких найважливішими є спеціалізація, збільшення оціночних конотацій і навіть повне семантичне перетворення при збереженні звукової і графічної форми⁵.

Різні сторони тривалого та багатовекторного процесу становлення будь-якої терміносистеми зазнають впливу таких факторів:

1) сформованість та усталеність системи тих об'єктів, що потребують номінації;

2) міра залежності між появою того чи іншого явища (об'єкта) в житті соціуму і швидкістю мовного реагування суспільства на таку появу;

3) здатність самої мови слугувати засобом чіткої номінації новопосталих об'єктів навколишнього світу⁶.

Гносеологічні та концептуальні особливості динамічних процесів засвоєння і трансформації знань про світ безпосередньо впливають на процеси семантичних змін у лексиці та фразеології.

Термінологізація є результатом дії двох взаємопов'язаних процесів:

а) пошуку мовного вираження тих чи інших галузевих понять;

б) переосмислення та переоформлення значень загальноживаних слів, утворення їх нових лексико-семантичних варіантів⁷.

Тим часом обмежимося лише описом основних способів утворення омофраз шляхом фразеологізації вільних словосполучень на прикладі найбільш поширених в англійській терміносистемі моделей **A + N**, **Participle + N**, **N1 + N2**, **N1 of N2**.

Омофрази ВС :: ТС утворюються:

1) завдяки полісемії ядерних компонентів-іменників словосполучень, найчастіше односкладних:

---

⁵ Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминотем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). Москва, 2003. С. 23.

⁶ Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Київ, 2005. С. 41.

⁷ Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 126.

beam 1. (n.) – балка :: beam 2. (n.) – промінь – upper beam ВС – верхня балка :: upper beam ТС (тех.) – дальнє світло фари, верхня фара;

drop 1. (n.) крапля :: drop 2. (n.) падіння – hot drop ВС – гаряча крапля :: hot drop ТС (військ.) скид (ракети з носія) з включеним двигуном;

gate 1. (n.) – брама, ворота :: gate 2. (n.) – стробімпульс – main gate ВС – головні ворота :: main gate ТС (рад.) – головний селекторний стробімпульс;

sight 1. (n.) – зір :: sight 2. (n.) – мушка – normal sight ВС – нормальний зір :: normal sight ТС (військ.) рівна мушка (у вогнепальній зброї).

2) завдяки омонімії ядра:

file (військ. жарг.) – старослуживий (пор. file I – хитрун, пройда).

spare file (військ. жарг.) – той, що не має посади (пор. file II – тека для особової справи);

plane I (n.) – літак :: plane II (n.) – рубанок – shooting plane ВС – літак, що веде вогонь :: shooting plane ТС (стол.) – фуганок;

shell I (n.) – раковина :: shell II (n.) – снаряд – yellow shell ВС – жовта раковина :: yellow shell ТС (військ.) – запальний снаряд;

3) завдяки спеціалізації (термінологізації) значення атрибута (термін Д.І. Квеселевича⁸):

під термінологізацією атрибута ми маємо на увазі випадки типу small arms, plain sailing, white boat, hard pad, де атрибут набуває додаткової семи та інтегрується в об'єм сигніфіката. Hard pad – це не тільки твердий майданчик, але й «стартовий підземний майданчик з твердим покриттям», у словосполучення knife fight «бій на ножах» зазнає термінологізації іменниковий компонент у позиції атрибута, в результаті цей вираз набуває термінологічного значення «повітряний бій на близькій відстані та малій швидкості. Ним також може позначатися повітряна сутичка, коли пілоти обох літаків (і свого і ворожого) розстрілюють один одного до повного

---

⁸ Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Київ, 1983. С. 14.

знищення», white boat, окрім значення «білий човен» завдяки термінологізації атрибута набуло значення «госпітальне судно» і т.п.

В англomовній термінології процес інтеграції омофраз моделі **атрибут + ядро** у складне слово має своє графічне вираження. Компоненти значної кількості складених термінів пишуться через дефіс, а у випадку повної інтеграції словосполучень стають складними словами та пишуться разом: dog-leg «вигин траншеї», low-ceiling «низька хмарність», bluejacket «матрос», flattop «авіаносець», redman «захисний одяг, що використовується під час тренувальних занять», strongpoint «опорний пункт», wetback «нелегальний імігрант», whitebird «військовий гелікоптер».

Переважає більшість термінологічних словосполучень – це стійкі комбінації, термінологізація яких досягається шляхом уточнення та конкретизації значення ядерного компонента й ад'юнкта, внаслідок чого відбувається суттєве звуження термінованого поняття⁹;

4) завдяки метафоризації ядра:

на сучасному етапі розвитку термінознавства науковці все частіше декларують погляд на терміни чи то як на особливі слова, чи як на слова в особливій функції. Об'єктивними чинниками, які визначають вибір ознаки для метафоричного найменування, як правило, є аналогії, стійкість зв'язків між референтами, намагання мовця адекватно відобразити якості та властивості понять, що називаються¹⁰.

Метафора в термінології демонструє конкретні способи утворення термінів як елементів терміносистем за рахунок метафоризації, тобто є прикладом динаміки у сфері лексичної семантики¹¹.

Як приклад розглянемо наступні омофразні словосполучення у різних терміносистемах:

⁹ Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Київ, 2001. С. 301.

¹⁰ Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Київ, 2003. С. 117.

¹¹ Дудок Р. І. Стилістичні фігури та їх смислотвірна функція // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. 2006. С. 132.

long jumper BC – стрибун у довжину :: long jumper TC (гірн.) – довгий ударний бур;

stove pipe BC – димохід :: stove pipe TC (військ.) 1. міномет. 2. реактивний літак;

Swiss cheese BC – швейцарський сир :: Swiss cheese TC (спец.) – перфокарта, матричний контроль.

У процесі термінологічної метафоризації актуалізується і певна подібність між референтами, оскільки метафора повинна бути зрозумілою, і відмінність, тому що породжується новий смисл, причому ступінь подібності визначає справжнє значення метафори.

Загальна поняттєвість і точність наукового мовлення вимагає обережності у використанні образних засобів: краще підшукати точний термін, ніж вжити образ. Як показує історія наукового стилю, образність актуалізується тоді і там, коли і де ще не знайдено точного найменування, тобто терміна, і, відповідно, ще не визначено саме поняття¹²;

5) завдяки метонімізації ядра:

brown shirts BC – коричневі сорочки :: brown shirts TC (військ.) – члени технічного персоналу, які особисто відповідають за боєздатність та чистоту літаків;

yellow flower BC – жовта квітка :: yellow flower TC (бот.) – гірчиця польова (*Sinapis arvensis*);

maroon berets BC – бордові берети :: maroon berets TC (військ.) військовослужбовці повітряно-десантних підрозділів;

thin skin BC – тонка шкіра :: thin skin TC (військ.) – легкоброньована машина;

white bark BC – біла кора :: white bark TC (бот.) – тополя біла (*Populus alba*).

---

¹² Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. Москва, 2003. С. 456.

Функціонування термінів однієї галузі в інших науково-технічних терміносистемах сприяє спеціалізації їхніх значень.

Термінологічна омонімія – це передусім проникнення термінів із однієї науково-технічної галузі в іншу. Омонімічними можна вважати лише такі терміни, які при зіставленні або порівнянні їх функціональних можливостей в інших терміносистемах виражають різні значення у досліджуваній терміносистемі і можуть переходити в інші терміносистеми з різними дефініціями¹³. При цьому, на нашу думку, слід зауважити, що і моносемантичний термін може бути омонімічним з терміном іншої галузі.

Наприклад, словосполучення *computer virus*, *electronic virus*, *software virus*, *virus attack*, *virus epidemic*, *virus program* свідчать про те, що омонімічний термін *virus* вживається не тільки в біології та медицині, але і в комп'ютерній техніці зі значенням «програма, яка навмисно вводиться у комп'ютер з метою зміни чи псування інших комп'ютерних програм».

Метафоричний перенос уможливив функціонування моносемантичного терміна *virus* (біологія, медицина) в іншій терміносистемі (комп'ютерні технології) з новою дефініцією, що є проявом термінологічної омонімії. Додатковою ілюстрацією цього явища слугують використання термінів *diagnostics*, *vocabulary* відповідно в медицині та лінгвістиці та в комп'ютерних технологіях зі значеннями «виявлення неполадок в роботі комп'ютера» та «сукупність базових інформаційних елементів в комп'ютері»¹³.

Функціональний напрямок у дослідженні лінгвістики тексту уможливив розширення інтерпретаційних меж дефініції терміна. Як вже зазначалося вище, згідно з ним терміном може вважатися будь яке слово, але в особливій функції. У нашому випадку буде запропоновано фрагменти текстів, що є комунікативно зорієнтованими в межах професійного кола спілкування та включають омонімічні фразо-термінологічні

---

¹³ Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов // Українська термінологія і сучасність. Матер. конф. Київ, 1997. С. 74.

словосполучення, семантика яких відповідає не стільки інформативно-смісловим, скільки прагматичним параметрам комунікації. Іншими словами, переважна більшість залученого текстового матеріалу об'єктивує вираження суб'єктивних емоційних реакцій на функціонування та взаємозв'язок психічних та матеріальних чинників військової життєдіяльності. У цьому відношенні омофрази як засоби мовної об'єктивації центрального концепту **АРМІЯ** / **the military** можна вважати стилістичними синонімами вже існуючих термінів. Це розширює еволюційний простір системи понять, що вимушено звучується згідно з консервативним регламентуванням правил термінотворення. Комунікативна доцільність ситуативного використання фахових фразеологізмів ілюструє прагматичну релевантність мовних ресурсів для обслуговування потреб професійної взаємодії в межах конкретних соціокультурних умов.

Виникнення військових омофраз (до яких, як вже зазначалося, ми відносимо як загальноприйняті військові терміни, так і професійний жаргон) є невід'ємною складовою процесу розвитку спеціальної термінології. Мотивацією їх виникнення та функціонування слугує потреба у залучені образно насичених мовних одиниць поряд з експресивно-нейтральними термінами заради оптимізації мовленнєвого впливу у функціонально-розгалуженому військовому колективі.

Адекватна у смисловому відношенні інтерпретація значення омофраз-складених термінів можлива за умов наявності лінгвального ко-тексту, дискурсивного контексту та спільного фахового знання.

Об'єктом ко-текстуального аналізу виступає безпосередньо текст, в той час як об'єктом аналізу дискурсивного контексту є ситуація комунікації¹⁴.

Відсутність спільних професійних знань чи низька ко-текстуальна спроможність семантичного декодування омофразних контекстів спричиняє комунікативні невдачі.

---

¹⁴ Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків, 2004. С.15.

За В.Н. Комісаровим, лінгвальний ко-текст відповідає вертикальному, горизонтальному та глибинному контекстам¹⁵.

Виявлення та аналіз вертикальних, горизонтальних і глибинних внутрішньотекстових структурно-семантичних зв'язків достатньої розв'язуючої спроможності, які виконують функцію змістових опор, слугує засобом коректної інтерпретації значення омофраз у англомовних військових текстах.

У сучасній когнітивній лінгвістиці смисли текстів розглядають як певну об'єктивну та фіксовану семантичну структуру, яка лежить в основі тексту і виводиться з тексту. При цьому процеси текстоутворення моделюються як процеси побудови структурних і функціональних внутрішньотекстових зв'язків, які об'єднуються в семантичні сітки, що утворюють мікро- та макрокогерентні ієрархії зв'язків¹⁶.

Вертикальний аналіз у більшості випадків дозволяє визначити належність тексту до опису певної сфери людської діяльності, наприклад, до військової сфери.

Наведемо приклади фрагментів текстів, які містять фразеологізми, що не вступають у омофразні відношення із вільними словосполученнями загальноживаної лексики, наприклад:

*You're supposed to count your rounds as you're firing, but in practice it's hard to do. At any moment when you need to fire you should know how many are left, and change mags if you have to. Lose count and you'll hear a "dead man click". You pull the trigger and the firing pin goes but nothing happens. In practice, counting to thirty is unrealistic. What you actually do is wait for your weapon to stop firing, then press the button and let the mag fall, slap another straight on and off you go*¹⁷. У запропонованому тексті значення фразеологізму *dead man click* – «характерне клацання під час стрільби, яке вказує на те, що в

¹⁵ Комиссаров В. Н. Смысловая стратификация текста как переводческая проблема. Москва, 1988. С. 10.

¹⁶ Цурикова Л. В. Проблемы когнитивного анализа дискурса в современной лингвистике // Вестник ВГУ. 2001. № 2. С. 132.

¹⁷ McNab A. Bravo Two Zero. London : Bantam Press, 1993. P. 119.

магазині закінчилися набої» виводиться завдяки лінгвальному ко-тексту, який містить низку ключових виразів: to count your rounds, as you're firing, and change mags, you pull the trigger, the firing pin, let the mag fall off та ін.

Значення словосполучень у наступних ко-текстах, що містять інформацію, яка усуває багатозначність, також виводиться «по вертикалі»:

*If the two characters were ours, there was a chance of them taking us for Iraqis in the sudden attack and we'd have a nasty "blue on blue". It happened in the Falklands, when a Regiment patrol got into a contact with a Special Boat Squadron patrol*¹⁸.

Ключові вирази: two characters were ours, taking us for Iraqis in the sudden attack, got into a contact with. Значення TC blue on blue: «вогонь по своїх».

*I didn't answer, I just kept my head down. My game plan was not to go into a cover story straight away, because then they've got you. I was trying to make it look as if I was prepared to give them the Big Four and that was all. Queen and country and all that. I would go through a certain amount of tactical questioning and then break into my cover story*¹⁹.

Ключові вирази: kept my head down, not to go into a cover story straight away, Queen and country and all that, go through a certain amount of tactical questioning. Значення TC to give smb. the Big Four: «надавати ворогові лише чотири одиниці особистих даних, які згідно з Женевською Конвенцією йому дозволяється вимагати у полоненого: номер, звання, ім'я та дату народження».

*This would explain the fairly high failure rate in 17N's rocket attacks, as well as the high number of abortive operations in Greece that remained unclaimed, indicating that these may have been dry runs or failures ...*²⁰.

Ключові вирази: *the high number of abortive operations, remained unclaimed, failures*. Значення TC dry run: «пробний прогін».

---

¹⁸ Там само. Р. 149.

¹⁹ Там само. Р. 214.

²⁰ Dolnik A. Understanding Terrorist Innovation Technology, Tactics, and Global Trends. Routledge, 2007. P. 135.

Проте у багатьох випадках тексти містять військові ТС, що мають омофрази серед ВС та ФС, що викликає проблему коректного трактування.

У найпростіших випадках текст включає безпосереднє пояснення ТС, яке актуалізується виразами, як-от:

- **N we call N2** (з поєднанням чіткого тлумачення наступного загальноживаного омофразного фразеологізму):

*The situation on the ground can change very rapidly, and you have to expect everything to be rather fluid. The more you practice, the more flexible you can be. We call this stage of planning and preparation “walk through, talk through”, and operate a **Chinese parliament** while we’re doing it. Everybody regardless of rank, has the right to contribute his own ideas and rip to shreds those of others²¹.*

- **in other words like N2**:

*“These days it’s called “a turnover in employment”. In other words, **we’ve gotten our pink slips**”²²(плинність робочої сили).*

- **known as N2**:

*Even so, it was hard work clambering over them in full fighting order. That entailed webbing, body armor and a helmet, as well as the weight of your weapon and “day sack”, crammed with extra ammunition. This was known as “**light scales**”, although it weighed from 70 to 80 pounds²³ (повне бойове спорядження).*

*It was clinical and efficient, with the ambient hiss and mush of radio transmissions in the background. Intelligence Corps personnel, known to us as spooks or “**green slime**”²⁴ (персонал розвідувального корпусу).*

*The main parachute of an experienced jumper failed to open; it streamed upward in what was known as **cigarette roll**²⁵ (різновид нещасного випадку, позначений омофразою cigarette roll, вказує на неспрацювання парашутного*

---

²¹ McNab A. Bravo Two Zero. London : Bantam Press, 1993. P. 64.

²² Maloney M. Wingman. New York : Dell Publ. Co., Inc., 1992. P. 267.

²³ Bishop P. 3 PARA Afghanistan 2006. This is war. London: Harper Perennial, 2007. P. 72.

²⁴ McNab A. Bravo Two Zero. London : Bantam Press, 1993. P. 31.

²⁵ Tomajczyk S.F. Dictionary of the Modern United States Military. Jefferson, North Carolina: Mc Farland & Co, 1996. P. 136.

механізму, коли третина куполу скручується подібно до сигарети, що унеможливило його повне розкриття).

*To make this possible on an all-weather basis, they invented the helicopter haul-down and rapid securing device more commonly known as “bear trap”*²⁶ (кодове найменування літака або гелікоптера зі спеціальним обладнанням для перехоплення, запису та аналізу акустичних розвідувальних даних).

- **something like N2:**

*General Peckem had a hopeful thought. “Perhaps it’s a new code or something, like **the colors of the day**”*²⁷ (...)(сигнальні прапорці).

- **which is N2:**

*What happened was, I had a young **acting Jack**, which is an E4, probably year and a half in the Army, wearing NCO ranks*²⁸ (рядовий, якого тимчасово призначили сержантом).

- **that meant N2:**

*The battle group had been forced by the Taliban to fight what was known as a “**break-in battle**”. That meant establishing the British presence in Helmand and creating the conditions in which they would be able to stay*²⁹.

Трапляються окремі випадки, коли **N2** не є компонентом вищенаведених словосполучень, а подається в дужках після офіційного терміна:

*He sat back, slightly bemused, while his visitor brought in military electronics debugging specialists (“**rat catchers**”), who tore his office apart*³⁰.

Частими є випадки тлумачення значення омофразних військових ТС за допомогою розгорнутого пояснення в попередньому або наступному реченні, наприклад:

---

²⁶ Owen D. *Anti-Submarine Warfare: an Illustrated History* : Seaforth Publishing, 2007. P. 194.

²⁷ Heller J. *Catch-22*. New York : Dell Publ. Co., Inc., 1975. P. 306.

²⁸ Mc Donald D., Parks K. *Managing Diversity in the Military*. Routledge, London & New York, 2012. P. 114.

²⁹ Bishop P. *3 PARA Afghanistan 2006. This is war*. London : Harper Perennial, 2007 P. 265.

³⁰ Jensen-Stevenson M. *Kiss the Boys Goodbye: How the United States Betrayed Its Own POWs*. New York : Vietnam Vets, 1990. P. 64.

*I was told by officials variously that he knew nothing about it, that it happened too long ago for there to be any records available or that what I described was CIA operation for which they could provide no information. One Pentagon historian said, “Oh, you mean **“the stay-behind”** organization. That’s classified”*³¹ (підпільна організація, яка створюється з метою використання її діяльності у майбутньому, коли в країні її перебування здійснюється військовий переворот чи інша аналогічна подія).

*Inevitably, this would suck in Taliban forces from outside, who could then be destroyed on ground of the Coalition forces’ choosing. He also emphasized that this **“kinetic” operation** should be balanced by a peaceful initiative – rebuilding the bomb-blasted mosque*³² (масштабна бойова операція). Це приклад евфемістичного позначення прямого найменування.

*The Paras were used to dealing with difficulties. The answer to every setback or “drama” was to “crack on”, to deal with the difficulty and sort things out – **“screw the nut”** in Para language*³³ («Не вішай носа!», «Не журись!», «Продовжуй у тому ж дусі!» – омофразне словосполучення-комунікатив).

*This in turn led to the idea that aircraft, or cars and ships, could be covered by thousands of these notes creating a **“smart skin”** that can sense the world around them and monitor their condition by detecting stress, heat, or damage*³⁴ (антенні панелі, вмонтовані безпосередньо у фюзеляж та крило літака).

*As one fighter pilot put it, “ I’d much rather shoot a guy at a distance than climb into a phone booth with him and have a **knife fight”**. Still, the skills American pilots learned at the fighter weapons school (...) made them proficient at the close-in battle as well*³⁵ (повітряний бій на близькій відстані та малій швидкості. Ним також може позначатися повітряна сутичка, коли пілоти

---

³¹ Tomajczyk S.F. Dictionary of the Modern United States Military. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Co. 1996. P. 539.

³² Bishop P. 3 PARA Afghanistan 2006. This is war. London : Harper Perennial, 2007. P. 166.

³³ Там само. P. 143.

³⁴ Tomajczyk S.F. Dictionary of the Modern United States Military. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Co. 1996. P. 516.

³⁵ Laslie B. The Air Force Way of War. US Tactics & Training after Vietnam War / University Press of Kentucky, 2015. P. 98.

обох літаків (і свого і ворожого) розстрілюють один одного до повного знищення).

This was the infamous “ticket punching” behavior so criticized after the war. Knowing their time was limited, many officers selfishly sought to enhance their careers during their Vietnam service ³⁶ (просування по службі лише завдяки бравій зовнішності).

*D Squadron had got to Saudi before us, and down at the stores there had been a nasty outbreak of **Shiny Kit Syndrome**. They had snaffled everything inside, and there was no point in us going and asking them nicely if you could please have our ball back* ³⁷ (досить поширені серед військових крадіжки особистих речей та / або військового спорядження).

*Every half-hour or so we fixed a new **emergency rendezvous**, point on the ground where we could regroup if we had a contact or had to withdraw swiftly* ³⁸ (місце для перегрупування чи швидкого відступу у випадку контакту з ворогом).

Часто для усунення омофразії доводиться удаватися до горизонтального аналізу тексту.

Слід розрізняти два основних горизонтальних покажчики значення ТС.

По-перше, ключові слова можуть передувати ТС, тим самим заздалегідь орієнтуючи на вибір адекватного відповідника:

*“Some people have to have their nose rubbed in the dog pile before they are willing to believe the manure actually stinks. Chris “Meatwad” Matthews needs a **one-way ticket to Fallujah**”* ³⁹ (небезпечне завдання).

*“He’s probably come to de-bag me and you,” Bateman said to Peacock, „British M. P. dances till dawn while Nasser plots to blot out **the thin red line**”* ⁴⁰ (оборона силами піхотних підрозділів).

³⁶ Arnold J.R. Tet Offensive, 1968: the Turning Point in Vietnam. New York : Vietnam Vets, 1970. P. 67.

³⁷ McNab A. Bravo Two Zero. London : Bantam Press, 1993. P. 47.

³⁸ Там само. P. 96.

³⁹ Letters from Iraq: Press Review. IAVA Blogs. 2005. URL : <http://www.misoldierthoughts.blogspot.com> (дата звернення: 14.08.2006).

⁴⁰ Aldridge J. In Italy. Islands in the Stream. Москва : Воениздат, 1975. P. 152.

*House-to-house combat is not required citywide, but key **pockets of resistance** must be eliminated*⁴¹ (головні вогнища).

Розглянемо також презентацію ТС у наступних текстах:

*Standing tall: At its 50 th-anniversary bash, the alliance **hangs tough on the air attack** – but ground troops are no go*⁴² (розрахунок на дії авіації).

*Sluggo knew the things were filled with napalm. He also knew they were **sitting ducks***⁴³ (ціль, в яку легко влучити).

Розкриттю значення ТС може сприяти його вживання в одному ряду зі словами, семантика яких «підказує» це значення:

*I didn't particularly like walking behind Kingston, holding a carbine, with a **banana clip** of thirty rounds*⁴⁴ (магазин автомата).

*Pat was dressed in the vivid green uniform of the volunteers, complete with slouch hat and **Sam Browne***⁴⁵ (портупея).

*They had taken out most of the bunkers and **spider holes** and were making some headway*⁴⁶/.../ (павуча щілина, замаскований окоп для снайпера).

Показники значення ТС в горизонтальному контексті можуть бути прогресивними або регресивними. Порівняймо, наприклад:

*Yeoman Chuck Radford, **the straight arrow**, was an espionage controller's dream, a barely noticed secretary who traveled easily through NSC staff offices*⁴⁷ (порядна, пряма людина).

*"[...] and what Robinson wanted to know was who said it, when they said it, and where they said it, who they talked to. So what I gave Robinson was **grass roots data, feedback**"*⁴⁸ (дані, одержані з розмов людей, зворотний зв'язок).

---

⁴¹ Newsweek, May 3, 1999. P. 12.

⁴² Там само. P. 9.

⁴³ Maloney M. Wingman. New York : Dell Publ. Co., Inc., 1992. P. 26.

⁴⁴ Silveri A. Turning the Corner on Life. Xlibris Corporation, 2012. P. 196.

⁴⁵ Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / Лит. ред. М. Д. Литвинова. Москва, 1984. P. 656.

⁴⁶ Emerson J. Hill 568. New York : First Scholastic Printing, 1991. P. 221.

⁴⁷ Colodny L. Silent Coup. New York : St.Martin's Press, 1991. P. 320.

⁴⁸ Там само. P. 167.

Є ще один різновид ко-тексту, який можна назвати рамковим, тому що він містить як прогресивні, так і регресивні показники значення ТС, яке обрамовується ними:

*“As military governor, my authority supersedes yours, Colonel. If you **have a beef**, register it with headquarters”*⁴⁹ (мати скаргу, скаржитися).

*Then the battalion buglers blew that soul-shattering, heart-rending **Last Post**, with its inexorable chains of rapid sobbing notes and drawn-out piercing wails*⁵⁰ (вечірня зоря – сигнал, який подають горністи при похованні військовослужбовців британської армії).

*“(…) the battalion staff didn’t have much love for him. I do believe Timmermann **got the short end of the stick** when it came to honor and glory or medals for that reason”*⁵¹ (бути в невігідному становищі, не мати переваги в чомусь).

Найскладнішими щодо розуміння ТС є випадки, коли лінгвальний ко-текст не допомагає з достатньою чіткістю з’ясувати його значення:

*Primacy, and / or “**main effort**” will shift, and military forces must be sufficiently agile to match their response, in terms of behavior and stance, to the prevailing circumstances*⁵² (концентрація військ у певному районі, де командувач має намір прийняти рішення).

*Blair’s intention, sources say, was to move Clinton into a “**gray area**” where ground troops were at least a possibility*⁵³ (тактична або стратегічна дилема).

*“They’d be dead and I’d in the **glass house**, but I wouldn’t let them down anyway”*⁵⁴ (гауптвахта або казарми для утримання під вартою довгострокових ув'язнених).

Most of the engagements ended with the drone of an approaching aircraft and the seismic thump of a huge bomb. The defenders took great pains to avoid

⁴⁹ Uris L. Armageddon. New York : Dell Publ. Co., Inc. 1965. P. 504.

⁵⁰ Aldington R. Death of a Hero. Moscow : Foreign Languages Publ. House, 1958. P. 290.

⁵¹ Hechler K. The Bridge of Remagen . Missoula, Montana : Pictorial Histories Publ.Co., Inc., 1993. P. 119.

⁵² The Military Contribution to Peace Support, Operations : Joint Warfare Publication 2nd Edition Swindon UK, 2004. P. 14.

⁵³ Newsweek, May 3, 1999. P. 18.

⁵⁴ Sillitoe A.Key to the Door. Moscow : Progress Publ., 1969. P. 470.

*collateral damage and to comply with the rules of engagement*⁵⁵ (евфемістичне позначення супутніх втрат серед цивільного населення під час проведення військових операцій).

У процесі усунення омофразії для адекватного розуміння тексту необхідно враховувати не тільки особливості лексичних та граматичних систем, але й комунікативно-прагматичних, лінгвоетнічних, психологічних, соціокультурних уявлень, менталітету, етносвідомості тих, хто спілкується різними мовами⁵⁶.

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що результатом фразеологізації ВС-прототипів через метафоричний або метонімічний перенос найменування є утворення фразеологічних опозем різних класів: вільних, фразеологічних, термінологічних. Вони є омонімічними за формою, проте семантично розбіжні.

Утворення омофразних опозем вільне словосполучення :: складений термін відбувається завдяки омонімії та полісемії їх ядер, а також є результатом ядерної метафоризації чи метонімізації ядра.

Функціонування омонімічних термінів однієї галузі в інших галузевих терміносистемах сприяє спеціалізації їхніх значень.

Складені терміни-опоземи вільних словосполучень можуть поступово підлягати інтеграції у складне слово.

Різні типи формального збігу мовних одиниць при повній або частковій семантичній розбіжності, в тому числі й омофразія, можуть призводити до помилкового трактування омофраз, про що свідчать неправильні переклади. Вільні словосполучення іноді помилково сприймаються як ТС чи ФС і навпаки. Це викликає необхідність створення спеціальних словників, картотека яких містила б омофрази, утворені завдяки фразеологізації ВС, евфемістичному переосмисленню номінацій, фонетичному співзвуччю, як джерела утворення символічних форм (римованого сленгу), омофрази-

⁵⁵ Bishop P. 3 PARA Afghanistan 2006. This is war. London : Harper Perennial, 2007. P. 188.

⁵⁶ Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Київ, 2002. С. 217.

антропоніми, що є специфічними реаліями комунікативного соціокультурного простору, а також омофрази, які етимологічно виникли у середовищі військових, проте згодом сленгізувалися в інших соціальних сферах і, відповідно, втратили свою професійну приналежність.

В словниках, виданих в Україні, двомовних чи фразеологічних, переважна більшість військових ТС, що являють собою омофрази по відношенню до ВС та ФС, не зареєстрована. Перекладачеві доводиться вести пошук необхідного ТС у різних довідкових виданнях, спеціальній періодичній пресі тощо.

Нагальна необхідність створення словників омофраз, як загальних, так і спеціальних, у тому числі словників омофраз англійської мовної військової фразеології, їх періодизація за походженням, відповідний лексикографічний опис з використанням комбінованих видів перекладу як омофраз-термінів так і омофраз-фразеологізмів складає перспективу подальших досліджень омофразії та прикладного застосування їх результатів.

Наявність таких лексикографічних джерел безперечно сприятиме зменшенню кількості комунікативних невдач в усному та / або письмовому мовленні, а також допоможе перекладачам уникнути помилок у перекладах, що є результатом некоректної трактовки ВС, ТС та ФС, особливо коли контекст не сприяє достатньо чіткому з'ясуванню їхнього значення.

Інформацію щодо практичної фіксації, лексикографічної розробки, типологічних узагальнень та кількісної обробки усієї сукупності помилок у розшифруванні омофразних словосполучень потенційно може бути використано як лінгвістичні дані у словниках та алгоритмах програмного забезпечення комп'ютерів з метою поліпшення якості автоматичного перекладу, а також моделювання інформаційних процесів у прикладних лінгвістичних цілях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987. 104 с.
2. Дудок Р. І. Стилiстичнi фiгури та їх смислотвiрна функцiя // Вiсник Харкiв. нац. ун-ту iменi В.Н. Каразiна. 2006. № 725. С. 129–136.
3. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). Москва, 2003. 304 с.
4. Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Київ, 1983. 84 с.
5. Квеселевич Д. И. Фразеологизмы-омонимы и омофразы // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Тез. межвуз. конф. МГПИИЯ. Москва, 1971. С. 185–191.
6. Комиссаров В. Н. Смысловая стратификация текста как переводческая проблема. Москва, 1998. С. 6–17.
7. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / Лит. ред. М. Д. Литвинова. Москва, 1984. 944 с.
8. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харкiв, 2004. 292 с.
9. Письмиченко А. Формування iндустрiйно-будiвельної термiнологiї української, російської та англiйської мов // Українська термiнологiя i сучаснiсть. Матер. конф. Київ, 1997. С. 74.
10. Ребрій О. В. Когнiтивна та комунiкативна складовi вербалiзацiї змiсту мовним знаком // Вiсник Харкiв. нац. ун-ту iменi В.Н. Каразiна. 2006. № 725. С. 16–20.
11. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М. Н. Кожинной. Москва, 2003. 696 с.
12. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Київ, 2002. 336 с.
13. Українська термiнологiя i сучаснiсть : зб. наук. праць. Київ, 1998. Вип. ІV. 264 с.
14. Українська термiнологiя i сучаснiсть : зб. наук. праць. Київ, 2001. 368 с.
15. Українська термiнологiя i сучаснiсть : зб. наук. праць. Київ, 2003. Вип. V. 324 с.
16. Українська термiнологiя i сучаснiсть : зб. наук. праць. Київ, 2005. Вип. VI. 448 с.
17. Цурикова Л. В. Проблемы когнитивного анализа дискурса в современной лингвистике // Вестник ВГУ. 2001. № 2. С. 128–157.
18. Aldington R. Death of a Hero. Moscow : Foreign Languages Publ. House, 1958. 443 p.
19. Aldridge J. In Italy. Islands in the Stream. Москва : Воениздат, 1975. P. 148–161.
20. Arnold J.R. Tet Offensive, 1968: the Turning Point in Vietnam. New York : Vietnam Vets, 1970. 80 p.
21. Bishop P. 3 PARA Afghanistan 2006. This is war. London : Harper Perennial, 2007. 289 p.
22. Colodny L. Silent Coup. New York : St.Martin's Press, 1991. 507 p.
23. Dolnik A. Understanding Terrorist Innovation Technology, Tactics, and Global Trends. Routledge, 2007. 217 p.
24. Emerson J. Hill 568. New York : First Scholastic Printing, 1991. 286 p.
25. Hechler K. The Bridge of Remagen. Missoula, Montana : Pictorial Histories Publ. Co., Inc., 1993. 218 p.
26. Heller J. Catch-22. New York : Dell Publ. Co., Inc., 1975. 463 p.
27. „Hello, Fatso!“. Москва : Воениздат, 1972. 248 p.
28. Jensen-Stevenson M. Kiss the Boys Goodbye: How the United States Betrayed Its Own POWs. New York : Vietnam Vets, 1990. 70 p.
29. Laslie B. The Air Force Way of War. US Tactics & Training after Vietnam War / University Press of Centucky, 2015. 260 p.
30. Letters from Iraq: Press Review. IAVA Blogs. 2005. URL : <http://www.misoldierthoughts.blogspot.com> (дата звернення: 14.08.2006).
31. Maloney M. Wingman . New York : Dell Publ. Co., Inc., 1992. 310 p.
32. Mc Donald D., Parks K. Managing Diversity in the Military. Routledge, London & New

York, 2012. 214 p.

33. McNab A. Bravo Two Zero. London : Bantam Press, 1993. 400p.
34. Newsweek (May 3) 1999.
35. Owen D. Anti-Submarine Warfare: an Illustrated History : Seaforth Publishing, 2007. 224 p.
36. Sillitoe A. Key to the Door. Moscow : Progress Publ., 1969. 470 p.
37. Silveri A. Turning the Corner on Life. Xlibris Corporation, 2012. 410 p.
38. The Military Contribution to Peace Support, Operations : Joint Warfare Publication 2nd Edition Swindon UK, 2004. 175 p.
39. Tomajczyk S.F. Dictionary of the Modern United States Military. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Co, 1996. 785 p.
40. Uris L. Armageddon. New York : Dell Publ. Co., Inc., 1965. 672 p.

Функціонально-семантична зумовленість еліптичних конструкцій

Перші відомості про вивчення еліпсиса датуються часами античності, коли мовознавці вперше почали фіксувати, характеризувати та пояснювати причини існування еліптичних конструкцій. В той історичний період еліпсис сприймався як розумне скорочення, що сприяло швидкій передачі та розумінню фрази. Вчені розглядали еліпсис у граматичному та стилістичному планах. З погляду граматики еліпсис вважався порушенням норми, в стилістиці розглядався як засіб досягнення найбільшого ефекту у мовленні. Внаслідок того, що еліпсис, як правило, відносили до стилістичних ресурсів мови, він був практично повністю виключеним із традиційних граматики, які були орієнтовані на вивчення літературного стилю.

У часи середньовіччя еліпсис розглядали переважно з граматичного боку, вважаючи повними тільки такі конструкції, які відповідали схемі «суб'єкт є предикат». Дослідження проводили у двох напрямках:

1. Логічному (Ф. Санкціус, І. Готшед та ін.), яке ототожнювало логічні та граматичні категорії й вилучало зі сфери дослідження всі речення, які не відповідали формі судження, що автоматично залишало поза увагою еліптичні конструкції. Через те, що граматичні конструкції, які не відповідали формі судження, вважалися еліптичними, мова виявлялася перенасиченою згаданими явищами.

2. Психологічному (Х. Пауль, К. Бругман та ін.), яке вважало всі речення двоскладними. Неповними вважалися речення, відсутня частина яких створювалась у свідомості співрозмовників. Це надавало можливість створити речення за схемою, яка відповідала психологічному судженню.

Недоліком обох напрямків була заміна внутрішніх законів розвитку мови законами логіки або психологічними штампами. Позитивною стороною цього процесу був сам факт звертання уваги на еліптичні явища та спроба

пояснення причин їх виникнення, особливостей функціонування та перспектив розвитку.

Учені XVIII – XX століть (Л. Айхінгер, К. Беккер, К. Гейзе, Г. Гербер, Дж. Керм, Г. Пауль та ін.) звузили поняття еліпсиса. Мовознавство тісно пов'язує розгляд граматичного (синтаксичного) еліпсиса із проблемою зіставлення повних і неповних речень. Так, наприклад, Ф. Блац і К. Беккер вважали за можливе пропуск будь-якого члена речення і навіть декількох одночасно. Наявність еліптичних зворотів Ф. Блац пояснює прагненням того, хто говорить, до стислості висловлення, емоційності й ефективності мовлення, що, в свою чергу, перешкоджає граматично правильній побудові речення. К. Бругман в результаті проведених досліджень дійшов висновку, що еліпсис має місце, як правило, тоді, коли пропущений член може бути легко встановленим завдяки граматичній формі та змісту самого речення. Г. Світ звернув увагу на те, що еліптична конструкція не завжди є модифікацією повної через те, що при трансформації деяких неповних синтаксичних одиниць на граматично повні може спостерігатись смислова надлишковість.

Ф.Блац, К. Гейзе, Я. Ваккернагель, К. Бругман та інші вважають можливим еліпсис у головному і підрядному, а іноді одночасно в обох реченнях, можливими є і скорочення головної та підрядної конструкцій. Слід відзначити, що ці мовознавці не вважають, що неповнота робить конструкцію недосконалою в умовах спілкування. Поясненням є те, що свідомість людини створює повне речення, зв'язок членів якого залежить від взаємозв'язку відображених у свідомості реалій. Це знаходить своє синтаксичне втілення навіть за умови еліпсиса.

На пропуск слів звертають увагу М.В. Ломоносов, М.І. Греч. Якщо М.В. Ломоносов надає тільки загальну інформацію про випадки пропуску деяких членів речення, то М.І. Греч наводить їх класифікацію, виходячи при цьому з положення про ідеальний склад речення, що відповідає судженню “суб’єкт є предикат”. Тема продовжують досліджувати Ф.І. Буслаєв,

О.О.Потебня, О.М. Пешковський, Л.С. Бархударов, О.О. Шахматов, Л.С. Скребнев. Основи сучасного розуміння неповних речень базуються на теоретичних працях О.О. Шахматова, О.М. Пешковського. Тема розвинена у численних дисертаціях наших сучасників (О.В. Міхеєв, Т.І. Маліна, О.П. Сковородніков, С.С. Дикарьова, Н.Д. Писаренко, О.І. Реунова, Ю.В. Романюк та ін.).

Вивчення праць мовознавців, які розробляли проблему еліпсиса, доводить, що не існує єдиного погляду на його дефініцію, функціонування, що свідчить про необхідність подальшої розробки цієї лінгвістичної теми.

Проблематичним є визначення еліпсиса, який, як правило, розуміють або у розширеному, або у звуженому планах, що залежить від того, прибічником якої школи є вчений, на якому семантико-синтаксичному рівні розглядає вказане явище. Словник В.І. Даля свідчить, що це « ... намеренное опущение из речи подразумеваемых слов»¹.

Словник за редакцією І.Є. Андріївського² визначає еліпсис як риторичну фігуру, що полягає у пропуску слова чи висловлення, необхідного тільки з погляду граматичної повноти, але не з погляду змісту. Результатом є збільшення виразності.

Поширюється визначення еліпсиса додаванням інформації про вживання цієї універсалії у фразеологічних зворотах та обумовленням еліпсису значенням чи формою інших слів, ситуативно зрозумілими. Наголошується на експресивному характері еліпсиса синтаксичного члена та на його вживанні як стилістичної фігури.

Лінгвістичний словник³ акцентує увагу на структурній неповноті синтаксичної конструкції, яка містить еліпсис.

---

¹Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Рус. яз., 1978 – 1980. Т. 4. С. 664.

²Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского. Санкт-Петербург : Изд-во Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, 1890. Т.40. С. 655.

³Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н.Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 592.

У визначенні О.С. Ахманової⁴ вже міститься інформація про види еліпсиса, а саме: еліпсис контекстуальний та еліпсис ситуативний.

Еліпсис як синтаксичний процес базується на явищі обов'язкового оточення; обов'язково-дистрибутивні відношення між двома чи більшою кількістю елементів роблять можливим пропуск одного з них. При цьому пояснюється лінгвістичний зміст процесу опори на контекст за умови еліпсиса певних членів речення.

Еліпсис визначається як пропуск елемента висловлення, що легко поновлюється в контексті чи ситуації та використовується як стилістична фігура для створення динамічності, художньої виразності.

Отже, у мовознавстві еліпсис означає:

- 1) процес скорочення і
- 2) його результат, еліптичну структуру.

При цьому говорять як про еліптичні звороти, тобто синтаксичні конструкції, які виникли внаслідок пропуску деяких членів речення (граматичний еліпсис), так і про еліпсиси як словесні одиниці мови, що походять від складних слів чи словосполучень (лексичний еліпсис).

Загальноновизнаним є те, що еліпсис – це не тільки стилістичний різновид повного слова, але й граматична одиниця класу, що і прототип, тому що змінюється не зміст, а звук, образ, функціональне наповнення.

За В.Л. Силіним, еліпсис – це зворот, в якому пропущено структурну одиницю, що є логічно і граматично необхідною і яку легко встановити з контексту чи ситуації⁵. Мовознавець звертає увагу на те, що еліптичними є тільки такі речення, які характеризуються не просто відсутністю певного члена, що є зрозумілим із контексту, а цілеспрямований пропуск у певних стилістичних цілях. Такий пропуск є нормативним для діалогічного

---

⁴ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-ое. Москва : Советская энциклопедия, 1969. С. 525.

⁵Силін В.Л. Лексический эллипсис в германских языках. Сравнительно-семасиологическое исследование. Киев : Вища школа, 1974. С. 25.

мовлення, тому що ситуація не потребує матеріального вираження пропущеного.

На нашу думку, до еліптичних конструкцій не варто відносити тільки такі, в яких відсутні один чи обидва головні члени через те, що кількість другорядних членів речення є факультативною.

Еліптичні речення розглядають іноді як семантично повні, але структурно неповні тільки через відсутність присудка в його лексичній конкретності. При цьому аналізують тільки позицію нульового присудка в структурній схемі висловлення, що дуже звужує сферу поширення еліпсиса.

Неповне речення вважається синтаксичним утворенням, в якому одна з ланок його будови не вимовляється і в той же час фіксується свідомістю, є зрозумілою. Таку відсутність у реченні одного члена речення, двох чи більше позначають термінами “неназивання”, “випущення”, “пропуск”, “нестача”, “еліпсис”. Йдеться і про узгодження еліпсиса з комунікативною метою речення, із спрощенням і більшою результативністю її досягнення.

М.Я. Плющ, поділяючи точку зору В.В. Бабайцевої та Л.Ю. Максимова⁶ відносить до еліптичних конструкцій тільки такі речення, в яких відсутній дієслівний присудок, що не встановлюється з контексту чи ситуації, а уявлення про нього впливає зі змісту речення. При цьому такі речення є інформаційно досконалими⁷.

Еліпсис розглядається і як пропуск очевидно зрозумілої одиниці, що призводить до граматичної неповноти, але дозволяє уникати повторення. Через вживання еліпсиса може виникати недостатня інформаційна повнота деяких конструкцій.

Щодо технічного боку цього терміну, то іноді роблять наголос на важливості пропущеної конструкції тільки для граматичної повноти речення, але не для його лексичного наповнення.

---

⁶Сучасна українська літературна мова: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища шк., 2000. С.137.

⁷Там само. С.348.

У сучасному мовознавстві для створення класифікації еліптичних висловлень використовують ідеї структурної лінгвістики, а саме структурної типології, яка досліджує загальні закономірності будови окремих фрагментів мовної системи та мови в цілому, а також трансформаційні правила, що регулюють перехід від інваріантної глибинної структури речення до різноманітних варіантів його реалізації. Проте формальна класифікація загалом зорієнтована на граматичну систему однієї мови і є непридатною для іншої, яка відрізняється своєю граматичною будовою. Для подолання цього недоліку вчені включають додаткові класи, які нівелюють ці розбіжності в різних мовах. Універсальна класифікація може базуватись на критеріях, пов'язаних із змістовною характеристикою синтаксичних одиниць, з універсальними мовними категоріями, що створює певний ступінь абстрагування від граматичної структури. Виходячи з тематики дослідження, об'єктом наведених нижче класифікацій є еліптичні речення, предметом – різні аспекти, що стали класифікаційною основою.

Детальну класифікацію еліптичних конструкцій дає І.Ф. Вардуль⁸. Залежно від умов виникнення розрізняють брахіологічний і епексегетичний еліпсис. *Брахіологічний еліпсис* може бути як контекстуальним, так і ситуативним, співвідноситься з використанням анафоричних і дейктичних засобів мови.

За інформацією Лінгвістичного енциклопедичного словника⁹, анафоричне відношення – це таке відношення між словами, словосполученнями, коли до змісту одного висловлення входить посилання на інше.

Дейксис, актуалізуючи компоненти ситуації мови і компоненти денотативного змісту висловлення, є вказівкою як значенням чи функцією мовної одиниці та виражається лексичними і граматичними засобами.

---

⁸Вардуль И.Ф. Основы описательной лингвистики: Синтаксис и супрасинтаксис. Москва: Наука, 1977. С. 307.

⁹Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н.Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990.С. 32.

Носіями дейктичної функції можуть бути лексичні одиниці та граматичні категорії. Слова, що виражають дейксис, називають дейктиками.

Дисертаційна праця С.С. Дикарьової¹⁰ містить також детальну класифікацію анафоричного еліпсиса:

- локальний еліпсис (антецедент (матеріально виражений структурний компонент фрази, який проектує чи прогнозує свою семантику на незаміщену позицію), має вузьку сферу дії і є індивідуальним для кожної еліптизованої одиниці);
- глобальний еліпсис (антецедент характеризується широкою сферою дії, є спільним для ряду еліптизованих одиниць одного тексту і виражається, як правило, словами, які є показниками місця, часу).

Наприклад: *Официальные соревнования по фехтованию* стали проводиться с 1860 г. За звание чемпионов мира *О* (за допомогою «*О*» позначено еліптичний зміст) по традиции боролись спортсмены Венгрии, Франции, Италии, Польши. Но на мировом чемпионате *О* 1956 г. в Лондоне женская команда нашей страны завоевала первые золотые медали, ещё через год первенство мира *О* выигрывает А. Забелина. (Зі спортивного довідника).

- еліпсис із імпліцитним антецедентом (антецедент в буквальному розумінні відсутній, але може бути визначений на підставі висновків на основі змісту висловлень). Наприклад: Все утро, сперва с вокзала, потом из гостиницы, теперь, выйдя от Круазе, он звонил Вальке. Никто не подходил *О* (В. Каверин).

Епексегетичний еліпсис виникає при поширенні та додатковому уточненні вже збудованого речення чи повідомлення, із чого робимо висновок, що він може бути тільки контекстуальним. Наприклад: Сын у меня актер. В Петербургском театре (К. Паустовський).

І.Ф. Вардуль розділяє, залежно від ступеня охоплення, *повний еліпсис* (якщо член речення чи повідомлення еліптується повністю) і *частковий*

---

¹⁰Дикарева С.С. Анафорический эллипсис в аспекте семантико-синтаксического анализа текста : автореф. дис. на соискание науч. степени к-та филол. наук : спец. 10.02.21. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1982. С. 8–9.

еліпсис, (якщо еліптується тільки частина члена, яка імплікується його нееліптизованою частиною)¹¹.

Синтаксис розглядає реалізацію еліпсиса в таких варіантах:

- супресія змісту присудка, що імплікується підметом і поширюючими присудок членами, наприклад: Вы знаете этого парня? – Нет. Я никогда не видела этого человека. – А вы? (К. Паустовський);

- супресія змісту підмета, що імплікується присудком і поширюючими підмет членами, наприклад: Щедрин пообещал написать письмо и вышел за околицу. Около леса он обернулся (К. Паустовський) – у тому випадку, якщо займенник «он» не інтонується окремо від «обернулся» і, відповідно, не утворює окремої фраземи;

- супресія змісту іншого дієслова та поширюючих членів, що імплікуються підлеглими їм поширюючими членами;

- супресія змісту додатка чи пояснення, що імплікуються акцією.

Супрасинтаксичний еліпсис, за І.Ф. Вардуль, поділяється на:

- супресію змісту реми, що імплікується темою;
- супресію змісту теми, що імплікується ремою;
- супресію змісту бази повідомлення, що імплікується ситуацією.

Наприклад: Вы знаете этого парня? – Нет. Я никогда не видела этого человека. – А вы? (К. Паустовський) (рематична еліптизація).

Рема є тим, що стверджується чи питається про вихідний пункт повідомлення – тему. Вона створює предикативність, закінченість висловлювання думки.

Тема є вихідним пунктом повідомлення (речення), тим, відносно чого щось стверджується в реченні.

Т.І. Малина¹² відокремлює конситуативні еліпсиси, які поділяє на:

---

¹¹Вардуль И.Ф. Основы описательной лингвистики / Синтаксис и супрасинтаксис. Москва : Наука, 1977. С. 306.

¹²Малина Т.И. Функционирование эллиптических конструкций английского языка в паралингвистическом контексте : автореф. на соискание науч. степ. к-та филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 1982. С. 9,10.

- синтаксичний еліпсис, який є типовим для діалогічного мовлення та виступає наслідком актуалізації реми висловлення;

- семантичний еліпсис, який характеризується структурною оформленістю; пропуск синтаксичних елементів не має обов'язкового характеру, а неназивання дієслівного компоненту не порушує змісту ні в структурному, ні в семантичному відношенні, наприклад: Yes.No.

Автор вказує, що різниця між синтаксичним і семантичним еліпсисами полягає в тому, що в семантичному еліпсисі невербальний засіб може замінити будь-який член речення, крім присудка, а в синтаксичному еліпсисі елімінується, як правило, весь предикативний центр.

Т.І. Маліна вводить ще й класифікацію ситуативних еліпсисів у невербальному контексті залежно від їх складу:

- прості (одночленні);
- складні (багаточленні).

Р.К. Мендибаєва¹³, враховуючи класифікацію еліптичних речень, запропоновану Л.С. Бархударовим, поділяє еліптичні конструкції на:

- синтагматично поновлювальні, тобто речення, зміст яких встановлюється з попередніх чи наступних синтаксичних одиниць, наприклад: I have not loved the World nor the world me (G.G. Byron). Слово «loved» встановлюється з контексту.

- парадигматично поновлювальні, тобто такі, які надолужують необхідну інформацію з аналогічних конструкцій, наприклад: Happy he who trusts to clear Futurity his darling fame (J. Keats, P.B. Shelley). Порівняння цієї конструкції з аналогічними допомагає поновити відсутнє дієслово-зв'язку.

У результаті проведених досліджень О.П. Сковородніков¹⁴ констатує первісний поділ еліптичних конструкцій на контекстуальні, фразеологічні, ситуативні та наявність п'яти еліптичних груп:

---

¹³Мендибаєва Р.К. О лингвистической природе эллиптических конструкций // Филол. сб. Вып. XIII – XIV. Алма-Ата : Изд-во Каз ГУ, 1974. С. 201.

¹⁴Сковородніков А.П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка. Красноярск : Изд-во Красноярского гос. пед. ин-та, 1978. С. 86.

•контекстно-фразеологічний еліпсис, наприклад: Когда были в безопасности старухи, дети, Заговорчев помог выбраться своей жене. И снова ринулся к оставшимся в автобусе ... В пятый, в десятый, в девятнадцатый раз – туда, в свинцовую тяжёлую воду¹⁵;

•еліпсис у контексті діалогічного складного надфразного цілого, фразеологічний еліпсис, контекстно-предикуючі еліптичні конструкції, наприклад: – Сами снимаете? – Жена. Я только проявлял¹⁶;

•еліпсис у контексті складнопідрядного речення, еліпсис в контексті складного речення із приєднувальною частиною (сполучникові конструкції), еліпсис в контексті монологічного складного надфразного цілого, наприклад: Пойду к себе, уже нагулялся сегодня,– слухавил Серпилин, помнивший, что приглашён пить чай, и не хотевший опаздывать¹⁷;

•еліпсис на базі широкого контексту, еліпсис в контексті безсполучникового складного речення, наприклад: Салим встал и поднял руку, выставив указательный палец: научился у секретаря волостного комитета Анисимова Петьки¹⁸;

•еліпсис у контексті складносурядного речення, еліпсис члена простого речення на базі контексту цього ж самого речення, еліпсис компонента словосполучення на базі контексту одного речення, наприклад: Но автобаза, где пребывает диспетчер, находится на окраине города, а трест, где накладывают резолюции, в центре¹⁹.

Виходячи з результатів дослідження еліптичних конструкцій, вважаємо за доцільне взяти за основу класифікації синтаксичну функцію пропущених елементів (синтаксичний еліпсис) і морфологічну характеристику одиниці, що еліптується (еліпсис репрезентації). Відповідно пропонуємо розрізняти такі види еліпсису:

---

¹⁵Сковородников А.П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка. Красноярск : Изд-во Красноярского гос. пед. ин-та, 1978. С. 14.

¹⁶Там само С. 79.

¹⁷Там само С. 80.

¹⁸Там само.

¹⁹Там само.

I. Синтаксичний еліпсис, який характеризується пропуском :

1. Частини групи підмета:

The two [men] met later on a purely unprofessional footing when Mr. Stillman came here to establish his clinic (A.J. Cronin) – спостерігається процес субстантивації числівника “two” внаслідок пропуску іменника “men”.

За даними досліджень, еліпсис частини теми є третім за частотністю вжитку, зустрічаючись в усіх структурних типах еліпсису, крім контекстно-предикативних конструкцій, виступає характерною ознакою монологічного складного синтаксичного цілого в діловому стилі.

2. Підмета:

“Don’t know what to say” (A. Christie) – еліпсис особового займенника “I”.

“Never know when you’re serious and when you’re pulling my leg” (A. Christie) – еліпсис особового займенника “I”.

“Shouldn’t wonder if you ended by detecting your own death,” said Japp, laughing heartily. “That’s an idea, that is. Ought to be put in a book” (A. Christie) – еліпсис особових займенників “I” та “it”.

“Told all I’ve got to tell once, haven’t I?” he growled (A. Christie) – еліпсис особового займенника “I”.

”That’s enough, lad, we know the men! Happened on them in the woods back of the widow’s one day, and they slunk away” (M. Twain) – еліпсис особового займенника “we”.

“I regard it as my own. Can’t blame me, either” (A.J. Cronin) – еліпсис особового займенника “you”.

“Can’t remember what things?” said the Caterpillar (Lewis Carroll) – еліпсис особового займенника “you”.

“Hadn’t time,” said the Gryphon: “I went to the Classical master, though. He was an old crab, he was” (Lewis Carroll) – пропуск особового займенника “I”, в другому реченні має місце емпіза, тобто виділення важливої в плані змісту частини висловлення, що забезпечує експресивність мовлення.

“Naturally, after that they’re so fat they can’t get out of the hole again. Can’t fit through the door” (J.D. Salinger) – пропуск особового займенника “they”.

“Jimmy eats with her. Takes a bath with her. Sleeps with her” (J.D. Salinger) – пропуск особового займенника “he”.

“It’s chicken,” he said, standing over her, watching her. “Bought it last night in a god dam delicatessen” (J.D. Salinger) – пропуск особового займенника “I”.

Наведені приклади свідчать, що, як правило, повністю пропущений підмет асоціюється в нашому розумінні із займенником, а часткове випадання членів групи підмета призводить до асоціації з іменником, до субстантивзації членів групи підмета, які не зазнали еліптизації. Слід звернути увагу на те, що еліпсис теми висловлення загалом є дуже поширеним явищем і, за інформацією О.П. Сковороднікова, еліпсис теми складає приблизно 50,86% з усіх досліджених мовознавцем еліптичних конструкцій²⁰.

3. Частини підмета і присудка :

Evie had the telephoning done from the stage-door, and when she came back Julia asked her if there were many people waiting for her there.

“About three hundred I should says” (W.S. Maugham) – пропуск “people were waiting”.

Еліпсис частини теми і частини реми (в обох випадках під еліпсис підпадає “дане”) є, за О.П. Сковородніковим, на четвертому місці за частотністю вжитку, зустрічаючись у складносурядному реченні, у безсполучниковому складному реченні, у монологічному складному синтаксичному цілому; виступає характерною рисою ділового стилю²¹.

4. Підмета і частини присудка:

– підмета і допоміжного дієслова:

“Flattering, aren’t you?” (W.S. Maugham) – еліпсис “You are”.

²⁰Сковородников А.П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка. Красноярск : Изд-во Красноярского гос. пед. ин-та, 1978. С. 79.

²¹Там само С. 83.

“Thinking again?” the Duchess asked, with another dig of her sharp little chin (Lewis Carroll) – еліпсис “Are you”.

“Are you hungry?” he said to me.

“Starving,” I said; and I was (W.S. Maugham) – еліпсис “I am”.

“... Ever hear of him?” (J.D. Salinger) – еліпсис “Did you”.

“... Remember?” (J.D. Salinger) – еліпсис “Do you”.

“... Hear me?” (J.D. Salinger) – еліпсис “Do you”.

“Never heard of him” (J.D. Salinger) – еліпсис “I have”.

“What were you doing in Ohio?” she asked.

“Me? Working in a god dam airplane factory” (J.D. Salinger) – еліпсис “I was”.

“Seen Franklin?” he asked (J.D. Salinger) – еліпсис “Have you”.

“I mean here’s this awful little person from Altoona, Pennsylvania – or one of those places. Apparently starving to death” (J.D. Salinger) – еліпсис “He is”.

Як видно з наведених прикладів, цей тип еліпсису є характерним для розмовного мовлення, для його діалогічної форми вжитку.

– підмета і частини простого дієслівного присудка:

“... What have we got for supper?”

“Tripe and onions” (W.S. Maugham) – еліпсис “We have got”.

Проведене нами дослідження свідчить, що цей тип еліпсису не є частотним у сучасній англійській мові.

– підмета і частини складеного іменного присудка :

“Liar. I looked at my clock. It was four” (W.S. Maugham) – еліпсис “You are”.

“How old are you?”

“Nineteen” (W.S. Maugham) – еліпсис “I am”.

“Don’t you think she’s good?”

“Yes, clever” (W.S. Maugham) – еліпсис “she is”.

She put down the receiver. The sound of his voice! (W.S. Maugham) – еліпсис “It was”.

“Tom? A poor little snob. His only ambition in life is to be gentleman ...” (W.S. Maugham) – еліпсис “He is”.

“... Advice was good, wasn't she?”

“No, rotten” (W.S. Maugham) – еліпсис “she was”.

“Everything all right, Miss Lambert?”

“Lovely” ... (W.S. Maugham) – еліпсис “Everything is”, в першій репліці пропуск дієслова-зв'язки “is”.

“It's been a long time now – nearly eight years, hasn't it?”

“About that,” replied Lester. “How are things with you?”

“Oh, about the same. You've been fairly well, I see.”

“Never sick,” said Lester. “A little cold now and then ” (Th. Dreiser) – еліпсис “it has been” у другій репліці, “things are” – у третій репліці, “I've been” – в останній репліці діалогу.

“Ah, Manson! Glad to see you” (A.J. Cronin) – еліпсис “I am”.

“No! Quite the reverse” (A.J. Cronin) – еліпсис “It is”.

“On the contrary. I am better” (A.J. Cronin) – еліпсис “It is”.

“... How are you getting on now, my dear?” it continued, turning to Alice as he spoke.

“As wet as ever,” said Alice in a melancholy tone ... (Lewis Carroll) – еліпсис “I am”.

“Sure it's an arm, yer honour!” (He pronounced it “arum”).

“An arm, you goose!” (Lewis Carroll) – еліпсис “It is”.

“No room! No room!” they cried out when they saw Alice coming (Lewis Carroll) – еліпсис “There is”.

“What day of the month is it?”...

Alice considered a little, and said, “The fourth” (Lewis Carroll) – еліпсис “It is”.

“Nearly two miles high,” added the Queen (Lewis Carroll) – еліпсис “She is”.

“Quite a character, Armstrong” (W.S. Maugham) – еліпсис “You are”.

“How old were you then?”

“Twenty” (W.S. Maugham) – еліпсис “I was”.

“Down here on business?” he asked me (W.S. Maugham) – еліпсис “Are you”.

“Are you a grandfather?” I asked.

“Three times over,” he laughed (W.S. Maugham) – еліпсис “I am”.

“Awful. Awful. It’s sad, actually is what it is” (J.D. Salinger) – еліпсис “It is”. У цьому випадку ми маємо справу із пропуском “the impersonal *it*”²².

...And counted the stars and drift – logs and rafts that come down, and then went to bed; there aren’t know better to put in time when you are lonesome, you can’t stay so, you soon get over it. And so for three days and nights (M. Twain) – еліпсис “it was” “the impersonal *it*”.

“Who? What’s his name?”

“I don’t know. Riser or something. ...” (J.D. Salinger) – еліпсис “His name is”.

“Who are you?” he asked. “Friend of the jerk’s?” (J.D. Salinger) – еліпсис “Are you”.

“Do it again.”

“Impossible” (J.D. Salinger) – еліпсис “It is”, пропуск “the impersonal *it*”.

“I think he’s a nice friend for Roger to have. A thoroughly normal, clean-minded English boy” (W.S. Maugham) – пропуск “He is”.

At this ... moment an inspiration burst upon him! Nothing less than a great, magnificent inspiration (M. Twain) – еліпсис “It was”.

“What nonsense! ..” (W.S. Maugham) – еліпсис “it is”, але слід звернути увагу, що наведений приклад визначається як кличне речення, яке може бути

---

²²Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка (на английском языке): учеб. для пед. ин-тов. Изд. 4-ое. Ленинград: Просвещение, 1973. С. 228–229

скороченим до обсягу слова чи фрази, які безпосередньо знаходяться за словами “what” чи “how”.

... for a moment he would hardly be able to believe it, and then what rapture, then what ecstasy!(W.S. Maugham) – еліпсис “it would be”.

Дослідження свідчать, що еліпсис теми загалом і частини реми (все – раніше дане) не є характерним для сучасної російської й української мов, але за результатами наших досліджень являє собою великий пласт еліптичних конструкцій.

5. Дієслова-зв'язки:

Life to him seemed hollow, and existence but a burden (M. Twain) – еліпсис “seemed”.

Breakfast over, Aunt Polly had family worship ... (M. Twain) – еліпсис “was”.

I stood on the bank and looked out over the river. All safe (M. Twain) – еліпсис “was”.

“Yeah – I wake you?”

“No, no. I’m in bed, reading. Anything wrong?” (J.D. Salinger) – еліпсис “is” (в першій репліці діалогу спостерігається пропуск допоміжного дієслова).

“... You crazy?” (J.D. Salinger) – еліпсис “Are”.

За результатами досліджень, еліпсис частини реми має місце в усіх видах еліптичних конструкцій, крім контекстно-предикативних, і посідає друге місце за частотністю вжитку. Випущена частина, яка не є основним інформаційним центром речення, відноситься до складу «нового», що пов’язане дуже часто з підвищеною експресивністю подібних конструкцій.

6. Частини простого дієслівного присудка :

That of course is what he would like to do if he had the courage. For the most part he hasn’t (W.S. Maugham) – еліпсис “courage”.

7. Простого дієслівного присудка:

“I dragged that out of him all right,” thought Julia, and then aloud: “When we read the play Michael was rather doubtful about it”(W.S. Maugham) – еліпсис “said”.

“ ... Who told you, Michael?”

“A little bird,” he said archly (W.S. Maugham) – еліпсис “told”.

“My cloak”.

“The car is there,” he said as he wrapped it round her (W.S. Maugham) – еліпсис частини наказового речення “give”.

“Mercy on us! Go on, Tom – go on!” (M. Twain)–еліпсис на базі скороченого усталеного висловлення.

“Benjamin Rogers, did you tear this book?”

A denial. Another pause.

“Joseph Harper, did you?”

Another denial.

...

“Amy Lawrence?”

A shake of the head.

“Gracie Miller?”

The same sign.

“Susan Harper, did you do this?”

Another negative (M. Twain) – еліпсис “was” (“followed”).

Tom and Huck rose up, weak but vastly relieved, and stared after them through the chinks between the logs of the house. Follow? Not they (M. Twain) – еліпсис “will follow”.

“Why, old Mr. Jones is going to try to spring something on the people here to – night, but I overheard him tell auntie to-day about it, as a secret, but I reckon it’s not much of a secret now. Everybody knows – the widow, too...” (M. Twain) – еліпсис “knows”.

It was pretty close to the shanty, and I thought I heard the old man coming all the time; but I got her hid; and then I out and looked around a bunch of willows ... (M. Twain) – еліпсис “went”.

I waited till I reckoned he had got a good start; then I out with my saw, and went to work on that log again (M. Twain) – еліпсис “went”.

She and her brother had come to South Wales with him, she to keep the house, John to assist his father (A.J. Cronin) – еліпсис “had come”.

“Did you speak?”

“Not I!” said the Lory, hastily (Lewis Carroll) – еліпсис “spoke”.

By this time she had found her way into a tidy little room with a table in the window, and on it (as she had hoped) a fan and two or three pairs of tiny white kid gloves ... (Lewis Carroll) – еліпсис “were”.

After a minute or two they began moving about again, and Alice heard the Rabbit say, “A barrowful will do, to begin with”.

“A barrowful of what?” thought Alice ... (Lewis Carroll) – еліпсис “will do”.

First came ten soldiers carrying clubs; these were all shaped like the three gardeners, oblong and flat, with their hands and feet at the corners; next the ten courtiers ... (Lewis Carroll) – еліпсис “came”.

I used to fetch her after I had had my dinner in Vincent Square and she hers with Driffield, and we would get on a bus and go to a music hall (W.S. Maugham) – еліпсис “had had”.

“How do you know?”

“Their baby-sitter” (J.D. Salinger) – еліпсис “has told”.

У результаті дослідження наведених прикладів бачимо, що еліпсис дієслів руху надає зображуваному процесу характер динамічності, стрімкості, завдяки чому є стилістичним засобом у художньо-поетичній мові.

Слід відзначити, що у конструкціях з повним еліпсисом присудка формальний вияв предикативності відсутній, але матеріально – лексичне значення присудка може буди вираженням, а частковий еліпсис присудка

характеризується відсутністю вираження лексичного значення і наявністю слова з формальними ознаками предикативності.

8. Частини складеного дієслівного присудка:

...and they wondered what kind of material he was made of – and they half wanted to hear him roar, and were half afraid he might, too (M. Twain) – еліпсис “roar”.

“...You’re educated, too, they say –can read and write. You think you’re bittern’s your father, now, don’t you, because he can’t” (M. Twain) – еліпсис “read” після модального дієслова.

I didn’t sleep much. I couldn’t , somehow, for thinking (M. Twain) – еліпсис “sleep” після модального дієслова.

He would never do a snaky thing – and Robert knew, in his own soul, that to succeed greatly one must (Th. Dreiser) – еліпсис “do” після модального дієслова.

“You pay her a lovely tribute, Lester”, said Letty.

“I ought to,” he replied (Th. Dreiser) – еліпсис “pay” після модального дієслова.

Still it ought to be so hard for him to go, now that he had Mrs. Gerald, if he only wished to do so – and he ought to (Th. Dreiser) – еліпсис “do” після модального дієслова.

She did not want to do that. She could not (Th. Dreiser) – еліпсис “do” після модального дієслова.

He could have done without the society, the pleasures of which had always been a lure. He could have, but he had not, and he had complicated it all with the thought of another woman (Th. Dreiser) – еліпсис “done” після модального дієслова в першій частині другого речення.

В останньому прикладі спостерігається і еліпсис репрезентації.

“... There ought to be a book written about me, that there ought!”(Lewis Carroll) – еліпсис “to be” після модального дієслова.

Результати проведеного нами дослідження свідчить, що такий тип еліпсису часто зустрічається в конструкціях з наявними модальними дієсловами. За інформацією граматичних джерел²³, модальні значення, які передаються модальними словами і конструкціями, утворюють другий шар модальних значень у смисловій структурі висловлення, додаючись до граматичної основи речення, яка вже має модальне значення, що в свою чергу, додає суб'єктивність конструкції. При еліпсисі модальне дієслово акумулює в собі елементи значення випущеної одиниці.

9. Дієслівної зв'язки складеного іменного присудка:

When we got there wasn't nobody stirring; streets empty, and perfectly dead and still, like Sunday (M. Twain) – еліпсис “were”.

10. Іменної частини складеного іменного присудка:

“Who's ready for the cave?”

Everybody was (M. Twain) – еліпсис “ready”.

“You mustn't think of me as being unhappy,” she said in one place, “for I'm not” (Th. Dreiser) – еліпсис “unhappy”.

11. Предикативного центра:

“...I'll have potatoes for lunch and potatoes for dinner. And beer. God, how I like beer. Pea soup and tomato soup; treacle pudding and cherry tart. Cream, cream, cream ...” (W.S. Maugham) – еліпсис “I'll have” або “I like”.

“Are you happy?” she asked.

“Absolutely” (W.S. Maugham) – еліпсис “I am happy”.

“You were very late last night.”

“No, not very. I was in by one” (W.S. Maugham) – еліпсис “I was (not very) late”.

“... We danced.”

“Who with?” (W.S. Maugham) – еліпсис “did you dance”.

“... After all, it had to happen sooner or later.”

---

²³Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка (на английском языке): учеб. для пед. ин-тов. Изд. 4-ое. Ленинград : Просвещение, 1973. С. 166–167.

“But so soon. So soon. It makes me feel so old” (W.S. Maugham) – еліпсис “it happened”.

“I say have you ever heard of a girl called Avice Crichton?”

“Never” (W.S. Maugham) – еліпсис “I have heard”.

“How did you hear about her?”

“Through Tom. He knows her, he says she’s clever. She’s playing in a Sunday night show. Next Sunday, in point of fact” (W.S. Maugham) – еліпсис “I have heard”, “She’s playing”.

“... What’s wrong with you, Julia?”

“With me?” (W.S. Maugham) – еліпсис “what’s wrong”.

“What does she wear then?”

“Panties,” said Julia.

“And sountien-gorge, I suppose” (W.S. Maugham) – еліпсис “She wears”.

“... Haven’t you noticed that she’s madly in love with you?”

“With me? But I thought she was practically engaged to Tom” (W.S. Maugham) – еліпсис “she’s in love”.

“Aren’t you happy?”

“Quite,” he smiled – еліпсис “I am happy”.

“What is it you want?”

...

“Reality” (W.S. Maugham) – еліпсис “I want”.

“I’ll go and have supper at a restaurant.”

Слід відзначити унікальність статусу підмета і присудка в структурі речення, через які виражається категорія предикативності, що є структурною і семантичною ознакою речення. Ці синтаксичні одиниці є структурно-семантичним мінімумом речення, з яким пов’язані на підрядних засадах всі інші члени речення. Це пояснює той факт, що виділені конструкції дуже рідко зустрічаються в офіційно-діловому, науковому та подібних книжних стилях мовлення, будучи характерною рисою розмовного стилю.

“Who with?” – еліпсис “will you have supper”.

“By myself” (W.S. Maugham) – еліпсис “I’ll have supper”.

“A little caviar to begin with, madam, or some oysters?”

“Oysters, Angelo, but fat ones” (W.S. Maugham) – еліпсис “I won’t some oysters”.

“What’s that you got?”

“Dead cat” (M. Twain) – еліпсис “I got”.

“Why, she was here! Did you dream any more?”

“Oh, lots. But it’s so dim, now” (M. Twain) – еліпсис “I dreamed”.

“We’ll do that “dangerous” job after I’ve spied around a little and think things look well for it. Then for Texas! We’ll leg it together!” (M. Twain) – еліпсис “We shall move”.

“My! Have I been asleep?”

“Oh, partly, partly” (M. Twain) – еліпсис “You have been asleep”.

“You’re living in the city, of course?”

“In Hyde Park” (Th. Dreiser) – еліпсис “I am living”.

In the mornings when she woke it was with the sense that he must be beside her. At night as if she could not go to bed alone (Th. Dreiser) – еліпсис “it was with the sense”.

He would come after a while surely – ah, no, of course he would not come... Never any more (Th. Dreiser) – еліпсис “He would come”.

“...why your cat grins like that?”

“It’s a Cheshire cat,” said the Duchess, “And that’s why” (Lewis Carroll) – еліпсис “my cat grins like that”.

“He married a Blacks table girl,” said Mr. Galloway.

“In church, I believe,” said my aunt (W.S. Maugham) – еліпсис “He married”.

“I was just saying how picturesque that little row of cottages is down there.”

“From here” (W.S. Maugham) – еліпсис “That little row of cottages is picturesque”.

“She’s quite nice,” said Lady Hodmarsh, warmly defending a friend.

“Oh, quite” (W.S. Maugham) – еліпсис “She’s nice”.

“... You were very intimate with him then”.

“Fairly”.

“How long did that last?”

“About a couple of years” (W.S. Maugham) – еліпсис “I was intimate”, “It lasted”.

Then very graciously: “You made a great impression on them, Roy” (W.S. Maugham) – еліпсис “he said”.

“He drove very nicely. Under fifty the whole way, as a matter of fact” (J.D. Salinger) – еліпсис “He drove”.

“... Where did she stay? Do you know?”

“With my aunt” (J.D. Salinger) – еліпсис “I stayed”.

Як видно з наведених прикладів, еліпсис предикативного центра грає роль не тільки під час виконання стилістичних функцій, а й вживаний з метою економії мовних засобів. Але для встановлення складу пропущеного предикативного центра необхідно обов’язково бути обізнаним із ситуацією мовлення, яка і робить можливим названий тип еліпсису.

12. Предикативного центра і прямого додатка :

“... Where have you put it?”

“In my bedroom,” he answered (W.S. Maugham) – еліпсис “I have put it”.

“Do you believe I love you?”

“In your way” (W.S. Maugham) – еліпсис “You love me”.

“... Where did you bury her?”

“Beside papa,” she said, sobbing (Th. Dreiser) – еліпсис “I buried her”.

13. Предикативного центра і непрямого додатка :

“... I’ll never speak to you again. Never. Never” (W.S. Maugham) – еліпсис “I’ll speak”.

“I say, have you ever heard of a girl called Avice Crichton?”

“Never” (W.S. Maugham) – еліпсис “I have heard”.

У першому прикладі спостерігається непрямий додаток першого типу, який приєднується тільки до дієслів, виражається іменником чи займенником, які, як правило, вказують чи означають особу, на яку спрямована дія – the indirect recipient object.

Другий приклад демонструє приклад непрямого додатка другого типу, який не вказує на адресат дії дієслова, приєднується до головного слова за допомогою прийменника, називається the indirect non-recipient object.

14. Предикативного центра і обставини :

“They’ve clicked all right, haven’t they?”

“Apparently” (W.S. Maugham) – еліпсис “They’ve clicked all right”, пропуск обставини способу дії.

“How long have been feeling like this?”

“From the beginning” (W.S. Maugham) – еліпсис “I have been feeling like this”, пропуск обставини способу дії.

“When did you get there?”

“I don’t know. Wednesday morning early” (J.D. Salinger) – еліпсис “I got there”, пропуск обставини часу.

“Did you work in the airplane factory, too?” Ginnie asked.

“God, yes. For years and years and years” (J.D. Salinger) – еліпсис “I worked in the airplane factory”, пропуск обставини місця.

15. Звертання або його частини :

“But, bless my soul!” (A.J. Cronin) – еліпсис “God”.

“My!, have I been asleep?” (M. Twain) – еліпсис “God”.

Зазначені приклади належать до кличних конструкцій, які, як правило, висловлюють різноманітні почуття й утворюються за стандартною схемою.

16. Головного речення :

“I know,” I said, “that you actually retired years ago...”

“C’estvrai. To grow the vegetable marrows!”(A. Christie) – еліпсис “I actually retired years ago”.

“Why are you looking so lovely tonight?” he asked.

“Because I’m looking forward to dining with you” (W.S. Maugham) – еліпсис “I am looking so lovely tonight”.

17. Головного речення, підмета і дієслова підрядної структури:

“...Don’t you think she’s good?”

“Yes, clever” (W.S. Maugham) –еліпсис “I think she’s”.

18. Підрядного означального речення :

This was the last straw (W.S. Maugham) –еліпсис другої частини прислів’я that broke the camel’s back”.

It wasn’t much but it was a straw and his father’s remark about his brother’s business acumen was even more irritating (Th. Dreiser) –“A straw” асимілює в собі значення майже повністю пропущеного прислів’я, наведеного вище.

II. Еліпсис репрезентації, який характеризується заміщенням повнозначного слова висловлення службовим елементом чи допоміжним (модальним) дієсловом:

Of course the schoolmaster gave holiday for that afternoon; the town would have thought strangely of him if he had not (M. Twain).

“... Somebody’s got to be glad to see Huck”.

“And so they shall” (M. Twain).

“Don’t they come after it any more?”

“No, they think they will, but they generally forget the marks, or else they die...” (M. Twain).

“...S’pose this one here was to stick his skull out and say something!”

“Don’t, Tom! It’s awful!” (M. Twain).

I judged I would saw out and leave that night if pap got drunk enough, and I reckoned he would (M. Twain).

“Yes, but you didn’t tell me that,” answered her father.

“You know you don’t like for me to go out after dark,” replied Jennie.

“That’s why I didn’t” (Th. Dreiser).

She knew everybody in his social sphere, which was equally hers, but Jennie did not (Th. Dreiser).

“...At least, we can live. She will” (Th. Dreiser).

It was not wise to delay either this latter excellent solution of his material problems, and after thinking it over long and seriously he finally concluded that he would not (Th. Dreiser).

He had loved her. Yes, he had! (Th. Dreiser).

“Have a drink? No! I thought you wouldn't” (A.J. Cronin).

Had Eliot ever tried Unguenteem elemi? He was convinced that Eliot had not (A.J. Cronin).

A lot of people think that science lies in the bottom of test tube. I don't (A.J. Cronin).

He waited for her to speak, but she did not (A.J. Cronin).

“I haven't nagged you,” she sobbed. “I've wanted to speak before, but I haven't”.

“They don't.” He lost his temper and suddenly shouted: “Do you hear me? Don't” (A. J. Cronin).

“Have you heard of Louis Pasteur?”

“Yes,” Boon was startled into the reply. “Who hasn't?” (A.J. Cronin).

Alice heard it say to itself, “Then I'll go round and get in at the window.”

“That you won't!” thought Alice... (Lewis Carroll).

“... Why, it fills the whole window!”

“Sure it does, your honor; but it's an arm for all that” (Lewis Carroll).

“Perhaps not, but you must know a great deal about him that other people don't” (W.S. Maugham).

Неназване повнозначне слово висловлювання може репрезентувати не тільки службовий елемент чи допоміжне дієслово, але й інші структурні одиниці:

The two met later on a purely unprofessional footing when Mr. Stillman came here to establish his clinic (A.J. Cronin).

Michael was a tidy, business-like man, and her photographs were kept in large cardboard cases, dated and chronologically arranged. His where in other cardboard cases in the same cupboard (W.S. Maugham).

“You’re a liar!”

“You’re another” (M. Twain).

“My! have I been asleep?” (M. Twain).

“Work’s too hard for one thing, I reckon.”

“And for another?” (A.J. Cronin).

...when Alice had been all the way down one side and up the other... (Lewis Carroll).

“... Visit either you like; they’re both mad” (Lewis Carroll).

“I don’t see any wine,” she remarked.

“There isn’t any,” said the March Hare (Lewis Carroll).

“Ask me another,” said Mary-Ann (W.S. Maugham).

“They tell me he wrote several about these parts” (W.S. Maugham).

The two started to walk down to the ocean (J.D. Salinger).

“I thought they’d never stop. I never saw so many tigers.”

“There were only six,” Sybil said (J.D. Salinger).

As the two walked toward the house, Eloise asked Mary Jane how it happened she had the day off (J.D. Salinger).

З наведених прикладів робимо висновок, що під процес репрезентації найчастіше підпадають словосполучення, що мають за свою основу схему “означення + означальне”. Досліджувані конструкції завжди потребують наявності контексту для розуміння семантики висловлення, тому що службовий елемент чи допоміжне (модалувьне) дієслово, рідше – інші частини мови не можуть повноцінно презентувати смислову завершеність речення.

У сучасній лінгвістиці значення слова традиційно розглядають як складну структуру, утворену із декількох, ієрархічно поєднаних між собою, субструктур, як комплекс, складовими якого є семантика (інформація про

позначувані словом реалії, явища дійсності), прагматика (інформація про умови комунікації) і синтактика (інформація про правила вживання знака). Мовознавство запозичило цей поділ у логічної семантики та математичної логіки.

Відомо, що слово містить в собі як лексичну (відображає певну частину об'єктивної дійсності), так і граматичну (певні морфологічні парадигми) семантику.

При цьому розглядаються поняття семи і семеми.

За інформацією Великого енциклопедичного словника:

“Сема ... минимальная единица содержания в языке, компонент семемы.”

“Семема ... единица языкового содержания (смысла), соотносимая с морфемой, совокупность сем”²⁴.

Семема поєднує ряд сем завдяки накладанню відношень, що передаються ними, а для вираження граматичного значення лексеми використовується їх протиставлення іншим у межах граматичної категорії.

Відзначається, що між семою і її виразником – морфемою – завжди існують одно-однозначні відношення. Якщо зв'язані морфеми передають значення, що є варіантними стосовно об'єднувального інваріантного (категоріального) і кількість їх строго обмежена, то аналітичні становлять собою незамкнутий ряд варіантів, кожен з яких виконує близьку, хоч і не цілком тотожну в структурі тексту роль.

Можливий і такий варіант розуміння лексичного значення залежно від смислового наповнення:

- інтегральна сема тематичної групи, посилення на сферу вжитку;
- архісема;
- абстрактна архісема із зазначенням частини, елемента і

диференціальна сема, яка вказує на ціле;

---

²⁴Большой энциклопедический словарь: в 2 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Сов. энциклопедия, 1991. Т.2. С. 332.

- архісема і диференціальна сема – лакуна (інформант за допомогою неозначених займенників і семантично близьких до них слів фіксує диференціальну ознаку);

- архісема і диференціальна сема.

Ці види є типовими для семантизації незнайомих або малознайомих слів.

Вихідною точкою процесу номінації є предмет, процес чи явище об'єктивної дійсності – референт. За інформацією Лінгвістичного енциклопедичного словника, референт – “...объект внеязыковой действительности, к-рый имеет в виду говорящий, произнося данный речевой отрезок <...> Предметная отнесенность противопоставляет Р. смыслу знака (значению, концепту, сигнификату), а соотнесенность с конкретным речевым актом – денотату”²⁵.

Наступним етапом процесу номінації є позначення класу предметів мовними засобами, що створює денотат, який, в свою чергу, є основою предметно-логічної частини значення слова.

Структура лексичного значення слова є складною через складність процесу номінації і багатоаспектність характеру мовної комунікації. Семантична структура слова вивчається методом компонентного аналізу. Раніше такий компонентний аналіз проводився шляхом співставлення лексичних значень в плані парадигматики. Поширеною стала концепція, згідно з якою семантичні компоненти лексичних одиниць можуть бути акцентовані тільки шляхом співставлення цих одиниць з іншими словами цієї ж семантичної сфери.

Останнім часом популярною стала така концепція, основні положення якої полягають в тому, що реалізатором семантики слова є синтагматика і для проведення об'єктивного семного аналізу слова необхідно дослідження його сполучуваності в межах синтагми.

---

²⁵Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н.Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 410–411.

Вивчення особливостей синтагматичної семантики неможливе без детального ознайомлення із лексичним значенням слова.

Вважається, що лексичне значення слова містить в собі:

- посилання на позначуваний елемент дійсності, процес чи ознаку;
- інформацію про ставлення до цього носія мови;
- називання загального типу комунікативних ситуацій, в яких це

найменування може використовуватися.

У синтактиці розрізняють синтаксичне значення як відношення знака до інших знаків на синтаксичній осі, тобто в розмовній ситуації (валентність), і диференційне значення як відношення знака на парадигматичній осі (значимість).

Семантика слова включає сигніфікативний, конотативний і структурний компоненти. Сигніфікативне значення – це змістовне ядро конкретного лексико-семантичного варіанта слова. Конотативне значення – це сукупність другорядних асоціацій, емоційно-експресивних, стилістичних та інших елементів індивідуального, загальномовного чи міжнаціонального характеру. Узуальна конотація, в свою чергу, складається з чотирьох елементів: емоційного, експресивного, оціночного, стилістичного.

Структурне значення – це система відношень слова, яке вживається в конкретному лексико-семантичному варіанті, до інших слів на синтагматичній чи парадигматичній осі.

Для формування нового значення при еліпсисі необхідно змістити зміст в структурі на один із компонентів. Цей процес як головна умова для повного скорочення детермінанта не співпадає з поняттям “перенос значення”, який передбачає появу нових лексичних одиниць чи закінчується утворенням численних поєднань, компоненти яких монолітно чи окремо позначають нові реалії. При цьому інноваціям еліптичного характеру притаманний більш тривалий шлях формування. У словотворчому плані еліпсис – це процес усікання, а в плані семантичному – це зміщення значення всієї структури на опорний компонент.

При еліпсисі виникає полісемія і омонімія залежно від того, який елемент пропущено, яке смислове відношення частини, що лишилась, до початкової і як вона оформлена граматично.

Одиниці, що виникають у результаті еліпсиса, не втрачають генетичний зв'язок з базисною структурою і вступають з нею у полісемічні зв'язки. Цей семантичний зв'язок визначається:

- 1) їх генезисом;
- 2) особливостями називання відповідних реалій за однією чи двома ознаками;
- 3) наявністю чи відсутністю модифікації значення;
- 4) співвіднесенням з іншими одиницями мови.

Починаючи з 50-х років ХХ століття формується думка, яка полягає в тому, що головним виявленням семантики слова є його синтагматика, яка надає найкращі умови для проведення об'єктивного семного аналізу слова.

Про значення синтагматики у визначенні лексичного значення слова говорили В. Порциг, С. Ульманн, П. Гіро, У. Вайнрайх та інші вчені.

Цінною з цієї точки зору є праця І. Візе²⁶ відносно синтагматичного зв'язку іменників, що називають істоти, із семантикою особи і непохідних прикметників, семантичного сумісництва прикметників та іменників в межах різних колокацій. При цьому автор бере до уваги взаємодію лінгвістичного (колігації) та соціального (колокації) факторів, соціолінгвістичну зумовленість мовних явищ, які базуються на сполучуваності лексем.

Мова є структурою, яка знаходиться у постійному розвитку, що призводить не тільки до зміни кількісного складу її словарного запасу, але і до його трансформації, що відбувається в результаті взаємодії лексем в процесі комунікації. Нові номінативні одиниці створюються шляхом :

- комбінації вже існуючих в мові одиниць (словотворення і фразотворення);

---

²⁶Wiese I. Untersuchungen zur Semantik nominaler Wort Gruppen in der deutschen Gegenwartssprache. Halle/Saale : VEB Max Niemeyer Verlag, 1973. 192 p.

- їх переосмислення (вторинна номінація);
- запозичення з інших мов;
- метаморфізма (перетворення окремих одиниць морфологічного рівня (морфем), фразеологічного рівня (словосполучень) і синтаксичного рівня (речень) в одиниці лексичного рівня без зміни у формі вираження.

Такій трансформації особливо сприяє аналітичний характер англійської мови.

Це яскраво втілюється в розмовному варіанті, в якому носії мови вільніше і частіше, ніж в кодифікованій літературній мові, утворюють нові одиниці різних рівнів. Але за умов невимушеного спілкування для полегшення і спрощення акту комунікації ми часто звертаємось до готових мовних формул. Наслідком екстралінгвістичних особливостей розмовної мови (неофіційність, непідготовленість та ін.) є існування двох протилежних тенденцій: мовного автоматизму і мовотворення, які реалізуються і в фонетиці, і в семантиці, і в морфології, і в синтаксисі. Через те що при спілкуванні велику роль відіграють як слуховий, так і візуальний канали, вербальні компоненти часто замінюють поглядами, мімікою, жестами співрозмовників, які іноді функціонально еквівалентні висловленню.

Передумовою пропуску окремих слів, головного чи підрядного речень часто є бажання пом'якшити, посилити чи скоротити повідомлення. На це мають вплив такі фактори :

- контекстуально-мовне оточення висловлення;
- візуально-чуттєва ситуація;
- особиста апперцепційна база, тобто індивідуальний досвід співбесідників.

Мовна економія на синтаксичному рівні реалізується шляхом використання мінімальної кількості знаків плану вираження для передавання адекватного змісту.

Для розмовної мови властива лаконічність, через що в ній часто зустрічаються еліптичні звороти. Це явище є результатом реалізації закону лінгвальної економії, який є дієвим на всіх рівнях мови і здійснюється шляхом скорочення (абревіатури, гаплогія, вживання алогів, усікання) і синтезу (різні тропи на кшталт метафори, метонімії, метонімічного епітету та ін.). Внаслідок цього часто створюються неповні, якщо брати до уваги формальний граматичний склад, речення, які одночасно є нормативними для розмовної, як правило, діалогічної мови.

Необхідно взяти до уваги і думку інших вчених, які вважають, що не слід перебільшувати значення фактора мовної економії. Функціонування та розвиток мови не визначаються тільки принципом економії, тому що в будь-якій мові спостерігається процес створення нових одиниць, неологізмів, вживання запозичень. Еліптизація мови призводить і до утворення таких типів структур, які закріплюються та функціонують у мові як усталені вислови, кліше. Крім того, скорочення довжини висловлення є причиною ускладнення його семантики, що не завжди дозволяє говорити про позитивний бік такої мовної економії.

Не слід забувати і про те, що будь-яка економія має свою межу. Економія мовних засобів можлива тільки за умови, коли текст характеризується комунікативною надмірністю. Інакше мовна економія перетворюється на свою протилежність: текст набуває рис інформаційної недостатності, двозначності, тому що окремі одиниці відповідають не одному, а декільком елементам ситуації. Тому іноді говорять про те, що передумовою існування еліпсису в діалогічному мовленні є наявність специфічного для цієї форми спілкування відношення взаємодії між учасниками комунікації. Такий тип комунікацій часто вимагає створення еліптичних висловлень для вербального контакту між співрозмовниками.

Виникнення еліпсису може пояснюватися також з погляду мислення людини, яке прагне до чистої предикативності.

Еліптичне скорочення – іррегулярний процес, тобто не від кожної складної структури можна утворити еліптичну одиницю. Еліпсиси збагачують вокабуляр мови як в якісному, так і в кількісному відношенні, тому що при скороченні можлива як полісемія, так і омонімія, на їх базі створюються похідні іменники, прикметники і дієслова-реалізатори їх семантики.

Розгляд результатів еліпсису неможливий без аналізу функціонального навантаження цієї мовної універсалії. В контексті на рівні семантичної структури традиційно виділяють п'ять семантичних функцій еліпсиса: специфікація, квантифікація, субституція, репродукція та негація.

Специфікація характеризується звуженням поняття в предикаті чи в одному із одного його аргументів. Прикладом реалізації цієї функції може виступати як специфікат прислівник, а аргументація здійснюється за допомогою прикметників.

Квантифікація – це засоби кількісної характеристики предиката семантичної конструкції чи його аргументів за допомогою еліпсису. Прикладами можуть служити слова «мало», «часто», «рідко», числівники, кількісні прислівники та деякі вислови.

Субституція означає заміну всього поняття у предикаті чи одному з його аргументів.

Репродукція є простим відтворенням предиката, аргументу чи однієї з їх семантичних ознак при домінуванні емоційно-психологічного значення.

Негація базується на процесі логічного заперечення і характеризується вибірковістю.

Підкреслимо і такі стилістичні функції еліпсису:

- функція динамізму;
- емотивна функція;
- функція лаконічного опису;
- функція ритмічної організації;
- функція стилізації під розмовну мову.

В деяких випадках еліпсис виконує специфічні функції, які залежать від використання інших стилістичних засобів в межах одного тексту, від поєднання ряду еліптичних конструкцій.

Еліпсис є одним із шести засобів (еліпсис, заміщення, репрезентація, сигналізація, слова-речення, повтор елементів репліки), які утворюють мовну компресію в діалогічному мовленні.

Залежно від стилю, в якому функціонує еліптична конструкція, їй притаманне виконання певних функцій, а саме:

- діловий стиль вимагає від еліпсису виділення елементів актуального членування для уникнення надлишковості і термінування;
- науковий стиль додає до вказаних функцій еліпсис членів речення, що є найменуванням суб'єкта дії-стану, який є зрозумілим із контексту; іноді зустрічається функція емоційної експресивізації;
- науково-популярний стиль збагачує функціональне використання еліпсису для пожвавлення тексту розмовними інтонаціями, для привертання уваги читача до найбільш змістовних текстових частин, для логічного підкреслювання;
- газетно-публіцистичний стиль додає характерологічну функцію (імітація розмовного стилю, загальна експресивізація, предикативно-оціночне спрямування), композиційно-характерологічну функцію (створення контекстів невластно-прямої мови), композиційно-виразну (для створення імплікації передумання, комічного ефекту), функцію регіонально-стильової чи жанрової ознаки та інші);
- художній стиль, спираючись на переважну більшість вже вказаних функцій, додає інтонаційно-ритмічну (засіб динамічного зображення) та зображувальну.

Слід визнати, що роль еліпсису у збагаченні складу словарного складу германських та слов'янських мов ще мало досліджена. Опубліковані на матеріалі окремих германських мов роботи Е. Веландера, Г. Стерна, К. Сундена, Р. Келера, В. Хенцена, В.Л. Силіна, Д.І. Квеселевича та ін.

значно збагатили знання мовознавців у цій сфері, але причини виникнення та результати існування еліпсиса ще недостатньо досліджені, через що важко прогнозувати шляхи подальшого розвитку цієї універсалиї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-ое. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
2. Беляевская Е.Г. Семантика слова: учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1987. 128 с.
3. Большой энциклопедический словарь: в 2 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва: Сов. энциклопедия, 1991. Т.2. 768 с.
4. Вардуть И.Ф. Основы описательной лингвистики / Синтаксис и супрасинтаксис. Москва : Наука, 1977. 351с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Рус. яз., 1978 – 1980. Т. 4. Р – В. 683 с.
6. Дикарева С.С. Анафорический эллипсис в аспекте семантико-синтаксического анализа текста : автореф. дис. на соискание науч. степени к-та филол. наук : спец. 10.02.21. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1982. 17с.
7. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка (на английском языке): учеб. для пед. ин-тов. Изд. 4-ое. Ленинград : Просвещение, 1973. 319 с.
8. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Киев : Вища школа, 1983. 83с.
9. Квеселевич Д.И. Семемно-синтезовані дієслова як прояв лінгвістичної економії // Нариси з контрастивної лінгвістики : зб. наук. праць. Київ : Наук. думка, 1979. С. 126–131.
10. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Компрессия в английском языке и ее передача в переводе // Тетр. переводчика. 1979. Вып. 16. С.51–64.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
12. Малина Т.И. Функционирование эллиптических конструкций английского языка в паралингвистическом контексте : автореф. на соискание науч. степ. к-та филол. наук : спец. 10.02.04. Москва, 1982. 23 с.
13. Мендыбаева Р.К. О лингвистической природе эллиптических конструкций // Филол. сб. Вып. XIII – XIV. Алма-Ата : Изд-во Каз ГУ, 1974. С. 196 – 205.
14. Михеев А.В. Лингвистический статус эллипсиса в тексте : автореф. на соискание науч. степ. к-та филол. наук : спец. 10.02.19. Москва, 1982. 25 с.
15. Михеев А.В. Универсально-типологическая классификация эллиптических высказываний // Сравнительная типология родного и герм. языков: (Контрастив. лингвистика). Межвуз. темат. сб. Калинин : Изд-во КГУ, 1981. 166 с.
16. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / відп. ред. О.С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1988. 240 с.
17. Силин В.Л. Лексический эллипсис в германских языках. Сравнительно-семасиологическое исследование. Киев : Вища школа, 1974. 184 с.
18. Сковородников А.П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка. Красноярск : Изд-во Красноярского гос. пед. ин-та, 1978. 96с.
19. Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ та ін.–2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища шк., 2000. 430 с.
20. Энциклопедический словарь / под ред. И.Е. Андреевского. Санкт-Петербург : Изд-во Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, 1890. Т.40. 655 с.

21. Longman Dictionary of the English Language. Viking, 1995. 1890 p.
22. Wiese I. Untersuchungen zur Semantik nominaler Wortgruppen in der deutschen. Gedenwarts sprache. Halle| Saale : VEB Max Niemeyer Verlag, 1973. 192 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Кристи А. Избранная детективная проза. / Сост. Г.А. Анджапаридзе. Москва : Радуга, 1989. 400 с.
2. Сэлинджер Дж. Избранное. Сборник / Сост. Бернадская В.И. Москва : Прогресс. 1982. 438 с.
3. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. Moscow : Progress Publishers, 1979. 253 p.
4. Cronin A.J.. The Citadel. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1957. 450 p.
5. Dreiser Th. Jennie Gerhardt. Moscow : Progress Publishers, 1972. 358 p.
6. Maugham W. S. Cakes and Ale: or The Skeleton in the Cupboard. Moscow : Progress Publishers, 1980. 237 p.
7. Maugham W. S. Theatre. Moscow : Vyssaja Skola, 1985. 223 p.
8. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer. The Adventures of Huckleberry Finn. Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1956. 575p.

Вербальні засоби вираження емоційно-оцінних концептів у творах

Т. Г. Шевченка і Л. М. Толстого

Характерною рисою сучасної лінгвістики є її антропоцентрична спрямованість, увага до людського фактора в мові. У зв'язку з цим почастишало застосування в лінгвістичних дослідженнях когнітивного підходу до мови, головною ідеєю якого прийнято вважати те, що не можна говорити про мову окремо від когнітивної діяльності людини (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, А. Вежбицька та ін.). Одним з основних понять когнітивної лінгвістики є концепт.

Термін «концепт» набув широкого поширення в сучасній лінгвістиці. Він не має єдиного визначення і є предметом наукових дискусій.

С.О. Аскольдов-Алексєєв в статті «Слово і концепт», опублікованій в журналі «Русская речь», дав визначення концепту як уявного утворення, яке заміщує в процесі мислення безліч предметів, мислинневих функцій, дій одного і того ж роду¹.

Д.С. Лихачов визначив концепт як узагальнену мисленнєву одиницю, яка відображає і інтерпретує явища дійсності залежно від особистого, професійного, соціального досвіду й освіти носія мови; концепт не з'являється зі значень слів, а виникає при зіткненні сприйманого значення з індивідуальним життєвим досвідом. Таким чином, концепт виконує функцію заміщення².

Російський лінгвіст О.С. Кубрякова дає концепту таке визначення: «Концепт – оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, квант знання»³.

¹ Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва : Академия, 1997. С.267–279.

² Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва : Академия, 1997. С. 280–287.

³ Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З. и др. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. 245 с.

Н.Д. Арутюнова характеризує концепт як поняття практичної філософії, яке є результатом взаємодії декількох факторів: національної традиції, фольклору, релігії, життєвого досвіду, ідеології, відчуттів і цінностей. Концепти утворюють «культурний шар, що виконує роль посередника між людиною і світом»⁴.

В.І. Карасик визначає концепт як «ментальне утворення, яке являє собою значущі усвідомлювані типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини, квант пережитого знання», в його складі виділяються образно-перцептивна, понятійна і ціннісна сторони⁵.

З.Д. Попова та Й.А. Стернін визначають концепт як «дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості та суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет або явище, що відображається, про інтерпретацію певної інформації суспільною свідомістю і відношення суспільної свідомості до цього явища або предмета»⁶.

В.З. Дем'янков розуміє концепт як «змістовну сторону словесного знака, за якою стоїть поняття, що належить до розумової, духовної або життєво важливої матеріальної сфери існування людини, вироблене і закріплене суспільним досвідом народу, яке має в його житті історичні корені, соціально і суб'єктивно осмислюється і співвідноситься з іншими поняттями, що з ним пов'язані або, в багатьох випадках, йому протиставлені»⁷.

Різні тлумачення концепту дозволяють зробити висновок про те, що це поняття багатогранне та багатовимірне. Незважаючи на активне вивчення концепту в сучасному мовознавстві, багато проблем ще не мають єдиного

---

⁴ Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.

⁵ Карасик В.И. Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово : Графика, 2004. Вып. 4. 206 с.

⁶ Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2010. 314 с.

⁷ Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. Москва, 2001. № 1. С.35–47.

рішення і вимагають подальшого вивчення. До них відноситься і дослідження мовного вираження емоційно-оцінних концептів.

Емоційні концепти мають особливу значимість і цінність для створення емоційної картини світу, яка зображується за допомогою концепту на стику декількох формуючих пластів культури, свідомості та мови. Вивчення особливостей ідіостиллю конкретного автора відкриває нові сторони вираження емоційно-оцінних концептів у певній культурі. Під ідіостилем розуміємо індивідуальний стиль автора – сукупність мовних і стилістико-текстових особливостей, властивих мові письменника, вченого, публіциста, а також окремих носіїв певної мови⁸.

Мовне вираження емоційно-оцінних концептів кожного мовця представляє емоційно-ціннісну орієнтацію певної епохи, тому спроба систематизувати засоби вираження емоційно-оцінних концептів у творчості Т.Г. Шевченка та Л.М. Толстого не тільки веде до розкриття позицій даних авторів, а й допомагає побачити емоційно-ціннісні фрагменти картини світу літературної еліти ХІХ століття.

Дослідження проводилося на матеріалі повістей Т.Г. Шевченка «Княгиня» (далі: КнШ), «Варнак» (далі: ВаШ) та Л.М. Толстого «Альберт» (далі: АлТ) та «Крейцерова соната» (далі: КСТ).

Емоції є однією з форм відображення, оцінки та пізнання дійсності. Це особлива форма відносин з дійсністю, оскільки в них людина є одночасно і суб'єктом, і об'єктом пізнання, тобто емоції нерозривно пов'язані з потребами, що лежать в основі мотивів їх діяльності людей.

У психології дається таке визначення емоцій – це «особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами, що відбиваються у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху і т.д.) значимість діючих на індивіда явищ і ситуацій для здійснення його життєдіяльності»⁹.

---

⁸ Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. Москва, 2011. 696 с.

⁹ Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. Москва : АСТ, 2003. 672 с.

Емоції різноманітні й мають безліч різних характеристик, які можуть служити підставами для їх класифікацій.

На підставі знака емоції можна розділити на позитивні, негативні і амбівалентні (подвійні). Основна функція позитивних емоцій полягає в підтримці контакту з позитивною подією, тому для них характерна реакція наближення до корисного, необхідного стимулу. Негативні емоції виконують функцію віддалення, обмеження контакту зі шкідливим або небезпечним фактором. Амбівалентними називають суперечливі емоції, що проявляють подвійне ставлення до чого-небудь¹⁰.

Психологічна література по-різному визначає кількість і склад базових емоційних модальностей. Психологи називають різну кількість основних модальностей – від двох (задоволення-невдоволення) до десяти.

Але найбільш повною є «теорія диференціальних емоцій» К.Е. Изарда, яка ґрунтується на різних емоційних модальностях. К.Е. Изард виділяє десять базисних емоцій: інтерес, радість, здивування, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором, вина¹¹.

На думку В.І. Шаховського, «концепт, на відміну від поняття, облигаторно має емоційну забарвленість, тобто всі концепти емоційні»¹². Розподіл словникового складу мови на емоційний і нейтральний не виправдано, оскільки будь-яке слово дискурсивне і може бути емоційно забарвленим¹³.

Н.А. Красавський визначає концепт емоцій як «етнокультурно обумовлене, складне структурно-сміслове, ментальне, як правило, лексично і / або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, включає в себе, крім поняття, образ, культурну цінність і

---

¹⁰ Симонов В.П. Теория отношений и психофизиология эмоций. Москва : Изд-во МГУ, 1971. 163 с.

¹¹ Изард К. Э. Психология эмоций : перев. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 464 с.

¹² Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

¹³ Шаховский В.И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. Москва : ЛИБРОКОМ, 2010. 128 с.

функціонально заміщає людині в процесі рефлексії і комунікації предмети світу, що викликають упереджене ставлення до них людини»¹⁴.

Емоційний концепт є складним для вивчення, зважаючи на його абстрактність, «невловимість» у мові. Емоції часто важко піддаються словесному опису. Але здатність людини реагувати на обставини навколишньої дійсності емоційно є її природною властивістю, яка не залежить від її мовної приналежності і культури. У зв'язку з цим, емоції визначаються як універсальні характеристики людини, і виявлення їх специфіки викликає труднощі.

У результаті дослідження емоційних концептів було виявлено, що емоції, як психічні явища, мають надзвичайно складну концептуальну структуру, яка виявляється способом систематизації вербальних реалізацій, які використовуються носіями мови для вираження певних емоцій. За твердженням А. Вежбицької, «без тлумачень такого роду неможливо було б пояснити відносини між такими поняттями як заздрість, ревності, ненависть, презирство, жалість, захоплення і т.д. Неможливо було б також порівнювати концепти емоцій в різних мовах»¹⁵.

Емотивна лінгвістика, незважаючи на недавній час виникнення, зробила великий внесок у дослідження проблем емотивності, класифікації лексики вираження емоцій. У сучасній науці пріоритетним напрямком роботи є дослідження художніх текстів, які відображають емоції людини.

Складність опису емоцій полягає в тому, що вони рідко виражаються прямо. Вербалізація емоцій, на думку сучасних лінгвістів, здійснюється на всіх рівнях мови, проте Л.Г. Бабенко вважає, що головна роль в реалізації емоційного концепту належить лексиці¹⁶.

З метою виявлення та класифікації всього обсягу лексичних засобів вираження емоцій з середини минулого століття проводяться міжкультурні

---

¹⁴ Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.

¹⁵ Вежбицкая А., Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1996. 412 с.

¹⁶ Бабенко, Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. 184 с.

дослідження (А. Вежбицька, Л.Г. Бабенко, І.Б. Косіцина, Н.А. Багдасарова, А.В. Стародубцева, В.І. Шаховський). Існують різні підходи до виділення лексики, пов'язаної з вираженням емоцій. Зокрема виділяють емоційну і емотивну лексику¹⁷. Деякі лінгвісти розуміють ці терміни як синонімічні, рівнозначні, інші – розділяють.

Л.Г. Бабенко заперечує поділ вербальної реалізації емоцій на емоційну лексику та лексику емоцій. Вона об'єднує обидві групи в складі «емотивної лексики»¹⁸. Засновник лінгвістичної теорії емоцій В.І. Шаховський, навпаки, розділяє лексичні засоби, що виражають емоції, на 3 групи слів: «лексика, що називає емоції» – номінанти, «лексика, що описує емоції» – рескриптори, і «лексика, що виражає емоції» – експліканти, тобто емотивна лексика. Лексика емоцій виключається В.І. Шаховським з розряду емотивної, оскільки емотивною лексикою лінгвіст називає «групу одиниць, що типізовано виражають емоцію». Емотиви реалізують і саму емоцію і пов'язане з цією емоцією поняття¹⁹.

У наукових дослідженнях І.С. Баженової способи позначення емоцій в художній літературі представляються, починаючи з опису емоції і до прояву зовнішнього стану людини через психологічні симптоми, такі як зміна кольору обличчя, звуки, рухи, міміка і жести, пози²⁰. Це представлено у творах Т.Г. Шевченка і Л.Н. Толстого:

«К удивлению ее и радости, я в один день выучил все буквы французского алфавита» (ВаШ) – тут використовується пряма номінація емоції.

«Делесов покраснел, ему неловко стало, и он торопливо передал музыканту собранные деньги» (АлТ) – тут використовується дескрипція емоції.

---

¹⁷ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.

¹⁸ Бабенко, Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск : Изд-во Урал.ун-та, 1989. 184 с.

¹⁹ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.

²⁰ Баженова И. С. Обозначение эмоций в художественном тексте: дис. д-ра филол. наук. Москва, 2004. 418 с.

«О! о *мерзость!* Да придет же время, что обличится эта *мерзость* и ложь!» (КСТ) – тут використовується експлікація емоції.

Лексичний рівень мови реалізує емоційний концепт за допомогою різних номінативних технік. Вираження емоцій в мові здійснюється за допомогою лексичних засобів прямої, вторинної та непрямой номінації. Це пояснюється психологічними причинами: пам'ять людини обмежена, а сприйманий нами світ безмежний. Існує концептуальне положення, згідно з яким слова, що позначають в сучасній мові окремими значеннями чуттєву сферу людського життя, раніше називали предмети і явища, які існують, в природі.

Вторинні і непрямі номінації становлять найбільший інтерес для лінгвістів, оскільки саме в них реалізуються розумові операції людини. Їх лінгвокультурологічний аналіз дозволяє вивчити співвідношення різних концептосфер і розкрити підстави перенесення значення й найменування предметів.

Концептуальне поле емоцій має широку представленість в досліджуваних текстах творів Т.Г. Шевченка («Варнак», «Княгиня») і Л.М. Толстого («Альберт», «Крейцерова соната»). У нашому дослідженні ми розглядаємо засоби мовного вираження концептів емоцій радості, подиву, печалі, гніву, відрази, презирства, страху, інтересу, сорому і провини, які є, згідно з думкою К. Е. Ізарда, основними, базовими, і емоцію співчуття, оскільки вона має одну з найбільш широких репрезентацій в досліджуваних творах.

До позитивних емоцій, слідом за К.Е. Ізардом²¹ і Є.П. Ільїним²², ми відносимо радість, здивування й інтерес. До негативних емоцій – печаль, злість, відразу, презирство, страх, сором, провину, співчуття.

---

²¹Изард К. Э. Психология эмоций : перев. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 464 с.

²²Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 752 с.

У російськомовних творах Т.Г. Шевченка та Л.М. Толстого широко використовуються всі три способи реалізації емоцій – номінація, вираз і опис, які часто об'єднуються в одному контексті.

Для прямої номінації емоцій обидва автори використовують як слова-домінанти, що позначають досліджувані емоції (радість, страх, печаль і т.д.), так і їх синонімічні ряди. Наприклад, концептуальне поле емоції радість представлена в творах лексемами *радость, удовольствие, блаженство, наслаждение, счастье, восторг, веселье, восхищение* та їх похідними, а також лексемами *отрадно, приятно, любоваться*. Ці лексеми об'єднані в концептуальне поле «радість» на підставі їх трактування тлумачними словниками. наприклад:

Удовольствие – «чувство радости и довольства от приятных ощущений, от удовлетворяющих переживаний». *Любоваться* – «испытывать удовлетворение, восхищение при взгляде на кого-, что-нибудь»²³. *Восторг* – «подъём радостных чувств, восхищение». *Веселье* – «беззаботно-радостное настроение, оживлённое, радостное времяпрепровождение».²⁴

Підтвердженням належності цих лексем до одного концептуального поля є те, що їх тлумачення відбувається за допомогою слів, що належать до цього ж поля.

«Альберт, с *блаженством* в душе слушавший эти слова, не выдержал, подошел к другу и хотел поцеловать его» (АлТ).

«В один вечер, после того как мы ездили в лодке и ночью, при лунном свете, ворочались домой и я сидел рядом с ней и *любовался* ее стройной фигурой, обтянутой джерси, и ее локонами, я вдруг решил, что это она» (КСТ).

«Графиня постоянно *восхищалась* успехами своего милого Болеслава, а успехи Болеслава ограничивались гармоническим

²³ Толковый словарь Ушакова / Д.Н. Ушаков. 1935-1940. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov> (дата звернення 20.02.2019)

²⁴ Толковый словарь Ожегова /С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992. URL : <http://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova> (дата звернення 20.02.2019).

лепетаньем на итальянском языке; она была в *восторге* и больше ничего не требовала от своего милого Болеслава, хотя и готовила его для университета» (ВаШ).

«Хозяин заметно был *доволен* моими гостинцами...» (КнШ).

Лексеми, що виражають у відриві від контексту емоцію радості, можуть бути суто формальним виразом ввічливості, культури мовлення. Це обіграє Л.М. Толстой у повісті «Крейцера соната»:

«Вы, как я вижу, узнали, кто я?» – тихо и как будто спокойно сказал седой господин.

«Нет, я не имею *удовольствия*».

«*Удовольствие* небольшое. Я Позднышев, тот, с которым случился тот критический эпизод, на который вы намекаете, тот эпизод, что он жену убил», – сказал он, оглядывая быстро каждого из нас.

У першому випадку використана словесна формула ввічливості, яка пояснює, що герой не знайомий зі співрозмовником. У другому випадку мається на увазі емоція задоволення, радості, яку міг би, але не зазнав герой.

Концептуальне поле «здивування» обмежене у обох авторів лише лексемою *удивление*. Крім того, цей концепт виражено лише прямою номінацією.

«Ночью Делесова разбудил стук упавшего стола в передней и звук голосов и топота. Он зажег свечу и *с удивлением* стал прислушиваться...» (АлТ).

«Меня это *удивило*. “Каким родом, — подумал я, — очутилось подобное явление в мужицкой хате?”» (КнШ).

Американський психолог К.Е. Изард визначає емоцію здивування як позитивну і порівнює її із задоволенням від сильного інтересу. Але в контексті досліджуваних творів здивування може набувати як позитивний відтінок, поєднуючись зі словами, що належать до

концептуального поля «радість», так і негативний, поєднуючись зі словами, що належать до концептуального поля «відраза»:

«К удивлению ее и радости, я в один день выучил все буквы французского алфавита» (ВаШ).

«На другой день утром, когда его разбудили, чтобы идти на службу, Делесов с неприятным удивлением увидал вокруг себя свои старые ширмы, своего старого человека и часы на столике» (АлТ).

Нами були виявлені наступні прямі реалізації емоції інтересу в творах Л.М. Толстого – лексеми *интерес, любопытство, внимание* і та похідні від них слова.

Інтерес визначається як «особлива увага до чого-н., бажання вникнути в суть, дізнатися, зрозуміти»²⁵

Лексема *интерес* є домінантою цього ряду.

«Ах да, – сказал он, вдруг стукнув себя рукой по лбу и приняв озабоченно-любопытное выражение» (АлТ).

«Я сел и стал внимательнее рассматривать комнату или, лучше сказать, любоваться ею» (ВаШ).

Синонімічний ряд лексем, що означають в творах Л.М. Толстого і Т.Г. Шевченка емоцію печалі складається з 5 членів: *грусть, печаль, расстройство, уныние, горе* та їх похідних. Домінантою синонімічного ряду є лексема *печаль*.

«На третий день пребывания у него музыканта Делесов приехал домой поздно вечером, усталый и расстроенный». «Она еще раз долго, пристально посмотрела на него и печально наклонила голову» (АлТ).

«Грустно видеть грязь и нищету на земле скудной, бесплодной, где человек борется с неблагоприятною почвой и падает, наконец, изнеможенный под тяжестью труда и нищеты. Грустно! невыразимо грустно!» «Горе меня, горе горькое дома ожидало!»; «...а я, видя ее

---

²⁵ Там само.

постоянно *унылою* и, действительно, близкою гробу, на погибель свою посоветовал ей не посылать ему денег, то он поневоле приедет» (ВаШ).

Л.М. Толстой реалізує також концепт «печаль» за допомогою фразеологізма «быть не в духе», що означає поганий настрій, сум: «Он целый день ездил, хлопотал по делу, казавшемуся очень простым и легким, и, как это часто бывает, решительно ни шагу не сделал вперед, несмотря на усиленное старание. Кроме того, захав в клуб, он проиграл в вист. *Он был не в духе*» (АлТ).

Концепт емоцій злості / гніву представлений у Л.М. Толстого і Т.Г. Шевченка словами *злость, злоба, сердитый* та їх похідними.

«В это время прошел кондуктор. Он проводил его молча *злыми* глазами и начал только тогда, когда тот ушел» (КСТ).

«Заспанное лицо служанки высунулось в отверстие двери и *сердито* взглянуло на Альберта». (АлТ).

Крім того, у повісті «Княгиня» Т.Г. Шевченко висловлює цей концепт за допомогою українізму *лыхый*: «Дай лышень мени его, Микитовна, а ты пиды та скажи мойй старий, чи не найде вона там чогонебудь нам поподвечиркувать, та, може, *колы не лыха буде*, то й тее... по чарочци... догадується, Микитовна?»

Емоція відрази представлена в мові Л.М. Толстого і Т.Г. Шевченка лексемами *отвращение і ненависть, отталкивающий, не нравится* та їх похідними. Домінантою цього ряду є слово *отвращение*.

«Один из пяти молодых людей, более других недовольный и собой, и другими, и всем вечером, с чувством *отвращения* встал, отыскал шляпу и вышел с намерением потихоньку уехать» (АлТ).

«...меня мачеха особенно *ненавидела*, вероятно, за то, что я часто тузил ее тщедушного Степанка»; «А жидовка Хайка, что князь назвал своею сестрицею, так и носится с драгунами, и поет, и пляшет,

и всякие фигуры выделяет, *отвратительная*, даже трубку курила!» (КнШ).

Т. Г. Шевченко інтенсифікує сприйняття відрази шляхом багаторазового повторення лексем, що виражають цю емоцію:

«Каково же видеть ту же самую *безобразную* нищету в стране, текущей млеком и медом, как, например, в этой землице благодатной? *Отвратительно!* А еще *отвратительнее* встретить между этой ленивой нищеты обилие и при обилии *отвратительную грязь* и невежество!» (ВаШ).

Емоція презирства визначається як «таке ставлення до кого-, чого-небудь, яке викликається визнанням кого-, чого-небудь негідним, таким, що не заслуговує поваги, підлим, морально-низьким, незначним»²⁶. Пряме вираження зневаги відбувається за допомогою лексеми – *презрение*.

Концепт «презрение» не має прямого вираження в повістях Т.Г. Шевченка. В творах Л.М. Толстого він представлений найчастіше як дія або ознака дії.

«Он вам жалок кажется, вы его *презираете*, а он лучший и счастливейший!» (АлТ).

«Уж очень образованны стали», – повторил купец, *презрительно* глядя на даму и оставляя ее вопрос без ответа» (КСТ).

У досліджуваних творах нами були виявлені такі реалізації концепту «страх»: *страх, испуг, ужас, жуть, тревога, боятся, страшиться*.

«И прежде мне всегда бывало неловко, *жутко*, когда я видал разряженную даму в бальном платье, но теперь мне прямо *страшно*, я прямо вижу нечто опасное для людей и противузаконное,...»; «Я с

---

²⁶Толковый словарь Ушакова / Д.Н. Ушаков. 1935–1940. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov> (дата звернення 20.02.2019)

ужасом вспомнил теперь этот перехваченный мною их взгляд с чуть заметной улыбкой» (КСТ).

«Графиня покойная не хотела ничем помочь нищей матери своего внука, *страшася* ложного стыда»; «Ее это грубое невнимание *тревожило...*» (ВаШ).

«Делесова он, казалось, *боялся*, и в лице его выражался болезненный *испуг*, когда глаза их встречались» (АлТ).

Обидва досліджуваних автора використовують багаторазове повторення лексем, що виражають концепт «страх» для інтенсифікації емоції:

«Случалось часто мне бывать на берегах Случи, близ моего родного села, но я в село зайти *боялся*. Я *не боялся* измены со стороны крестьян, они были все мною наделены, кто деньгами, а кто натурою, как-то: волами, лошадьми и прочим. Я *не боялся* их. Но мне *страшно* было встретить Марысю или панну Магдалену» (ВаШ).

«Мы *испугалися*, она как-то *страшно* все это шептала» (КнШ).

«Но мне *стало страшно*. Я *не боюсь* этих глупостей и не верю; но мне *стало страшно* за свою голову, – сказал он, любезно улыбаясь и дотрагиваясь рукою до лба, – за свой бедный ум мне *стало страшно*, мне казалось, что-то сделалось у меня в голове»; «”Это *ужасно!* Как растолковать ей, что я жив”, – с *ужасом* подумал он. “*Боже мой!* да я жив, поймите меня!” – шептал он» (АлТ).

Т.Г. Шевченко в повісті «Варнак» використав перетин семантичних полів Страх і Відраза: «Ночью просыпаюсь я и слышу вдали вой волков. До сих пор не могу я забыть того неприятного чувства. Это *не страх* за жизнь, а что-то *смешанное со страхом и отвращением*».

Лексеми *страх*, *боятся* можуть вживатися також у переносному значенні, позначаючи повагу і шану:

«А в женщине первое дело *страх* должен бать».

«Какой же *страх?*» – сказала дама.

«А такой: да *убоится* своего му-у-ужа! Вот какой страх» (КСТ).

Емоція сором в творах Л.М. Толстого і Т.Г. Шевченка виражена лексемами *стыд, неловкость* та їх похідними.

«Он тотчас же понял, что то, что он делал, было дурно, и ему *стало стыдно* за себя» (АлТ).

«Все молчали. Было *неловко*» (КСТ).

«Мне *стыдно*, мне страшно было ее видеть!» (ВаШ).

І Л.М. Толстой і Т.Г. Шевченко вказують на можливість перетину концептуального поля «сором» з концептуальними полями інших емоцій:

«Мне *стыдно*, мне *страшно* было ее видеть!» (ВаШ).

«И прежде мне всегда бывало *неловко, жутко*, когда я видал разряженную даму в бальном платье, но теперь мне прямо *страшно*, я прямо вижу нечто опасное для людей и противузаконное...»
«*Неловко, стыдно, гадко, жалко* и, главное, *скучно*, до невозможности *скучно!*» (КСТ).

Концепт «провина» у досліджуваних текстах представлений за допомогою таких понять: *вина, грех, раскаяние, очищенная (чистая) совесть, казниться, исповедоваться, прощать*.

Лексеми *грех, раскаяние, исповедоваться и казниться* відображають відчуття провини, її тиск на людину, а лексема *прощение* і сполука *чистая совесть* – навпаки, відсутність провини або позбавлення її.

«Я начинаю говорить, что *виноват* не я, что она вывела меня из себя»; «О том же, что было главным для меня, о своей *вине*, измене, она как бы считала нестоящим упоминать» (КСТ).

«Здесь носил я его двадцать лет и теперь еще *казнюся* им и буду *казниться* и *исповедовать* ему *грехи* свои до гробовой доски»; «Я вообразал себя *покаявшимся*, безмолвным, покорным тружеником где-нибудь в глухом монастыре или в далекой ссылке с *очищенной*

совестию» «Господи! прости меня, непрощенную грешницу! За что я осуждаю человека, ничего мне злого не сделавшего...» (ВаШ).

У творах Л.М. Толстого емоції концептуального поля «вина» спрямовані на вчинки, пов'язані з людьми, тобто на прояв відповідальності однієї людини перед іншою. У повістях Т.Г. Шевченка концепт «вина» спрямований на відповідальність перед Богом, визнання свого гріха і каяття.

Концептуальне поле «вина» може також перетинатися з полями інших емоцій, наприклад, печалі: «Бывало, плакал я и каялся, но я слишком далеко зашел, чтобы можно было назад воротиться без помощи искреннего друга» (ВаШ).

Емоція співчуття не входить до складу базових емоцій людини, але вона розглядається нами у зв'язку з дуже широкою представленістю в досліджуваних текстах. Емоція співчуття відноситься до негативних, базуючись не на соціальній, етичній її значущості, а на негативному психічному стані людини, що переживає цю емоцію. Концепт «співчуття» реалізується за допомогою таких лексем: *сочувствие, сострадание, жалость, участие* та їх похідних.

«Ему живо вспомнились теперь два первые вечера, которые он провел с музыкантом, вспомнились последние печальные дни, которые по его вине провел здесь Альберт, и главное, он вспомнил то сладкое смешанное чувство удивления, любви и *сострадания*, которое возбудил в нем с первого взгляда этот странный человек, и ему стало *жалко* его» (АлТ).

«Теперь довольно, я состарился, огрубел, я ничему уже не могу *сочувствовать*, как бывало когда-то! Да и к чему, правду сказать, послужило мне чтение? Мои чистые, молодые *сочувствия*? Что я из них сделал? Или, лучше сказать, что люди из них сделали?» (ВаШ).

«”Та годи вам плакать, Микитовна”, — сказал хозяин с участием. — “На все те воля Божия, слезами только Бога гнивайте”» (КнШ).

У мові Т.Г. Шевченка та Л.М. Толстого виражено також концепт «байдужість», протиставлений концептуальному полю емоцій як прояв відсутності будь-яких емоцій, який також має негативну природу. Він реалізований лексемами *равнодушие, невнимание*.

«В это же мгновение он улыбнулся и до смешного *равнодушным* тоном начал: “А мы вот музицировали...”» (КСТ).

«Старая графиня *едва замечала* ее присутствие в своем доме. Ее это грубое *невнимание* тревожило, она несколько раз собиралась оставить графиню, но где она, бедная, могла приклонить свою одинокую голову?» (ВаШ).

Для опису емоцій використовуються слова-дескриптори, або «лексика, що описує емоції»²⁷. Вони можуть описувати, не називаючи прямо, як саму емоцію, яку переживає людина, так і її зовнішній, фізичний прояв.

Дескрипція емоції вимагає великих ментальних зусиль для розшифровки концепту, оскільки одні й ті ж фізичні прояви можуть реалізувати різні емоції, тому вони потребують контекстного уточнення.

У досліджуваних творах дескрипція емоцій часто використовується для вираження концепту «радість». Автори зображують почуття і рухи героїв, не завжди прямо називаючи при цьому емоції, які вони переживають. Слова з нейтральним емоційним забарвленням, набуваючи переносного значення, можуть набувати й емоційної цінності:

«Чем крепче прижимал он к груди скрипку, тем отраднее и *слаще* ему становилось» (АлТ).

«Это были самые *чистые*, самые *счастливые* минуты моей печальной жизни» (ВаШ).

---

²⁷ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.

Лексеми *сладкий* (сладко), *чистый* мають нейтральну конотацію, але в контексті набувають позитивного емоційного забарвлення, входячи до концептуального поля «радість».

«Иногда переселишься мыслю в тот край, вспомнишь былое и как будто помолодеешь!» (ВаШ).

«Он – немолодой, усталый от жизни, изнуренный человек, *вдруг почувствовал себя семнадцатилетним, самодовольно-красивым, блаженно-глупым и бессознательно-счастливым существом*» (АлТ).

«Пройдя несколько шагов, он приостановился, повернулся к молодому человеку и *улыбнулся*. Он *улыбнулся* как будто с трудом; но когда *улыбка озарила* его лицо, молодой человек – сам не зная чему – *улыбнулся* тоже» (АлТ).

Посмішка характеризується як мімічний вираз обличчя, що виражає не тільки радість або веселощі, а й глум, іронію чи інші почуття. Порівняємо: «Он присел на постель Делесова и молча, *радостно и благодарно улыбаясь*, посмотрел на него» и «Альберт с *презрительной улыбкой* посмотрел на скрипку». Але в контексті, в поєднанні з дієсловом *озаряют* це слово отримує однозначно позитивну конотацію, отже, висловлює емоцію радості.

Прояви таких емоцій, як сміх, регіт теж неоднозначно трактуються в словниках, але більшість словників все ж характеризують ці прояви як вираз радості і веселощів²⁸:

«Очень приятно провел вечер: музицировали, смеялись, приятное общество было» (АлТ).

Але мовні одиниці реалізують своє значення в контексті, тому слід звертати увагу на те, в якій ситуації використовуються лексеми. Порівняємо два контексти: «Он, видимо, гордился своим участием в них

---

²⁸Толковый словарь русского языка Дмитриева /Д. В. Дмитриев. URL : <https://dic.academic.ru/contents.nsf/dmitriev> (дата звернення 20.02.2019); Толковый словарь Ушакова / Д.Н. Ушаков. 1935-1940. URL : [https:// dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov](https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov) (дата звернення 20.02.2019); Толковый словарь Ожегова /С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992. URL : [http:// dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova](http://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova) (дата звернення 20.02.2019).

и с видимой *радостью* рассказывал, как они вместе с этим самым знакомым сделали раз пьяные в Кунавине такую штуку, что ее надо было рассказать шепотом и что приказчик *захохотал* на весь вагон, а старик тоже *засмеялся*, оскалив два желтых зуба» (КСТ).

І другий контекст: «И она ими не смотрит ни на детей, ни на кого, а так, бог знает на что смотрит. Когда мы остановились на пороге, она как будто взглянула на нас и закричала: «Не треба! не треба! хлиба!» Я вынула из мешка кусок хлеба и подала ей. Она молча обеими руками схватила его, задрожала и поднесла к губам умершего дитяти и потом *захохотала!* Мы вышли с хаты» (КнШ).

У першому контексті сміх, регіт висловлює радість, веселощі, як реакцію на жарт. У другому контексті регіт є ознакою емоційного потрясіння і навіть божевілля. Таким чином, поняття сміх, регіт може належати або не належати до виразів концепту «радість» залежно від контексту.

Концепт емоції інтерес також може бути виражений за допомогою дескрипції.

«Ночью Делесова разбудил стук упавшего стола в передней и звук голосов и топота. Он зажег свечу и с *удивлением* стал *прислушиваться...*» (АлТ). Людина прислухається до чогось, проявляючи підвищений інтерес.

Про інтерес може свідчити також і бажання переміститися ближче до джерела інформації або зусилля, докладені з метою більш чіткого сприйняття інформації:

«Поезд, двигаясь все быстрее и быстрее, погромыхивал на стыках, и мне трудно было расслышать, а *интересно* было, и я *пересел ближе*. Сосед мой, нервный господин с блестящими глазами, очевидно, тоже *заинтересовался* и, не вставая с места, *прислушивался*» (КСТ).

Опис концепту «печаль / горе» здійснено за допомогою таких виразів, як *плач, слезы, вздохи, стоны*.

«”Что, вы давно не были в опере?” – спросил его Делесов. Альберт оглянулся и *вздохнул*» (АлТ).

«Помню, мне тотчас же, там же, не выходя из комнаты, сделалось грустно, грустно, так что хотелось *плакать, плакать* о погибели своей невинности, о навеки погубленном отношении к женщине» (КСТ).

«Святая! божественная книга! – продолжал он восторженно. – Мое единое прибежище, покров и упование. – Старик задумался, *заплакал* и *сквозь слезы говорил*, как бы сам про себя: – Одна-единственная вещь, уцелевшая от пожара» (ВаШ).

Т.Г. Шевченко широко використовує метафору та порівняння в дескриптивній реалізації концепту цієї емоції:

«Бывало, уже перед тем, как им надо расставаться, сойдутся себе в саду, станут где-нибудь под липою или под берестом, обнимутся, поцелуются и долго-долго смотрят друг другу в очи, а *слезы у обоих из очей так жемчугом и катятся*, – знать, они чувствовали, бедные, что не дадут им жить одному для другого»; «А Катруся, моя бедная Катруся! сидит, бывало, в своей комнате и день и ночь, *да так рекою и разливается*» (КнШ).

Емоція злості / гніву опосередковано реалізується в досліджуваних творах, найчастіше за допомогою крику: «”Молчать!” – *закричит* он на нее, как на свою белую собаку. – “Разве я не знаю, что делаю!”» (КнШ).

«”Да, вы смеетесь!” – *закричал* он на меня. – “А это вовсе не шутка”» (КСТ).

«Он остановился на секунду и, с выражением детской злобы *топая ногой*, *закричал*: “Mol, c-mol!”» (АлТ).

«“Что вы делаете, мошенники? – *крикнул* на них. – Как вы посмели? Кто вам приказал? Я вас!” Да как *выхватил нагайку* у кучера или у Яшки, да как *принялся молотников молотить* так, что ни одного натоку не осталось, все разбежались» (КнШ).

Іноді зображуються інші прояви цього концепту – за допомогою описів внутрішнього стану героя або його фізичної реакції:

«Боже мой! *что тут поднялось во мне!* Как вспомню только про того зверя, который жил во мне тогда, ужас берет. *Сердце вдруг сжалось, остановилось и потом заколотило, как молотком.* Главное чувство, как и всегда, во всякой *злости*, было – жалость к себе» (КСТ).

Т.Г. Шевченко в повісті «Княгиня» вказує на складність і неоднозначність трактування і розрізнення фізичних проявів емоцій гніву і радості: «А сам сидит себе за столом, та *знай в ладоши бьет, та кричит «ура!!»* Сначала я не понимала этого слова и думала, что он *сердится и ругает* своих гостей, а вышло, что *он рад был*, когда они пустошили добро».

Опис вираження страху не менш продуктивний в мові авторів:

«Музыкант очнулся и, как будто испугавшись чего-то, *съежился и оттолкнул окружавших его*» (АлТ).

«Граф со страха *не мог проговорить слова*, а француз, усевшись на козлах, вежливо приподнял шляпу и сказал: “*Merci, monsieur*”» (ВаШ).

Непряме вираження концепту «страх» відбувається у Т.Г. Шевченка найчастіше з допомогою фразеологізмів.

«Катрусю! Катрусю! – кричу я. Не слышит. *Я стою ни жива ни мертва.* Катрусю! – едва проговорила я» (КнШ).

Фразеологізм *ни жива ни мертва* описує людину, що зазнає сильну емоцію страху ²⁹.

Непряма реалізація концепту «сором» відбувається через опис фізичних, кінестетичних проявів емоції сорому та ніяковості: «*Делесов покраснел, ему неловко стало*, и он торопливо передал музыканту

---

²⁹Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц. Москва : Астрель, 2008. 878 с.

собранные деньги;. «Я говорил нынче о вас директору, – сказал он, *тоже опуская глаза*, – он очень рад принять вас, если вы позволите себя послушать». «Потом *спина его согнулась, голова опустилась, губы сложились, глаза потухли*, и он, как бы *стыдясь себя, робко оглядываясь и путаясь ногами*, прошел в другую комнату» (АлТ).

«Я сидел рядом с Позднышевым и *молчал, не умея придумать, что сказать*. Читать было темно, и потому я *закрыл глаза и притворился, что хочу заснуть*» (КСТ).

Дії героя свідчать про почуття ніяковості перед співрозмовником та бажання уникнути розмови.

Нерідко в мові досліджуваних творів емоційні концепти реалізуються за допомогою експлікації, тобто вербального вираження героями творів своїх емоцій. Вираження емоцій може відбуватися кількома способами: за допомогою окремих лексем з яскравою емоційно-оцінною конотацією, які використовуються для опису ситуації, за допомогою лайливої лексики, фразеологізмів, вигуків.

Концепт «радість» реалізується в досліджуваних творах не тільки в описі дій і почуттів героїв, а й за допомогою мовного вираження героями емоції радості. Т.Г. Шевченко для цього використовує вигуки і фразеологізми:

«*Господи! что тут было радости! так и рассказать не можно*»;

«...волы, *слава Богу*, и чумаки вернулись живи и здоровы, да еще и соли и рыбы мени привезлы, а хлеб святой дома проданый. Вот у меня и гроши, и скотина, *слава Богу*, жива и здорова» (КнШ). Фразеологізм *слава Богу* виражає почуття радості, полегшення, задоволення.³⁰

Автори вербально висловлюють концептуальне поле «гнів / злість» за допомогою лайливих звернень:

---

³⁰ Там само.

«Как крикнет он на меня: “Что ты, – говорит, – глаза вытаращила? *Пошла вон, дура!*”»; «Чего же ты стоишь, *недолюде старый*, и смотришь, как добро нивечить скотына! Чому ты ее не заженеш в загороду?» (КнШ).

Емоція співчуття, жалості може бути виражена у вигляді номінації одних героїв іншими, вживання героями емоційно-оцінної лексики:

«Девушки же, те, *бедные*, верят в это совсем серьезно. Так верила и моя *несчастливая* жена» (КСТ).

«...мне нельзя было при нем сказать ей простого слова, чтобы не подвергнуть ее, *бедную*, насмешкам злого мальчика» (ВаШ).

«Как полотно, побледнела моя бедная Катруся; она, верно, *бесталанная*, догадалась, какая это будет сестрица»; «Так-то они, мои голубяточки, росли, росли, да и выросли вместе, да и полюбились, *сердечные*, на свое безголовья» (КнШ).

Для вираження концептуального поля емоцій відрази і ненависті авторами також була використана невербалізована репрезентація:

«“А ведь в этом-то и главная *мерзость*”, – вскрикнул он» (КСТ).

«Да, таки дала знать себя эта *проклята* драгуния! Не одна чернорывка умылася слезами, провожавши эту *иродову* драгунию».

Слово *иродова* є в цьому контексті лайливим і означає щось неприємне, мерзенне, відразливе ³¹.

«Наедут *пьяные, грязные, скверные такие*, что не дай Бог и во сне таких увидеть. Да еще всякой возьмет себе по денщику, такому же *скверному*, как и сам, и не день, и не два, и не три, а целую неделю гостят. А что они за эту неделю наделают в комнатах, так я и рассказать стыжуся. *Свынынецъ, настоящий свынынецъ!*» (КнШ).

---

³¹Толковый словарь Ушакова / Д.Н. Ушаков. 1935-1940. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov> (дата звернення 20.02.2019)

Крім того, для експлікації емоції відрази використовуються вигуки: «*Фи, какое хлопское имя! Ну, да это ничего, я тебя буду звать Яном*» (ВаШ).

Т.Г. Шевченко для вираження емоційного-ціннісного ставлення використовував також фразеологізми: «*Вот так-то они всю зиму просодомили та прогомóррили, а весною, смотрим, наше поле не зеленеет, ни трава, ни жито, ни пшениця не зелениють*».

Содом і Гоморра – біблійні міста, засуджені на знищення за розпусту й гріхи. Таким чином автор висловлює крайнє несхвалення, відразу до дій героїв³².

«*Не поведет ли он меня, – так я думал себе, – Боже сохрани, к попу!*» (ВаШ).

Вираз *Боже сохрани* висловлює небажаність, страх з приводу здійснення чогось³³.

Іноді емоції реалізуються в цілому висловленні. Наприклад, концепт «інтерес» виражений у творах частіше не прямо, а за допомогою вербального вияву героями емоції інтересу за допомогою поставлених запитань і прохань про продовження розповіді:

«*Та цур ий, Микитовна, не згадуй ее, нехай ий лыхо сныться; розказуйте, що там дальше буде?*»; «*Так что же у вас там дальше происходило, Микитовна? – сказал он, подвигая к себе кухоль с сливянкою*» (КнШ).

«*Желательно бы знать, как вы объясняете связь между образованием и несогласием в супружестве, – чуть заметно улыбаясь, сказал адвокат*». (КСТ).

Емоції інтерес і подив інтенсифікуються також частками *та й же*, що створюють так звані речення афективного вияву, і вигуком *ради Бога*,

---

³² Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. URL : http://www.dic.academic.ru/contents.nsf/dic_wingwords (дата звернення 20.02.2019).

³³ Толковый словарь Ефремовой / Т.Ф. Ефремова. URL : <http://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova> (дата звернення 20.02.2019).

що виражає посилене прохання. *«Да как же очутилося у вас княжеское дитя? Расскажите мне, ради Бога! – спросил я с удивлением»* (КнШ).

Концепт «байдужість» у досліджуваних авторів також реалізується частіше не прямо, а в контексті, через вербальний вияв незацікавленості у подіях:

«”Я ее тридцать лет загонял, пускай теперь другие загоняют”, – ответил хозяин совершенно равнодушно и продолжал курить трубку”.

“А! Боже мий з тобою!” – снова закричала хозяйка. – “Да ты хоть бы кожух скинул, видишь, дождь идет!”

“Так что ж! Пускай себе идет с Богом!”

”Как что ж! Кожух изнивелиши!”

“Так что ж, пускай себе изнивеличу, у меня другой есть”».

«А до того ему и дела нет, что у мужиков ни одной крыши не осталось, все скотина съела». «”Ну, как знаешь; это твое дело, а не мое, я в твои дела, друг мой, никогда не мешаюсь”, – скажет, бывало, и уйдет, хлопнувши дверью» (КнШ).

Вирази *дела нет, твое дело* говорять про байдужу відмову втручатися у що-небудь.

Концепт емоції може бути виражений імпліцитно, реалізуючись не у конкретному реченні, а в ширшому контексті. Його «розшифровка» відбувається шляхом усвідомлення сукупного емоційного фону низки речень.

«”А началось вот так”, – проговорила старушка и, помолчавши, почти закричала: “Ну! скажите вы мне, люди добрые! чего ей, грешнице, не доставало? Пани на всю губу. Всякого добра и видимо и невидимо, купалася в роскоши! Так же нет, мало, дайте мне зятя князя, а то умру, як не дасте. Добула, выторговала, купила себе князя, продавши свою дочь. О матери! матери! Вы забываете свои страдания при рождении дитяти, когда так недорого продаете это дитя, которое вам так дорого обошлось!”» (КнШ).

Крик персонажу, докори та звинувачення (*грішниця; пани на всю губу; купила себе князя, продавши свою дочку*), перебільшення (*дайте мне зятя князя, а то умру*), емоційні звернення та часто використовувані окличні речення (*О матери! матери!*) сукупно служать для вираження емоцій сум та гнів.

Обидва автора використовують прийом чергування різнорідних засобів реалізації концептів для інтенсифікації вираження емоцій – опис прояву емоції, її вербальне вираження та номінацію.

«От графини я побежал домой. Меня встретила *в слезах* мать Марыси.

“Что случилось?” – спрашиваю я.

“*Боже ж мой, Боже милостивый!*”

“Что случилось?”

“*Доле моя! Моя проклятая доле!*”

Я долго стоял, не понимая ее. А она все *плакала, проклинала свою долю* и целовала мои ноги. Когда она пришла в себя, я спросил ее: «Что случилось?» Она *сквозь слезы* едва проговорила:

“Графиня Марысю твою взяла в покоивки (в горничные)!”

“Что ж, тут еще большего горя нет, я выпрошу ее у графини назад додому”.

“*Большое! Большое горе!*” – простонала она. – “Молодой... молодой граф! Будь он проклят со всем его родом и племенем!”

“Что же такое? Что граф?”

“Не спрашивай, не говори со мною! Иди к нему, пускай он сам тебе все расскажет”.

И она снова *стала плакать и рвать на себе волосы, со стоном* произнося имя Марыси» (ВаШ).

З 18 речень, що складають процитований уривок, 7 несуть емоційне забарвлення печалі і горя, виражене номінацією, дескрипцією й експлікацією.

Поєднання різнорідних засобів реалізації концептуального поля емоцій може мати також непослідовний, суперечливий характер при вираженні комплексу емоцій:

«Отчаянно размахнувшись всем телом и встряхнув волосами, он опустил скрипку и с улыбкой *гордого величия и счастья* оглянул присутствующих. Потом спина его *согнулась, голова опустилась, губы сложились, глаза потухли, и он, как бы стыдясь себя*, робко оглядываясь и путаясь ногами, прошел в другую комнату». (АлТ).

«Он остановился на секунду и, *с выражением детской злобы топая ногой, закричал: “Мол, с-мол!”* Пьянист поправился, Альберт закрыл глаза, *улыбнулся* и, снова забыв себя, других и весь мир, *с блаженством* отдался своему долгу» (АлТ).

Особливості вживання авторами засобів вербальної репрезентації концептів емоцій можуть бути представлені у таблиці (табл. 1)³⁴:

Таблиця 1.

Емоція	Особливості репрезентації			
	Твори Т.Г. Шевченка		Твори Л.М. Толстого	
	Пряма номінація	Опис, вияв	Пряма номінація	Опис, вияв
Радість	5 (X)	5	5(X)	5
Подив	1(X)	0	1(X)	0
Інтерес	2	2(X)	2	3(X)
Печаль	5	5	4	4
Гнів	3	3(X)	3(X)	3
Відраза	4(X)	4	3	3(X)
Презирство	0	2(X)	2(X)	1
Страх	3(X)	2	2(X)	2
Сором	2(X)	0	3	3
Провина	3(X)	0	2(X)	0
Співчуття	3	3	1	1
Байдужість	2	2(X)	1(X)	1

³⁴ Цифра у комірці означає частоту використання автором певного виду репрезентації за шкалою від 0 до 5. Позначка X означає переважаючий вид репрезентації.

У результаті дослідження було встановлено, що і в мові Т.Г. Шевченка, і в мові Л.М. Толстого вираз концептуального поля негативних емоцій (печаль, злість, відраза, презирство, страх, сором, провина, співчуття) переважає в кількісному відношенні над виразом позитивних (радість, здивування, інтерес) і нейтральних (байдужість). Отже, емоційний фон аналізованих творів Т.Г. Шевченка та Л.М. Толстого негативний, що зближує ідіостілі обох авторів. У творах Л.М. Толстого емоційно-оцінні засоби використовуються рідше, ніж в повістях Т.Г. Шевченка.

У дослідженні виявлено характерні для Т.Г. Шевченка та Л.М. Толстого засоби мови, що виконують функцію реалізації емоційно-оцінних концептів. У творах обох письменників знаходять відображення всі три типи вираження емоцій – номінація, опис і вияв. Реалізація емоційного концепту шляхом прямої номінації найбільш продуктивна в мові обох авторів. Письменники використовують пряму номінацію для реалізації концептів всіх висловлюваних емоцій – позитивних і негативних. Найбільш широке вираження отримав концепт «радість» – 11 лексем прямої номінації, найбільш вузьке – концепти «здивування» і «презирство» – по одній лексемі.

Менш продуктивна реалізація концептуальних полів емоцій за допомогою опису почуттів героїв (*почувствовав себя семнадцатилетним, блаженно-глупым; невыразимо приятный трепет*) та їх фізичного прояву (*опустить голову, крикнуть, хохотать, плакать, рвать на себе волосы*), а також вербального вираження героями своїх почуттів (*фи, мерзость!, свынынец, расскажите*). Для інтенсифікації емоційного впливу на читачів Т.Г. Шевченко і Л.Н. Толстой використовують прийом багаторазового нашарування в одному контексті слів, що належать до одного концептуально-емоційного поля (*проклятая доля, горе, плакать, проклинать, рвать на себе волосы*) або до різних концептуальних полів. В одному випадку вони висловлюють емоції, що людина відчуває

одночасно, в іншому – різку послідовну зміну емоцій. Таким чином, концептуальні поля не мають суворого розмежування, а можуть перетинатися в ході розгортання розповіді.

Проблема вивчення мовного вираження емоційно-оцінних концептів залишається актуальною, оскільки пов'язана з визначенням системи цінностей, характерної для різних періодів розвитку мови і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва : Академия, 1997. С.267–279.
3. Бабенко, Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. 184 с.
4. Баженова И. С. Обозначение эмоций в художественном тексте: дис. д-ра филол. наук. Москва, 2004. 418 с.
5. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. Москва : АСТ, 2003. 672 с.
6. Вежбицкая А., Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1996. 412 с.
7. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. Москва, 2001. № 1. С.35–47.
8. Изард К. Э. Психология эмоций: перев. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 464 с.
9. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 752 с. Карасик В.И. Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово : Графика, 2004. Вып. 4. 206 с.
10. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.
11. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З. и др. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. 245 с.
12. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва : Академия, 1997. С. 280–287.
13. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2010. 314 с.
14. Симонов В.П. Теория отношений и психофизиология эмоций. Москва : Изд-во МГУ, 1971. 163 с.
15. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. Москва, 2011. 696 с.
16. Толковый словарь Ефремовой / Т.Ф. Ефремова. URL : <http://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova> (дата звернення 20.02.2019)
17. Толковый словарь Ожегова / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992. URL : <http://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova> (дата звернення 20.02.2019)
18. Толковый словарь русского языка Дмитриева / Д. В. Дмитриев. URL : <https://dic.academic.ru/contents.nsf/dmitriev> (дата звернення 20.02.2019);
19. Толковый словарь Ушакова / Д.Н. Ушаков. 1935-1940. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov> (дата звернення 20.02.2019)

20. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц. Москва : Астрель, 2008. 878 с.
21. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.
22. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.
23. Шаховский В.И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. Москва : ЛИБРОКОМ, 2010. 128 с.
24. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. URL : http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_wingwords ((дата звернення 20.02.2019)).

Неологізми англомовної фразеології другої половини ХХ – початку ХХІ століть (структурно-семантичні особливості)

Друга половина ХХ–початок ХХІ століть – це період глобальних перетворень в соціально-політичному та економічному житті, коли відбувався бурхливий розвиток інформаційних технологій. Ці процеси призвели до значного поповнення лексичного складу мов світу, в тому числі і англійської, яка переживає “неологічний бум”¹. Поява великої кількості нових слів і фразеологізмів та необхідність їх опису спричинили до появи нової галузі лексикології – неології – науки про неологізми. За оцінками дослідників лише в 90-ті роки ХХ століття англійська мова щорічно поповнюється 15000–20000 новими одиницями, тоді як на початку ХХ століття з’являлося всього 1000 одиниць на рік. Згідно з лінгвістичним порталом Global Language Monitor, щороку у ХХІ столітті з’являється біля 5400 нових слів, з них близько 1000 стають широковживаними і фіксуються в словниках.

Актуальність даного дослідження визначається потребою вивчення та систематизації поповнення словникового складу, зокрема фразеологічного, англійської мови другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Мету роботи становить виявлення шляхів збагачення лексико-семантичної системи англійської мови в другій половині ХХ – початку ХХІ століть, на базі аналізу фразотворчих процесів.

Предмет дослідження склали англомовні фразеологічні неологізми другої половини ХХ - початку ХХІ століть.

Практичне значення роботи впливає з можливості застосування положень та висновків дослідження у викладанні курсів лексикології та стилістики, у спецкурсах з фразеології і ділової англійської мови.

---

¹ Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1989. С. 12.

I. Зрощення, єдності, напівзрощення, напівєдності, сполучення.

Питання про статус фразеологічних одиниць досить складне. Незважаючи на інтенсивну розробку теорії фразеології вітчизняними та зарубіжними науковцями, не існує єдиної думки щодо основних її понять. Це стосується перш за все об'єму фразеології. Вчені притримуються діаметрально протилежних точок зору в залежності від того чи іншого розуміння фразеологічної одиниці. В даній роботі ми будемо розглядати фразеологію як сукупність фразеологічних одиниць, розуміючи під фразеологічною одиницею стійке сполучення лексем з повністю або частково переосмисленим значенням. Нижча границя фразеологізму – двослівне утворення. При цьому один з компонентів може бути службовим словом. Вища границя - складне речення. Фразеологізми зі структурою складного речення можуть бути прислів'ями та приказками.

Класифікація стійких словосполучень завжди була спірним питанням. Першим, хто запропонував ґрунтовну класифікацію фразеологізмів, був російський академік В.В. Виноградов. Вчений виділив 3 типи фразеологічних одиниць:

1. Фразеологічні зрощення або ідіоми – немотивовані одиниці, які виступають еквівалентами слів.

2. Фразеологічні єдності – мотивовані одиниці з єдиним цілісним значенням, який виникає із злиття значень лексичних компонентів. В.В.Виноградов також включає в склад фразеологічних єдностей словесні групи, які є термінами, наприклад “пряма кишка”, “знак питання” і т. д.

3. Фразеологічні сполучення – звороти, в яких у одного з компонентів фразеологізму зв'язане значення, яке проявляється лише у зв'язку з певним колом понять та їх словесних значень. При цьому для такого обмеження, підкреслював В.В.Виноградов, начебто немає підстав у логічній або предметній природі самих речей, дій, явищ, що означаються. Ці обмеження створюються законами зв'язку словесних значень, притаманних лише певній

мові².

Н.М. Шанський до трьох типів фразеологічних одиниць додав ще один – фразеологічні вирази, під якими розуміються стійкі в своєму складі і вживанні звороти, котрі не тільки семантично членуються, але й складаються цілком зі слів з вільним значенням³.

Професор О.І. Смирницький розрізняв фразеологічні одиниці та ідіоми. Фразеологічні одиниці - це стилістично нейтральні звороти, позбавлені метафоричності. До фразеологічних одиниць О.І. Смирницький відносить звороти типу “get up”, “fall in love” та ін. Ідіоми основуються на перенесенні значення, на метафорі, яка чітко усвідомлюється тим, хто говорить⁴.

О.В. Кунін додав до класифікації В.В. Виноградова ще два типи фразеологізмів – напівзрощення (half-fusions) та напіведності (half-unities). Напівзрощення – це стійкі звороти, перший компонент яких вживається у прямому значенні, а інші – у переосмисленому, наприклад: it is raining cats and dogs “дощ ллє як з відра”, to talk through the hat “говорити нісенітницю”. Напіведності – бінарні одиниці, з яких другий компонент (ядерний) сприймається буквально, а перший компонент вживається у фразеологічно зв’язаному значенні, наприклад: tall story “брехлива розповідь”, bitter enemy “найлютіший ворог”.

У цій роботі ми будемо користуватися такою класифікацією англійських фразеологізмів:

- зрощення (fusions);
- едності (unities);
- напівзрощення (half-fusions);
- напіведності (half-unities);
- сполучення (combinations).

Матеріал дослідження свідчить про те, що переважна більшість

---

² Виноградов В.В. Русский язык. Москва : Рус. яз., 2001. С. 339–364.

³ Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. Москва, 1964. С. 201–202.

⁴ Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, 1965. С. 203–222.

англомовних фразеологічних неологізмів другої половини ХХ–початку ХХІ століть являють собою єдності та напівєдності (бінарні структури з фразеологічно зв'язаним значенням одного з компонентів – ядра або атрибута).

Слід відзначити, що при аналізі фразеологізмів було виявлено таке явище як омофразія, тобто наявність пов'язаних між собою значень у змінному словосполученні і в фразеологічній одиниці, що збігається з ним за формою⁵. Омофразія є наслідком асиметричного дуалізму мовного знака: один і той самий знак може мати декілька функцій, одне і те саме може виражатися різними знаками. Проявами однорівневої рівноценності словосполучень, що належать до різних класів - змінних і фразеологічних⁶ – можна вважати:

- to jump over the wall “перестрибувати через стіну”: : to jump over the wall “піти з монастиря, відмовитися від сану”;

- to come in from the cold “входити з холоду” : :to come in from the cold “повернутися до своїх (додому); відчутти себе дома, серед близьких”;

- to mark with a white stone “відмічати білим каменем” : : to mark with a white stone “відмітити як особливо вдалий, щасливий і т. п.”;

- to get under smb's skin “потрапляти під чийось шкіру” : : to get under smb's skin “заволодіти чийми-небудь думками; глибоко зацікавити, справити незабутнє враження”;

- to hand smth on a plate “класти що-небудь на тарілку” : : to hand smth on a plate “видати що-небудь у готовому вигляді”;

- to put smth on “щось вдягти” : : to put smth on “дражнити кого-небудь”;

- to be on smb's back “бути на чий-небудь спині” : : to be on smb's back “чіплятися до кого-небудь; не давати жити кому-небудь”;

- to run round in circles “бігати по колу” : ; to run round in circles

⁵ Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Киев, 1983. С. 185–191.

⁶ Квеселевич Д.И. Фразеологизмы-омонимы и омофразы // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Москва, 1971. С. 6.

“даремно метушитися”;

- come again “приходь ще” : : come again “ вибачте, не почув, що ви сказали?”;

- to lay an egg “відкладати яйце” : : to lay an egg “провалитися (про співачку, режисера-жінку)”;

- to buy the farm “купляти ферму” : : to buy the farm “вмерти”;

- to call off all bets “відкласти всі пари” : : to call off all bets “вмерти”;

- to put to bed “класти в ліжку” : : to put to bed “відправити (присяжних) в кімнату для рад”;

- to give the hook “давати гачок” : : to give the hook “звільнити (вигнати) з роботи”;

- stars and bars “зірки та смужки” : : Stars and Bars “ прапор Конфедерації південних штатів”;

- straight from the horse's mouth “прямо з рота коня” : : straight from the horse's mouth “(відомості) отримані з перших рук; інформація досить надійна”;

- dead parrot “мертва папуга” : : dead parrot “щось повністю віджило”;

- thin cat “худа кішка” : : thin cat “особа без привілеїв, впливу”;

- black knight “чорний лицар” : : black knight “організація, яка захоплює або намагається захопити ділове підприємство”;

- poison pill “отруєна пігулка” : : poison pill “заходи керівництва фірми, спрямовані на те, щоб зробити цю фірму непривабливою для осіб або організацій, які намагаються оволодіти нею”;

- that will be the day! “оце-то буде і день!” : ; that will be the day! “навряд чи на це можна розраховувати; це мало ймовірно”;

- piece of cake “шматок пирога” : : piece of cake “дрібниця; =раз плюнути; щось легке і приємне”;

- on the couch “на дивані” : : on the couch “людина, яка знаходиться під наглядом, діяльність якої детально і критично аналізують (про державного, політичного діяча)”;

- dark green “темно-зелений” : : dark green “послідовник радикальних заходів захисту оточуючого середовища, який виступає за повне “екологічне роззброєння”;

- meat and potatoes “ м’ясо та картопля” : : meat and potatoes “основний, важливий”;

- on the hook “на гачку” : : on the hook “ а) зв’язаний зобов’язаннями; той, хто знаходиться в руках шантажистів; б) в стані очікування, невизначеності”;

- on ice “ на льоду” : : on ice “а) наготові; б) відкладений на певний час; в) ізольований, позбавлений можливості діяти; г) те, що має всі шанси бути реалізованим”.

II. Типові структурні моделі фразеологічних неологізмів: субстантивних, вербальних, ад’єктивних, адвербіальних, вигуккових.

У сучасній структурно-семантичній класифікації фразеологічних одиниць англійської мови вони розподіляються за класами на основі їх функції у процесі спілкування, які зумовлюються їх структурно-семантичними особливостями:

- номінативні фразеологічні одиниці;
- номінативно-комунікативні одиниці;
- фразеологічні одиниці ні номінативного, ні комунікативного характеру (вигуківі фразеологічні одиниці або фразеологічні одиниці з модальним значенням);
- комунікативні фразеологічні одиниці.

1.1. Субстантивні фразеологізми.

У структурно-семантичному плані фразеологічні неологізми являють собою в значній кількості номінативні сталі словосполучення. Найбільшу їх частину складають субстантивні одиниці: conscience investment, family jewels, grey import, jobs for the boys, kiss of death, caring society і т. ін.

Переважає кількість субстантивних одиниць утворена за моделлю **Nadject+N** (два іменники, один з яких виконує атрибутивну функцію):

- dawn raider “особа, яка захоплює або намагається захопити ділове підприємство”;

- couch potato “людина, яка веде пасивний образ життя, особливо та, яка віддає перевагу перегляду телевізійних програм, а не заняттям спортом, відвіданням театрів тощо”;

- hardball politics “політика сили, жорстка політична лінія”;

- September people “людина похилого віку, пенсіонер”;

Велика кількість субстантивних фразеологізмів, в більшості випадків бінарних, побудовані за моделлю **A+N**:

- glad hand “овації; бурхливі оплески”;

- golden goose “джерело багатства та процвітання”;

- own goal “завдання шкоди самому собі, своїм прихильникам”;

- fast food “готовий, такий, що легко здобувається, одержується в доступній формі”;

- grey economy “економіка, комерційна діяльність, яка не відображається в офіційній статистиці”.

Серед субстантивних одиниць налічується чимала кількість фразеологізмів прийменниково-іменникового характеру, тобто сполучення іменника з іменником з препозитивними означеннями за допомогою прийменникового підрядного зв'язку. Для цього використовуються прийменники: for, with, from, in, of.

Найбільша кількість фразеологізмів з **прийменником of**:

- kiss of death “останній “смертельний” удар, або підтримка, яка може тільки нашкодити”;

- moment of truth “а) вирішальний момент “в бою биків”; б) критична ситуація, хвилина вирішального випробування”;

- the man of the game “саме головне”;

- outline of qualifications “коротка анкета “при наймі на роботу”.

З прийменником in:

- men in dark (grey) suits “вищі офіційні державні особи, вищі урядовці”;

- day in court “час призначений для слухання справи в суді, можливість, право викласти свою точку зору”.

З прийменником from:

- pennies from heaven “неочікуваний прибуток”;

- a tip from the stable “ а) відомості про найбільш вірогідного переможця на перегонах; б) конфіденційна інформація з самих надійних джерел”.

З прийменником with:

- books with legs “книги, які не затримуються в магазинах”.

З прийменником for:

- jobs for the boys “роздача “теплих” місць прихильникам партії,

Також спостерігається невелика кількість чотирьох - і більше компонентних прийменниково-іменникових утворень:

A + N + prep + N: - another cup of tea “зовсім інша справа”;

A + N + prep + N adjunct + N: - little ladies in tennis shoes “старенькі (бабусі) у м'якому взутті”, активістки консервативного напрямку, крайні реакціонери”;

Adv + prep+ Nposs+ N: - straight from the horse's mouth “інформація досить надійна (отримана з поінформованих кіл); відомості з перших рук”.

Prep + N: - on the couch “людина, яка знаходиться під наглядом, діяльність якої детально і критично аналізується (про державного, політичного діяча)”.

Серед субстантивних фразеологізмів, побудованих за моделлю **N adjunct +N** виділяються групи:

N comp + N:

- status-zero generation “молодь, яка не має перспектив у житті (без роботи освіти і т. д.)”;

- back-seat driver “безвідповідальна людина, яка дає поради або “цінні” вказівки”;

- 650-lifer law “закон, який передбачає довічне ув'язнення для осіб, у

яких знайшли 650 і більше грамів сильнодіючих наркотиків”;

- two-career couple “сім'я, і чоловік, і жінка працюють, роблять кар'єру”;

Nposs + N:

- offender's tag “електричний прилад, який прикріплюється до людини, з метою виявлення її місце знаходження”;

- people's summit “зустріч керівників країн для обговорення проблем соціального розвитку”;

- bum's rush “а) насильницьке вигнання (з приміщення, міста і т. п.); б) грубе припинення розмови”;

- King Charles's head “нав'язлива ідея, = пунктик”.

Сталі словосполучення, в яких використовуються власні імена:

- Silicon City “місто, яке є центром виробництва комп'ютерів”.

Серед субстантивних фразеологізмів зі схемою **A + N** також виділяються сталі словосполучення з власними іменами:

- American Creed “система цінностей, притаманних американському суспільству”;

- Pacific century “XXI століття - час бурхливого розвитку країн Азії”;

- Dear John “лист з попередженням про звільнення або з пропозицією піти у відставку”;

- Abominable Snowman “сніжна людина, йеті”;

A comp+ N:

- an anything-goes attitude “невибагливий підхід, нерозбірливість”;

- old-fashioned look “насмішкуватий, глузливий, засуджуючий погляд”;

- nouveau-tech town “нещодавно організований центр сучасної комп'ютерної техніки”;

- low-intensity conflict “обмежене застосування збройних сил в боротьбі з тероризмом; стриманість (в силових методах)”.

Серед субстантивних фразеологічних словосполучень виділяється чимало одиниць, що об'єднують два іменника **за допомогою сполучника and:**

N + conj + N:

- Stars and Bars “прапор Конфедерації південних штатів”;
- movers and shakers “впливові особи”;
- smoke and mirrors “щось ілюзорне або те, що навмисно вводить в оману”;
- bar and bench “адвокатура і суд; адвокати і судді”.

Із сполучником **and** також зустрічаються такі структури:

N adjunct + conj + N adjunct + N:

- the pencil and paper reporters “газетні кореспонденти”;

A + conj + N adjunct + N:

- gaming and leisure industries “ігорний бізнес”;

N + conj + N + prep + A + N:

- the dos and don't of polite manners “правила поведінки, етикет”;

conj + N:

- and stuff “і все таке інше; та інша нісенітниця, і т. д., і т. п.”

Фразеологізми із сполучником or:

N + conj + N:

- win or place “подвійне парі (на перегонах); ставка на першого, другого коня” і його квантитативний варіант win, place or show “потрійне парі; ставка на першого, другого і третього коня”.

Зустрічається також невелика кількість субстантивних фразеологічних одиниць, які використовуються лише в заперечній формі:

A + N:

- no sor “невигідна, невдала покупка”;
- no joy “а) нічого не відомо; нема ніяких новин (відомостей); відповіді немає; б) нічого доброго”;
- no dice “відсутність відповіді або негативна відповідь, = нічого не чути, нічого не вийшло”;

A + N_{poss} + N:

- no man's land “пустир, покинута земля; нерозвідана область; сфера

невідомого, нерозгаданого і т. п ”;

N + prep + A + N:

- point of no return “а) критична точка (звідки літак не може повернутися на базу при наявній кількості палива); б) критичний, вирішальний момент; рішення, яке відрізає шлях назад; безповоротний крок”;

part + A + N:

- not much cop “невигідна, невдала покупка”;

part + A + N + prep + N:

- not the only pebble on the beach “знайдуться і інші, = на ньому світ”;

Adv + N:

- not the half “не все, не саме головне”.

Нечисленна група субстантивних неологізмів належить до структурного типу “прикметник (дієприкметник I або дієприкметник II + іменник”:

Pr P + N:

- betting classes “заможні люди”;

- caring society “суспільство, країна, яка приділяє велику увагу соціальному захисту людини, яка має державну систему допомоги бідним, хворим, немолодим людям”;

- smoking bed “факти, які свідчать про розпутну поведінку (особливо політичного або громадського діяча)”;

- chattering classes “заможні люди, представники середніх та вищих класів суспільства”;

Past P. + N:

- tailored shirt “приталена (чоловіча) сорочка;

- hidden agenda “таємні інтриги, особливо в політиці”;

- discouraged worker “безробітний; людина, яка не займається активним пошуком роботи, оскільки загубила надію її знайти”;

- painted veil “розфарбована завіса (життя)”.

В декількох субстантивних фразеологізмах, які являють собою двочленні утворення, перший компонент - іменник, а другий - кількісний числівник або навпаки **N + Num:**

- cloud nine, cloud seven “блаженство, повне щастя”;

Num + N:

- 911 (nine-eleven) candidate “кандидат, який висувається на вибори в останній момент”;

Num + prep + A:

- six of the best “порка”.

Також у фразеологізмах використовуються порядкові числівники:

Num + N:

- the fourth word “найбідніші країни світу”;

- the first robin “перша ознака весни; = перша ластівка”.

Серед субстантивних фразеологізмів можна виділити також наступні структури:

A + A + N:

- global female icon “найбільш популярна, найбільш відома жінка на землі”;

Adv + N:

- politically homeless “людина, яка не підтримує жодну з політичних партій”;

N + Adv:

- something else “дещо особливе, небачене, щось чудове; = таке, що треба пошукати; незвичайна особистість”;

Ncomp + Nadjunct + N:

-work-force imbalance correction “масове звільнення робітників та службовців підприємств у зв’язку з реорганізацією цих підприємств”;

N abbrev + N:

-INF treaty “договір про обмеження ядерної зброї середнього радіуса дії

1987 року;

Pron. Poss + N:

- nobody's fool “обачлива, прониклива людина”.

1. 2. Вербальні фразеологізми.

Широке розповсюдження в англійській мові другої половини ХХ – початку ХХІ століть здобули також вербальні фразеологізми. Найчисельніші з них є фразеологічні одиниці, які виражають об’єктні відношення побудовані за моделлю Vinf + N. Іменники можуть вживатися як з артиклем(означеним або неозначеним), так і без артикля:

- to jump ship “дезертирувати з корабля”;

- to say/to cry uncle “визнати переможеним, здатися, проситися на пощаду;

- to make waves “збуджувати, хвилювати (суспільство і т. д.), вносити тривогу; справляти враження;

- to ring a bell “нагадувати і наводити на думку, здаватися знайомим”;

-to beat a habit “подолати залежність від наркотиків”;

- to push the envelope “йти на все, йти до кінця; досягти межі (можливостей);

- to give the hook “звільнити з “роботи”;

- to move the goalposts “змінювати умови, ситуацію (особливо таємно)”.

Дієслівні фразеологізми, які виражають об’єктні відношення можуть мати різноманітну структуру, іменники, які входять до неї, можуть вживатися з різними препозитивними та постпозитивними означеннями:

Vinf + Pron + N:

- to scratch one 's way “пробитися, досягти успіхів”;

- to bend one's ear “надокучати кому-небудь нудними розмовами”;

- to cross one's fingers “схрещувати вказівний та середній пальці (проти пристріту, на щастя і т. п.);

- to give smb stick “наказувати, сварити”;

Vinf + Pron + A + N:

- to do one's own thing “діяти у відповідності зі своїми інтересами, бажаннями і т. п

- to pass one's sell-by date “бути не в кращій порі”;

- to give a bad time “мучити кого-небудь, знущатися над ким-небудь”;

- to give smb the glad hand “зустріти кого-небудь бурхливими оплесками (особливо виконавця)”;

Vinf+ A + N:

- to scream / to cry bloody murder “кричати на гвалт, підіймати галас”;

- to hit the high sports “а) вештатися по шинках, прогуляти ніч; б) робити що-небудь поверхнево (абияк), торкатися тільки основних моментів”;

- to have a weak stomach “бути гидливим, вразливим; не переносити важких видовищ”.

До об’єктивних зворотів належать також фразеологізми з дієсловами в пасивному стані, вони дуже не чисельні:

V+ P.P. + prep + Pron + N:

- to be thrown on one’s back “бути в безнадійному стані; = його поклали на обидві лопатки”;

V+ P.P. + prep + N:

- to be shot down in flames “а) дістати нагінку; б) зазнати невдачі у коханні; отримати відсіч або відставку; = погоріти”;

V+ P.P.+ Prep + N:

- to be given one 's cards “бути звільненим”;

V + P.P. + N:

- to be tickled with pink “бути у захваті, радіти до безтями”;

V + P.P.+ Adv:

- to be taken short “евф. = треба декуди збігати (тобто до туалету)”.

Також в англійській мові з’явилася значна кількість дієслівних фразеологічних одиниць, які виражають об’єктно-обставинні відношення. У переважній більшості використовуються прийменники, хоча зустрічаються й безприйменникові звороти:

Vinf + N + Adv + conj+ Adv:

- to know smth backwards and forwards “знати що-небудь напам'ять, досконально”;

Vinf + Pron + Adv:

- to kick smb up stairs “висунути кого-небудь на почесну посаду, яка не дає реальної влади”;

Vinf + Adv + Proa:

- to jump all over smb “нешадно критикувати (розносити) кого-небудь”.

У корпусі вербальних фразеологізмів виділяється значна кількість фразеологічних одиниць з прийменниками. Найпродуктивніша структура фразеологізмів цього типу така:

Vinf + prep + N:

- to punish without book “наказувати, не маючи на це право”;

- to be on the ball “бути на висоті (“на рівні”)”;

- to jump / to leap over the wall “піти з монастиря, відмовитися від сану”;

- to sweep under the carpet / rag “сховати, замазати, замаскувати”.

Досить розповсюдженими є фразеологізми з наступними структурними типами:

Vinf + N + prep + N:

- to have a thing about smth “мати упередження проти чого-небудь”;

- to know a hawk from a handsaw “розбиратися в людях, подіях; бути не позбавленим проникливості “;

- to sign a bill into law “підписати законопроект і зробити його законом (про президента); затвердити законопроект”;

- to be a fool for smth “мати слабкість (пристрасть) до чого-небудь”;

Vinf + N + prep + Pron:

- to put the skids under smb “провалити (звалити, змести) кого-небудь; домогтися загибелі (провалу) кого-небудь”;

- to scare the daylights out of smb “налякати кого-небудь до смерті”;

- to blow the whistle on smb “донести на кого-небудь; = накапати”;

- to make a monkey (out) of smb “зробити з кого-небудь посміховисько”;

Vinf + prep + Pron + N:

- to vote with one 's feet “голосувати ногами, уходити (зі зборів і т. п.)”;

- to ride / to hang / to lean on smb 's coat-tails “добиватися (незаслуженого) успіху за допомогою впливової особи; триматися за фалди впливової особи; піти в гору (пробитися на посаду) завдяки зв'язкам (чиєї-небудь підтримки)”;

- to be on smb's back “прив'язуватись або чіплятись до кого-небудь; не давати жити кому-небудь”;

Vinf + Adv + prepp + N:

- to go overboard about (for) smth “проявити ентузіазм, охати і ахати з якого-небудь приводу”;

- to run / to go/ to rush round in the circles “метушитися без толку”;

- to be late in the field “запізнитись; прийти занадто пізно”;

Vinf + N+ prep + Pron:

- to beat the daylights out of smb “забити кого-небудь до напівсмерті (до без свідомого стану)”;

- to do the business for smb “збутися кого-небудь раз і назавжди”;

- to frighten the daylights out of smb “налякати кого-небудь до смерті”;

-to have nothing on smb “не мати відомостей, особливо компрометуючих на кого-небудь”;

Vinf + Pron + prep + N:

- to cut smb to size “= поставити кого-небудь на місце; обірвати, обрізати (зарозумілу, пихату і т. д. людину)”;

- to hit it over the fence “справити враження (про промову і т. п.); донести до аудиторії”;

- to shoot oneself in the foot “діяти необачно собі ж на шкоду; бути причиною власного падіння”;

- to put someone in pleats “дратувати кого-небудь”.

Vinf + N + prep + Pron + N:

- to have smth (a good deal) under one's hat “бути (дуже) розумною людиною”;

- to do a number on smb's head “заморочити кому-небудь голову”;

- to hang noodles on smb's ears “вішати лапшу на чийсь вуха”;

- to have a wolf in one's stomach “сильно зголодніти”;

Vinf + prep + A + N:

- to damn with faint praise “похвалити принизливо – вибачливим тоном; здивувати холодним тоном похвальних слів”;

- to fight with one's own shadow “боротися з неіснуючим ворогом; = боятися власної тіні”;

- to be out of the same stable “належати до одного кола (особливо привілейованого)”;

- to perform before a live audience “грати спектакль перед публікою (на протилежність до кіно- або фотокамери)”;

Vinf + A + prep + N:

- to be lame under the hat “бути недалекою людиною; погано розуміти”;

- to be blue in the face “бути знесиленим; побагровіти (від зусиль, роздратування і т. п.); = до посиніння”;

- to make the best of smth “змиритися з неминучим”;

Vinf + A + N + prep + N:

- to hang the short / the dirty end of the stitch “підвести кого-небудь, поставити кого-небудь в невігідне положення”;

- to present the other side of the ledger “показати інший бік меблі”;

- to have a wholesome respect for smth “побоюватись кого-небудь”.

Окрему групу складають вербальні фразеологізми з фразовими дієсловами із структурами:

V phras + N:

- to get on the stick “взятися за діло; почати діяти”;

- to be out cold “бути без свідомості (непритомним; в стані сп'яніння і т.п.)”;

- to put to bed “відправити (присяжних) в кімнату для обговорення”;

Vphras + Pron + N:

- to clean up one's act “виправитися, змінити свою політику, поведінку, спосіб життя”;

- to be on smb's plate “вимагати уваги, праці кого-небудь”;

- to get in smb's hair “дратувати кого-небудь, докучати кому-небудь”;

- to get under smb's skin “оволодіти чиймись думками; глибоко зацікавити, справити незабутнє враження”;

Vphas + A + N:

- to put on the back burner “відкласти, відставити (на деякий час)”;

- to call off all bets “вмерти”;

- to pull out all the stops “а) виявляти почуття (гнів, роздратованість) без усякого обмеження; дати волю почуттям; б) діяти всіма засобами (без усякого сорому”;

Vphras + prep + N:

- to latch on to smb “причепитись до кого-небудь”;

- to get off to a good start “а) вдало стартувати; б) вдало початися; в) вдало почати (яку-небудь роботу)”;

- to get off to a slow start “повільно розвиватися; важко розкачуватися”;

Vphras + Pron:

- to break it up “визвати бурхливі оплески”;

- to get it on “приходити в захоплення бути охопленим ентузіазмом”;

- to mix it up “а) сваритися, лаятися; б) битися (особливо навкулачки”;

- to zap it up “оживити, внести пожвавлення, підштовхнути”.

Досить нечисленну групу складають вербальні неологізми з підрядним зв'язком, в структуру яких входить прислівник:

Vinf + Adv:

- to walk heavy “а) користуватися владою (впливом); займати високе становище в суспільстві; мати можливість наказувати, залякувати і т.п.; б) напускати на себе поважний вигляд”;

- to go overboard “лізти зі шкіри; впадати в ейфорію або метушитися (при похвалі або осуді)”;

- to go steady “(постійно) дружити (про юнака і дівчину)”;

- to get high (col.) “накуритися, нанюхатися (наркотиків)”;

Vinf + N + Adv(+ Adv):

- to put the boot in “піддавати злосливим та несправедливим нападкам; = брикати”;

- to get one 's hackles up “наїжитися; приготуватися до бою”;

- to win one 's spurs back again “поновити своє добре ім'я”;

- to know smth backwards “знати що-небудь досконало, напам'ять”.

Майже зовсім непродуктивними виявилися фразеологізми компаративного типу та фразеологізми з єднально-сурядним зв'язком:

Vinf + prep +N:

- to go like a breeze “= летіти як на крилах”;

- to multiply like clones “безладно розмножуватися”;

Vinf + conj + Vinf:

- fudge and midge “проявити нерішучість”.

1. 3. Ад'єктивні фразеологізми.

Серед номінативних фразеологічних новоутворень ад'єктивні становлять досить нечисленну частку - 4%. Найпоширенішими структурними типами ад'єктивних фразеологізмів є наступні:

Prep + N:

- round the bend “такий, що з'їхав з глузду, не при своєму розумі”;

- on the table “а) такий, що винесений на обговорення; такий, що обговорюється; б) знятий з обговорення, відкладений”;

- out of sight “небачений”;

- in the can “а) готовий для демонстрації, відзнятий (фільм); б) готовий, закінчений, завершений”;

A + prep + N:

- dead to the world “такий, що нічого не відчуває; глухий до всього (про

того, хто спить або про п'яного і. п.)”;

- economical with the truth “такий, що приховує правду, неправдивий”;

- easy on the eye “гарний, привабливий (переважно про жінок)”;

- full of hops “хмільний, захмелілий”.

Інші типи з підрядною структурою виявились досить непродуктивними:

Adv + A;

- economically inactive “безробітний”;

-terminologically inexact “такий, що приховує правду, неправдивий”;

Adv + P,P.:

- financially challenged “бідний”;

- factually challenged “такий, що приховує правду, неправдивий”;

P.P. + prep + N:

- saved by the bell “а) врятований тільки гонгом (про боксера, який уникнув нокауту); б) дивом врятований; врятований в останню хвилину”;

P.P. + Adv:

- born yesterday “наївний; довірливий; = вчора з'явився на світ”;

prep + Prop + N:

- off one's conk “з глузду з'їхав, не в своєму розумі”;

- off one's trolley”а) не в собі; без духовної рівноваги; б) божевільний, з глузду з'їхав”;

Pres.p + N:

- passing belief ”вище (людського) розуміння; =важко повірити”;

Adv + prep + A + G:

- straight from central casting” стандартний, стереотипний”;

Pres.p + Adv:

- sitting pretty ” а) у вигідному становищі; =вдало влаштувався; б) заможний, який не потребує грошей”;

Adv + Pron + N:

- up one's street ”такий, що належить, має відношення до кого-небудь”;

Adv + N:

- out to lunch “такий, у кого повністю відсутній здоровий глузд; божевільний”;

Num + N:

- two (ten) a penny ”дешевий; =дешевше пареної ріпи”.

Також зафіксовано декілька компаративних ад’єктивних фразеологізмів:

A + conj + N:

- loose as a goose „незграбний як ведмідь”;

- crazy like (as) a fox ”підступний, хитрий; =хитрий як лисиця”;

P.P. + conj + N poss + N: - dressed (up) like a dog's dinner ”виряджений”.

Як відмічає О.В. Кунін, вживання like в ролі сполучника замість as є відхиленням від норми, і, можливо, у подібних випадках відбувається становлення нової норми, оскільки в розмовній англійській мові вже давно спостерігається тенденція використання like у функції сполучника⁷.

Серед ад’єктивних фразеологізмів наявні кілька зворотів із сурядним зв’язком зі структурами:

N+ conj + N:

- meat and potatoes “основний, важливий”;

V + conj + V:

- snort and tell “така, що описує вживання наркотиків відомими особами (про мемуарну літературу)”;

A + conj + P.P.:

- bloody but unbowed “такий, що зазнав невдач, але не похилив голови”.

В перших двох моделях спостерігається єднальний зв’язок з компонентами, які належать до близької семантичної сфери, а остання модель є закон протиставного зв’язку.

1. 4. Адвербіальні фразеологізми.

⁷ Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Москва : Просвещение, 1992. С. 135.

Адвербіальних ФО в англійській мові значно більше, ніж ад'єктивних⁸. Проте серед неологізмів вони також не відрізняються великою чисельністю, становлячи 4% від усього корпусу ФО, що розглядаються в цій роботі. Сталі адвербіальні словосполучення, як відмічає О.В. Кунін, представлені в англійській мові різноманітними структурами⁹.

Переважну більшість з усього корпусу ФО, що розглядаються, становлять одновершинні фразеологізми, для яких характерна відсутність як підрядного, так і сурядного зв'язку. Всі вони побудовані за моделлю **prep + N**. Згідно з класифікацією О.В. Куніна адвербіальні ФО можна поділити на такі групи¹⁰.

1. Сполучення неповнозначної лексеми з повнозначною:

- in care "на вихованні";
- at risk "в небезпеці, під ударом";
- in clear "в незашифрованому вигляді; відкритим текстом";
- without book "а) напам'ять; б) без дозволу; не маючи повноважень".

2. Сполучення двох неповнозначних лексем з повнозначною:

- in the groove "в повному порядку; на висоті, на рівні (вимог, моди і т.п.)";
- on the hop "в сум'ятті";
- on the knocker "з дому в дім (про комівояжера, агітатора і т. п., які обходять клієнтів, виборців)";
- on the money "точно в призначений час або в призначеному місці; = як з гармати";
- on the nod "без формальностей, без церемоній; по (звичайній) домовленості; без тяганини";
- on the rims "з мінімальними витратами; на грані бідності";
- to the bone "до самої середини; до мінімуму; углиб".

Крім одновершинних адвербіальних ФО, вирізняється невелика

---

⁸ Кунін А.В. Фразеология современного английского языка. Москва : Просвещение, 1992. С. 142.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С.154.

кількість ФО різних структурних типів з підрядним зв'язком компонентів.

Більшість з них починається з прийменника:

prep + Pron + N:

- under one's belt “а) в шлунку; б) в минулому”;

prep + N poss + N:

- at the water's edge “на кордоні з США”;

prep + N + prep + N:

- on a hiding to nothing “в безвихідному становищі, в глухому куті”;

prep + N+ prep + Pron + N:

- with egg on one 's face “ в незручному становищі”;

prep + A + N + prep +N:

- on the wrong side of the tracks “а) в бідному районі міста, в нетрях; б) в низах суспільства”;

prep + N + Adv:

-from the ground up “з самого початку до кінця, з пустого місця до закінчення справи”;

prep + N adjunct + N:

- on the factory floor “на підприємстві; безпосередньо на підприємстві”;

- on the shop floor “в цеху, на підприємстві; серед робітників”;

prep + Num +N:

-in the first place “взагалі”.

Адвербіальні ФО, які починаються з прислівників і мають різноманітні структурні типи з підрядним зв'язком укладають окрему групу:

Adv + N:

- up to the knocker “на висоті, на рівні (якості, моди і т. п.)”;

- up to stuff “на відповідному рівні, на висоті”;

1. 5. Вигуківі фразеологізми.

Під вигуківими ФО ми розуміємо вирази, які з'являються внаслідок експресивного переосмислення і виражають емоції, волевиявлення, і втрачають своє первинне предметно-логічне значення, тобто значення

подібних вигуків утворень є немотивованим¹¹.

Найпоширенішою групою вигуків ФО є одиниці спонукального типу з негативною конотацією або попередженням про небезпеку:

- Heads up! “бережись! Обережніше”;
- Heads up, everybody! “побережись! З дороги!”;
- Get lost! “відчепись! Забирайся!”;
- Get stuffed! “іди ти! Відчепись! Відв’яжись!”;
- Forget it! “розмова закінчена! = все одно не домовимося”;
- Turn it up! “кинь! Досить! Припини це!”;
- Eyes right/left! “рівняння на право / наліво! (команда)”.

Деякі вигуківі фразеологізми є варіантами: heads up!; heads up, everybody!; holy cow!, holy cats! “чорт забирай! Оце-то так! (висловлює подив, досаду і т. п.)”.

Виділяються інші типи фразеологізмів вигуківого типу:

N +.N:

- finders keepers “цур моє! Я знайшов”;

prep + G +Adv:

- for crying out loud “чорт забирай! Можна з глузду з’їхати! Що ж це робиться! (виражає обурення, роздратування і т. п.)”;

part + prep + Pron + N: - not on your life! “ні в жому випадку!”;

V + A + N + conj + N + Vinf:

- cross my heard and hope to die! “Провалитися мені на цьому місці”.

Фразеологічні одиниці з предикативною структурою: that 's your sort! “правильно! Так тримати! = оце по-нашому! Здорово!”; that's really out of sight! “це просто фантастика!”; that's will be the day! “навряд чи на це можна розраховувати, це мало ймовірно”.

1. 6. Комунікативні фразеологізми.

Цей функціональний клас ФО найменш чисельний - 1%. До

¹¹ Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Москва : Просвещение, 1992. С. 280.

комунікативних належать фразеологізми, які структурно являють собою речення, тому характеризувати цей клас фразеологізмів будемо з погляду на будову речення. ФО поділяються на:

1. Розповідні:

а) прості, двоскладні, повні:

- no better than she should be “= вона не відрізняється суворістю поведінки”;

- than the band played “і тоді все закінчилось”;

- in this case anything goes “в цьому випадку все зійде (пройде); тут все дозволено”;

- the lid came off “= терпець урвався”;

- the penny drops “= все зрозуміло; дійшло”;

- the world is my oyster “= я можу завоювати весь світ; моє (блискуче) майбутнє в моїх руках”;

б) з підрядним зв'язком:

ladies who lunch "заможні жінки, які не працюють (з вищих прошарків суспільства).

2. Питальні (спеціальні питання):

- How does that grab you? “що ви на це скажете? Як вам це подобається?”;

- What do you know? “що нового? Як справи?”.

3. Спонукальні:

а) прості, односкладні:

- keep the party clean! “не розповідайте на людях (в порядній компанії) непристойних анекдотів”;

б) складні:

- let the chips fall where they may “буде що буде; які б не були наслідки”.

Результати кількісного аналізу фразеологічних неологізмів за функціональними класами і співвідношеннями з частинами мови наводимо у таблиці 1.

Таблиця 1.

Функціональний клас ФО	Номінативні				Вигуківі	Комунікативні	Разом
	Субстантивні	Вербальні	Ад'єктивні	Адвербіальні			
Співвідношення частинами мови	3						
Кількість/%	645/62%	288/28%	41/4%	46/4%	16/2%	11/1%	1048/100%

Фразеологія є важливим джерелом поповнення словникового складу сучасної англійської мови. Фразеологізми-неологізми в стислій, як правило, експресивній формі, забезпечують номінацію нових явищ у житті суспільства, витісняючи їх багатослівні описові дефініції.

За ступенем умотивованості та переосмислення значень компонентів провідне місце серед англомовних фразеологічних неологізмів другої половини ХХ початку ХХІ століть займають єдності та напівєдності (бінарні структури з фразеологічно зв'язаними компонентами). У класифікації фразеологізмів-неологізмів за співвідношенням з частинами мови перше місце займають субстантивні ФО, насамперед, моделі N adjunct + N, друге вербальні ФО, третє поділяють ад'єктивні та адвербіальні ФО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. Москва : Рус. яз., 2001. 720с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1989. 126 с.
3. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. Киев : Вища школа, 1983. 84 с.
4. Квеселевич Д.И. Фразеологизмы-омонимы и омофразы // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Научная конференция 1971 года. Тезисы докладов. Ч. 1. Москва, 1971. С. 185–192.
5. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Москва : Просвещение, 1992. 260с.
6. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, 1956. 260 с.

Проблема ефекту очуження у теоретико-літературних дослідженнях

Ефект очуження є одним з найяскравіших теоретичних відкриттів ХХ сторіччя. Традиційно ефект очуження пов'язується з ім'ям Бертольта Брехта. Для цього, безумовно, є підстави. Б. Брехт сформулював цей один із законів мистецтва та дав йому назву *Verfremdungseffekt* (далі: V-effekt). У його статтях дається чимало характеристик явищу, притаманному природі мистецтва. Тому і в наукових дослідженнях розмірковування про ефект очуження ведуться найчастіше в зв'язку з творчістю Б. Б. Брехта. Але питання про V-effekt у літературознавстві досить довгий час вивчалось переважно з ідеологічної точки зору. V-effekt визначався дослідниками переважно як методологічний принцип. Таке трактування ефекту очуження видається досить вузьким і обмеженим.

Річ у тім, що „спробу очуження зображуваних явищ для публіки на примітивному ступені можна виявити вже в театральних виставах і предметах образотворчого мистецтва, що демонструвалися в давнину на народних ярмарках. «Мовленнєва манера клоунів, як і розмальовка панорам однаково спиралися на використання ефекту очуження»¹. Ефект очуження, як справедливо відзначив О. Чирков, – це об'єктивний закон мистецтва, «притаманний людству з часів перших несміливих кроків його на шляху пізнання прекрасного. Маски театру Кабуки та відомі хори в давньогрецьких трагедіях, п'єси-казки К. Гоцці та драма для читання Й.-В. Гете, «ідеальний образ» Д. Дідро й «кінострічка видінь» К.С. Станіславського, епічний розмах думки в драмах Максима Горького й «несценічний» Чехов – все це передбачало й наближало відкриття Брехтом ефекту очуження»².

---

¹В. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

²Чирков О.С. Бертольт Брехт. Київ : Дніпро, 1981. 159с.

Належним чином оцінюючи значний внесок вчених-брехтознавців у розвиток теорії очуження, необхідно зазначити, що спеціальних робіт, у яких ефект очуження розглядався не в його конкретних проявах, а як певна система, цілісна єдність ще не існує. Найчастіше проблема V-effekt'у ставиться в межах історико-літературних робіт поряд з іншими, внаслідок чого ціла низка питань лишається або тільки поставленою та ще вимагає свого вирішення, або випадає з поля зору дослідників. Річ у тім, що V-effekt'у притаманна функція перш за все не описова, не інформативна, а в найбільш широкому значенні – художня.

Таке дослідження є актуальним у плані виявлення та вивчення невирішених питань концепції ефекту очуження, до яких належить проблема співставлення V-effekt'у та відомого «остранения» В. Шкловського.

Дослідник творчості Б. Брехта І.М. Фрадкін у своїх працях неодноразово та вельми категорично виступав проти будь-якого отожднювання чи зближення брехтівського ефекту очуження з так званим формалістичним прийомом «остранения»³. Цей погляд видається щонайменше спірним. Так, Дж. Уїллет, автор монографії про Б. Брехта, припускав можливість впливу російської формальної школи на драматурга: «Саме в російській формальній школі ми віднаходимо перше формулювання деяких характерних для Б. Брехта теоретичних ідей. Бо ж смисл «очуження», про який Б. Брехт заговорив відразу після відвідин Москви в 1935 році, саме той, якого надавав В.Б. Шкловський своєму прийому «остранения»⁴.

Поняття «остранения» введено В.Б. Шкловським у книзі «Воскресіння слова» (1914 р.) й термінологічно визначене ним у статті «Мистецтво як прийом» (1917 р.). За допомогою «остранения» В.Б. Шкловський описує ефект порушення автоматизму сприйняття шляхом нового – «странного»

---

³Фрадкін І.М. Бертольт Брехт. Путь и метод. Москва : Наука, 1965. 374 с.

⁴Erinnerungen an Brecht. Skizzen und Aufsätze. Leipzig : Verlag Philipp Reclam, 1966. 234 S.

погляду на знайомі речі та явища з метою «дати відчуття речі як бачення, а не як впізнавання»⁵.

У теоретичних працях Б. Брехта термін «очуження» з'явився в другій половині 30-х років, тобто після поїздки до Москви в 1935 році, де він ознайомився з ідеями В.Б. Шкловського. Ось що писав В.Б. Шкловський: «...я вигадав щось, що назвав «остранением»: необхідність показувати речі так, ніби вони побачені вперше. Через Сергія Третьякова це перейшло до Б. Брехта, який назвав це «отдалением». Що ж до мене, то я можу сказати, що пізніше я знайшов це у Новалиса. Пізніше я знайшов це в Толстому. Але я тоді не розумів, що спрощення, віддалення слугує пізнанню світу. У мистецтві дерево повинно бути більш дерев'яним, камінь більш кам'яним»⁶. Інакше кажучи, ефект очуження Б. Брехта постав як логічне продовження теорії «остранения», але не тільки її.

У 1936 році Б. Брехт написав статтю «Театр розваги чи театр повчання?», в якій він вперше в розгорнутому вигляді зобразив «очуження» як необхідний елемент епічного театру. У цій статті Б. Брехт ще використовував не слово «очуження» (*Verfremdung*), як у своїх подальших працях, а „відчуження" (*Entfremdung*), тобто термін, точно запозичений у Гегеля. У вступі до «Феноменології духа» Гегель підкреслював: «Знайоме взагалі, тому що воно знайоме, лишається непізнаним. Звичайний самообман та обман інших при пізнанні припускати, що щось є знайомим і задовольнятися цим...»⁷.

Епічний театр та ефект очуження існували і в інших театральних культурах, а в деяких існує й дотепер. До таких належить китайський театр, певною мірою індійський та японський театри, а також класичний іспанський театр, народний театр доби Брейгеля та елизаветинський театр. Проте сам Б. Брехт наголошував на тому, що витoki його театру лежать в національних традиціях, у віддаленому минулому німецької та нідерландської культури. На

---

⁵Шкловский В.Б. Художественная проза. Размышления и разборы. Москва : Сов. писатель, 1959. 628 с.

⁶Шкловский В.Б. Повести о прозе. Размышления и разборы. Т.1. Москва : Худож. лит., 1966. 335 с.

⁷Борев Ю.Б. Эстетика. Москва : Политиздат, 1981. 399 с.

його теоретичні засади значною мірою вплинули праці Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Гегеля, а на форму театру й його театральні прийоми – театральні жанри німецького Відродження, ляльковий театр і ярмаркові «панорами», здоровий плебейський грубуватий дух німецького народного мистецтва. По суті свій театр Б. Брехта – типовий майданний народний театр: максимально зрозумілий виклад фабули, провідний жанр – притча, здорова грубість, пристрасть до солоного жарту і навіть деякий «антиестетизм» образів⁸. Провідними художніми засобами стали метафора і символ. В основу реалістичного образу було покладено принцип типізації, який виключає появу другорядних деталей, які відволікали б від суті образу.

Загальновідомо, що одним із джерел брехтівського ефекту очуження стало традиційне театральне мистецтво Японії та Китаю. Підкреслюючи традиційну основу V-effekt-у, Брехт писав, що «ефект очуження є старим засобом мистецтва, відомим завдяки народним комедіям і практиці азійського театру»⁹.

Під впливом конкретної історичної обстановки цей закон може трансформуватися, видозмінюватися, по-іншому інтерпретуватися, але він не щезає з мистецтва, бо є однією з найважливіших його складових.

Необхідно зазначити, що, кажучи про специфічні особливості V-effekt-у, сам Б. Брехт застерігав «Ефект очуження в жодному випадку не можна ототожнювати зі звичайною стилізацією. Навпаки, досягнення ефекту очуження безпосередньо залежать від легкості й природності вистави»¹⁰. Тому досить вузькою видається характеристика очуження лише як ознаки будь-якого дуже стилізованого мистецтва.

Продуктивнішою є думка, висловлена К. Рюліке-Вайлер про те, що сфера впливу ефекту очуження практично не обмежена¹¹. Така позиція дає змогу досліджувати універсальний характер цього художнього феномену.

---

⁸Брехт Б. О литературе. Пер. с нем. Кацевой Е. Москва : Худож. лит., 1988. 525 с.

⁹B. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

¹⁰Брехт Б. О литературе. Пер. с нем. Кацевой Е. Москва : Худож. лит., 1988. 525 с.

¹¹Ruelicke-Weiler K. Die Dramaturgie Brechts. Berlin : Henschelverlag, Kunst und Gesellschaft, 1968. 165 S.

Про цю ж властивість брехтівського ефекту очуження писав І.М. Фрадкін: «У мистецтві Б. Брехта, у всіх його галузях (драматургія, режисура й т. д.) очуження використовується надзвичайно широко та в найбільш різноманітних формах»¹².

У теоретичних працях Б. Брехта можна помітити протиріччя між декларованим принципом його п'єс, задуманих як драматургічні «моделі» сьогоdnішнього світу (як форма сучасної інтелектуальної філософської п'єси), і ніби протиставленим цьому принципу небажанням автора «класти яйце пояснення», доводити до необхідної зрозумілості власний задум. Річ у тім, що Б. Брехт, чиє мистецтво явно інтелектуальне, водночас хотів би передати в своїх п'єсах безпосередню, сповнену протиріч складність життя.

Сама неправдоподібність у його п'єсах усвідомлюється як гіперболізована правдоподібність (виявлена, оголена автором істина про цей світ). Його параболи є коментарем до сучасності. При цьому Б. Брехт відмовляється стягувати нитки мовленого до єдиного висновку, що підсумував би багатоманітний зміст п'єси.

Мало не на кожній сторінці п'єс Б. Брехта можна в різноманітній формі виявити прояви ефекту очуження. Проте річ не лише в зумисних анахронізмах, комічно неймовірних повтореннях та інших конкретних способах насторожити глядача, змусити його подивитися на звичне ніби збоку. Сама сюжетна композиція творів Б. Брехта інколи виконує роль усе того ж ефекту очуження: не так уже й легко взяти на віру по-брехтівськи неймовірне розгортання подій. Несподіваність насторожує.

Б. Брехт недовірливо ставиться до будь-яких усеохопних рішень, його твори містять у собі проблеми. Прихильність Б. Брехта до відчутності образів, у яких часом не без його відома втрачається визначеність задуму, прагнення драматурга розчинитися в багатоголосому «гаморі життя» виявляються не тільки органічною особливістю мистецтва Б. Брехта: вони

---

¹²Фрадкін І.М. Бертольт Брехт. Путь и метод. Москва : Наука, 1965. 374 с.

йому притаманні з необхідності. Суворая ясність замінена багатоманітністю матеріалу, що приховує в собі можливість суперечливих висновків.

Ефект очуження своєрідно втілений у творчості величезної кількості письменників. До того ж це втілення продиктоване зовсім не просто бажанням знайти «захоплюючу» форму для вираження авторських думок, а потребою осягнути сутність процесів, які зацікавили письменника. Тому V-effekt – це водночас ще й один із способів суб'єктивного перетворення митцем реальної дійсності в її частковості й неповноті, що для мистецтва є благом. Адже саме завдяки цій частковості й неповноті, тобто завдяки суб'єктивному погляду художника на світ і процеси, що в цьому світі відбуваються, у літературі й народжуються майстри, яким не властивий загальний вираз обличчя¹³.

Ефект очуження споконвічно притаманний мистецтву, яке не тотожне життю; мистецтву, що ґрунтується на відносності поділу на реальність і вигадку. Універсальність побутування ефекту очуження в мистецтві – передусім у різноманітності можливих варіантів його втілення, жоден з яких не є остаточним. Очужуюче зображення, за Б. Брехтом, полягає в тому, що воно хоча й «дозволяє пізнати предмет, але водночас подає його як щось нове, чуже». У визначенні, що його дав Б. Брехт, сутність ефекту очуження розкрита з граничною ясністю: «Ефект очуження полягає в тому, що річ, яку необхідно донести до свідомості, до якої треба привернути увагу, із звичної, відомої, що лежить у нас перед очима, перетворюється на особливу, несподівану, таку, що впадає у вічі. Само собою зрозуміле стає певною мірою незрозумілим, але це робиться лише для того, щоб воно стало більш зрозумілим»¹⁴.

У статті «Театр розваги чи театр повчання?», написаній у 1936 році, Б. Брехт визначив метод зображення епічного театру як «процес очуження». У «Тезах про завдання вчуття в театральному мистецтві» він говорив про

---

¹³Чирков О.С. Бертольт Брехт. Київ : Дншпро, 1981. 159 с.

¹⁴B. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

необхідність досягнення «чужості», поки, нарешті, він не прийшов до активного дієслова «очужувати» й поняття «очуження», які виражають не пасивне сприйняття, а волю до активного ставлення до світу, його зміни¹⁵.

У доповіді про експериментальний театр (1939 р.), Б. Брехт, критикуючи відчуття, говорив про необхідність «ввести глядачів у реальний світ, з ясною головою». На місце відчуття повинно прийти «очуження». Таким чином, «виконати очуження події чи характеру – означає перш за все позбавити подію чи характер усього, що само собою є зрозумілим, знайомим, очевидним, та викликає з приводу цієї події подив і цікавість». І далі: «Очужувати – це означає історизувати, зображувати події й персонажів як щось історичне, скороминуще». Це дає можливість «завдяки очуженню поставити старі п'єси, розважаючи й повчаючи, без руйнівної актуалізації й без музейного ставлення до них»¹⁶.

Основні положення доповіді «Про експериментальний театр» було поглиблено й розширено в «Купівлі міді» (діалогах, що складають естетичну програму Б. Брехта, об'єднаних в окрему книгу, вони написані як своєрідне наслідування «Діалогів» Г. Галілея) та в «Малому органоні для театру» (основній теоретичній праці, написаній у 1948 році). Визначаючи сутність V-effekt'u, Б. Брехт писав: «Подібно до того, як вживання перетворює незвичайну подію в звичайну, ефект очуження робить повсякденне незвичайним. Найбільш банальні явища перестають видаватися нудними завдяки тому, що їх зображують як явища незвичайні. Глядач уже не тікає з сучасності в історію, – сама сучасність стає історією»¹⁷.

У «Малому органоні» Б. Брехт ще раз особливо підкреслив, що «очужуюче зображення полягає в тому, що воно хоча й дозволяє пізнати предмет, але водночас подає його як щось стороннє, чуже. Античний і середньовічний театри очужували своїх персонажів, використовуючи маски людей і тварин; азійський театр і сьогодні ще застосовує музичні й

¹⁵B. Brecht. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1980. 485 S

¹⁶B. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

¹⁷ Там само.

пантомімічні ефекти очуження. Однак давні прийоми очуження повністю виключають можливість посягання глядачів на те, що представлено, зображуючи його чимось незмінним. Для нових методів не є властивою ніяка навмисна химерність. Необхідно вразити глядачів, а досягти цього можна за допомогою технічних прийомів очуження того, що близьке й добре знайоме глядачу»¹⁸.

Таке незвичайне зображення звичайного – досить традиційний прийом в літературі й мистецтві в цілому. В естетиці ж Б. Брехта ця особливість осмислена й розроблена як один із законів мистецтва, яка типологічно об'єднує художників, передбачає розгалужену систему прийомів і принципів художньої творчості, що склалися в мистецтві історично.

Ефект очуження охоплює всі основні параметри художньої світобудови: час, простір, причинно-наслідкові закономірності та й саму творчу особистість як критерій цілісності, співвимірності світу, в зв'язку з чим на перший план виступає власне процес перетворення, трансформації дійсності. Характерною особливістю цього процесу є «здатність мистецтва реконструювати атомарну різноманітність світу, відображуючи його ніби в дзеркалі, тобто опосередковуючи й очужуючи його»¹⁹.

У нескінченному світі мистецтва завжди існують початки інших доріг, їх можна досліджувати – найновіші й давні шляхи; стилі й форми, здатні змінити сприйняття світу, змінити підхід, побачити світ з іншої точки зору, підійти до нього з іншою логікою, з іншими методами пізнання.

Можна сказати, що історія мистецтва – це історія виникнення форм, настанов, тенденцій, законів і правил, які живлять його, і – порушень, здійснюваних сильними талантами. Мистецтво живе саме порушеннями, але без законів і правил їх не могло б бути.

Врешті свою історію пише саме мистецтво в тому сенсі, що дослідник покликаний лише реєструвати не тільки загальні явища, але й окремі, з

---

¹⁸B. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

¹⁹Шенкман Я. Логика абсурда (Хармс: отечественный текст и мировой контекст) // Вопросы литературы, 1998, №4. С. 54–80.

розумінням того, що пояснень вимагає не тло, а те, що на ньому виділяється, хоча самі пояснення потребують, звичайно, розгляду тла. Давно відомо, що чим складнішою й непроникнішою є дійсність, тим вужчий, сконцентрованіший погляд художника на неї²⁰. Прагнучи осягти велике, слід ретельно вдивлятися в мале.

Художники в різний час знаходили свої способи та засоби перетворення дійсності. Ці способи невичерпні, як невичерпне й багате саме життя.

Ефект очуження виник не лише як мистецька концепція. Він вніс корективи в давно існуючий пейзаж, утворюваний мистецтвом. Найкращим чином усвідомити феномен V-effekt'u дозволяє його реальний зміст, тобто перш за все бачення його як ланки в ланцюгу еволюції мистецтва. Ось чому необхідно накреслити лінію спадкоємства, щоб V-effekt не виглядав безгрунтовною новацією. Цю лінію можна вести з доісторичних часів.

Ефект очуження виявився в творчості Б. Брехта в усій своїй силі й повноті. Основний зміст його експериментів полягає в тому, що він запропонував один із можливих шляхів розвитку мистецтва, зовсім не заперечуючи інших. Якщо йти від ранніх творів, у яких ефект очуження був тільки намічений, до пізніших, де він діяв як закон, то сполучення постійного і змінного дає себе відчутти з особливою виразністю: у Б. Брехта не знайдемо великих однотемних утворень, проте явлений досвід достовірного, поглибленого відтворення різноманітних проявів ефекту очуження, його мінливих форм. Цей досвід відображено в основній теоретичній праці Б. Брехта «„Малий органон для театру» (1948 р.), яка йде за попередніми й співвідноситься з ними в загальнотворчій концепції. Еволюція тут – не ліквідація вади, не видозміна авторського завдання, творчої тенденції, художник творить по іншому, тому що відчуває в цьому потребу. Крізь уся працю частим пунктиром проходить думка про повернення в часі. Але

---

²⁰Затонский Д.В. В наше время: Книга о зарубежной литературе XX века. Москва : Сов. писатель, 1979. 431 с.

продовження розмови-діалогу з «Покупки міді» не є просте його продовження, розмова розгортається по-особливому, поєднуючи в собі воскресіння колишнього – одивнення його – переоцінку колишнього й неколишнього: «Те, що довго не підлягало змінам, видається незмінним взагалі. На кожному кроці ми стикаємося із явищами, здавалося б, настільки само собою зрозумілими, що розібратися в них вважається зайвим. Для того щоб багато явно достовірних, відомих явищ видалися людині так само явно сумнівними, їй необхідно розвинути в собі той очужуючий погляд, яким великий Галілей спостерігав за розгойдуванням люстри. Воно здивувало його як щось абсолютно несподіване й не пояснюване; завдяки цьому він і прийшов до відкриття невідомих раніше законів»²¹.

Таким чином, треба визнати, що варто лише підійти до явища без апіорно прийнятої та обумовленої досвідом інтерпретації, як одразу ж це явище набуває нового смислу. При цьому ефект очуження знаменує собою процес глибокого й необхідного перегляду власних функцій, можливостей, настанов, зображувальної мови, ритму, ладу, згоди. У ньому немає ні байдужого ставлення до дійсності, ні спроб відгородитися від неї, замкнувшись в анемічній штучності незацікавленої творчості. Зв'язок із дійсністю залишився міцним, однак усе більше ускладнювався за формами. Це є наслідком об'єктивних причин, пов'язаних з характером пошуків, метою яких було досягнути, а потім при можливості повно реалізувати унікальність, незамінність можливостей, якими володіє мистецтво.

Як теоретичні погляди Б. Брехта, так і його творча практика підлягали постійним змінам. Він ніколи не зупиняв роботи над удосконаленням і уточненням своєї теорії. Протягом п'яти років вона зазнала значних змін і пройшла великий шлях розвитку. Лише в тому випадку, якщо дотримуватися симслу, а не букви його основних положень і якщо постійно звертатися до його творчої практики, можна правильно зорієнтуватися в його поглядах.

---

²¹Брехт Б. Театр. Пьесы. Статьи. Высказывания : пер. с нем. Львовой Э., Иноземцева Л., Стенича В. и др. Москва : Искусство, 1965. 560 с.

Зображуючи нове в епічній драмі, Б. Брехт не прагнув до показу легких перемог: «Наша нетерплячка у бажанні одержати відповідь на запитання настільки велика, що ми не хочемо чекати. Скрізь, де ми показуємо перемоги, не варто забувати про можливість поразок, бо ж у протилежному випадку виникне помилка, що йдеться про легку перемогу. В усьому ми повинні виявляти сторону, здатну викликати кризи, численні проблеми, багатство конфліктів життя. У протилежному випадку, як ми зможемо показати творчій бік нового?»²²

Б. Брехт, не задовольняючись імпульсивно сприйнятим, а отже, нетривалим враженням, прагнув впливу тривалого, глибокого, захоплюючого. У теорії ефекту очуження збіглися дослідження художніх принципів і способів побудови цілісної картини світу. В цьому сенсі можна схарактеризувати мистецтво Б. Брехта пошуками точної формули, рецепту, як стиснути посилену виразність думки в одному-єдиному прийомі.

Такими пошуками було виповнене його мистецтво, до того ж точність формул і виразність думок (а кажучи ширше – змістова насиченість і місткість) залишалися неподільними. Суттєвою рисою, що затвердилася при зміні перспективи, а потім почала набувати значення корінної особливості ефекту очуження, стало співвідношення між зображальністю й виразністю. Зовсім не обов'язково, будучи початками антагоністичними, вони, однак, виявляються по-новому зв'язаними: виразність явно переважає.

Це очевидно, якщо звернутися до таких художніх новацій Б. Брехта, як поділ елементів, відсутність єдиної перспективи в епічній драмі, сонги, принципи очуження образу. Виразність не означає в художника втрати свободи, наявності примусу в творах, які не зображують світ з якогось одного погляду й не визнають перспективи. Б. Брехт видобуває свою концепцію шляхом наполегливих експериментів, з тим, щоб його аналіз дав у результаті якомога більшу кількість видінь, живіше й гармонійніше. Однак

---

²²B. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.

Б. Брехт показує, що аналіз сам по собі є для нього не метою, а засобом, що він служить лише опорою, що для нього важливим є остаточний синтез.

Поступовий аналіз становить для Б. Брехта обов'язкову стадію творчості. Однак мета – не аналітичні осягнення буття, а його синтетичне відтворення: як цілісності, як єдності, що має незліченні зв'язки, які художник осягає й виражає.

У творчій цілісності брехтівської драми наявний цілий комплекс художніх засобів, прямо пов'язаних з ефектом очуження: філософська лірика сонгів, окремі репліки, які звернені прямо до публіки та відверто коментують поведінку дійових осіб. Б. Брехт – творець значних художніх образів, ясних, містких і простих сюжетів. Його твори, не зважаючи на їх багатоскладність і багат шаровість, запам'ятовуються як певна образна й значуща цілісність.

Його мистецтво знаходиться не в наслідувальних, а в доповнювальних відношеннях із дійсністю, додаючи те, чого їй бракує, доповнюючи до цілого. Логічні партії п'єс вражають емоційною інтонацією та поетичністю думок. Логічні роз'яснення, розмірковування і декларації в Б. Брехта – це прояв творчого розуму. Але головне в тому, що енергійне й сильне образне начало не підпорядковує собі норовисту особистість, яка стає органічною частиною цілого, без якої твір не може існувати як саме цей твір.

Зазначимо ще одну характерну рису ефекту очуження – припустимість неоднозначних інтерпретацій

У поезиці Й.О. Бродського ефект очуження вирішується у витонченості формулювань, тонко нюансованій мові, багатстві літературних, мікологічних, історичних та інших асоціацій²³. Поет оновлює художню мову, витискаючи з неї все клішоване, шаблонне, позбавлене реального смислу й уводячи натомість виразні елементи очуження. При цьому в його системі засобів зображення виразно проступають і особистість автора, і контури зображуваної й перетворюваної ним дійсності.

---

²³Бродский И.А. Часть речи: Избранные стихи 1962–1989 г. г. Сост. Безносов Э. Москва : Худож. лит., 1990. 527 с.

Загадковість поетичних творів Бродського підкреслюється й загострюється розмитістю композиції. Композиція так само «розмита», як «розмита» жива дійсність, яку бачить і відтворює поет, – позбавлена вузьких, визначених людиною цілей і примітивних, розставлених людиною наголосів. Дійсність не виявляє в самій собі головного й неголовного. І як життя надає людині можливість самій здогадуватися про головне й неголовне, так і художній ефект очуження надає людині можливість зробити це самій.

Для досягнення ефекту очуження в драмі Б. Брехт визначає особливі прийоми, піддає перегляду всю систему засобів вираження: п'єса будується не за принципом росту (тобто коли одна подія органічно й неунікно виростає з іншої), а за принципом монтажу сцен, пов'язаного єдиним задумом. При цьому сюжет розгортається не прямолінійно, а зигзагоподібно з обов'язковою (як у житті) стрибкоподібністю. Це є не що інше, як вихідні моменти теорії епічної драми.

Ефект очуження є найбільш досконалим і послідовним утіленням принципів епічної драми. Це, перш за все, кут зору, характерний спосіб відображення життєвого матеріалу в складному співвідношенні можливого й неможливого, розумного й нерозумного, минулого й майбутнього. Наприклад, в «Антигоні» – це пролог, який є своєрідним очужуючим традиційний сюжет першопочатком. У «Кавказькому крейдянному колі» – це спеціальна фігура оповідача, який коментує все, що глядач бачить на сцені. Власне, оповідачем є не один співець, а ціла епічна група: співак плюс музиканти, що виконують і роль хору²⁴. Сценічна дія й діалог при цьому є не тільки й не стільки ілюстрацією до оповіді, скільки суть від початку до кінця оповідь, але оповідь сценічна, в якій засоби й можливості епосу помножені на виразність і силу впливу драми. У п'єсі «Матінка Кураж і її діти» – це сонги, які очужують дію, коментують її, проливають додаткове світло на характери персонажів, становлять ключ до основної драматичної концепції п'єси.

---

²⁴Mann O. Maß oder Mythos. Ein kritischer Beitrag über die Shaustücke B. Brechts. Rothe : Henschelverlag, 1958. 95 S.

Однак Б. Зінгерман обґрунтовано писав, що «при всіх своїх поетичних достоїнствах п'єса Б. Брехта в стосунку до ним же поставленої вистави грає роль сценарію. Вона чекає сцени, щоб несподівано виявити зовсім інші, в читанні приховані, якості. Справа в тому, що процес одивнення лише частково може здійснитися в слові. Думка, що вже представлена незвично в поетичному тексті, потім, на сцені, повинна одивнитися ще раз»²⁵.

Для Б. Брехта завдання полягає не в тому, щоб замкнути глядача в межах образів, створених з елементів, давно й добре відомих і зустріннутих знову, навпаки, він звільнює глядача від цих кліше, щоб подарувати йому нові враження.

Разом з тим проблема, що нас цікавить, не обмежується лише загальними якостями окремої, конкретно взятої творчої індивідуальності художника. Б. Брехт, який «зумів у своїй творчості оголити глибини свідомості, унікальність, драматизм і крихкість індивідуального людського існування», належить до художників з очужуючим типом світовідчуття²⁶. Говорячи про очужуюче світовідчуття, ми маємо на увазі особливий тип світорозуміння і художнього перетворення об'єктивної реальності.

Таким чином, суть ефекту очуження полягає в тому, що художник з таким своєрідним типом світовідчуття, не лише критично сприймає дійсність, але й оголює глибинні тенденції соціальної, політичної, ідеологічної сутності реально існуючих проблем, повертає людину, що сприймає мистецький акт, до джерел подій, позбавляє їх усього само собою зрозумілого, банального з тим, щоб перетворити читача, глядача на співтворця художнього дослідження реальності. Будучи сам критично зорієнтованим, художник перетворює, таким чином, і читача (глядача) на такого, який критично сприймає й акт мистецтва, й реалії об'єктивної дійсності.

---

²⁵Зінгерман Б.И. Жан Вилар и другие. Москва : Наука, 1964. 365 с.

²⁶История западно-европейского театра. Под общ. ред. Образцовой А.Г., Смирнова Б.А., т.7. Москва : Искусство, 1985. 536 с.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боров Ю.Б. Эстетика. Москва : Политиздат, 1981. 399с.
2. Брехт Б. О литературе : пер. с нем. Кацевой Е. Москва : Худож. лит., 1988. 525с.
3. Брехт Б. Театр. Пьесы. Статьи. Высказывания : пер. с нем. Львовой Э., Иноземцева Л., Стенича В. и др. Москва : Искусство, 1965. 560с.
4. Бродский И. Часть речи: Избранные стихи 1962–1989 гг. Сост. Безносков Э. Москва : Худож. лит., 1990. 527с.
5. Затонский Д.В. В наше время: Книга о зарубежной литературе XX века. Москва : Сов. писатель, 1979. 431с.
6. Зингерман Б.И. Жан Вилар и другие. Москва : Наука, 1964. 365с.
7. История западно-европейского театра. Под общ. ред. Образцовой А.Г., Смирнова Б.А., т.7. Москва : Искусство, 1985. 536с.
8. Шенкман Я. Логика абсурда (Хармс: отечественный текст и мировой контекст) // Вопросы литературы, 1998, №4. С. 54–80.
9. Шкловский В.Б. Повести о прозе. Размышления и разборы. Т.1. Москва : Худож. лит., 1966. 335с.
10. Шкловский В.Б. Художественная проза. Размышления и разборы. Москва : Сов. писатель, 1959. 628с.
11. Фрадкин И.М. Бертольт Брехт. Путь и метод. Москва : Наука, 1965. 374с.
12. Чирков О.С. Бертольт Брехт. Київ : Дніпро, 1981. 159с.
13. В. Brecht. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1980. 485 S.
14. В. Brecht. Schriften. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1973. 585 S.
15. Erinnerungen an Brecht. Skizzen und Aufsätze. Leipzig : Verlag Philipp Reclam, 1966. 234 S.
16. Mann O. Maß oder Mythos. Ein kritischer Beitrag über die Shaustücke В. Brechts. Rothe : Henschelverlag, 1958. 95 S.
17. Ruelicke-Weiler K. Die Dramaturgie Brechts. Berlin : Henschelverlag, Kunst und Gesellschaft, 1968. 165 S.

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ
СУЧАСНОГО УКРАЇНЦЯ**

Т.Є. Недашківська

Професійна компетентність і професійні компетенції

державних службовців як теоретико-методологічна проблема

У багатьох теоретичних наукових дослідженнях та практичних розробках останнього часу часто використовують терміни "компетентність" і "компетенція". Певною мірою поширення цих понять як в освітній, так і в бізнесовій сферах пояснюється бажанням підкреслити застосування прогресивних методів навчання й інструментів управління. Насправді це подекуди гра зі словом, яка спроможна ввести в оману, якщо відсутнє розуміння сутності явища. Для створення ореолу переваг та прогресу відомі методи подають у новій термінології. Така ситуація є закономірною, оскільки відсутні загальноприйняті термінологічні дефініції, не встановлено точку відліку, яка стала б відправною для розуміння й оцінювання різноманітних підходів у визначенні та вживанні понять. Зазвичай пропонують одну з багатьох дефініцій, яку позначають як робочу, щоб розмити межі нерозуміння між автором та читачем або користувачем. Існує потреба чіткого формулювання термінологічного значення, але знайти його – дуже складне завдання.

Причину проблеми слід шукати у сфері психолінгвістики, зокрема в семантиці. Такі поняття, як, наприклад, "управління", "лідерство", "компетентність", "компетенція", у свідомості людини відображаються узагальнено, абстрактно, у вигляді символічних образів, що не пов'язані з чуттєвим сприйняттям (зоровим, слуховим, тактильним, смаковим, нюховим), оскільки не співвідносяться з реальними об'єктами. На відміну від аналогових образів, наприклад, "прем'єр-міністр", "кабінет", "державний службовець", за якими завжди стоїть конкретна реалія, що стає основою

загально прийнятого визначення, символічний образ залишається ідеальним, суто розумовим. Для визначення символічного образу використовують слова-поняття, які у свою чергу теж є символічними образами. Тому розраховувати на те, що коли-небудь буде знайдено єдине істинне визначення понять “компетентність” та “компетенція”, не доводиться. Оскільки межі понять дуже широкі, зміст його складно охопити, абсолютно адекватне визначення з цього погляду неможливе. У той же час, уявлення про те, яку людину можна вважати компетентною, хоч і невербалізовані, існує, тобто, незважаючи на широкий об’єм, поняття все ж не безкінечне. Питання не в тому, щоб скоротити чисельність дефініцій і визнати одну з них істинною, а в тому, щоб конструктивно підійти до оцінки життєздатності кожного з них стосовно конкретних ситуацій і потреб¹.

Для носія української мови складність сприйняття та розуміння термінологічного смислу понять "компетентність" та "компетенція" пояснюється, крім вище зазначеного, ще й особливостями формування загальнономовного значення цих слів.

Слова *компетентний* і *компетенція* були запозичені українською мовою з латинської, де відповідно означають *competens (competentis)* – 'належний, відповідний', *competentia < competere* – 'сумісно досягати; відповідати, прагнути'². Вони активно вживаються в нетермінологічному значенні у професійній сфері (наприклад, "компетентний працівник", "у компетенції керівника"), але загальнономовними не стали (у побутовому спілкуванні замінюються подібними за смислом сполученнями, наприклад, “не знаю”, “не вмію”, “не маю права”).

За дефініціями Великого тлумачного словника української мови³, прикметник *компетентний* означає: '1. Який має достатні знання у якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який

¹ Что есть компетенция? Конструктивистский подход как выход из замешательства. URL : <https://old.lab.ru/cms/new/426-----1> (дата звернення: 06.06.2018).

² Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. 1736 с.

ґрунтується на знанні; кваліфікований. 2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний'. Завдяки компонентам 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'повноваження' може формуватися термінологічне значення цього слова у різних наукових галузях.

Іменник *компетенція* має таку семантичну структуру: '1. Добра обізнаність з чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи'⁴. Спеціальне значення відгалузилося завдяки наявності таких компонентів значення, як 'обізнаність', 'коло повноважень'. Генетична спорідненість слів виявляється у спільності значення через компоненти 'повноваження', 'обізнаність', решта структурних елементів обумовлює семантичні відмінності та можливість по-різному використовувати поняття.

Іменник *компетентність* не іншомовного походження, а утворений в українській мові на базі запозичення *компетентний* за продуктивною словотвірною моделлю і має таку семантику: 'Властивість за значенням компетентний. // Поінформованість, обізнаність, авторитетність'. Утворення іменника за допомогою компонента -ість, який вносить елемент абстракції, узагальнює значення, дає змогу називати ознаку як предметне поняття.

Аналізовані значення слів, що функціонують у мові, утворюють поняттєву систему зі взаємопов'язаними та взаємообумовленими елементами, кожне нове використання призводить до змін в об'ємі понять. Ситуація з розумінням та вживанням термінологічної семантики слів "компетенція" та "компетентність" значно ускладнюється тим, що відбулося вторинне запозичення, коли усталені загальномовні значення поповнилися новим змістом, який поки є недостатньо зрозумілим для мовців. З англійської мови разом із освоєнням нової наукової проблематики запозичені нові значення відомих слів. Британські дослідники ввели термін *компетентність* (competence, множина competences), натомість у США використали термін *компетенція* (competency, множина competencies) з різним смислом.

---

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. 1736 с.

Розбіжності в номінаціях та змісті термінологічних понять у дослідницьких традиціях представників зарубіжної науки відбиваються на тлумаченні цих термінів вітчизняними науковцями.

Існує тривала традиція використання терміна "компетенція" в юридичній теорії та практиці, але однозначності це поняття не набуло. У законах, статутах, інструкціях, положеннях та інших документах компетенція переважно розуміється як повноваження осіб, органів або організацій. У таких випадках компетенція та повноваження вживаються синонімічно. Цей термін наповнюється також іншими компонентами значення: 'функції', 'права осіб або організацій', 'підвідомчість', 'юрисдикційність'. Наприклад: компетенція державного органу, яка складається з правосуб'єктності та полягає у праві в певних межах провадити професійну діяльність⁵, компетенція суду, компетенція компетенції⁶, компетенція як розмежування юрисдикційності (компетенції судів різних систем) та підвідомчості (компетенції судів однієї системи)⁷ тощо.

Протягом останнього десятиліття поняття *компетентність* та *компетенція* з різним термінологічним розумінням використовуються у деяких галузях вітчизняної науки – педагогіці, психології, менеджменті, маркетингу, медицині та ін. Найактивніше їх вживають у педагогічній сфері, запозичивши поняття із зарубіжних учень. Однак значення цих термінів поки залишається предметом дискусій як серед українських, так і зарубіжних дослідників, неузгодження у вживанні термінів призводить до того, що не лише в різних працях використовують з подібним розумінням то найменування *компетентність*, то *компетенція*, а й у тексті одного дослідження оперують ними без розрізнення змісту.

---

⁵ Скакун О.Ф. Теорія держави і права URL : <http://pravoznavec.com.ua> (дата звернення: 06.06.2018).

⁶ Переверзева О. Реалізація принципу —компетенції компетенції у міжнародному морському праві. URL : – <http://www.justinian.com.ua/> (дата звернення: 26.06.2018).

⁷ Луспенік Д. Технології зручного правосуддя. Проблема рейдерства як підстава для зміни підвідомчості спорів. URL : <http://www.krk.org.ua> (дата звернення: 26.06.2018).

У різних галузях знань для визначення компетентності або компетенцій виділяють ті чи інші аспекти понять. Це виявляється через відмінності у визначеннях термінів. У 1980–1990-х роках підхід, оснований на компетенціях, розроблявся як засіб оцінки професійності людей за певними критеріями в роботі з людськими ресурсами та в галузі загального менеджменту.

Зробивши висновок про те, що існує не один, а ціла низка факторів, які відрізняють успішного менеджера від менш успішних, американський консультант Ричард Боятцис у 1982 р. (Richard Boyatzis) ввів термін *компетенція* (competency). «Компетенція – головна риса індивідуума, що причинно обумовлює ефективне та винятково якісне виконання роботи»⁸.

У цьому визначенні відправною позицією є розуміння компетенції як особистісної характеристики (ключовий фрагмент термінологічного значення – 'риса індивідуума'), тобто вирізняльних рис, на основі яких, як далі пояснює автор, розрізняють винятково якісне, посереднє та погане виконання роботи, а також мотиви, характерні здібності, аспекти уявлення про самого себе чи соціальну роль або об'єм знань. Р. Боятцис прагматично підходить до визначення терміна – певний об'єм знань не дає можливості оцінити професійність працівника, тому важливо виявити та взяти до уваги особистісні риси, що обумовлюють якість виконання роботи, іншими словами, мотиви діяльності. Саме це вплинуло на вибір терміна, який спочатку був вжитий професором Гарвардського університету Д. Макклелландом у роботі з мотивації. У такий спосіб поняття компетенції було пов'язане з особистістю, і в центр його розуміння було поставлено людину як виконавця професійних дій.

Термін "компетентність" (competence), запропонований Дж. Равеном, був введений у 1988 р. Агенцією стандартів тренінгу (The Training Standards Agency) Великої Британії для позначення діапазону професійних стандартів,

---

⁸ Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях / Л. Зайко (пер.). Москва : ИПРО, 2005. С. 7.

що можуть бути оцінені як набір параметрів певної спеціальності, зокрема менеджера. Така мета зумовила погляд на компетентність як характеристику не людини, а професійних дій, які вона виконує. Компетентність визначили як дію, поведінку або результат роботи, які людина повинна продемонструвати⁹.

Така дефініція (ключові фрагменти термінологічного значення – 'дія', 'поведінка', 'результат') свідчить про необхідність визначення того, що має виконувати людина, яка працює у певній професійній галузі. Її особистісні риси можуть не братися до уваги, важливо виділити спектр навичок, необхідних для виконання ролі, незалежно від того, диференціюються рівні виконання чи ні, і обмежених тими аспектами, які можна спостерігати й оцінювати в процесі реалізації професійних дій. Недостатньо розвинені навички можуть формуватися та розвиватися у навчанні.

Так було започатковане використання термінів "компетенція" та "компетентність" для характеристики професійності та професійних дій людини. Сислове наповнення понять – 'риса індивідуума', 'дія', 'поведінка', 'результат' – стали покладати в основу власного розуміння інші дослідники, уточнюючи, конкретизуючи, звужуючи або розширюючи зміст термінів.

«Компетенція – це знання, навичка, здібність або характеристика, що пов'язані з виконанням професійної діяльності на високому рівні, такі як аналітичне мислення чи лідерський потенціал. Деякі визначення компетенції включають мотиви, переконання та цінності»¹⁰.

Судячи з того, що автор вживає слово "компетенція" (competency), він відносить її до особистісних характеристик, а не до характеристик самої діяльності. Визначення Mirabile R. J. будується на характеристиках особистості (ключові фрагменти значення – 'знання', 'навичка', 'здібність', 'характеристика') та орієнтоване на внутрішній зміст поняття. Знання, навички, здібності, характеристики, мотиви, цінності, переконання

---

⁹ Там само. С. 7.

¹⁰ Mirabile R. J. Everything You Wanted to Know About Competency Modeling. Training & Development, vol. 51. n. 8, 1997. P. 73–77.

розглядаються як можливі складові компетентності (competence). Згадується також високий рівень професійного виконання, тобто розмежовуються компетентність і дія, значить компетентність – це щонайменше ефективна дія. Mirabile R. J. пов'язує компетентність з доволі вузькою сферою – не будь-яка ефективна дія, а ефективна професійна дія. Дефініція визначає професійну компетенцію загалом, а не стосовно певної професійної галузі чи конкретної організації, проте виключає все, що не стосується успішного виконання діяльності.

«Компетенція – це: група знань у певній галузі, навичок та стосунків, які впливають на значну частину професійної діяльності (ролі або зони відповідальності), що пов'язані з виконанням діяльності та можуть вимірюватися всупереч прийнятим стандартам, і які можуть бути розвинені через навчання»¹¹.

На перший погляд, визначення Parry S. B. подібне до попереднього (ключові фрагменти значення – 'група знань', 'навички', 'стосунки'), однак є й певні відмінності. Автор веде мову про групу знань, а не знання як такі. Знання, навички та стосунки самі собою ще не роблять людину компетентною, для цього потрібне об'єднання елементів у систему. Компетенція пов'язана з дією в цілому, а не тільки з високим рівнем її виконання, що робить визначення більш широким. Однак твердження про можливість вимірювання компетенції всупереч прийнятим стандартам виключає з розгляду ті якості, для яких стандарти не розроблені, або ті, що взагалі не можуть бути виміряні. Коло компетенцій прагматично окреслюється лише тими з них, що можуть набуватися та розвиватися у процесі навчання. Хоча певні компоненти випали з кола компетенції у дефініції Parry S. B., визначення зручне для практичного використання.

---

¹¹ Parry S.B. The quest for competencies: competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study. 1996. Training, 33, 48-56. URL : <http://www.sciepub.com/reference/123102> (дата звернення: 26.06.2018).

«Компетенція – це базова характеристика індивіда, яка причинно пов’язана з критеріями ефективної та/або успішної дії в професійних або життєвих ситуаціях». Під базовою характеристикою мають на увазі, що компетенція – це глибока та стійка частина особистості, за якою можна передбачити поведінку людини в достатньо широкому колі ситуацій, як життєвих, так і професійних. Причинний зв’язок означає, що компетенція обумовлює поведінку чи дію. Зв’язок з критеріями дії означає, що за допомогою компетенції можна визначити, хто робить щось добре чи погано, що може бути виміряне за визначеними критеріями або стандартами¹².

Автори цієї дефініції, працюючи у сфері рекрутменту та відбору, розглядають компетенцію як глибоку та стійку частину особистості потенційного фахівця (ключовими фрагментами значення можна вважати лише два – 'характеристика індивіда' та 'частина особистості', які є поняттями, що перетинаються). Визначення фіксує можливість передбачення поведінки або дії індивіда. Причому така дія не обов’язково є професійною, вона важлива для будь-яких життєвих ситуацій. Погляд Spencer & Spencer яскраво прагматичний, можливо, тому вони називають компетенцію рисою особистості, на відміну від тих, хто вважає особистісні риси частиною компетенції. Будучи базовою характеристикою, компетенція не може (або може з великим трудом) розвиватися у навчанні, принаймні для відбору персоналу більш важливо констатувати наявність особистісних рис, ніж можливість їх формування та розвитку.

«Компетентність – це здатність управляти ситуацією (навіть непередбачуваною). Компетентність – це структура, що складається з різних частин, як пальці на руці (тобто навички, знання, досвід, контакти, цінності – це пальці, координація всіх цих елементів – це долоня, і, нарешті, контроль

---

¹² Spencer L.M. and Spencer S.M. (1993) *Competence at Work: Models for Superior Performance*. John Wiley & Sons, New York. URL : [http://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029](http://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029) (дата звернення: 28.06.2018).

над усією системою, що символізується нервовою системою, яка управляє рукою в цілому»¹³.

Дослідниця використовує термін "компетентність" (competence), але у визначенні наголошує на характеристиках особистості, а не діяльності (ключові фрагменти значення – 'структура', 'навички', 'знання', 'досвід', 'контакти', 'цінності'). Для компетентності важливими складовими є досвід, контакти та цінності у системній взаємодії. Завдяки досвіду людина може розвивати здібності управляти ситуацією, навіть непередбачуваною. Контакти, як один з елементів компетентності, утворюють мережі взаємовідношень та взаємовпливів між учасниками у структурі процесу управління. Оскільки елементи компетентності знаходяться у системних відношеннях, необхідно координувати їх за допомогою сили та фізичної або ментальної енергії, про що свідчить метафоричне використання у дефініції поняття руки (пальці, долоня), яка діє під контролем нервової системи.

Для вияву відмінностей між компетенціями та компетентністю застосовують зіставлення термінів на основі ключового поняття: «здатність, необхідна для вирішення робочих завдань і для отримання необхідних результатів роботи, ...визначається як компетентність; здатність, що відображає необхідні стандарти поведінки, визначається як компетенція»¹⁴. С. Уїддет та С. Холліфорд, намагаючись узагальнити підходи до визначення компетенції та компетентності, знайшли визначальну спільність та відмінність у змісті понять (ключовий фрагмент значень – 'здатність', 'стандарти поведінки') – здатність до організації та виконання роботи, яка, так би мовити, направлена ззовні, та внутрішню. Зовнішня пов'язана з компетентністю і визначає стандартні умови, які створюються в організації для ефективної роботи, а внутрішня – стандарти поведінки, які мають виявлятися у ефективних діях людини-носія компетенцій. Підкреслюючи

---

¹³ Delipalla S., Keen M. The comparison between ad valorem and specific taxation under imperfect competition. *Journal of Public Economics*, 1992, vol. 49, issue 3, 351–367.

¹⁴ Уиддет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям / Пер. с англ. Москва : ГИППО, 2008. С 5.

необхідність формування компетенцій, автори практично генерують їх у систему компетентності.

Дж. Равен розглядає компетентність як загальну суспільну потребу, яка зумовлює організацію діяльності всіх управлінських структур¹⁵. Працюючи у Великій Британії та дотримуючись сформованої там традиції, він використовує термін "компетентність", але у значенні терміна "компетенція" – здатність людини до вмотивованих дій, які б свідчили про відповідний рівень професійності. Компетентність «складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного... деякі компоненти відносяться швидше до когнітивної сфери, інші – до емоційної ... ці компоненти можуть замінювати один одного як складники ефективної поведінки». При цьому види компетентності за суттю являють собою мотивовані здібності. Мотивація впливає на формування та розвиток компетентностей, які можна удосконалювати у процесі навчання.

Виділення індивідуальних рис людини як основоположних ознак поняття (ключові фрагменти значення – 'здатність', 'стандарти поведінки') притаманне для значення терміна "компетенція", тому можна констатувати своєрідне перетинання форми (звукової оболонки) та змісту поняття. Компетентність пов'язується з кваліфікацією та здібностями, але без ототожнення цих подібних у повсякденному вживанні понять. Для управлінської компетентності здібності, уміння та навички не одне й те саме. Уміння й навички являють собою широке коло набутих у навчанні та розвитку можливостей, накопичуваних людьми для вирішення багатьох життєвих проблем. А здібності – це важливі ресурси, що застосовуються в роботі, хоча й не обов'язково можуть бути безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю. Щоб вийти зі створеного протиріччя (управлінська компетентність будується на застосуванні неспеціальних ресурсів) вводиться поняття майстерності (рівноцінне компетентності), як абсолютної

---

¹⁵ Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Пер. С англ. Москва : Когито-Центр, 2002. С. 258.

можливості виконати професійну роботу відповідно до стандартів. Поняття майстерності перевантажує смисл, створюючи нагромадження значень, які пояснюються одне через одне, та ускладнюючи розуміння.

«Компетентність означає вмiле та кваліфіковане виконання особою покладених на неї публічних обов'язків»¹⁶.

В центрі уваги цієї дефініції особистісні риси – уміння та кваліфікованість, тісно переплетені з діями людей (ключові фрагменти значення – 'вміння', 'кваліфікованість', 'виконання'). Ю.О. Тихомиров, практично, комбiнує смисл термінів "компетентність" та "компетенція". Таке об'єднання продиктоване необхідністю розмежування понять компетенцій як властивостей професійності, а також компетенції як повноважень особи чи організації за відповідним статусом. Персоніфікація компетентності вбачається автору у трьох аспектах: по-перше, знання службових функцій; по-друге, правильне розуміння завдань, покладених на відповідний орган, що реалізуються через завдання, права та обов'язки або повноваження, взаємостосунки, заохочення, підстави та види відповідальності; по-третє, дії людини в інтересах держави та суспільства. Ефективність роботи має забезпечуватися високою громадянською свідомістю працівника. У визначенні терміна закладено можливість набувати та розвивати компетентність, оскільки вміння та кваліфікація набуваються у процесі навчання. Компетентність обмежується професійною сферою та діями в межах стандартів (покладених на особу обов'язків), а значить здатна вимірюватись та оцінюватись за встановленими критеріями, але розмитість параметрів "високої громадянської свідомості" та "дій в інтересах держави та суспільства" робить адекватну оцінку майже неможливою. Прагматична складова розуміння терміна поступається теоретичному наповненню його змісту.

«Компетентність є здатність до ефективної реалізації у практичній діяльності спеціальних, професійних знань, обумовлених особистісними

---

¹⁶ Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. Москва : Юринформцентр, 2005. С 216.

якостями та компетенцією. Компетентність – складне духовно-практичне, соціально обумовлене утворення, яке є кінцевим результатом, точніше, оцінкою доцільної та ефективної практичної діяльності людини. Причому, компетентність – це не тільки результат або оцінка діяльності людини, а й сам хід її мислення та діяльності»¹⁷.

Таке визначення представляє компетентність у діалектичному зв'язку з компетенцією у значенні повноважень, передбачених для певної посади. Термін наповнюється комбінованим змістом – особистісні якості людини та реалізація їх у діях (ключові фрагменти значення – 'здатність', 'реалізація', 'знання', 'діяльність', 'результат', 'оцінка'). Компетентність обумовлюється духовно-практичними вимогами та соціальними потребами. На відміну від прийнятого погляду на компетентність як параметр для оцінювання діяльності фахівця, Л.І. Пономарьов вважає її результатом і оцінкою діяльності, але виникає проблема виділення критеріїв оцінки. Тлумачення компетентності як кінцевого результату роботи не залишає можливостей для формування та розвитку рівня професійності у процесі професійної діяльності та навчання.

«Професійна компетентність – одна з найважливіших сторін професійної культури спеціаліста: міра професіоналізму працівника. Професійна компетентність визначає ділову надійність, здатність успішно та безпомилково здійснювати конкретну діяльність як у звичних умовах, так і в екстремальних (надзвичайних) нестандартних ситуаціях. На особистісному рівні цей зріз професійної культури обумовлює як досягнення професіоналізму в процесі трудової діяльності, так і високий рівень сформованості професійної та духовної культури у всій її досконалості... Найважливішою особливістю професійної культури є організованість професійного середовища. Цією обставиною зумовлена закономірність, яка

---

¹⁷ Пономарев Л.Н. Профессиональная компетентность персонала государственной службы // Кадровая политика и государственная служба. Москва : РАГС, 1997. С.247–271.

регулює її затребуваність для тих чи інших професій, спеціальностей. Її головна вимога: чим менше організована професійна діяльність, тим більше необхідний професійно компетентний спеціаліст, і друга сторона. Професійна компетентність, як правило, притаманна тим професіям і спеціальностям, які вирізняють висока складність, соціальна і професійна значимість»¹⁸.

Дефініція словника репрезентує професійну компетентність під кутом зору професійної культури. У цьому контексті компетентність стає не тільки обов'язковим параметром, а й мірою професіоналізму працівника у стандартних та нестандартних ситуаціях. Ситуаційність як умова виміру на перше місце висуває професійну дію (ключові фрагменти значення – 'ділова надійність', 'здатність здійснювати діяльність'), хоча враховує й особистісний рівень – досягнення професіоналізму та вияв високого рівня професійної та духовної культури. У такому розумінні професійна культура, професійна компетентність та професіоналізм стають поняттями якщо не тотожними, то подібними за смислом, оскільки визначаються одне через одне. Нетрадиційним є й ракурс, у якому компетентність подається як засіб визначення ділової надійності, здатності ефективно здійснювати конкретну діяльність у різних умовах роботи, а не навпаки, коли б успішні професійні дії були результатом відповідної компетентності. Простежується невідповідність між судженням про те, що професійна компетентність у контексті професійної культури є мірою професіоналізму, та висновком про притаманність компетентності лише для тих спеціальностей, які вирізняються високою складністю, соціальною і професійною значимістю, що породжує запитання: як виміряти значущість спеціальності? чи справедливо припускати, що професійна культура не потрібна певним нескладним спеціальностям?

---

¹⁸Пищулин Н.П., Ковалевский В.Ф., Анисимов В.М. Кадры – персонал. Словарь-тезаурус. Москва : МО Российской Федерации, Российская академия управления, 1994. С. 85.

«Професійна компетентність визначається як певне підтвердження права належності до визначеної групи працівників, яке визнається з боку соціальної системи в цілому та представниками як цієї професійної групи, так і інших соціальних та професійних груп. У свою чергу професійно-управлінська компетентність визначає об'єм компетенцій, коло повноважень у сфері управлінської діяльності. У більш вузькому розумінні під професійно-управлінською компетентністю розуміється коло питань, у яких суб'єкт володіє знаннями, досвідом, що відображають професійний статус і управлінську кваліфікацію, а також певні особистісні, індивідуальні особливості (здібності) для реалізації професійної діяльності»¹⁹.

Дефініція визначає професійну компетентність як ознаку професійності в цілому з погляду визнання та підтвердження кваліфікації представників тієї чи іншої професійної групи, залишаючи це право за соціальною системою, а це передбачає необхідність вироблення стандартів, зрозумілих для суспільства, за якими має здійснюватися оцінювання діяльності спеціалістів. Управлінська компетентність фактично не відрізняється від компетенції, тобто повноважень, якими наділяється працівник відповідно до посадових прав та можливостей. З правових позицій розглядається й компетентність як особистісно-індивідуальна характеристика, необхідна для здійснення професійної діяльності (ключовий фрагмент значення – 'коло питань', 'знання', 'досвід', 'кваліфікація', 'здібності', 'діяльність'). Спроба систематизації смислу поняття ускладнює його (поняття) розуміння через використання терміна “компетентність” у різних значеннях.

«Можна визначити професійну компетентність як інтегральну професійно-особистісну характеристику, яка визначає здатність та готовність виконувати професійні функції відповідно до прийнятих у соціумі в конкретно-історичний момент нормами, стандартами й вимогами»²⁰.

---

¹⁹ Табакова В.П. Анализ профессиональной компетентности руководителей ОУ. URL : http://bank.orenipk.ru/Text/t36_293.htm (дата звернення: 03.07.2018).

²⁰ Профессиональная компетентность URL : http://www.docaudit.ru/documents/psad/fpsad_7/6 (дата звернення: 01.02.2008).

У інтегральному поєднанні професійних та особистісних характеристик у такій дефініції поняття компетентності акцент установлюється на особистісних рисах (ключовий фрагмент значення – 'здатність', 'готовність', 'професійні функції'). Декларується часова обмеженість дії стандартів професійності та встановлення їх соціумом, тим самим передбачається можливість формування та розвитку компетентності у процесі навчання та професійної діяльності, а також можливість вимірювання та оцінки її відповідності суспільно встановленим нормам та вимогам. Важливим параметром для оцінювання є готовність до виконання діяльності, але це типове, в основному, для характеристики випускників навчальних закладів, рідше для тих, хто починає діяльність у новій сфері, а для оцінювання розвитку компетентності фахівця з певним досвідом застосування такого критерію не доцільне.

«Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими»²¹.

Широке розуміння компетентності – як загальної життєвої категорії, а не лише професійної ознаки – базується практично на тих самих компонентах смислу, що й розуміння професійної компетентності: особистісна характеристика (здатність приймати рішення та відповідати за них, індивідуальні якості й властивості) людини та її ефективна діяльність у передбачуваних та нестандартних ситуаціях. Суттєва відмінність полягає в тому, що у кінцевому результаті життєва компетентність має внутрішню направленість (створення кращих умов для особистості-носія компетентності), тоді як професійна компетентність направлена назовні

---

²¹ Немченко С.Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи .
Донецьк : ТОВ Юго-Восток ЛТД, 2008. 262 с.

(створення умов для виконання професійних обов'язків відповідно до встановлених стандартів). Будучи сукупністю якостей та властивостей людини, компетентність може формуватися, розвиватися та удосконалюватися у процесі навчання та набуття життєвого досвіду, але індивідуалізований кінцевий результат робить, практично, неможливим вироблення стандартів для навчання та оцінювання рівня компетентності.

«...Люди є носіями такої специфічної характеристики як *компетенції*. Слід зазначити, що компетенції можуть бути втіленими в нематеріальних активах (за умови можливості їх вартісної оцінки та перетворення на об'єкти інтелектуальної власності). У протилежному випадку компетенції є колективним знанням, яке зберігається та поширюється усередині підприємства шляхом навчання, комунікації тощо. Таким чином, можна констатувати, що компетенції, на відміну від нематеріальних активів, завжди мають "внутрішнє" походження практично без часових обмежень їх використання, а також є підґрунтям для створення неповторної відмітності підприємства у ринковому просторі...»²².

Компетенції традиційно розглядаються як характеристика суб'єктів професійної діяльності, на чому базується і розуміння компетенції як складової нематеріальних активів підприємства. Звідси специфічний погляд на оцінювання компетенцій у показниках вартості та можливості перетворення на об'єкти власності, хоч і нематеріальної (інтелектуальної). При такому оцінюванні виникає природна ситуація, коли якісь об'єкти не можуть бути виражені у показниках вартості, тоді вони оголошуються колективним знаряддям для створення образу підприємства у системі ринкових відносин. Компетенції функціонують (зберігаються та поширюються) всередині підприємства у процесі навчання та комунікації і є колективною, а не особистісною характеристикою (ключовий фрагмент значення – 'колективне знання'), хоча колективне знання є сумою

---

²² Проблеми ідентифікації компетенцій підприємства. URL : <http://www.management.com.ua/strategy/str100.html> (дата звернення: 03.07.2018).

індивідуальних “знань”. Обмеження функціонування компетенцій процесом навчання виводить їх з кола параметрів професіоналізму працівника. Натомість автори переміщують компетенції в розряд критеріїв рівня розвитку підприємства: «Компетенції підприємства (організації) – це невід’ємна складова його стратегічних активів, яка віддзеркалює комплекс колективного знання, досвіду та здібностей підприємства, що в поєднанні з унікальною технологією дозволяє створювати (підтримувати) конкурентні переваги та забезпечувати неповторну відмітність підприємства у певному ринковому оточенні»²³. Особистісні риси екстраполюються на підприємство через поняття колективності (ключовий фрагмент значення – 'колективне знання', 'колективний досвід', 'здібності підприємства'). Оцінювання рівня компетенції підприємства, на відміну від оцінювання компетенцій людини, базується не на стандартних, а на унікальних показниках, що демонструють місце підприємства у ринковому просторі.

«Компетенцію можна визначити як набір характеристик, необхідних для успішної діяльності. За цією схемою кожна компетенція являє собою сполучення професійних знань, навичок, настанов, орієнтації»²⁴.

В основі визначення – розуміння компетенції як особистісних рис (ключовий фрагмент значення – 'знання', 'навички', 'настанови', 'орієнтація'), необхідних для успішної професійної діяльності менеджерів. Успішність передбачає оцінку результатів, а значить також певні стандарти вимірювання. Важливо, що компетенція розглядається в єдності характеристик, які мають утворювати систему. Хоча дефініція містить поняття “набір”, “сполучення” професійних якостей, у подальшому автор підкреслює “універсальність системи професійних компетенцій як інструмента в управлінні персоналом”, оскільки вона напряму пов’язує управління людськими ресурсами з бізнес-цілями, орієнтує на продуктивний

---

²³ Там само.

²⁴ Spencer L.M. and Spencer S.M. (1993) *Competence at Work: Models for Superior Performance*. John Wiley & Sons, New York. URL : [http://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029](http://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029) (дата звернення: 28.06.2018).

результат, може застосовуватися для різних типів організацій, є зрозумілою та доступною для всіх працівників, що підвищує ефективність поточного та стратегічного планування.

Компетенція «являє собою саме вміння не лише як навичку у якій-небудь справі, навченість, але й як володіння здібністю робити що-небудь. ...Розглядаючи професійну компетентність як комплекс компетенцій, ми виводимо її за межі когнітивної освіти і виявляємо таку її характеристику, як єдність знання та діяльності, тобто як готовність»²⁵.

Врахування спільного у характеристиках професійної компетенції та компетентності дозволяє розглядати два явища у системі співвідношень окремого та загального (ключовий фрагмент значення – 'вміння', 'навичка', 'здібність', 'діяльність', 'готовність'). Компетенції з цього погляду стають окремими виявами загальної компетентності. В основі такої позиції авторів – синтез особистісних рис людини у діях, які їй необхідно виконувати у процесі роботи. Виведення компетенцій за рівень когнітивної освіти свідчить про можливість не лише попереднього навчання компетенціям, а й про можливість їх трансформації у процесі професійної діяльності, яка вимагає від спеціаліста ефективно діяти як у стандартних, так і в незвичайних ситуаціях, а значить передбачають оцінювання готовності працівника до виконання таких дій. Акцентуація поняття готовності як ключового для розуміння компетенції та компетентності спрямовує на потребу формування стандартів та критеріїв оцінювання рівня володіння спеціалістами тими чи іншими професійними якостями.

Використання терміна “компетенція” з традиційним значенням (повноваження) у поєднанні з терміном “компетентність” з новим спеціальним значенням (професійна ознака) застосовується для визначення

---

²⁵ Степнова Л.А. Акмеологическая оценка как средство оптимизации профессиональной деятельности кадров государственной службы. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/akmeologicheskaya-otsenka-kak-sredstvo-optimizatsii-professionalnoy-deyatelnosti-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby> (дата звернення: 03.07.2018).

професійності державного службовця²⁶. Запропоновано визначення компетенцій за посадами у поєднанні з компетентностями державного службовця, що аргументується основними рисами співвідношення понять *компетенція* та *компетентність*, які розглядаються у діалектичному зв'язку із специфікою розвитку кожного з них. Компетентність вважається похідною від компетенції і є характеристикою індивідуальної специфіки кожного окремого суб'єкта як носія компетенції. Компетенція реалізується залежно від особистісних характеристик суб'єкта, рівня професійних, спеціальних знань. На формування компетенції здійснюють вплив соціальне замовлення, рівень розвиненості суспільства і його окремих представників, конкретно-історичні цілі тощо. На формування компетентності впливають сама компетенція та особистісно-морально-ділові риси суб'єкта. Фактично використовується термін *компетенція* у традиційному значенні 'повноваження, пов'язані з посадою', а термін *компетентність* у новому розумінні 'риса та якість людини, яка займає посаду'. Таке вживання може ускладнити розуміння державними службовцями нового змісту та вимог до професійності.

Свідченням закріплення понять “компетентність” і “компетенція” у науковому тезаурусі є фіксація їх спеціальними словниками. Наукові дефініції термінів та понять у дослідженнях відображають авторське бачення, яке не завжди претендує на загальне використання і часто викликає дискусії. Словникові тлумачення також дискутуються, але оскільки призначення словника – кодифікація норми, то навіть розміщення слова у списку стає визнанням його значущості для відповідної галузі, незважаючи на змістове наповнення семантики.

Словники, як і наукові дослідження, оперують поняттями “компетенція” і “компетентність”, актуалізуючи традиційні та нові значення.

---

²⁶ Радиш Я.Ф., Недашківська Т.С. Компетентність та компетенція державного службовця як наукова проблема // Держава та регіони. 2007. №3. С. 119 – 125.

«Професійна компетентність – ставлення до успішної професійної діяльності, її значення та певних специфічних завдань у сукупності з усіма знаннями та навичками, які використовуються при її здійсненні»²⁷.

У наведеній дефініції термін “компетентність” розглядається з позицій професійної діяльності, але з нетрадиційним тлумаченням за допомогою поняття “відношення”, яке у такій інтерпретації стає ключовим фрагментом значення. Введення значеннєвих фрагментів ‘специфічні завдання’, ‘сукупність знань та навичок’ стає лише спробою обмежити семантику, оскільки залишається на другому плані, не формуючи ядро поняття. Компетентність не структурується у систему стандартних параметрів, які давали б змогу для оцінювання її рівня, а також для розуміння можливостей формування, функціонування та розвитку їх у процесі діяльності.

«Компетенція (competence, terms of reference; компетенция) – 1) коло повноважень органу, посадової особи; 2) коло питань, у яких орган чи посадова особа володіє знаннями, досвідом діяльності тощо. Компетентність (competence; компетентность) – 1) володіння компетенцією; 2) володіння знаннями і навичками, що дозволяють судити, оцінювати що-небудь»²⁸. Поняття “компетенція” та “компетентність” адаптуються в економічній сфері, принаймні наявність їх у спеціальному словнику є знаком цього. Запропонований переклад слів на англійську мову не відображає врахування нової семантики, пов’язаної з параметрами професіоналізму, але у тлумаченні вона частково виявляється, оскільки в описаній структурі значення, крім загальнономовного і традиційного термінологічного, почасти враховується й нове термінологічне значення. Компетенція розглядається як ознака діяльності у межах означеного кола питань (ключовий фрагмент значення – ‘коло повноважень’, ‘знання’, ‘досвід’). Компетентність же пов’язується з особистісними характеристиками (ключовий фрагмент значення – ‘знання’, ‘навички’, ‘оцінювання’), володіння якими дає змогу

²⁷ Професійна компетентність. URL : www.socwd.uzhgorod.ua (дата звернення: 02.02.2008).

²⁸ Алексеєнко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок. Київ : Максимум, Тернопіль : Економічна думка, 2000. 592 с.

оцінювати що-небудь. Судячи призначення словника (економічний), оцінюються певні професійні показники у галузі банківської справи та фондового ринку, а значить мають бути відповідні стандарти. Володіння знаннями та навичками, очевидно, не є статичним, а передбачає певний розвиток. Прагнення до стислості словникових дефініцій призвело до того, що залишилися прогалини у структурі значень, які не дозволяють зрозуміти відмінність між варіантами значень кожного слова, а також чітко відрізнити одне поняття від другого.

«Професійна компетенція. Професійна компетентність – якість, властивість або стан спеціаліста, що забезпечує разом чи окремо його фізичну, психічну та духовну відповідність необхідності, потребі, вимогам певної професії, спеціальності, стандартам кваліфікації, займаної або виконуваної службової посади»²⁹.

Факт включення термінів “професійна компетенція” та “професійна компетентність” до складу психофізіологічних понять красномовно свідчить про їх значення для характеристики професіоналізму спеціаліста. Натомість тлумачення понять в одній словниковій статті показує, що автор не розрізняє значення, вважаючи їх подібними, точніше, тотожними, і це викликає запитання, оскільки словник двомовний, то ж варто було врахувати різницю між значеннями цих слів у англійській мові, тим більше, що вони відрізняються і в написанні. Компетенція та компетентність трактуються словником як особистісні характеристики, притаманні спеціалістові (ключові фрагменти значення – 'якість', 'властивість', 'стан', 'психічна, фізична, духовна відповідність'). Компетентність потрібна, щоб забезпечити результативну діяльність, яку визначають стандартні потреби та вимоги тієї чи іншої професії, спеціальності, кваліфікації, посади. Складовими професійної компетентності у відповідних дефініціях визнаються духовна, психічна,

---

²⁹ Трифонов Е.В. Психофизиология человека: толковый русско-английский словарь. URL : <http://tryphonov.narod.ru/> (дата звернення: 02.03.2018).

фізична, інтелектуальна, технологічна та соціальна компетентності як набір окремих конструктів, які відповідають стандартам кваліфікації. Кожна з них складається з необхідних здібностей, знань, умінь та навичок (відповідних ключових фрагментів значення), необхідних людині в умовах певного виду праці для розуміння смислу й цілей життя та їх відношення до професійної діяльності, для ефективного самоуправління психікою і фізичним станом організму та управління психікою і фізичним станом організму підлеглих, для виконання конкретної діяльності за спеціальністю з постійною потребою розвитку професійного рівня, для роботи з технічними засобами, для ефективної взаємодії з колегами. Оперування поняттями стандарт, кваліфікація, оновлення дозволяє зробити висновок про можливість динаміки розвитку та оцінювання компетентності спеціаліста, хоча це й залишається за межами визначення.

Визначення словників термінів та понять з державного управління спираються на загальне значення слів, намагаються розмежувати компетентність службовця як такого та державного службовця. «Компетентність – певний рівень інтелектуального, психологічного та функціонального стану службовця, який відображає конкретні сфери його професійної діяльності та зумовлює у своїй єдності якісну визначеність професіонала»³⁰. «Компетентність державного службовця – це наявність глибоких фахових знань у певній галузі чи сфері діяльності, вміння аналізувати та прогнозувати розвиток ситуацій та добути на практиці знання щодо вирішення певних проблем, а також правомочність вирішувати їх, уповноваженість відати певними справами»³¹.

Визначення спирається на індивідуальні характеристики (ключовий фрагмент 'стан'), які відображають інтелектуальні, психологічні та функціональні особливості службовця, очевидно, пов'язані зі знаннями, поведінкою та діяльністю. Стан може оцінюватися (ключові фрагменти

---

³⁰ Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. С. 156.

³¹ Там само. С. 156.

'рівень', 'якісна визначеність') та має відображати сфери діяльності, хоча, за логікою речей, навпаки: сфера діяльності потребує тих чи інших характеристик, а не є їх відображенням. Компетентність державного службовця базується на знаннях та вміннях, необхідних для вирішення проблем у межах повноважень (ключові фрагменти 'знання', 'вміння', 'правомочність', 'уповноваженість'). Дефініція ґрунтується на індивідуальних характеристиках людини, не випадково скомбінованих з обов'язком виконувати діяльність ("певні справи"). Адже цього вимагає компетенція – «межі ведення, обов'язок виконання певних завдань і функцій органу державної влади; це певні повноваження, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на даний орган, або коло передбачених правовим актом питань, які може вирішувати цей орган. Компетентність включає в себе обумовлені посадою повноваження, що реалізує державний службовець»³². Ключові фрагменти значення 'межі ведення', 'обов'язок виконання', 'повноваження', 'обсяг державної діяльності' характеризують поняття як приналежне до правової сфери та прийнятне практично до будь-якої галузі діяльності, якщо вилучити єдине обмеження – "державної влади", "державного службовця", – залишивши "органу", "службовця". Таким чином, визначення не повною мірою відображають специфіку компетентності та компетенцій у сфері державного управління.

Багатоманітність дефініцій компетентності та компетенції є результатом символічної природи самих понять, тому пошук загальноприйнятних визначень у межах об'єктивістського підходу триватиме, але ідеальне визначення, очевидно, неможливе. Такий підхід, заснований на засадах визнання об'єктивної та абсолютної істини за своїми принципами приречує на пошук абсолютно істинного визначення, вимагає аксіоматичних сентенцій, що з позицій сучасного наукового вивчення видається безперспективним, оскільки висновки потребують доказів та ретельного обґрунтування. Виходом з ситуації може бути

---

³² Там само. С. 156.

конструктивістський підхід до проблеми, оскільки він припускає існування різних визначень. Критерієм істинності, адекватності поняття є не абсолютність його дефініції, а межі семантичного простору, для якого доведено, що сконструйоване визначення має смисл у певному контексті. З цього погляду важливим стає не істинність, а життєздатність визначення компетенції та компетентності. Замість прагнення описувати поняття, стосовно змісту якого практично неможливо домовитися, варто спрямувати увагу на конкретні ситуації та потреби, щоб якомога доцільніше побудувати життєздатні визначення. Це не означає, що компетенцію та компетентність можна визначати будь-яким способом. Адже межі поняття не безкінечні і замикаються на уявленні про те, що воно означає, але буквально пояснити це вербальними засобами не завжди можливо. Хоч складно домовитися з приводу конкретного наповнення змісту понять, напевно, є деяке розуміння смислу понять “компетенція” та “компетентність”, що його принаймні частково визнають усі. Виявлення таких елементів змісту дозволить уявити межі понять і таким чином проникнути у їх смисл і визначити аспекти, актуальні для конкретної ситуації.

Термінологічний зміст понять “компетенція” та “компетентність” суттєво відрізняється від загальнономовного, проте він не є випадковим. Для адаптації нового термінологічного значення було використано відомі, доволі широко вживані у професійній сфері слова, оскільки у ядрі їх лексичного значення наявні компоненти, які надали таку можливість: 'знання', 'обізнаний', 'кваліфікований', 'обізнаність', 'коло повноважень'. Точкою відліку для термінологічного значення стали відображені у загальнономовному значенні ключові поняття 'знання', 'обізнаність', які знаходяться у спільному семантичному полі з поняттями 'уміння', 'навички', 'досвід' та іншими. Усвідомлення термінологічного значення відбувається на основі сприйняття та розуміння загальнономовного, оскільки єдиним шляхом здійснення цього процесу є вербалізація, яка здійснюється за допомогою мовних засобів. У

цьому сенсі мова є призмою, крізь яку людина дивиться на світ, мова прокладає шлях до розуміння понять.

Об'єм понять “компетенція” та “компетентність” доволі широкий і, щоб його визначити, важливо знайти можливості для обмеження. Одним зі шляхів обмеження може бути пошук внутрішніх та зовнішніх впливів. Спосіб обмеження – виділення спільних елементів у різних дефініціях та їх класифікація за внутрішнім та зовнішнім походженням.

Наведені дефініції аналізованих понять, попри відмінності у семантичній структурі, які відображують різницю у підходах авторів до розуміння смислу термінів, об'єднуються за спільними ознаками. Ними є ключові фрагменти значень, тобто основоположні ознаки, які являють собою значеннєву базу, своєрідний фундамент семантичної структури. Вони характеризують поняття з середини, відображають його об'єктивну сутність, формують ядро значення, обумовлюють смислоутворення. Ключові фрагменти виділяються з дефініції шляхом аналізу судження, в якому є предикативні елементи, що утворюють остов логічної конструкції, видалення їх призводить до руйнації змісту. Інші компоненти значення є допоміжними з погляду конструювання судження, вживаються факультативно, з огляду на індивідуальні особливості автора у мисленні та мовленні (індивідуальна стратегія побудови висловлювання, що обумовлена психологічними особливостями та звичкою використовувати ті чи інші мовні конструкції), тому є периферійними фрагментами значення. Для поняття “компетенція” ядреними смисловими компонентами є: 'риси індивідуума', 'характеристика індивіда', 'частина особистості', 'знання', ('група знань'), 'колективне знання', 'навички', 'здібність', 'здібності підприємства', 'здатність', 'досвід', 'колективний досвід', 'стосунки', 'стандарти поведінки', 'установки', 'орієнтація', 'коло повноважень'. Сміслове ядро поняття “компетентність” включає такі компоненти: 'дія', 'діяльність', 'здатність здійснювати діяльність', 'поведінка', 'виконання', 'реалізація', 'результат', 'стандарти поведінки', 'структура', 'навички', 'знання', 'вміння', 'кваліфікованість', 'досвід',

'контакти', 'цінності', 'здатність', 'оцінка', 'коло питань', 'здібності', 'готовність', 'професійні функції', індивідуальні якості й властивості, 'специфічні завдання', 'якість', 'властивість', 'стан', 'психічна, фізична, духовна відповідність'.

Термінологія є системою, у якій співіснують множини понять, іноді подібних за значенням, оскільки стосуються певної понятійної сфери. “Компетенція” та “компетентність” – терміни сфери професіоналізму, тому взаємопов’язані з такими термінами, як, наприклад, “кваліфікація”, “кваліфікованість”, “професіонал”, “спеціаліст”, “професійність”, “особистість”, “посада”, “обов’язок” тощо. Так, компетентним вважають спеціаліста, який є професіоналом у своїй справі, кваліфіковано виконує обов’язки, передбачені посадою і т. ін. Треба врахувати й те, що самі аналізовані поняття є спорідненими за походженням, тому значною мірою впливають одне на одне, маючи спільні ключові та периферійні фрагменти значення. Понятійна сфера спричиняє зовнішній вплив на об’єм поняття як елемента системи, зумовлений близькістю та перетином з іншими термінами, що у ній функціонують. Зовнішній вплив відображується у периферійних компонентах термінологічного значення, саме за їх допомогою фіксується внутрішньосистемний понятійний зв’язок.

Таким чином, внутрішній вплив на формування меж і об’єму понять “компетенція” та “компетентність” здійснює ”тиск“ загальномовного значення та комбінація ключових фрагментів дефініцій термінологічного значення, сформульованих фахівцями різних галузей. Зовнішній вплив спричиняється близькими термінами, які знаходяться у понятійній системі й використовуються для відтворення системних відношень. Тому межі понять “компетенція” та “компетентність” є відкритими, незамкненими, що зумовлює неоднакове розуміння та тлумачення, а також появу нових дефініцій. Незамкненість меж об’єму понять “компетенція” та “компетентність” може бути представлена графічно (рис. 1, 2: пунктирна лінія позначає незамкненість об’єму, який може варіюватися залежно від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників).

Об'єм поняття компетенція

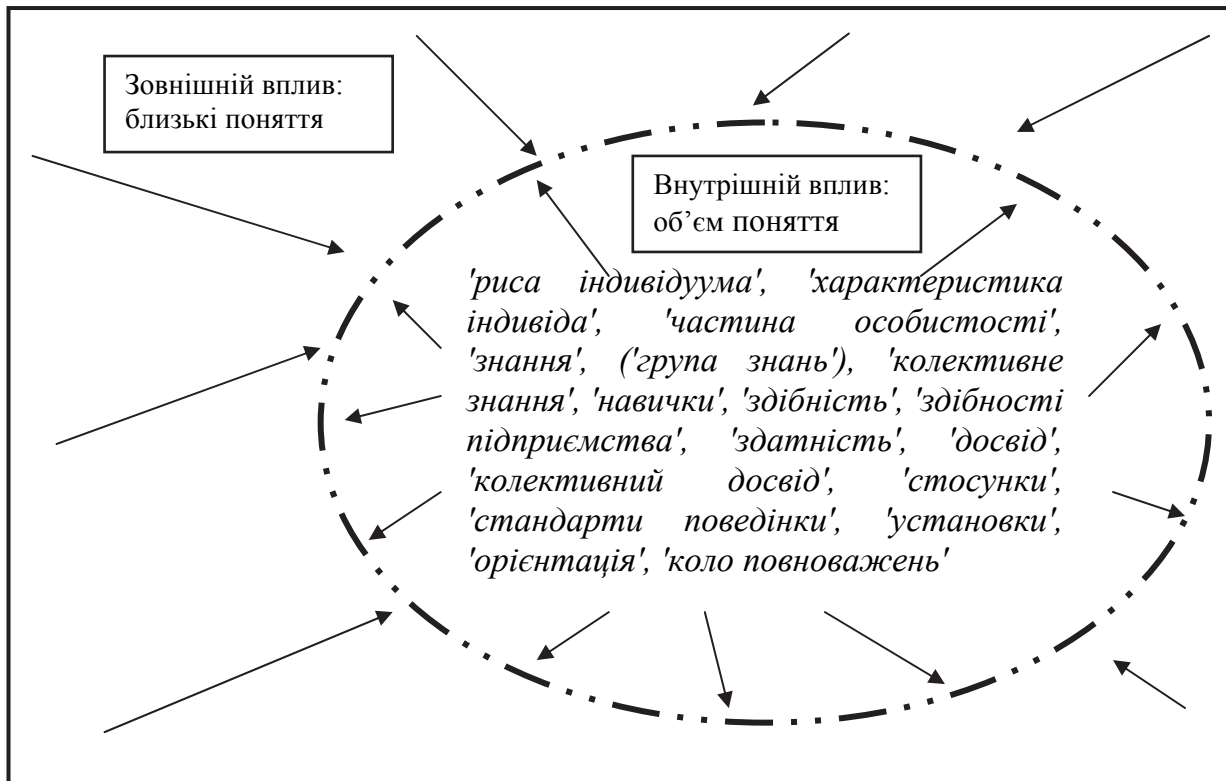
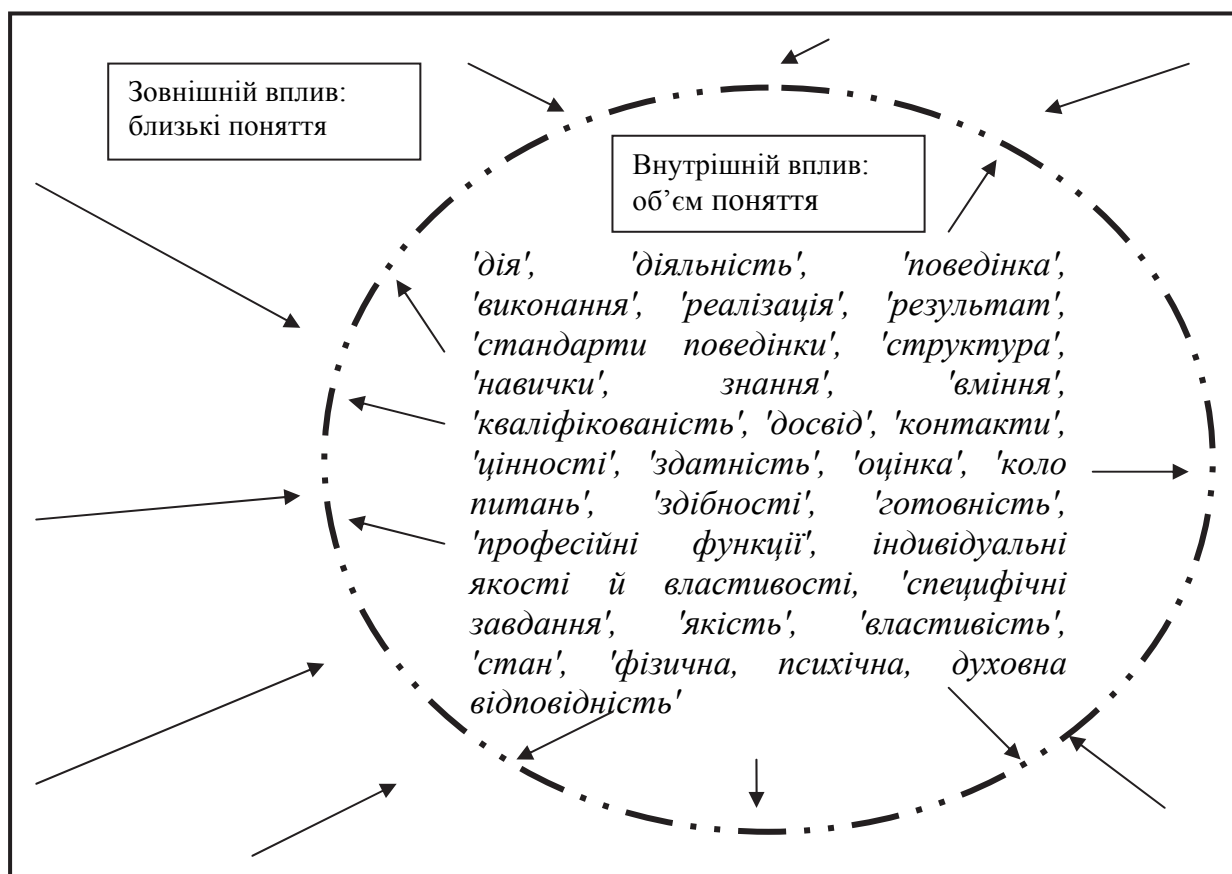

Рис. 2.

Об'єм поняття компетентність

З метою вивчення особливостей сприйняття державними службовцями понять *компетенція* та *компетентність* ми провели психолінгвістичне дослідження – вільний асоціативний експеримент за участю 350 осіб (309 державних службовців та 41 працівник інших сфер), яким було запропоновано в якості стимулів названі поняття. Реакції інформантів дають змогу сформулювати асоціативне значення цих понять, яке демонструє, як вони структуруються у свідомості опитуваних, чи є відмінність між термінологічним та асоціативним значеннями.

У групі опитуваних державних службовців на стимул *компетенція* одержано 120 різних реакцій (асоціатів). Серед реакцій переважають іменники – 63 %, 12 % прикметників, 2 % займенників, 14 % словосполучень (наприклад, право прийняття рішення), а також дієслово (досягати), прислівники (добре, вірно).

Відносно велика чисельність реакцій репрезентує невелику кількість семантичних сфер. Переважають реакції 'знання' (27)³³, 'професіоналізм' (14), 'вміння' (9), які пов'язані зі сферою обізнаності, наявною у лексичному значенні слова *компетенція*. Не менш актуальною для опитуваних виявилася сфера повноважень з реакціями 'повноваження' (11), 'обов'язок' (8), 'дозволеність' (6), 'вплив' (3), 'робота' (5), 'відповідальність' (8). Сфера якісної характеристики поняття включає низькочастотні реакції 'глибока' (1), 'висока' (1), 'ділова' (1), 'фахова' (1), 'відповідна' (1), 'певна' (1). Цікаво, що велика група малочастотних реакцій стосується сфери прав та влади: 'право' (4), 'правові рамки' (2), 'право прийняття рішення' (2), 'обмеження' (2), 'закон' (3), 'обсяг' (2), 'владність' (2), 'кордон' (1), 'мета' (2). Але більшість з них утворюють зі стимулом словосполучення – *компетенція* 'організації' (2), 'керівника' (2), 'суду' (1), 'працівника' (1), 'його' (1), 'ділової людини' (1), 'ради' (1), 'влади' (1), 'підрозділів' (1), 'державного органу' (1), 'органу місцевого

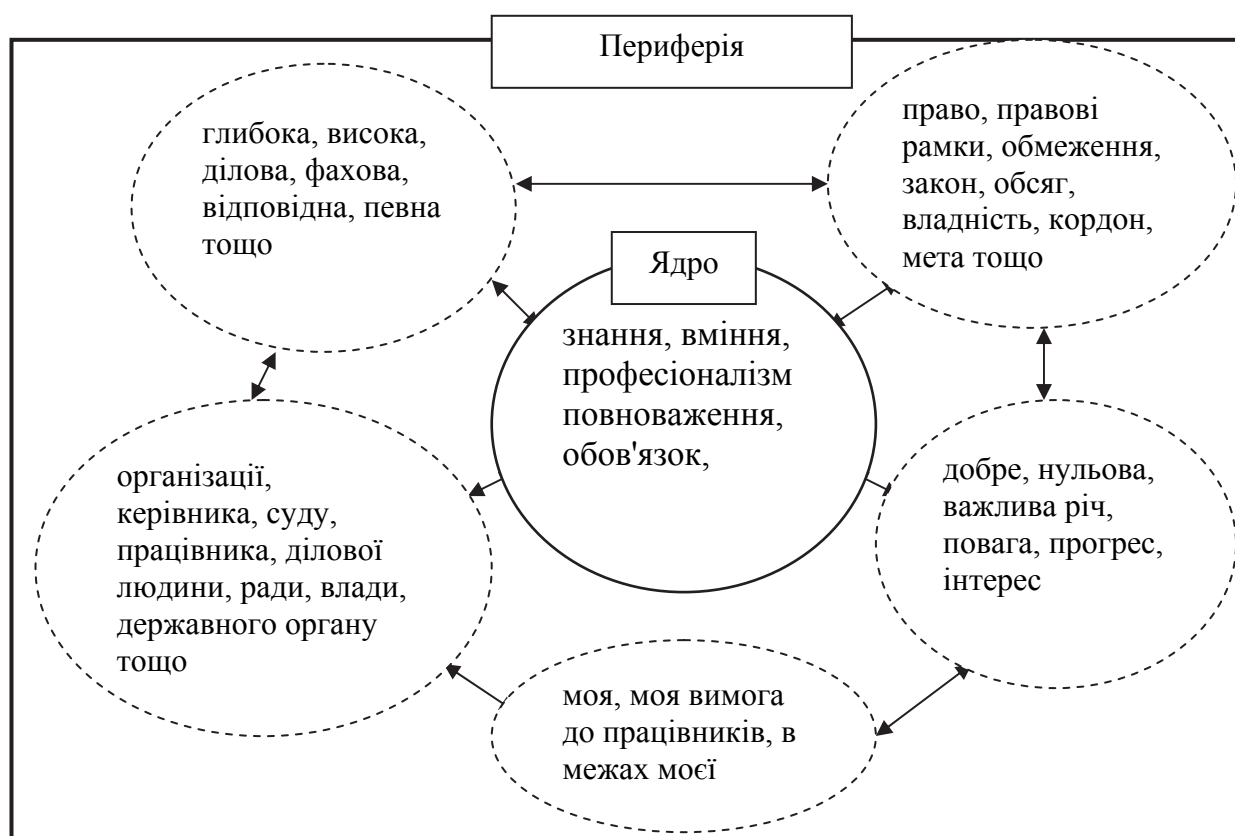
³³ Символом ' позначено реакцію, цифрами в дужках кількість повторів реакції, мова та орфографія інформантів зберігаються.

самоврядування' (1) та ін. Реакції виявили особистісне сприйняття поняття інформантами – 'моя' (10), 'моя вимога до працівників' (1), 'в межах моєї' (1). Отже, в денотативному (поняттєвому) фрагменті асоціативного значення ядрними (ключовими) є компоненти 'знання', 'професіоналізм', 'повноваження', 'вміння', 'обов'язок', 'відповідальність'. Конотативний (емоційний) фрагмент, як і в лексичному значенні, неактуальний. Оціночна сфера представлена низькочастотними реакціями (максимум 2), наприклад, 'добре', 'нульова', 'важлива річ', 'повага', 'прогрес', 'інтерес' та ін. (рис. 3: реакції згруповані за значеннєвими сферами, периферійні групи позначені штриховою лінією через розмитість меж; обопільно направлені стрілки символізують можливість руху між реакціями у складі ядра та периферії значення).

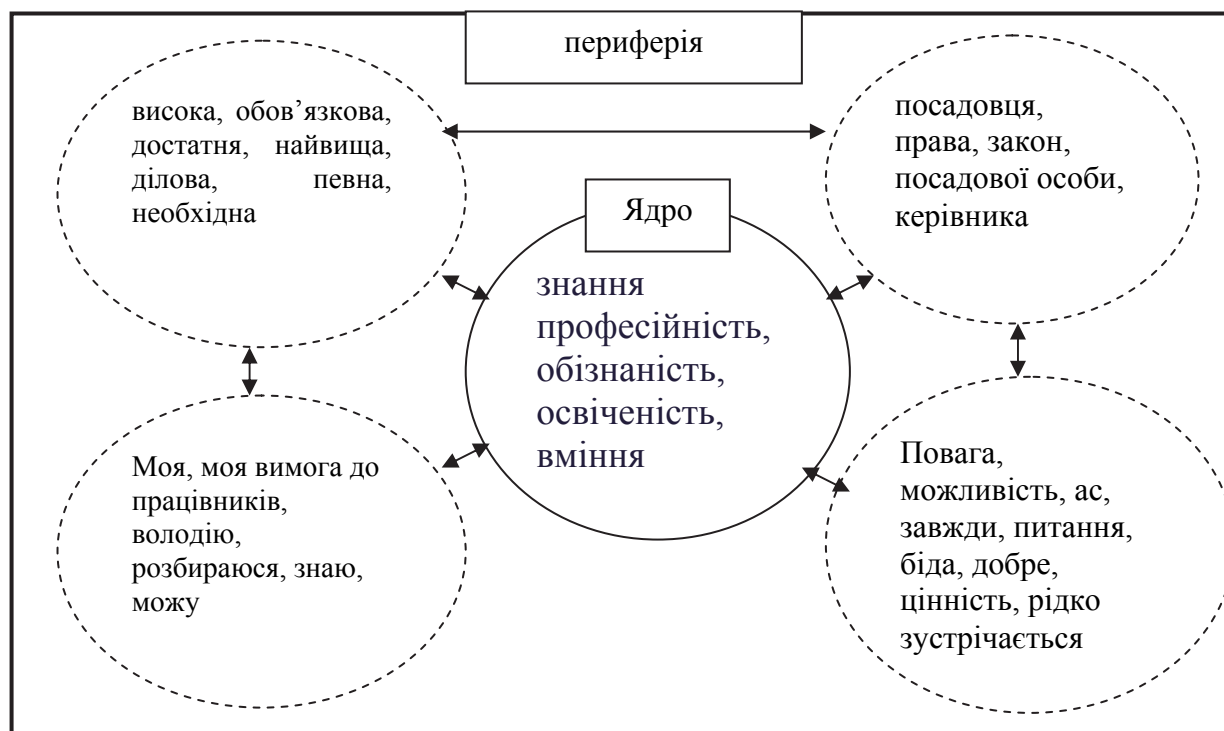
Рис. 3.

Асоціативне значення поняття *компетенція*

На стимул *компетентність* було отримано 125 реакцій, які склали 54 % іменників, 16 % словосполучень (речень), 14,5 % прикметників, 4 % дієслів, решта – окремі займенники та прислівники. Сфери асоціативного значення практично такі ж, як у поняття *компетенція*. Виразно представлена сфера обізнаності з високочастотними реакціями 'знання' (51), 'професійність' (50), 'обізнаність' (16) та менш частотними 'освіченість' (9), 'вміння' (8), 'грамота' (7), 'розум' (6), 'досвід' (4), 'світогляд' (3), 'повноваження' (3) тощо. Якісні характеристики поняття свідчать про сприйняття компетентності як важливої характеристики професійності: 'висока' (3), 'обов'язкова' (2), 'достатня' (2), 'найвища' (1), 'необхідна' (1), 'присутня' (1), 'на рівні' (1), 'ділова' (1), 'певна' (1) та ін. Тому й особистісна сфера представлена активно: 'моя' (2), 'моя вимога до працівників' (2), 'володію' (1), 'розбираюся' (1), 'досягти' (1), 'знаю' (1), 'можу' (1). Сфера прав та влади будується подібно до поняття *компетенція*, але дуже маловиразні й нечисельні реакції 'права' (2), 'закон' (1), а решта реакцій близька до реакцій порівнюваного поняття: 'посадовця' (2), 'посадової особи' (1), 'в окремій галузі' (1), 'керівника' (1), 'госслужачого' (1), 'у своїй справі' (1), 'за фахом' (1), 'у чомусь' (1), 'прийняття рішення' (4), – з тією суттєвою відмінністю, що всі реакції пов'язані з особою, і в жодному випадку з організацією. Оціночні реакції доволі різноманітні, але не частотні і знаходяться на периферії значення: важлива риса (2), повага (4), питання (2), можливість (2), ас (2), завжди (2), дефіцит (1), біда (1), добре (1), цінність (1), рідко зустрічається (1) тощо. Ядро асоціативного значення поняття *компетентність*, таким чином, складається компонентами денотативного фрагменту 'знання', 'професійність', 'обізнаність', 'освіченість', 'вміння', тобто у сприйнятті опитаних державних службовців більше ніж на 50% співпадають асоціативні значення понять *компетенція* та *компетентність* (рис. 4).

Опитані представники інших професійних сфер (працівники освіти та культури) виявили подібне сприйняття обох понять. В ядрі їх асоціативного значення актуальним виявився денотативний фрагмент, конотації

Асоціативне значення поняття *компетентність*

представлені бідно, причому винятково як потреба, а не оцінка наявних характеристик: 'має бути' (1), 'редкое качество' (1). *Компетенцію* інформанти сприймають як 'знання' (4), а *компетентність*, як 'знання' (6), 'професіоналізм' (5), 'обізнаність' (4), тобто в основному на сприйняття носіями мови словесного вираження досліджуваних понять не впливає професійна приналежність. Це є свідченням того, що термінологічне значення практично не почало формуватися.

Найбільш показовим виявилось те, що у 27,5 % опитуваних державних службовців (85 осіб) та у 34 % представників інших спеціальностей (14 осіб) реакція на стимул *компетенція* відсутня (прочерк в анкетах). Стимул *компетентність* не викликає жодних асоціацій відповідно у 7% та 22% опитуваних. Але це число практично більше, оскільки значна кількість асоціатів свідчать про те, що опитувані (державні службовці) не знають навіть загальномовного значення слова: 'сене', 'настроение',

'комплементарність', 'ввічливість', 'середина', 'чесність', 'реалізація', 'патріотизм', 'воспитанність', 'м'яке уважне лице' тощо. Ці реакції за своєю суттю тотожні нульовим, так що число тих, хто фактично не сприймає цього поняття, зростає на 3%. Звичайно, ці показники не є абсолютними, але вони яскраво демонструють, що змістове наповнення термінів та запровадження їх у сферу державного управління потребує тривалої наполегливої роботи. Слід враховувати, що засобами мови формується світобачення її носіїв. Тому структура самих слів компетенція та компетентність в системі української "диктує", як сприйматиметься новий зміст. Він незалежно від прагнення окремих людей входить в систему, яка виявляється в мові через існуючі співвідношення аналогічних за будовою та семантикою пар понять, що лінгвальними засобами національної мови передають зміст категорії "окреме та загальне": тенденція – тенденційність, традиція – традиційність, релігія – релігійність, агресія – агресивність, амбіція – амбіційність і под.

Беручи до уваги різноманітні тлумачення термінів *компетенція* та *компетентність*, враховуючи особливості загальномовного лексичного значення, а також характер асоціативного значення, яке сформоване у свідомості державних службовців, ми вбачаємо необхідність формувати й запроваджувати термінологічне значення понять, розглядаючи професійну компетентність як високий рівень службового професіоналізму, як одну з найважливіших сторін професійної зрілості та професійної культури державного службовця (публічного адміністратора).

Професійна компетентність державного службовця – це система професійних компетенцій відповідно до повноважень, передбачених посадою. Компетенції – особистісні риси людини, що зумовлюють рівень управлінських, економічних, політологічних, етичних, соціально-психологічних та інших знань та вмінь державного службовця, включаючи його здатність творчо мислити, готовність брати на себе відповідальність, передбачати результати своєї діяльності й критично

оцінювати її наслідки, грамотне володіння інноваційними управлінськими технологіями в умовах ринкових відносин, готовність до самоосвіти, людинознавську освіченість, які працівник може ефективно застосовувати в різних ситуаціях та адаптувати до змінюваних умов роботи.

Державний службовець – це довірена особа держави, сполучна ланка між народом і владою. Тому “сервісна” спрямованість професійної діяльності працівників державного апарату висуває підвищені вимоги до тих професійних знань та вмінь, якими вони закликані володіти. І система компетенцій має свідчити про сформованість “гуманітарного тезаурусу” як основи для застосування компетентності в процесі формування громадянського суспільства.

Основним критерієм ефективності діяльності державних установ можна вважати адекватність професійних компетентних дій службовців реальним потребам та інтересам громадян-споживачів, а також наявним ресурсам, що забезпечують якість наданих послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок. Київ : Максимум, Тернопіль : Економічна думка, 2000. 592 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. 1736 с.
3. Гарет Робертс. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях / Л. Зайко (пер.). Москва : НИРО, 2005. 288 с.
4. Конструктивистский подход как выход из замешательства. URL : <https://old.ht-lab.ru/cms/new/426-----1> (дата звернення: 06.06.2018).
5. Луспенік Д. Технології зручного правосуддя. Проблема рейдерства як підстава для зміни підвідомчості спорів. URL : <http://www.krk.org.ua> (дата звернення: 26.06.2018).
6. Малиновський В.Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 254 с.
7. Немченко С.Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи . Донецьк : ТОВ Юго-Восток ЛТД, 2008. 262 с.
8. Переверзева О. Реалізація принципу —компетенції компетенціїI у міжнародному морському праві. URL : – <http://www.justinian.com.ua/> (дата звернення: 26.06.2018).
9. Пищулин Н.П., Ковалевський В.Ф., Анисимов В.М. Кадры–персонал. Словарь-тезаурус. Москва : МО Российской Федерации, Российская академия управления, 1994. 274 с.

10. Проблеми ідентифікації компетенцій підприємства. URL : <http://www.management.com.ua/strategy/str100.html> (дата звернення: 03.07.2018).
11. Професійна компетентність. URL : www.socwd.uzhgorod.ua (дата звернення: 02.02.2008).
12. Профессиональная компетентность URL : http://www.docaudit.ru/documents/psad/fpsad_7/6 (дата звернення: 01.02.2008).
13. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.
14. Радиш Я.Ф., Недашківська Т.Є. Компетентність та компетенція державного службовця як наукова проблема // Держава та регіони. 2007. №3. С. 119 – 125.
15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. URL : <http://pravoznavec.com.ua> (дата звернення: 06.06.2018).
16. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
17. Степнова Л.А. Акмеологическая оценка как средство оптимизации профессиональной деятельности кадров государственной службы. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/akmeologicheskaya-otsenka-kak-sredstvo-optimizatsii-professionalnoy-deyatelnosti-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby> (дата звернення: 03.07.2018).
18. Табакова В.П. Анализ профессиональной компетентности руководителей ОУ. URL : http://bank.orenipk.ru/Text/t36_293.htm (дата звернення: 03.07.2018).
19. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. Москва : Юринформцентр, 2005. 355 с.
20. Трифонов Е.В. Психофизиология человека: толковый русско-английский словарь. URL : <http://tryphonov.narod.ru/> (дата звернення: 02.03.2018).
21. Уиддет С., Холлифорд С. Руководство по компетенциям / Пер. с англ. Москва : ГИППО, 2008. 228 с.
22. Что есть компетенция? Пономарев Л.Н. Профессиональная компетентность персонала государственной службы // Кадровая политика и государственная служба. Москва : РАГС, 1997. С.247–271.
23. Mirabile R. J. Everything You Wanted to Know About Competency Modeling. Training & Development, vol. 51. n. 8, 1997. P. 73–77.
24. Delipalla S., Keen M. The comparison between ad valorem and specific taxation under imperfect competition. Journal of Public Economics, 1992, vol. 49, issue 3, 351–367.
25. Parry S.B. The quest for competencies: competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study. 1996. Training, 33, 48-56. URL : <http://www.sciempub.com/reference/123102> (дата звернення: 26.06.2018).
26. Spencer L.M. and Spencer S.M. (1993) Competence at Work: Models for Superior Performance. John Wiley & Sons, New York. URL : [http://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029](http://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1936029) (дата звернення: 28.06.2018).

**Мовна і концептуальна картини світу
у специфіці та взаємодії**

Сучасна лінгвістична наука все швидше рухається в бік антропоцентризму, коли мовець, його свідомість та мовна поведінка посідають центральне місце у дослідженнях. У вітчизняній та зарубіжній науці активно розробляють проблеми, пов'язані з мовною картиною світу, мовною особистістю, мовною свідомістю, дискурсом, національно-культурною складовою комунікації. Широко вивчають як концептосферу мовця, так і окремі концепти. Такі складні об'єкти наукової уваги потребують розроблення нових підходів і методів, які забезпечували б комплексний аналіз предмета дослідження. Це, у свою чергу, веде до розвитку міждисциплінарних галузей мовознавства, наук інтеграційного характеру: психолінгвістики, етнопсихолінгвістики, когнітивної науки і когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології. Таким чином, синкретичний характер сучасної наукової парадигми призводить до поширення досліджень на основі доробку різних галузей знання: власне лінгвістики з її традиційним системоцентричним аналізом і наук антропоцентричного спрямування – психолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, соціолінгвістики, психології, етнопсихології, культурно-історичної психології, антропології, культурології, когнітивної науки та ін.

У дослідженнях антропоцентричного характеру, що ставлять на меті вивчення зовнішнього світу через внутрішній світ людини та вивчення самої особистості через сприйняття нею зовнішнього оточення, фундаментальним узагальненим поняттям є поняття картини світу, тлумачення якого варіюють і деталізують відповідно до конкретних галузей знань. Більшість дослідників вважає, що первинне застосування терміна *картина світу* мало місце у фізичній науці. Його пов'язують з іменем Г. Герца, який запровадив цей термін на межі XIX–XX ст. За Г. Герцом, картина світу це – сукупність

внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можливо отримувати інформацію відносно поведінки цих предметів. Внутрішні образи, або символи, зовнішніх предметів, створені дослідниками, повинні бути такими, щоб логічно передавати необхідні наслідки цих уявлень, були образами природно необхідних наслідків відображених предметів¹.

Інший німецький фізик-теоретик, засновник квантової фізики, М. Планк розумів картину світу як «образ світу», що відображає реальні закономірності природи. Він вважав, що картину світу складають ті уявлення, які віддзеркалюють природу незалежно від сприйняття її людиною, хоча така теза є протиріччям, адже уявлення не можуть існувати поза людиною і є власне людською властивістю. М. Планк розрізняв наукову картину світу як абсолютну модель реальної дійсності та практичну картину світу, яку людина творить у процесі пізнання навколишньої дійсності на основі її власних переживань. Чуттєве сприйняття світу не уніфіковане, проте, як зазначає М. Планк, картина світу, світу речей для усіх людей однакова². Багатогранність поняття «картина світу» яскраво виражена А. Ейнштейном. Людина намагається певним адекватним способом створити в собі просту й ясну картину світу для того, щоб замінити світ створеною картиною; цим займається художник, поет, філософ, кожен на свій лад. На цю картину та її оформлення людина переносить центр тяжіння свого духовного життя, щоб у ній набути спокій і впевненість, які вона не може знайти у тісній круговерті власного життя³.

Таким чином, започаткований у природничо-науковій сфері, але неодмінно пов'язаний із свідомістю людини, її уявленнями і здатністю перетворювати дійсність термін і поняття картини світу проникає майже в усі галузі знань. Перше застосування терміну «картина світу» у логіці та

---

¹ Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи. *Жизнь науки. Антология вступлений к классическому естествознанию* / сост. С.П. Капица. Москва : Наука, 1973. С. 208.

² Планк М. Единство физической картины мира. Москва : Наука, 1966. С.104-105.

³ Кривенко Г.А. Языковая картина мира в процессе моделирования объективной действительности. *Филологические науки / 7. Язык, речь, речевая коммуникация*. URL : http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50524.doc.htm (дата звернення: 15.07.2018).

філософії пов'язують з Людвигом Витгенштейном, який вжив його у «Логіко-філософському трактаті» для позначення системи образів, які взаємопов'язано відображають усю сукупність досягнутих наукою результатів пізнання. У семіотиці проблема картини світу виникає в 60-х роках – праці Л. Вайсгербера з дослідження первинних моделюючих систем (мови) і вторинних систем, таких як міф, релігія, фольклор, поезія, кіно, живопис, архітектура. Філософський словник визначає поняття картини світу як сукупність предметного змісту, яким володіє людина (К. Ясперс)⁴.

Виділяють чуттєво-просторову картину світу, духовно-культурну, метафізичну. Говорять також про фізичну, біологічну, філософську картини світу⁵. У Словнику культури ХХ ст. В.П. Руднєва картина світу визначена як система інтуїтивних уявлень про реальність. Картину світу можливо виокремити, описати чи реконструювати у будь-якої соціопсихологічної одиниці – від нації чи етносу до певної соціальної чи професійної групи чи окремої особистості. Кожному відрізку часу відповідає своя картина світу⁶. Там же зазначено високу варіативність картини світу та її залежність від характеру соціуму, сприйняття соціумом історичного періоду, панівних культурних течій, властивостей та стану психіки окремого індивіда. Незважаючи на те що є певні універсалії, притаманні будь-якому світобаченню (наприклад, бінарна опозиція чорного / білого, уявлення про добро / зло, норми і цінності), конкретні уявлення про них виявлено надто залежними від багатьох чинників, і ці уявлення різні у кожного народу у контексті різних умов. Отже, картині світу як фундаментальному явищу властивий динамізм та невичерпність жодної з її форм, представленої у будь-якому дослідженні.

---

⁴ Філософський енциклопедичний словник, 2010. URL : dic.academic.ru; https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2434/ Филос.энциклопед. словарь , 2010. (дата звернення: 25.07.2018).

⁵ Там само.

⁶ Руднев В.П. Словарь культуры XX века. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/849/КАРТИНА_МИРА (дата звернення: 23.07.2018)

Російська дослідниця К.О. Воронцова вводить поняття візуальної картини світу, яку тісно пов'язано з мистецтвом і витлумачено як ментальну репрезентацію культури. За К.О. Воронцовою, візуальна картина світу – це властива людині здібність особливо бачити, сприймати та оцінювати навколишній світ через призму її стійких світоглядних принципів і характеристик, заснованих на ідеалах культури⁷.

Немає сумнівів, що картина світу не є статичним утворенням у соціальній та індивідуальній свідомості, вона тісно переплетена з діяльністю людини, будує ту основу, тобто фундамент світобачення, за допомогою якого людина оперує світом. З іншого боку, картина світу неодмінно пов'язана з пізнанням та мовою. Вона є сформованою в свідомості людини та словесно оформленою системою відомостей про різні сфери навколишнього життя.

Картина світу – це цілісна система знань і уявлень про світ, яка виконує функцію орієнтаційної основи дій людини. На основі цього явища та її (картини) окремих складників у кожній людині складена своя концепція світу і самої людини у ньому, відповідно з якою вона живе і здійснює категоріальну поведінку⁸.

За словником методичних термінів і понять Є.Г. Азімова, картина світу визначається як: 1) сукупність знань і думок суб'єкта відповідно реальної чи мислимої дійсності; 2) відображені в мовних формах і категоріях, текстах концепти, думки, судження, уявлення народу, який говорить певною мовою, про дійсність, ставлення людини до дійсності. Такі засоби відображають культурну своєрідність народу⁹.

У зв'язку з чималою кількістю критеріїв розмежування видів картини світу та різноманітністю їх тлумачень у різнопланових галузях знання,

---

⁷ Воронцова Е.А. Понятие визуальной картины мира. *Аналитика культурологии: Электронное научное издание*. URL : <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/870-3-2.html> (дата звернення: 21.07.2018).

⁸ Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / сост. В.С. Безрукова. Екатеринбург, 2000. 937 с.

⁹ Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва : Издательство ИКАР. Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. 2009. URL : http://methodological_terms.academic.ru/606 (дата звернення: 12.07.2018).

сферах існування людини, корисним є зведення цих форм у певну систему, визначення критеріїв поділу та зазначення точок зіткнення, накладання, взаємозалежності та взаємодії форм.

Аналіз словникових та енциклопедичних дефініцій показав, що можливе виділення таких типів картини світу:

1) релігійна (до XVII ст.) та природничо-наукова (з XVII ст.) (за типом пізнання світу);

2) релігійна, філософська, наукова (за домінуючою формою пізнання і сприйняття світу);

3) механічна (з XVII ст.), електромагнітна (кн. XIX ст.), квантово-релятивістська (XX ст.) (за домінуючими уявленнями науки у певний історичний період);

4) загальна, часткова, індивідуальна (за ступенем загальності). Наприклад, загальна картина світу науки певного періоду, частково-наукова картина світу певної науки (біологічна, картина світу в квантовій механіці тощо), індивідуальна картина світу людини певного характеру (реаліста, сангвініка-екстраверта, картина світу зміненого стану свідомості тощо);

5) філософська, релігійна, міфологічна, наукова, естетична (за засобом моделювання реальності);

6) фізична, хімічна, біологічна, економічна, технічна, естетична тощо (за галузями знань);

7) чуттєво-просторова, духовно-культурна, метафізична (за місцем особистості в картині світу);

8) наукова й наївна (за ступенем пізнання дійсності);

9) концептуальна, мовна, національна мовна картини світу (за характером вираження мовної особистості).

Отже, картина світу є відображенням системи знань, поглядів, уявлень, які накопичує окрема людина, як суб'єкт пізнання, під час своєї життєдіяльності, а нація – під час всього культурно-історичного розвитку. Ця система, однак, має у науці різні назви: *картина світу*, *концептуальна*

система світу, модель світу, образ світу, індивідуальна когнітивна система, світобачення. Спільними та незаперечними об'єднувальними рисами різноманітних назв і тлумачень цієї системи знань є фундаментальність, вираження специфіки людини та її буття, відносин людини з навколишньою дійсністю та умовами існування. Якою б не була назва чи аспект тлумачення понять (див. вище – картина світу, концептуальна система світу, модель світу, образ світу тощо), головним у них є акцент на діяльнісному підході до розуміння процесу співвідношення «індивід – дійсність», зосередження уваги на змістовно-онтологічному аспекті. Всі вище згадані поняття виражають логічні, філософські, психічні, культурологічні, лінгвістичні моделі об'єктивного світу, їх об'єднує філософське орієнтування на представлення суб'єктивного образу об'єктивного світу.

У лінгвістиці і культурології та їх синкретичних напрямках (психолінгвістиці, етнолінгвістиці, лінгвокультурології тощо) широко вживають терміни *концептуальна картина світу, мовна картина світу, національна мовна картина світу*, хоча намагання розтлумачити узагальнювальне поняття *картина світу* має місце і в таких працях. Так, Л.М. Босова зазначає, що багато сучасних лінгвістів розуміють картину світу як вихідний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення людини і репрезентує сутнісні якості світу в розумінні її носіїв та є результатом усієї духовної активності людини¹⁰.

З.Д. Попова та Й.А. Стернін¹¹, представники когнітивної лінгвістики, визначають картину світу в найзагальнішому вигляді як упорядковану систему, сукупність знань про дійсність, яка сформувалася в суспільній, а також у груповій та індивідуальній свідомості. З.Д. Попова розмежовує два типи картин світу: безпосередню та опосередковану. Безпосередня картина

---

¹⁰ Босова Л.М. Концептуальная картина мира как основа понимания смысла речевого произведения. URL: http://elibr.altstu.ru/elibr/books/Files/pa1999_1/pages/30/pap_30.html (дата звернення: 26.08.2018).

¹¹ Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ, Восток – Запад, 2007. 315 с. URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf (дата звернення: 19.07.2018).

світу – це картина, отримана у результаті прямого пізнання свідомістю навколишньої дійсності, яке здійснює як за допомогою органів чуття, так і за допомогою абстрактного мислення, але не має посередників у свідомості і сформована як результат безпосереднього сприйняття світу та його осмислення. Така безпосередня картина світу, за З.Д. Поповою, залежить від способу та методу, яким вона була отримана, і це, у свою чергу, визначає тип картини світу. У цьому розумінні картина однієї і тієї ж дійсності, одного й того ж світу може різнитися – вона може бути раціональною та чуттєвою; діалектичною та метафізичною; матеріалістичною та ідеалістичною; теоретичною та емпіричною, науковою та наївною; природничо-науковою та релігійною; фізичною та хімічною тощо. Такі безпосередні картини світу є історично обумовленими, змінюваними зі зміною історичних умов, досягненнями науки та розвитком методів пізнання, а також є тісно пов'язаними зі світобаченням. З.Д. Попова зазначає, що безпосередня картина світу являє собою змістовне знання і є результатом пізнання. Вона містить у собі як змістовне, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, які визначають розуміння та інтерпретацію явищ дійсності.

Опосередкована картина світу, за З.Д. Поповою, – це результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами, які матеріалізують у свідомості безпосередню картину світу. Опосередковані картини світу – це мовна та художня картини світу.

Н.Н. Гончарова визначає картину світу як ментальне утворення, а точніше – одну з іпостасей ментально-лінгвального комплексу, поруч зі свідомістю та мовою. Основними елементами картини світу вона називає інформеми – певні інформаційні цілісності. Картина світу, за Н.Н. Гончаровою, експонована у мові, жестах, зображувальному мистецтві та музиці, ритуалах, речах, етикеті, міміці, модах, засобах ведення

господарства, технології речей, у соціокультурних стереотипах поведінки тощо¹².

Проблемі співвідношення концептуальної, мовної та національної мовної картин світу присвячено чимало праць у сучасній лінгвістиці. Найсучасніші описи цих понять містяться в статтях вітчизняних науковців К.В. Красовської, Н.І. Скрипник, К.В. Терещенко, І.А. Живіцької, О.Б. Новосадської, Л.В. Юдко та ін., російських дослідників І.В. Андрєєвої, Н.Н. Гончарової, С.А. Песиної, Ж. Вардзелашвілі; погляди сучасних польських лінгвістів на проблему мовної картини світу висвітлено О. Барабаш-Ревак¹³. Ці дослідники розглядають співвідношення концептуальної та мовної картин світу здебільшого в етнографічному, лінгвокультурологічному, філософському, лінгвосемантичному аспектах, ілюструють діахронічний аспект дослідження мовної картини світу, аналізують трансформацію концептуальної та мовної картин світу на тлі суспільних процесів.

Концептуальна, мовна, національна мовна картини світу – взаємопов'язані поняття, їх вельми важко відокремити, і, в більшості випадків, один термін тлумачать і роз'яснюють на тлі іншого терміна. Так, за думкою К.В. Красовської, концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак концептуальна картина світу універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, водночас мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу¹⁴. Авторка прирівнює терміни *картина світу* і *концептуальна картина світу*, наголошує, що картину світу складають концепти та зв'язки між ними,

---

¹² Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення 11.08.2018).

¹³ Барабаш-Ревак О.В. Проблематика мовної картини світу в поглядах сучасних польських лінгвістів. *Мова і культура*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. Вип. 10. Т. VI (106). С. 244 – 248.

¹⁴ Красовська К.В. Зв'язок концептуальної та мовної картини світу з етнічною ментальністю. *Вопросы духовной культуры. Филологические науки*. С. 120 – 123. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34967/32-Krasovs'ka.pdf?sequence=1> (дата звернення 21.07.2018).

тому її ще називають концептуальною картиною світу. Існує в лінгвістиці поняття *домовна картина світу*, яке тісно пов'язує з культурою та ментальністю народу. К.В. Красовська робить спробу тлумачення мовної картини світу в системі *домовна, концептуальна* та власне, *мовна* картини світу, показує взаємозв'язок цих рівнів, характеризує мовну картину світу з погляду її динаміки та її значення для формування інтелектуального світу нації.

Отже, у мовознавстві розрізняють картину світу концептуальну і мовну. Першій, як одиниці, відповідають поняття, другій – значення слова. Однак для розуміння явищ і процесів, що відбуваються саме в мовній картині світу, важливим є ще й третій складник – *домовна картина світу*, тобто уявлення про світ, що не мають мовного вираження, але є джерелом для нього. У структурі мовної картини світу важливе її перебування у тричленній парадигмі картин світу: *домовної*, тобто *психічної*, *концептуальної*, тобто *логічної*, та *мовної* – власне *лінгвальної*. Трьом рівням відповідають три наукових терміни: *концепт* як мовне уявлення про явище, який супроводжується у свідомості численними ознаками і асоціаціями, *поняття* як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту, що супроводжується мовним вираженням, і *значення слова*, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками, пов'язаними в свідомості носіїв мови з цим концептом та з внутрішніми зв'язками. Домовний рівень знання може збагачуватися не тільки за рахунок безпосереднього спостереження, а й за рахунок знань, здобутих за допомогою мовних засобів. Здобуті таким шляхом знання у свідомості асоційовані з певними ознаками й уявленнями, що існують у нас на домовному рівні¹⁵. К.В. Красовська прагне розрізнити логіко-понятійне та психічне в картині світу, вважає концептуальну картину світу логічним утворенням (поняттєвим), тоді як психічне (емоції, враження тощо) відносить до домовного рівня. Проте, у лінгвістиці існують й інші погляди, що навпаки,

---

¹⁵ Там само, С. 121.

поєднують ці рівні, тлумачать концептуальну картину світу через категорії концепту, концептосфери, смислу.

Великий вклад у розробку поняття *концептуальна картина світу* роблять представники когнітивної лінгвістики, які вводять в науковий обіг термін *концепт*. Навколо цього терміна, власне, і побудовані тлумачення й описи концептуальної картини світу. Саме з концептуальною картиною світу дослідники пов'язують і термін *поняття* (рівень логічного), і термін *уявлення* (рівень психічного). Р.І. Павіленіс використовував для позначення поняттєвої картини світу поняття *концептуальна система*. За Р.І. Павіленісом, компонентом концептуальної системи, що відображає її національну специфіку, є концепт (смысл), який визначено як когнітивну структуру, котра є результатом відображення фрагмента дійсності. У концепті зафіксовано різного роду зміст: поняттєвий, вербальний, асоціативний, культурологічний¹⁶.

Ю.С. Степанов розуміє концепт як одиницю, що існує в ментальному світі людини у вигляді не чітких понять, а як «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, які супроводжують слово. Він зазначає, що концепти не тільки мисляться, а і переживаються. Вони є предметом емоцій, симпатій, антипатій, а іноді і зіткнень¹⁷. Це підтверджує В.А. Пищальнікова, яка зазначає, що концепт включає в себе і психологічне значення, і особистісний смысл¹⁸. При цьому смысл дослідниця розуміє як складову свідомості, що об'єднує візуальні, тактильні, слухові, смакові, вербальні та інші можливі характеристики об'єкта¹⁹. Саме така багатогранна природа концепту дає можливість розгляду його в різних аспектах і дає великий поштовх розвитку новітніх синкретичних, міждисциплінарних течій сучасної лінгвістики.

¹⁶ Павіленіс Р.І. Понимание речи и философия языка. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва : Прогресс, 1986. С. 380–388.

¹⁷ Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Языки русской культуры, 1997. С.40.

¹⁸ Пищальнікова В.А. Проблема смысла художественного текста. Новосибирск, 1992. С. 15.

¹⁹ Пищальнікова В.А. Проблема смысла художественного текста. Новосибирск, 1992. С. 12.

Отже, концепт є основною одиницею концептосфери людини чи соціуму, або ж їхньої концептуальної картини світу.

В умовах складності та синкретичності явища концепту неможливо вивести однобічне тлумачення концептуальної картини світу, не торкаючись при цьому понять *мова* і *національне*. Неможливо також від'єднати концептуальну картину світу від категорій «свідомість», «сприйняття», «мислення», «світобачення». Навіть максимально узагальнені тлумачення терміна імпліцитно містять в собі такі категорії. Словник лінгвістичних термінів Т.В. Жеребіло наводить тлумачення терміна *концептуальна картина світу* за В.І. Постоваловою: концептуальна картина світу – це глобальний образ світу, який існує в свідомості певного соціуму в певний період його історії, цей образ світу є в основі світобачення людини²⁰. За Д.Б. Бердниковою, концептуальна картина світу – це система інформації про об'єкти, актуально і потенційно представлена у різній пізнавальній, практичній діяльності індивіда. Одиницею інформації такої системи є концепт, функція якого полягає у фіксації й актуалізації поняттєвого, емоційного, асоціативного, вербального, культурологічного та іншого змісту об'єктів дійсності, вбудованих у структуру концептуальної картини світу²¹.

Р.І. Павіленіс використовував поняття *концептуальна система* на позначення поняттєвої картини світу. За Р.І. Павіленісом, концептуальна система формується в процесі опанування індивідом світу, у ній знаходить своє відображення національна духовна діяльність народу. Засобом виявлення концептуальної системи є мова, яка фіксує специфічні знання, характерні для певної спільноти²². Р.І. Павіленіс пов'язує концепт зі значенням та мовним знаком, поєднує концептуальну і мовну картини світу. Засвоєні суб'єктом значення слів та інших змістових одиниць мови є

---

²⁰ Жеребіло Т.В. Словарь лингвистических терминов. URL: http://linguistics_dictionary.academic.ru/1669/концептуальная_картина_мира (дата звернення 12.08.2018).

²¹ Бердникова Д.В. Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира. *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах*. Материалы Межфакультетской научно-методической конференции. Higher School of Economics Publishing House, 2012. С. 273.

²² Павиленис Р.И. Проблема смысла: Современный логико-функциональный анализ языка. Москва : Мысль. 1983. 286 с.

включеними у відповідний концепт системи як складова і здатні поруч з іншими складовими концепту (візуальними, слуховими тощо) представляти концепт в цілому. Тому сприйняття мовного знака актуалізує суб'єктивну образну, поняттєву, емоційну інформацію, яку містить концепт, і навпаки, будь-який вид такої інформації може бути асоційований зі знаком²³.

Таким чином, концептуальна картина світу людини чи нації є частково вираженою мовною картиною світу.

Тлумачення поняття мовної картини світу в лінгвістиці також не єдиничне. Дослідники представляють мовну картину світу в своїх працях з різними акцентами на її окремих сторонах, що відповідає специфіці конкретного дослідження. Коріння поняття мовної картини світу традиційно пов'язують з працями В. фон Гумбольдта. У роботі «Мова і філософія культури» В. фон Гумбольдт зазначає, що всяка мова, коли позначає окремі предмети, насправді творить, вона формує для народу, який є її носієм, картину світу²⁴.

С.А. Песина осмислює мовну картину світу у філософському та лінгвокультурологічному аспектах. Вона зазначає, що мовна картина світу включає два взаємопов'язаних постулати: 1) кожна мова створює свою картину, яка відображає дійсність трохи інакше, ніж інші мови; 2) картина світу, пропонована мовою, відрізняється від наукової картини світу і є, у певному розумінні, наївною картиною світу, оскільки відображає побутове розуміння дійсності носіями мови. Під час діяльності людина відображає об'єктивний світ і фіксує в слові результати пізнання. Мовна картина світу, за С.А. Песиною, є результатом переробки інформації про середовище і людину²⁵.

---

²³ Павиленис Р.И. Понимание речи и философия языка. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва : Прогресс, 1986. С. 380.

²⁴ Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 452 с

²⁵ Песина С.А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-v-filosofskom-i-lingvisticheskom-osmyslenii> (дата звернення: 23.08.2018).

Перший постулат можливо підтвердити теорією лінгвістичної відносності американських етнолінгвістів Е. Сепіра – Б. Уорфа, яка стверджує, що наше ставлення до навколишнього світу залежить від мовних форм, і при цьому влада мови над свідомістю і сприйняттям має тиранічний характер. Хоча теза щодо абсолютної влади мови над свідомістю не є однозначною. Так, Ю.О. Герас полемізує з цією тезою і зазначає, що реліктові уявлення про влаштування універсуму не перекривають сучасної когнітивної картини світу у свідомості освічених людей. Останні мислять не архаїчно і не міфологічно, хоча і регулярно використовують мовні засоби, у яких зафіксовано фрагменти колишніх когнітивних картин світу, тобто засоби, які утворюють мовну картину світу. Це зручно робити в практичних цілях, адже постійна зміна традицій затруднювала би процес вербальної комунікації²⁶. Полемізуючи з тезою В. фон Гумбольдта про те, що мова описує навколо людини коло, за межі якого можливо вийти лише вивчивши іншу мову, Ю.О. Герас зазначає, що сучасна доросла освічена людина здатна бачити світ по-різному, через призму різних картин світу – повсякденної, наукової, художньої, розуміє їхнє співвідношення і не обов'язково під час засвоєння нової мови. У просторі однієї етномови, за Ю.О. Герас, існує декілька картин світу (наприклад, альтернативні наукові теорії світобудови, альтернативні релігійно-міфологічні уявлення про світобудову), і людина може переходити від однієї до іншої, якщо в цьому виникає необхідність. При цьому людина не відмовляється від колишніх уявлень, а також враховує їх²⁷.

Другий постулат щодо різниці мовної і наукової картин світу підтверджено розумінням особливостей сприйняття реальної дійсності свідомістю індивіда. Люди мислять традиційними уявленнями та виражають думки традиційними категоріями мовної семантики, перебувають під владою

---

²⁶ Герас Ю.А. Когнитивная и языковая картина мира в лингвистической семантике. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-i-yazykovaya-kartiny-mira-v-lingvisticheskoy-semantike> (дата звернення: 11.08.2018).

²⁷ Там само. С. 144.

минулої, а не новітньої картини світу, і роблять так у всіх випадках, крім тих, коли потреби наукового дискурсу штовхають їх чинити інакше²⁸. Ю.Д. Апресян називає мовну картину наївною в тому значенні, що наукові визначення і мовні тлумачення не завжди співпадають за місткістю та змістом²⁹.

Деякі дослідники (Г.А. Брутян, Р.І. Павіленіс, Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, В.І. Постовалова, Б.А. Серебреніков, В.М. Телія) розрізняють концептуальну та мовну картину світу, інші вважають таке протиставлення недоречним (В.В. Морковкін, Н.Н. Гончарова), оскільки ці терміни є різнонаправленими. Термін *мовна картина світу* вказує на те, що експлікатором картини світу є мова, тоді як термін *концептуальна картина світу* вказує на те, з яких елементів складається обговорюваний гносеологічний об'єкт³⁰. Крім того, для більшості лінгвістів саме концепти є конститутантами мовної картини світу. Н.Н. Гончарова пропонує вживати узагальнений термін *картина світу*, і розуміти під нею концептуальну картину світу, яка є відображенням світу у свідомості, уявленнями людини про світ, інформацією про середовище і людину, тоді як мовна картина світу – це інформація про середовище і світ, зафіксована в мові³¹. Н.Н. Гончарова перераховує джерела формування картини світу (за В.В. Морковкіним), серед яких, окрім вроджених знань, знань, що людина отримує в процесі практичної діяльності, знань, отриманих з текстів, а також знань, отриманих за допомогою мисленнєвих операцій, є ще знання, вселене рідною мовою. За В.В. Морковкіним, як зазначає Н.Н. Гончарова, таке знання є «когнітивною спадщиною, стартовим капіталом, що надається етносом»³².

---

²⁸ Песина С.А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-v-filosofskom-i-lingvisticheskom-osmyslenii> (дата звернення 23.08.2018).

²⁹ Апресян Ю.Д. Избранные труды в 2-х т. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва : Школа "Языки русской культуры", 1995. С. 357.

³⁰ Морковкин В.В., Морковкина А.В. Русские агнонимы. Москва, 1996. С. 52

³¹ Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення: 11.08.2018).

³² Морковкин В.В., Морковкина А.В. Русские агнонимы. Москва, 1996. С. 32 – 43.

Таким чином, мова, як інструмент відображення концептуальної картини світу, дійсно може затискати мовця в певні межі вербального самовираження, а втім – і мислення.

С.А. Песина називає мовну картину світу гештальтом високого ступеня складності, який має багаторівневу організацію (картина світу окремої людини, групи, народу, загальнолюдська), поєднує загальнолюдське та національно-специфічне, загальне та індивідуальне, фундаментальне та історично обумовлене, глобальне та часткове. Мова виступає стимулятором по відношенню до формування у людини єдиної картини світу, оскільки саме через лексику мови можливо і потрібно вивчати концептосферу, національну і мовну картину світу³³.

Н.Н. Гончарова зазначає, що мовна картина світу є ментально-лінгвальним утворенням, елементами якого є концепти, тобто позначені інформеми, а експонентом мовної картини світу є етнічна мова. Дослідниця розглядає картину світу та мовну картину світу, розрізняючи індивідуальну та колективну їх форми (колективну називає «софійною»), наводить їх диференційні ознаки (які, утім, частково накладаються одна на одну) за такими критеріями: носій, експонент, елементи. Так, носієм індивідуальної картини світу є людина, експонентом – діяльність (у тому числі і мовленнєва діяльність), елементами – інформеми, інформемні конфігурації, концепти; носієм колективної картини світу є спільнота, експонентом – мова, міміка, жести, зображувальне мистецтво, етикет, мода тощо, елементами – концепти, концептні конфігурації. У мовній картині світу виникає необхідне підґрунтя – мова. Так, носієм індивідуальної мовної картини світу є мовна особистість, експонентом – мовлення, елементами – інформеми, інформемні конфігурації, концепти, концептні конфігурації; носієм колективної мовної

---

³³ Песина С.А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-v-filosofskom-i-lingvisticheskom-osmyslenii> (дата звернення: 23.08.2018).

картини світу є мовна спільнота, експонентою – мова (етнічна), елементами – концепти, концептні конфігурації³⁴.

Отже, картина світу як така є складним явищем, містить у собі вербальні й невербальні елементи, не може існувати поза мовою і мовленням людини, поза мовною особистістю.

Мова просотує і є вплетеною в усі сторони картини світу, незважаючи на те, існує вона імпліцитно у свідомості індивідів як ментальне (психічне) утворення чи експлікована лінгвістичними засобами. З іншого боку, мовна картина світу вміщує в себе концепти як твірні компоненти, концепт же, у свою чергу, є не тільки структурованим логічним поняттям, підвладним мовному опису, але й сукупністю уявлень і переживань, що виходить за межі власне мовного вираження. Таким чином, неможливо говорити окремо про мовну та концептуальну картини світу (картину світу, за Н.Н. Гончаровою). Перед нами цілісне, багатогранне явище, у якому кожний елемент просотує, повторює, накладається, є частиною іншого елемента, а концептуальна та мовна (а також і національна мовна) картини світу є сторонами цього явища. Н.Н. Гончарова підсумовує, що мовна картина світу перебуває у такому відношенні до картин світу як часткове до цілого, займає значний простір у картині світу, оскільки знання, вселене в людину рідною мовою, набагато об'ємніше й якісно різноманітніше за знання, отримане з інших джерел, взятих у сукупності³⁵.

О.С. Кубрякова підтверджує таке співвідношення концептуальної та мовної картин світу, коли мовна картина світу вбудована в концептуальну і є частиною цілого. Мовну картину світу науковець розглядає як важливу складову частину загальної концептуальної моделі світу в голові людини, тобто сукупності уявлень і знань людини про світ, інтегрованої в певне ціле,

---

³⁴ Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення: 11.08.2018).

³⁵ Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення: 11.08.2018).

сукупності, котра допомагає людині в її орієнтації в сприйнятті і пізнанні світу³⁶. О.С. Кубрякова виділяє три зони впливу мови на формування концептів. Перша зона відображає безпосередній вплив мови на формування концептів і понять, друга зона – вплив, опосередкований узагальненнями та абстракціями, сформованими на основі якостей мовних знаків, абстрагованими значеннями мовних форм; третя зона не має вербального вираження³⁷. Таким чином, мовна картина світу (умовно) охопить дві з трьох зон, третя зона, невербалізована, вийде за межі мовної картини світу і засвідчить ширшу місткість концептуальної картини світу в порівнянні з мовною картиною світу.

Дійсно, до невербалізованої зони картини світу як психічного (або мисленнєвого) утворення відносять чуття, емоції та образ (музика (звук), зображення (колір, символ), картинку (колір, динаміку, сюжет)). Для позначення мовної картини світу в науковій літературі існує декілька термінів за аналогією з концептуальною картиною світу: *мовний проміжний світ*, *мовна репрезентація світу*, *мовна модель світу*, проте *мовна картина світу* є найбільш уживаним терміном.

Історично проблему мовної картини світу почали розробляти спробами описів лексики як тезаурусів. Серед відомих лінгвістів, що присвячували свої роботи проблематиці мовної картини світу, – Ю.М. Караулов, Г.А. Брутян, С.А. Васильєв, Г.В. Колшанський, Н.І. Сукаленко, О.С. Яковлева, Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Г. Вежбицька, В.В. Морковкін, Ю.С. Степанов, В.М. Телія та ін.

Так само, як і концептуальну картину світу, мовну картину світу аналізують у різних аспектах лінгвістичної науки: від лексичної семантики до етнолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології.

---

³⁶ Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / отв. ред Б.А. Серебренников. Москва : Наука, 1988. С. 169.

³⁷ Там само, С. 145 – 146

Так, за Ж.П. Соколовською, мовна картина світу – це сукупність уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі значень певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні³⁸.

В етнолінгвістиці, за В.В. Жайворонком, мовна картина світу – мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля та внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку³⁹.

Свій вклад у розробку проблеми мовної картини світу зробили вітчизняні лексикологи Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівський, які звернули увагу на структуру мовної картини світу та її місце в етнокультурній парадигмі. Так, Л.А. Лисиченко зазначає, що для структури мовної картини світу важливе її перебування у тричленній парадигмі картин світу: домовної (психічної), концептуальної (логічної) та мовної – власне лінгвальної. Ці три рівні парадигми перебувають у тісній взаємодії та впливають один на одний, на що, згадаємо, звертав увагу ще В. фон Гумбольдт, який наголошував, що мова не тільки відбиває і виражає дух народу, а й впливає на його формування. Трьом рівням відповідають і три наукових терміни: концепт як домовне уявлення про явище, який супроводжують у свідомості численні ознаки й асоціації, поняття як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту і супроводжується мовним вираженням, і значення слова, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов'язаними у свідомості носіїв мови з цим концептом та з

---

³⁸ Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархії сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–88

³⁹ Жайворонко В.В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ : Довіра, 2007. С. 15.

внутрішньомовними зв'язками⁴⁰. Домовне мислення є не тільки джерелом для створення мовної картини світу, а й саме збагачується за рахунок явищ мовної картини. Результати домовної розумової діяльності в мовній картині світу передаються, насамперед, певними значеннями слова. У свою чергу, в процесі мовлення значення можуть зазнавати змін, що впливають і на наші попередні домовні уявлення, і на зміст понять, що є основою лексичного значення, тому зміни в лексичній системі на рівні мовної картини світу можуть призводити до змін у концептуальній системі й до переінтеграції ознак у домовних уявленнях⁴¹.

М.П. Кочерган висвітлює значення зіставного мовознавства (контрастивної лінгвістики) і, зокрема, зіставно-типологічного методу для дослідження мовних картин світу, тобто вербалізованих інтерпретацій мовними соціумами навколишнього світу й самих себе у цьому світі. М.П. Кочерган зазначає, що мовні картини світу можуть бути зіставлені на лексико-семантичному (найбільш продуктивному), граматичному та синтаксичному рівнях, а іноді необхідним є включення і фонетичного рівня в парадигму зіставлення⁴².

З бурхливим розвитком психолінгвістики та когнітивної лінгвістики, поширенням лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного напрямів досліджень на межі ХХ–ХХІ ст. у науковий обіг введене поняття когнітивної картини світу, а мовна картина світу відтоді нерозривно пов'язують з національною картиною світу та започатковують поняття національної мовної картини світу.

З.Д. Попова вважає когнітивну картину світу безпосереднім типом картини світу, на відміну від опосередкованої. За З.Д. Поповою, безпосередня картина світу включає як змістове, концептуальне знання про дійсність, так і сукупність ментальних стереотипів, що визначають розуміння

---

⁴⁰ Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. № 5 – 6, 2004. С.38 – 39.

⁴¹ Там само. Сс. 39.

⁴² Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. № 5 – 6, 2004. С.12 – 22.

й інтерпретацію тих чи інших явищ дійсності. Таку картину світу названо *когнітивною*, оскільки вона являє собою результат *когніції* (пізнання) дійсності, виступає як результат діяльності когнітивної свідомості та заснована на сукупності впорядкованих знань – концептосфері. Науковець дає визначення когнітивній картині світу та розуміє її як ментальний образ дійсності. Під когнітивною картиною світу, за З.Д. Поповою, розуміють ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини чи народу загалом, який є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності в процесі мислення.

Отже, *когнітивна картина світу* – це сукупність концептосфери та стереотипів свідомості, заданих культурою⁴³. На основі цього тлумачення стверджувати, що концептуальна картина світу, розглянута крізь призму людської свідомості з урахуванням культурно-національної специфіки її мовного експліціювання, і є когнітивною картиною світу. Існує також розуміння концептуальної картини світу у вузькому значенні, як частини когнітивної, когнітивного світу людини. Ю.О. Герас зазначає, що все, що пов'язано з відображенням дійсності у психіці людини, називається когнітивним світом (за А.Т. Ішмуратовим, когнітивним простором)⁴⁴. Існують когнітивний світ культури і когнітивний світ індивіда. Змістом цього світу є колективна й індивідуальна картини світу, які поділяють на концептуальну і поняттєву. Перша (концептуальна) є характерною для повсякденного, ідеологічного, релігійно-міфологічного, художнього та ін., а друга (поняттєва) для науково-технічного та професійного відображення дійсності. Концептуальна картина світу характеризується емоційно-образним, суб'єктивним та пристрасним баченням світу, а поняттєва картина світу характеризується раціоналістично суворим, об'єктивним, беземоційним

---

⁴³ Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ, Восток – Запад, 2007. С. 37.

⁴⁴ Герас Ю.А. Когнитивная и языковая картина мира в лингвистической семантике. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-i-yazykovaya-kartiny-mira-v-lingvisticheskoy-semantik> (дата звернення: 11.08.2018).

та неупередженим баченням світу⁴⁵. За Ю.О. Герас, ці дві картини (складові когнітивного простору) у свідомості людини взаємопереплетені та впливають одна на одну, а людина сприймає світ крізь подвійну призму концептуальної та поняттєвої сфер. Таким чином, когнітивний простір, певною мірою, може бути тлумачений як поняття, яке узагальнює когнітивну, концептуальну, мовну, національну картини світу.

Місце мови як інструмента відображення когнітивної картини світу простежуємо у тлумаченні цих понять представником контрастивної лінгвістики Р. Ладо, який зазначає, що мовна картина світу – це відображений засобами мови образ свідомості, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, репрезентованих мовою. Мовну картину світу, стверджує Р. Ладо, слід відокремлювати від концептуальної чи когнітивної моделі світу, яка є основою мовного втілення, словесної концептуалізації знань людини про світ⁴⁶. Таким чином, когнітивна картина світу є основою мовної картини світу, а мовна картина світу, в свою чергу, інструментом часткової репрезентації когнітивної картини людства, соціуму, нації. З іншого боку, когнітивна картина світу в синхронічному зрізі являє собою, навпаки, лише частку мовної картини світу з огляду на її високу динамічність і здатність відносно швидко змінюватись під впливом екстралінгвістичних чинників на відміну від мовної картини світу, яка є значно консервативніша та зберігає в собі архаїчні елементи попередніх епох культурно-історичного розвитку народу. Це підтверджують дослідження в галузі лінгвістичної семантики, що беруть до уваги семантичну багатосаровість лексичної одиниці як елемента мовної картини світу. Мовна картина світу зберігає ряд реліктових фрагментів об'єктивної реальності, які відрізняються від пізніших, тих, що виникли в наступні періоди культурно-історичного розвитку. На вихідне значення мовної одиниці накладається наступне, потім третє, четверте тощо; тому виникає багатосаровий

---

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Ладо Р. Лингвистика поверх границь культур. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV : Контрастивная лингвистика*. Москва, 1989. С. 34–35.

«семантичний пиріг» – історично обумовлена знакова структура мовної одиниці. Частина мовної одиниці картини світу утворена з міфологічних та поетичних образів, які не відображають реального стану речей, зафіксованого в сучасній когнітивній картині світу⁴⁷.

Національний характер мовної картини світу відображено у таких визначеннях. За К.В. Красовською, мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини крізь призму мовних та *культурно-національних особливостей* (тут і далі курсив авторки – Загородня О.Ф.) Мовна картина світу представлена *лінгвокраїнознавчими відомостями* про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, *які стали надбанням української національної культури і є мовними знаками культури*⁴⁸. Національна мовна картина світу, як зазначає К.В. Красовська, – це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчування й оцінювання) реального світу й усього, що додає до нього людська свідомість⁴⁹.

За І.Б. Штерн, мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та *культурно-національних особливостей*, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу *за національними концептуально-структурними канонами*⁵⁰.

І.О. Голубовська визначає національну мовну картину світу як *“виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі”*⁵¹.

---

⁴⁷ Герас Ю.А. Когнитивная и языковая картина мира в лингвистической семантике. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-i-yazykovaya-kartiny-mira-v-lingvisticheskoy-semantike>. С. 141. (дата звернення: 11.08.2018).

⁴⁸ Красовська К.В. Зв'язок концептуальної та мовної картини світу з етнічною ментальністю. *Вопросы духовной культуры. Филологические науки*. С.120 – 123. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34967/32-Krasovs'ka.pdf?sequence=1>, С. 121. (дата звернення: 21.07.2018).

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Київ : Артєк. 1998. С. 156.

⁵¹ Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. 2 вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. С. 29.

Тлумачення мовної картини світу як об'єкта лінгвокультурологічних досліджень відображає узагальнений погляд на специфіку мовного вираження картини світу. П.М. Грабовий, за аналізом сучасних теорій мовної картини світу, простежує думку, що специфіка мовного вираження картини світу залежить від соціокультурного досвіду людини, спільність поглядів на довкілля може спричинити утворення семіотичного навантаження певного знака. Оскільки в мові, зокрема в її лексико-фразеологічній системі, відбиті особливості спільного погляду на довкілля, то особливості світобачення, як соціуму загалом, так і окремих соціокультурних угруповань у його складі, виявляють себе у спільному використанні мовних одиниць соціокультурної специфіки⁵².

Таким чином, історичне розуміння мовної картини світу досить різнопланове і схоже, за висловом З.Д. Попової, на строкате спіралеподібне коло, у якому існує декілька етапів:

1) ідеї В.Гумбольдта про «дух народу», відображений мовою, та ідеї Л. Вайсгербера, еволюція концепції якого йде від об'єктивно-універсального до суб'єктивно-національного характеру мовної картини світу;

2) теорія лінгвістичної відносності американських етнолінгвістів Е.Сепіра – Б.Уорфа;

3) вітчизняне семасіологічне і, певною мірою, психолінгвістичне тлумачення О.О. Потебні, який вбачав у мові механізм породження думки;

4) лінгвофілософське і, великою мірою, етнолінгвістичне розуміння В.В. Жайворонка та І.О. Голубовської;

5) поширене в сучасній лінгвістиці психолінгвістичне і когнітивістське розуміння мовної картини світу⁵³.

Психолінгвістичне та когнітивістське розуміння мовної картини світу, як зазначає З.Д. Попова, також пройшло декілька стадій:

---

⁵² Грабовий П. Мовна картина світу як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень. URL : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1961/1/Grabovyi_Tezy.pdf (дата звернення: 21.07.2018).

⁵³ Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ, Восток – Запад, 2007. 315 с. URL:http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf (дата звернення: 19.07.2018).

1) роботи нейрофізіологів, лікарів, психологів (П. Брока, К. Верніке І.М. Сеченов, В.М. Бехтерев, І.П. Павлов та ін.);

2) дослідження нейролінгвістів (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія);

3) психолінгвістичний етап (роботи американських психолінгвістів Ч. Осгуда, Т. Себеока, Дж. Гринберга, Дж. Керрола та ін., російських лінгвістів О.О. Леонтьєва, І.Н. Горелова, О.О. Залевської, Ю.М. Караулова; українських психолінгвістів О.І. Горошко, Д.І. Терехової, С.В. Мартінек, Н.П. Бутенко та ін.), на якому вивчають процеси породження та сприйняття мовлення, процеси вивчення мови як системи знаків, збережену свідомістю людини, співвідношення системи мови та її використання та функціонування;

4) етап когнітивної лінгвістики кн. ХХ–поч. ХХІ ст. (американські когнітивісти Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джанкендофф; російські вчені: Р.І. Розіна, В.З. Дем'янков, Р.М. Фрумкіна, І.Г. Рuzін, М.М. Болдирев, О.О. Залевська, В.І. Шаховський, В.В. Красних, Ю.Д. Аapresян, І.А. Мельничук, А.К. Жолковський, польська дослідниця А. Вежбицька); когнітивісти досліджують ментальні процеси, що мають місце під час сприйняття, осмислення, і, відповідно, пізнання дійсності свідомістю, а також види і форми їхніх ментальних репрезентацій⁵⁴.

У когнітивній лінгвістиці згодом виникають три підходи⁵⁵, що віддзеркалюють особливості дослідження мовної картини світу:

1) лінгвокогнітивний (О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, В.М. Телія та ін.);

2) лінгвокультурний (Ю.С. Степанов, В.І. Карасик, В.В. Красних, В.А. Маслова, Н.Ф. Алефиренко); цей підхід передбачає вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості, визначає концепт як

---

⁵⁴ Попова З.Д., Стернін І.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ, Восток – Запад, 2007. 315 с.
URL:http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf (дата звернення: 19.07.2018).

⁵⁵ Там само

базову одиницю культури, яка містить образний, поняттєвий та ціннісний компоненти з переважанням останнього;

3) лінгвокультурологічний підхід, в межах якого ведуть дослідження названих мовними одиницями концептів як елементів національної лінгвокультури у їх зв'язку з національними цінностями і національними особливостями цієї культури з напрямком «»від мови до культури» (В.І. Карасик, С.Г. Воркачов, Г.Г. Слишкин, Г.В. Токарев).

Таким чином, еволюція розуміння та методів тлумачення мовної картини світу неодмінно зачіпає національну специфіку явища, і якщо не безпосередньо, то опосередковано, але обов'язково йде поруч з національною свідомістю. Цей факт не є дивним, адже будь-яка людина не існує ізольовано, а обов'язково належить певному соціуму, конкретній етнічній групі. У зв'язку з цим дослідження чи то картин світу когнітивних, концептуальних, мовних, індивідуальних чи софійних, окремо виділених в межах одного суспільства чи взятих в порівнянні з іншими картинами світу, завжди є дослідженням когнітивної матриці (бази, простору) народу, його ментальності та способу самопрезентації у світі. Н.Н. Гончарова зазначає, що картина світу, оскільки репрезентує світобачення та світорозуміння лінгвокультурної спільноти, неодмінно визначає менталітет її членів, який проявляє себе в оцінці спільнотою стану середовища та можливості його зміни, у позиції людини та її ставлення до світу (природи, тварини, самої себе, інших людей), а також у поведінці людини⁵⁶.

Соціум не позбавлений іншомовних впливів, бо не є етнічною групою у чистому вигляді (коли ми говоримо про експериментальні дослідження), свідомість індивіда чи колективу завжди носитиме різномовні елементи, тому навіть національна картина світу окремого народу має поставати синкретичним мультимовним явищем динамічної природи.

---

⁵⁶ Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення: 11.08.2018).

Підтвердженням цієї тези стає думка К.В. Терещенко про те, що структура мови впливає на спосіб мислення і поведінку носіїв мов⁵⁷. З огляду на це, носії мови сприймають дійсність по-різному, залежно від концептів, від семантичних категорій, закладених у мовному коді, залежно від типу мислення та інших складових цієї проблеми. Таким чином, властивий мові спосіб концептуалізації дійсності, з одного боку, універсальний, з іншого – має національно специфічний характер, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своєї особистості, конкретної своєї мови. Окрім того, і загальнолюдські концепти групують і вербалізують по-різному у різних мовах відповідно до ментальних, лінгвістичних, прагматичних, культурологічних та інших засад. Отже, вивчення картин світу у будь якому аспекті, напрямку, підході відкриває інформацію до когнітивного простору народу, а вивчення національних картин світу є джерелом розуміння не тільки національного менталітету, а й когнітивного простору всього людства, тих універсальних категорій, якими може мислити суб'єкт. Когнітивно-орієнтоване дослідження дериваційних процесів, як зазначає Д.В. Бердникова⁵⁸, дозволяє уточнювати не тільки специфіку відображення світу в окремо взятій мові, але і – при відповідному узагальненні таких даних в типологічному аспекті – спонукати до створення загальних положень про розуміння людиною головних буттєвих категорій, особливостей світобудови як у фізичному аспекті людського буття, так і в його соціальній організації та в усій належній людині системі цінностей і морально-етичних оцінок. Такі цінності, оцінки безпосередньо пов'язані, як прослідковано вище, з менталітетом народу, способом його мислення та сприйняття оточення й себе самого.

---

⁵⁷ Цит. за: Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. № 5 – 6, 2004. С.12 – 22.

⁵⁸ Бердникова Д.В. Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира. *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах*. Материалы Межфакультетской научно-методической конференции. Higher School of Economics Publishing House, 2012. С. 271 – 278.

У О.О. Селіванової зустрічаємо таке поняття, як «ментальний лексикон мови», що характеризує не свідомість окремого мовця, а інтерпретацію реального світу свідомістю цілого народу, який є носієм тієї чи тієї мови⁵⁹.

За К.В. Красовською, ментальність – це спосіб сприйняття і відображення світу, характерний для певного національного колективу, виражений через настрої, установки певного індивіда, сформований залежно від традицій культури, соціальних структур життя людей⁶⁰. Оскільки ментальність (від лат. *mens* — пов'язаний з духом, духовністю) є способом мислення, загальною духовною налаштованістю, установкою індивіда або соціальної групи до навколишнього світу, ментальністю є не форми мислення або оцінкові поняття, через які середовище впливає на особу (чи групу) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення до того, що людина сприймає і спосіб поведінки, який від неї очікується. Окрім того, ментальність — це також і призма, через яку людина дивиться на світ і себе у цьому світі. У такому розумінні ментальності, оскільки мовна картина світу так чи інакше відображає таке ставлення і, певним чином, зумовлює поведінку, можемо говорити про те, що вивчення концептуальних і мовних картин світу (разом із когнітивним простором та національними картинами світу) є вивченням ментальності народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды в 2-х т. II. Т. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1995. 767 с.
2. Барабаш-Ревак О. В. Проблематика мовної картини світу в поглядах сучасних польських лінгвістів. *Мова і культура*. (Науковий журнал). Київ : Вид. Дім Дмитра Бурого, 2008. Вип. 10. Т. VI (106). С. 244 – 248.
3. Бердникова Д. В. Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира. *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах*. Материалы Межфакультетской научно-методической конференции. Higher School of Economics Publishing House, 2012. С. 271 – 278.
4. Босова Л. М. Концептуальная картина мира как основа понимания смысла речевого произведения. URL : http://elibr.altstu.ru/elibr/books/Files/pa1999_1/pages/30/pap_30.html (дата звернення: 26.08.2018).

⁵⁹ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

⁶⁰ Красовська К.В. Зв'язок концептуальної та мовної картини світу з етнічною ментальністю. *Вопросы духовной культуры. Филологические науки*. С.120 – 123. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34967/32-Krasovska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.07.2018).

5. Воронцова Е. А. Понятие визуальной картины мира. *Аналитика культурологии: Электронное научное издание*. URL : <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/870-3-2.html> (дата звернення: 21.07.2018).
6. Герас Ю. А. Когнитивная и языковая картина мира в лингвистической семантике. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-i-yazykovaya-kartiny-mira-v-lingvisticheskoy-semantike> (дата звернення: 11.08.2018).
7. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи. *Жизнь науки. Антология вступлений к классическому естествознанию* / сост. С.П. Капица. Москва : Наука, 1973. С. 206 – 210.
8. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 452 с.
9. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. 2 вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
10. Гончарова Н. Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Грабовий П. Мовна картина світу як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень. URL : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1961/1/Grabovyi_Tezy.pdf (дата звернення: 21.07.2018).
12. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
13. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. URL:http://linguistics_dictionary.academic.ru/1669/концептуальна_картина_мира (дата звернення 12.08.2018).
14. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. № 5 – 6, 2004. С. 12 – 22.
15. Красовська К. В. Зв'язок концептуальної та мовної картини світу з етнічною ментальністю. *Вопросы духовной культуры. Филологические науки*. С.120 – 123. Доступно в Інтернет: Красовська К.В. Зв'язок концептуальної та мовної картини світу з етнічною ментальністю. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34967/32-Krasovs'ka.pdf?sequence=1> (дата звернення: 21.07.2018).
16. Кривенко Г. А. Языковая картина мира в процессе моделирования объективной действительности. *Филологические науки / 7. Язык, речь, речевая коммуникация*. URL : http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Philologia/50524.doc.htm (дата звернення: 15.07.2018).
17. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / отв. ред Б.А. Серебренников. Москва : Наука, 1988. С. 141–172.
18. Морковкин В. В., Морковкина А.В. Русские агнонимы. Москва, 1996. 416 с.
19. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Издательство ИКАР. Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. 2009. URL : http://methodological_terms.academic.ru/606 (дата звернення: 12.07.2018).
20. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург / сост. В.С. Безрукова. 2000. 937 с.
21. Павиленис Р.И. Понимание речи и философия языка. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Москва : Прогресс, 1986. С. 380 – 388.
22. Павиленис Р.И. Проблема смысла: Современный логико-функциональный анализ языка. Москва : Мысль. 1983. 286 с.
23. Песина С.А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-v-filosofskom-i-lingvisticheskom-osmyslenii> (дата звернення: 23.08.2018).
24. Пищальникова В.А. Проблема смысла художественного текста. Новосибирск, 1992. 133 с.
25. Планк М. Единство физической картины мира. Москва : Наука, 1966. 284 с.
26. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ, Восток – Запад, 2007. 315 с. Доступно в Інтернет : Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. URL : http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf (дата звернення: 19.07.2018).
27. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/849/КАРТИНА_МИРА. (дата звернення: 23.07.2019).
28. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
29. Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархії сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–91.
30. Філософський енциклопедичний словник, 2010. URL : dic.academic.ru; https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2434/ Филос. енциклопед. словарь, 2010. (дата звернення: 25.07.2018).
31. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Київ : Артєк, 1998. 336 с.

**Структурні особливості фрагмента картини світу
(на прикладі лексики економічної сфери)**

Уперше дослідження із застосуванням вільних асоціацій почали проводити в ХІХ ст. Їхнім завданням було вивчати індивідуальні особливості людей. На практиці в кінці ХІХ ст. одним з перших вільний асоціативний експеримент застосував англійський психолог Ф. Гальтон. У цьому напрямку працювали В. Вундт, Х. Мюнстерберг, Е. Крепелін, К. Юнг, Т. Циген, А. Тумб та інші вчені. З появою в ХХ ст. психолінгвістики як окремої галузі науки розширюються межі використання асоціативних експериментів. Так, Дж. Діз уперше експериментально встановлює та описує семантичні й асоціативні характеристики слова, І. Овчинникова досліджує асоціативні процеси та виникнення висловлень, В. Андрієвська вивчає особливості асоціацій та їхній вплив на побудову речень, Н. Болотнова на основі досліджень асоціативних зв'язків слів робить висновок, що асоціативне поле слова віддзеркалює його комунікативний потенціал. Асоціативний матеріал використовують також О. Залевська, Н. Золотова, Ю. Караулов, Н. Подражанська, серед українських дослідників – Н. Бутенко, О. Горошко, Д. Терехова, Т. Недашківська, О. Загородня, О. Денисевич та ін.

Проте поза увагою лінгвістів залишаються проблеми відтворення асоціативної структури та визначення семантичного значення слів економічної сфери. Сприйняття людиною світу значною мірою залежить від мови, яка забезпечує семантичний зв'язок між різними сферами буття людини, а економічна сфера на всіх етапах розвитку людської цивілізації посідає вагомe місце. Цим зумовлено **актуальність** дослідження.

Мета дослідження – виявити особливості фрагмента картини світу українця шляхом відтворення асоціативної структури концептів економічної сфери та аналізу семантичних значень досліджуваних понять економічної

сфери. Завдання дослідження полягають у проведенні асоціативного експерименту, систематизації реакцій, відтворення асоціативних значень та вивчення семантичних значень стимульних слів.

Об'єкт дослідження – асоціативні та семантичні значення концептів економічної сфери. **Предмет дослідження** – структура асоціативних полів та словникові дефініції стимулів економічної сфери.

Методи дослідження. Емпіричний матеріал зібрано за допомогою вільного асоціативного експерименту, що було проведено із 891 особою. До стимульного списку увійшли 116 лексем економічної сфери, що виражають актуальні поняття сьогодення. Результати, отримані в ході його проведення, було оброблено за допомогою статистичних методів: виявлення ієрархії частотності реакцій в асоціативному полі кожного зі стимулів; підрахування кількості однакових відповідей і загальної кількості асоціативів на певний стимул. Метод моделювання асоціативних полів дав змогу відтворити асоціативну структуру поля. На всіх етапах дослідження використано описовий метод. Для визначення змісту понять „асоціація”, „асоціативне значення”, „асоціативне поле”, – аналіз лексикографічних дефініцій.

1. Асоціативне поле як відображення концептуальної картини світу

Усі реакції, отримані під час проведення вільного асоціативного експерименту, утворюють поле асоціативного значення відповідного стимулу, тобто повний набір слів-реакцій до одного й того ж вихідного слова складає асоціативне поле досліджуваного слова ¹.

Асоціативне поле – це сукупність асоціативних уявлень, тим чи іншим чином пов'язаних зі словом, але оформлених словесно ². Так, до асоціативного поля стимулу ПІДПРИЄМЕЦЬ увійшли такі асоціати: *багата*

---

¹ Залевская А. А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике : учеб. пособие / А. А. Залевская. Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. С. 16.

² Ульянов Ю. Е. Латышско-русский ассоциативный словарь / Ю. Е. Ульянов. Рига : Зинатне, 1988. С.17.

людина – 20³, багатий, багатій, багач, банкір, бариґа, бізнес – 53, бізнесмен – 214, вау, взяв на роботу, високопосадовець, відповідальність, він, власник – 169, власник фірми – 3, Вороний, головний, господар – 3, Гриб, гроші – 43, директор – 2, ділова людина, діловий, Довгань, дуже багата людина, жадний, заробіток, зарплата, знатна людина, керівник, людина – 98, людина що добре заробляє, людина яка займається діяльністю фінансовою для себе, кредит, людина яка керує, людина яка працює на підприємстві, магазин, має гроші, має свою фірму, малий бізнесмен, машина, модний, молодець, начальник, незалежність, новий, новий рускій, олігарх, папа, підприємство – 13, підприємці, підприємцю, Порш, посада, ПП – 43, працівник, праця – 2, прибуток, приватний – 50, ризикова людина, робітник – 6, робота – 2, робочий, розумна людина – 2, скнара, солідний чоловік, спекулянт, справа власна, тато, творча людина котра постійно ризикує, товар, успіх, фізична особа, фірма – 1, хороша людина, Черепанський, шаровик, шеф, щасливчик, я – 2, який працює; іншомовна лексика: товстосум, бизнес – 8, бизнесмен – 17, бизнесмен-новатор, вид деятельности, владелец – 5, дело, деловой человек, деятельность, доходы, инноватор, лицо занимающееся бизнесом, мужик, начальник – 2, предприимчивый человек, предприятие – 2, прибыль, производитель, работник – 2, риск – 2, самозайнятый, самозанятое лицо, свое дело, собственник, собственное дело, собственные дела, способный бизнесмен, субъект, субъект хозяйствования – 9, торговец – 4, умный – 2, участник правоотношений, физ. лицо – 7, фирма, хорошо, частный, частная особа, частная деятельность, частное дело – 4, человек – 4, человек в бизнесе, ЧП – 3, экономист, юридическое лицо, „–” – 9; відсутність відповіді – 11 разів.

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ – „–” – 4, 100\$, 383 грн., 500 грн. – 2, 515 грн., 540 грн., 546 грн. – 2, 600 грн. – 2, 100.000, 100.100, 2.50гр, 2000гр, 350грн, 400грн – 2, 450грн, 480гр, 485грн, 500 \$, 500грн – 2, 500.00, 523,00,

---

³ Тут і далі числами позначено коефіцієнт повторення однакових реакцій; збережена орфографія та мова реципієнтів.

525 грн, бідність – 14, виживаловка, в сім'ї, встановлена кількість грошей, встановлення – 2, вчительська зарплати, громадян, громадян України, гроші – 122, гроші на одного, гроші необхідні для життя, день, держава, державний, до 500гр, добре, достатній – 6, достатність коштів, дуже мало грошей, дуже низький – 63, жити з малих доходів, життя – 8, завжди малий – 13, зарплата – 15, коледж – 2, корзина – 18, кошти, ліміт, людей – 22, маленький – 15, малий – 52, малі гроші, мало – 4, мало грошей – 5, мало а потрібно більше, межа бідності – 2, мінімальний, мінімальні гроші – 8, мінімальна зарплата, мінімальні зарплати, мінімум, мінімум на людину, найменша кількість грошей за які проживають, не вистачає коштів, недостаток, необхідність – 2, непропорційно з мінімальною зарплатою, низький – 42, нічого, оплата, пенсія – 4, середній пласт, сімейний бюджет, споживчий кошик – 59, стандарт – 2, студент – 2, сум, сума – 35, сума на місяць – 23, сума необхідна для забезпечення фізіологічних потреб, телефон, фінанси – 8, чи виживеш; іншомовна лексика: банкрутство, бедность – 2, бюджет – 2, возможность удовлетворяют потребности и интересы на минимальном уровне, голод, государство, гривна, денежный минимум, деньги – 2, дефицит, КабМин, количество денег на месяц, копейки – 4, корзина – 3, кризис – 2, легализация, лимит, мало денег, мизер – 2, минимальная зарплата – 7, минимальная зарплата необходимая населению, минимальная платежеспособность, минимальная сумма, минимальная сумма денег на существование, минимальное количество денег для жизни, минимальное количество денег для существования, минимальные потребности – 3, минимальный доход, минимальный объем товаров и услуг, выраженных в денежном эквиваленте, минимум, минимум денег – 2, минимум денег для жизни, минимум денежных средств которых должно хватить среднестатистическому гражданину на жизнь в месяц, необходимое, необходимость, необходимый для жизни, необходимый минимум, нереально, нереальные деньги для жизни, несоответствие уровню цен, нехватка денег, ограничение, ограничение – 5, определенное количество денежных средств,

необходимых для удовлетворения потребностей, пенсионеры, пенсия, показатель, пособие, потребительская корзина – 5, продовольственная корзина, реальная плата, сумма денег – 2, уровень; відсутність відповіді – 8.

Ю. Караулов зробив висновок, що оптимальним кількісним складом поля як одиниці володіння мовою потрібно вважати кількість реакцій у межах 400 – 500 одиниць, бо саме тоді лексичне багатство наближається до показника золотого перерізу ⁴. Так, кількість реагувань опитуваними в асоціативному полі стимулу ТОРГИ дорівнює 530, ЗНЕЦІНЕННЯ – 687, ЯКІСТЬ – 662, КОРПОРАЦІЯ – 546, НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК – 592.

Усередині „колективної свідомості” нації або етносу асоціативні поля досить стабільні, а це означає, що зв'язки між словами регулярно повторюються ⁵, наприклад, на стимул КУПЮРА відповідь *грошова* повторилася серед усієї сукупності реципієнтів 151 раз, БОРГ – *гроші* – 218 разів, ВИРУЧКА – *гроші* – 273, ВЛАСНІСТЬ – *майно* – 91, ПРЕМІЯ – *нагорода* – 102, КОНТРАКТ – *договір* – 241, ІНФЛЯЦІЯ – *знецінення* – 242, ЗАСТАВА – *внесок* – 194, АУКЦІОН – *розпродаж* – 139, БАНК – *гроші* – 162.

Вивчення асоціативної структури слова свідчить про те, що вона являє собою таку мікросистему, у якій існує ядро та периферія: у сукупності сем, представлених у слові, виділяють основні, що віддзеркалюють суттєві ознаки денотата, без яких названий об'єкт не існує як такий, і нерівномірні – такі, що віддзеркалюють другорядні ознаки предмета ⁶. Ядерна лексика, на думку З. Попової, несе головне змістове навантаження. Ядро включає найбільш частотну й інформативну лексику ⁷. Це свідчить про номінацію такими одиницями навколишнього світу.

⁴ Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. Москва : Наука, 1996. 264 с.

⁵ Горелов И. Н. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. Москва : Лабиринт, 1977. С. 32.

⁶ Золотова Н. О. Психолингвистические исследования: звук, слово, текст / Н. О. Золотова // Межвуз. темат. сб. науч. тр. / Калинин : ун-т. Калинин, 1987. С. 107.

⁷ Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : Психолінгвістичний аспект / Д. І. Терехова. Київ : КДЛУ, 2000. С. 104.

Н. Бутенко у „Словнику асоціативних норм української мови” відносить до ядерних такі реакції, що наявні не менш як у десяти інформантів⁸. У нашому випадку до ядерних відносимо реакції, що зафіксовано десять та більше разів. Так, в асоціативному полі стимулу РЕВІЗІЯ ядерними є реакції *перевірка* – 302, *КРУ* – 118, *обшук* – 42, *контроль* – 26, *магазин* – 20, *ретьельна перевірка* – 19, *папери* – 17, *перевіряння* – 13, *гроші* – 11, *перевіряти* – 11; іншомовні реакції: *проверка* – 64, а решта належить до периферії асоціативного поля: *в магазині* – 2, *грошей* – 5, *документ, документація* – 3, *жах, закрито, зникнення грошей, капец, каса, катастрофа, контрольна, конфіскація, люди* – 3, *магазинів* – 3, *магазину* – 4, *майно, машина, навести порядок, недостача, не знаю* – 2, *неприємність, несподіванка, обікрали, огляд, папірець, перевірка певного об'єкту, перевіряє* – 5, *перевіряння, перелік, переоблік* – 2, *перерахунок, підприємства* – 3, *підрахунок, помста, пошук, проблеми* – 2, *провізія, продукти, продуктів* – 3, *рахунок, ревізор* – 5, *рейд, речі* – 2, *річна, робота* – 7, *стрес, товар* – 6, *Франція, хана, ціна, штраф* – 5; іншомовна лексика: *арест* – 2, *выявление нарушений* – 2, *досмотр, изъятие* – 3, *изъятие, инспекция, комиссия, контроль* – 13, *налоговая* – 2, *налоговая проверка, обыск, платить деньги, проблемы, проверка на предприятии, продукции, разрешение, сбор денег, штраф*; відсутність відповіді 10 разів.

До ядерних асоціацій стимульного слова ВИТОРГ належать: *гроші* – 424, *прибуток* – 46, *прибутки* – 19, *продаж* – 12, *виручка* – 11; іншомовна лексика: *виручка* – 14, *доход* – 17, *прибыль* – 13, а решта належить до периферії: *апельсини, багатство, базар* – 5, *бартер, в магазині, великий, вигода, виручені гроші, витвір, власність, готівка, гроші власні, гроші у карман, гроші які вернулись з процентами, грошовий, добре, додаткові гроші, додаток, дохід* – 3, *доходи, дуже добре, економічний, задоволення, заробити, заробіток* – 7, *заробляти, збагачення, зробити, капітал* – 5, *каса* –

⁸ Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. Львів : Вид-во при Львів. ун-ті „Вища школа”, 1979. С. 8.

6, кількість грошей, класно, клієнт, ломбард – 2, магазин – 2, малий, мати прибуток, на базарі, на ринку, навар, надлишок, націнка, небагато, обсяг реалізації, отримані кошти – 2, підрахування грошей, покупка, при грошах, радість, ринок – 2, розпродаж, сьогоднішній, товарів – 2, торг – 7, торги – 2, ціна, чим побільше, чудово, як коли!; іншомовна лексика: вигриши, викуп, виручка от продаж, виручка от реализации, виторг, деньги – 5, деньги за товар, деньги за торг, дивиденды, зарплата, имущество, касса – 3, на шоколадку, навар, надбавка, наценка – 2, отношения, покупка – 2, получение „грязной” прибыли, получение выручки, получение денег, получение денег за счет продажи имущества, получение прибыли, преимущество, приобретение – 2, реализация – 3, сбыт, скидка, снижение цены, сумка, сумма денег, сумма денег за определенный срок, торг – 5, торги – 2, торговля; графічні позначення: \$, 100 000, „–” – 7; відсутність відповіді – 9.

Ядро асоціативного поля кожного стимулу утворюють найбільш активні одиниці, які вступають у значну кількість різноманітних зв'язків⁹. Ці одиниці вирізняються високою частотністю, наприклад, на стимул ПОДАТКИ – реакція *гроші* повторюється 170 разів, ТАРИФ – *ціна* – 275, ПРИВАТИЗАЦІЯ – *власність* – 144, ЗАВДАТОК – *гроші* – 242, ТОРГИ – *продаж* – 92, МЕНЕДЖЕР – *людина* – 88, АГЕНТ – *людина* – 122, МЕНЕДЖМЕНТ – *управління* – 187, КОШТОРИС – *гроші* – 120, ОРЕНДА – *приміщення* – 170; елементарність форми. Усі високочастотні одиниці – це одна лексема – переважно іменник у називному відмінку, наприклад, ЛІЦЕНЗІЯ – *дозвіл* (237), ІМПОРТ – *ввіз* (174), ПІДРИЄМЕЦЬ – *бізнесмен* (214), ТЕНДЕР – *змагання* (88), ПОСЛУГИ – *робота* (27), ПРЕМІЯ – *нагорода* (102), ЗБИТКИ – *втрата* (119), ГОТІВКА – *гроші* (284), КУПЮРА – *грошова* (151), КОНТРАКТ – *договір* (241); досить загальне значення. У ньому, зазвичай, крім категоріальної семи, представлені не більше однієї-двох диференційних ознак [91, с. 107], наприклад, ПРЕМІЯ – *гроші* (239),

⁹ Залевская А. А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике : учеб. пособие / А. А. Залевская. Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. С. 34.

РАХУНОК – банк (103), ІНФЛЯЦІЯ – знецінення (242), ІПОТЕКА – кредит (317), КАТАЛОГ – вибір (93), МИТО – плата (83), ПОЛІС – страховий (123), АКЦІЯ – цінні папери (92), КАСА – гроші (242), ПОПИТ – пропозиція (149).

Кожну словесну реакцію доцільно розглядати не у відриві від стимулу, а в співвідношенні з ним, щоб проаналізувати мотиви появи певних реакцій.

2. Семантичне поле як відображення мовної картини світу

Основний зміст підходів до аналізу та опису лексичної семантики полягає в тому, що поступово утверджувався системний погляд на значення слів, що знайшов своє вираження в „методі семантичного поля”. Відповідно до визначення, яке ввів Й. Трір, поле – це сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об’єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників), які відображають поняттєву, наочну або функціональну схожість позначуваних явищ. Кожне слово в мові належить до певного лексико-семантичного поля, і не лише одного. Багатозначні слова, зокрема, можуть одночасно включатися до різних полів. Слова, що входять до поля, мають загальну інтегральну семантичну ознаку, яка звичайно виражена архілексею – лексею з узагальненим значенням. Індивідуальна семантика слова може розкриватися через його зіставлення з іншими компонентами поля, у яке воно входить за певними ознаками ¹⁰.

Й. Трір розглядав мову окремого періоду як сталу та відносно замкнену систему, у якій слова мають певний зміст, і цей зміст не ізольований, залежить від інших слів, поєднаних з ними. Дослідник розрізняв „понятійне” та „словесне” поля. Під понятійним полем він розумів структуру окремої понятійної сфери чи низки понять, які наявні в мовній свідомості, що не мають у мові своєї, особливої, відповідної їй зовнішньої форми виявлення. Слово виявляє значення тільки всередині цілого поля. Словесне поле, утворене зі слова та понятійно споріднених з ним слів, підпорядковується

---

¹⁰Полянский М. и др. Лексико-семантическое поле / Марк Полянский, Надежда Маловская, Виктор Чижевский [Електронний ресурс]. Коллекция научных трудов. URL : <http://www.medtrad.org/pata/htm> (дата звернення 24.08.2018).

різною мірою замкненому понятійному комплексу, внутрішній поділ якого представлений у поділеній структурі словесного поля ¹¹.

Інакше розглядає семантичне поле В. Порціг. На перше місце він поставив слова як самостійні мовні одиниці та основні, найхарактерніші зв'язки їх значень, що виявляються в словосполученнях і деривації слів. В. Порціг намагався виявити зв'язки, закладені в самих значеннях слів. Його поля – прості співвідношення, які складаються з дієслова та суб'єкта чи об'єкта або прикметника й іменника. При цьому домінуючими є слова, здатні виражати ознаки і виконувати предикативну функцію, тобто дієслова та прикметники. Отже, тільки дієслово та прикметник можуть бути ядерним елементом семантичного поля. Саме ж поле включає в себе ті мовні елементи, які сполучаються з ядерним. Таким чином, семантичне поле В. Порціга ґрунтується на валентних властивостях слів і являє собою синтагматичні утворення, на відміну від парадигматичних полів Й. Тріра ¹².

Ми розглядаємо семантичне поле як групу всіх значень слів, які притаманні йому в тому чи тому контексті, включаючи синоніми та антоніми. Так, до семантичних полів стимулів економічної сфери належать реакції, які мають спільний зміст (спільний компонент значення), пов'язані однією темою й відображають понятійну подібність описуваних явищ. Так, семантичне поле стимулу ПОДАТКИ склали реакції: *виплати – 2, внески, гроші – 170, данина, держава – 17, доходи, забирають гроші, заробітна плата – 3, збирати, збір – 88, збір грошей – 2, здирництво – 3, кошти – 2, обов'язковість, обов'язок, плата – 53, плата в державу, платежі – 54, платежі обов'язкові – 6, платити – 11, платіж, повинність перед державою, податкова – 23, поповнення бюджету, сплата – 18, сплати – 6, сплатити – 3, сплачування, сплачування грошей, сплачувати – 3, стягнення – 13, частина прибутку віддана державі, щось віддати; іншомовні реакції:*

¹¹ Цит. за: Ахметжанова Р. Н. Проблема функционально-семантических полей / Р. Н. Ахметжанова, Б. Н. Ахметжанов // Теория поля в современном языкознании. Уфа : Изд-во БГУ, 1991. С. 40.

¹² Цит. за: Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. Москва : Наука, 1973. 280 с.

взносы – 2, дань государству, деньги – 16, налог на прибыль, налоговая – 4, налоговая инспекция – 6, НДС – 2, обязанность, обязательные, обязательные платежи – 4, обязательный платеж, обязательства – 7, оплата – 5, отдать деньги, отчисление в бюджет, отчисления – 3, плата, плата государству, платеж, платеж в казну государства, платежи – 2, пополнение бюджета, поступления в бюджет, прибыль – 3, процент – 2, проценты, сбор – 3, сбор средств, сборы – 6, уплата, экономические сборы.

Семантичне поле стимулу ПАТЕНТ: авторське право, винахід – 35, гроші – 5, довідка, додаткова плата, дозвіл – 131, документ – 104, документ на якесь підприємство, допуск, ліцензія – 19, мій винахід, можна продавати в магазині, отримання дозволу, плата за місце, плата за розповсюдження, платіж – 3, права – 4, право – 65, право на використання, право на власність, право на торгівлю, сплачувати гроші за бізнес, сплачувати гроші за місце на ринку; іншомовні реакції: вид деятельности, изобретение – 3, легализация, легализация чего-то, легальное право, лицензия – 7, плата, право на деятельность – 2, право на занятие определенной деятельностью, право на использование или на деятельность, право пользования, разрешение – 31, разрешение на занятие деятельностью, разрешение на осуществление деятельности, разрешение на отдельный вид деятельности, разрешение на торговлю, свидетельство – 2, специальный документ, торговое разрешение, фиксация своих прав, ценная бумага.

Семантичне поле стимулу МОНОПОЛІЯ: власність – 32, верховенство, власність однієї людини, володіння – 2, володію сам, вплив, встановлення цін – 57, встановлення ціни – 19, диктатура, єдиновласник, мегаприбуток, монополіст – 19, один – 86, один власник – 93, один на ринку – 35, одна влада, одна особа, одновладдя – 9, одноосібник, одноправство – 6, право, право одного, право одноосібного користування, створює ціни – 5; іншомовні реакції: большое предприятие, владение – 2, власть – 11, власть над другими, власть одного, всем заправляют, глава на рынке, господство на рынке, доминирование, единственный владелец – 2, единовластие – 7, единоличие

– 2, *единоличник, единоличное владение рынком сбыта, единственный владелец, единство, единый производитель, лидерство, нет конкуренции, один на рынке* – 2, *один продавец* – 3, *отсутствие конкурента, отсутствие конкурентов, отсутствие конкуренции* – 2, *подавляющее преимущество, полный контроль, собственность, управление.*

Семантичне поле характеризується такими основними властивостями: наявністю семантичних відношень (кореляцій) між словами, що належать до його складу; системним характером цих відношень; взаємозалежністю та взаємообумовленістю лексичних одиниць; відносною автономністю поля; безперервністю позначення його смислового простору; взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи ¹³.

Розглядаючи семантичне поле, варто зупинитися на його структурі. У структурі семантичного поля виділяють такі складові: ядро поля, що представлено родовою семою – компонентом, навколо якого розгортається поле. Оскільки ядро є лексичним вираженням смислів, або семантичних ознак, воно може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми; центр поля, що складається з одиниць, які мають інтегральне, загальне з ядром і між собою, значення; периферія поля, що складається з одиниць, найвіддаленіших за своїм значенням від ядра. Вони деталізують та конкретизують основне значення поля. Зазвичай периферійні елементи перебувають у зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну ціліність мовної системи; фрагменти поля, що є вертикальною ядерною і центрально-периферійною структурою, яка за своєю семантикою утворює окрему гіперо-гіпонімічну структуру однотипного / різнотипного складу ¹⁴.

На нашу думку прийнятним є погляд С. Денисової, яка зазначає, що семантична будова поля (ядерно-периферійна структура), творена не за

---

¹³ Леонтьев А. А. Психолінгвістические проблемы семантики / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович. Москва : Наука, 1983. С. 10.

¹⁴ Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева. Москва : Высш. шк., 1986. С. 26.

ознаками бінарної опозиції (релевантність / нерелевантність), а за принципом градування – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності¹⁵. Відповідно, у семантичному полі стимулу ПРИВАТИЗАЦІЯ до ядра належать реакції: *власність* – 144, *привласнення* – 88, *присвоєння* – 66; іншомовні: *собственность* – 14, *присвоение* – 11. Решта реакцій утворюють периферію: *брати під владу, вивільнення, забрати собі назавжди* – 9, *приватна власність* – 2, *приватне, приватність, придбати, присвоєння чогось, щось віддати комусь, щось своє*; іншомовні реакції: *в собственное владение, закрепление права собственности, обречение собственности, передача в собственность, переход, переход в частную собственность, переход собственности, переход права собственности от государства к его гражданам, получение в собственность, право на владение, смена владельца, смена формы собственности, собственная власть, собственное имущество* – 2, *частная собственность* – 6.

До ядра семантичного поля КОНТРАКТ належать реакції: *договір* – 241, *угода* – 114, *документ* – 47, *домовленість* – 13; іншомовні: *договор* – 57. Решта реакцій утворюють периферію поля: *вигідна справа, виконання обов'язків, заключення, заключити, залежність, контракти, контрактна основа, партнер, партнерство, прив'язаність, цінні папери*; іншомовні реакції: *договор на срок, договоренность* – 2, *заклучение, заключение договора* – 3, *заклучение сделки, обязательства, обязательство* – 2, *сделка* – 2, *соглашение* – 4, *соглашение, сотрудничество* – 2, *срок выполнения, форма договора между субъектами хозяйственной деятельности*.

Ядро семантичного поля стимулу БАНК складають реакції: *гроші* – 162, *установа* – 47, *багато грошей* – 19, *капітал* – 18, *кошти* – 17, *будівля* – 14, *фінанси* – 14, *валюта* – 13, *збереження грошей* – 13, *склад грошей* – 13; іншомовні реакції: *учреждение* – 14, *организация* – 10. Інші реакції

---

¹⁵ Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. Київ : Вид-во Київ. держ. лінгв. ун-ту, 1996. С. 65.

утворюють периферію семантичного поля БАНК: *банкомат* – 2, *будинок*, *будівля для грошей*, *будова*, *грошовий центр*, *грошові операції*, *де гроші зберігаються*, *купа грошей* – 6, *місце для грошей*, *місце зберігання грошей*, *об'єднання*, *організація* – 5, *приміщення*, *структура*, *сховище*, *фінансова організація* – 6; іншомовні реакції: *вложение денег*, *деньги* – 9, *здание* – 3, *кредитно-финансовое учреждение* – 2, *кредитно-финансовые мероприятия*, *много денег*, *море денег*, *структура*, *учреждение* – 8, *финансовая организация* – 2, *финансовые операции*, *финансовый институт* – 2, *финансы* – 5, *хранилище* – 7.

До семантичного поля не увійшли реакції, що не мають прямого семантичного зв'язку зі стимулом, а лише зовнішньо з ним співзвучні, або навіть не мають і зовнішньої схожості. Так, до семантичного поля стимульної лексеми ОБЛІГАЦІЯ не увійшли реакції: *апликація*, *Манька*, *Манька-облігація*, *рибина*, *навігація* тощо; ЕМІСІЯ – *амністія*, *емульсія*, *комісія*, *конфіскація*, *ремісія* тощо; ПОЛІС – *кафе*, *ліс*, *магазин*, *поле*, *Полісся* тощо; ПРИВАТИЗАЦІЯ – *прихватація*, *грабунок*, *роздержавлення* тощо; ПЕНЯ – *жменя*, *пень*, *пеньок*, *піна*; ТЕНДЕР – *не знаю*, *гендер*, *тенденція*, *Бендер*, *гендер*, *тандем*, *торг*, *тостер*, *тренд*, *тренер*, *футбол*, тощо.

Розподіл реакцій в асоціативних полях виявляє, що поняття *асоціативне поле* є більш об'ємним та змістовним, ніж поняття *семантичне поле*. Усі реакції ядра та периферії семантичного поля належать до структури асоціативного поля.

3. Структурні особливості фрагмента картини світу українця

Відомості про структуру лексичного й асоціативного значень слів дали змогу виявити особливості фрагмента картини світу українця. Зіставлення лексичного значення з асоціативним кожного з аналізованих стимулів відбувалося за створеним нами алгоритмом.

I. Фіксація лексичного значення відповідного стимулу з Великого тлумачного словника української мови, Універсального словника української

мови та Економічних словників. Так, на стимул РЕВІЗІЯ у відповідних словниках наявне лексичне значення:

•1. Перевірка правильності й законності діяльності підприємства, установи, організації або службової особи. || Документальний контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, фірми, організації, дотриманням чинного законодавства з фінансових питань, достовірності обліку та звітності, викриття недостач, розтрат і підробок, попередження фінансових зловживань і т. ін. || Обстеження, огляд з метою перевірки стану або виявлення наявності кого-, чого-небудь. || Особи, які здійснюють перевірку діяльності, проводять обстеження, огляд або виявлення наявності кого-, чого-небудь. 2. Перегляд вчення, теорії з внесенням змін, поправок, що порушують їхні основи, викривляють їхню сутність¹⁶.

•1. Перевірка господарсько-фінансової діяльності установи, підприємства або посадової особи. 2. Перегляд учення, теорії, поглядів для внесення до них докорінних змін¹⁷.

•1. Глибока перевірка комерційно-фінансової (господарсько-фінансової чи адміністративно-господарської) діяльності будь-якого об'єкта (товариства, підприємства, організації, установи, зокрема, банку) або службових дій посадових осіб, що ґрунтується на вивченні первинних документів і бухгалтерських записів; один із методів фінансового контролю¹⁸.

II. Структурно-семантичний аналіз дозволяє виділити у структурі лексеми головні компоненти, наприклад, у лексичному значенні слова РЕВІЗІЯ головними компонентами є: перевірка, контроль, обстеження, огляд.

II. Установлення ядерних реакцій на відповідний стимул, тому що ядро лексикону носія мови відображає актуальну для людини картину світу. На

¹⁶ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 1205.

¹⁷ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 643.

¹⁸ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 263.

стимул РЕВІЗІЯ ядерні реакції *перевірка* – 302, *КРУ* – 118, *обшук* – 42, *контроль* – 25, *магазин* – 20, *ретьельна перевірка* – 19, *папери* – 17, *перевіряння* – 13, *гроші* – 11, *перевіряти* – 11; *проверка* – 64. Загальна кількість: 642. IV. Установлення загальної кількості ядерних реакцій, які відповідають словниковому значенню: *перевірка* – 302 + *КРУ* – 118 + *обшук* – 42 + *контроль* – 26 + *ретьельна перевірка* – 19 + *перевіряння* – 13 + *перевіряти* – 11 + *проверка* – 64 = 593. V. Статистична обробка матеріалу проводиться із застосуванням формули: $\frac{A}{B} = C$, де А — загальна кількість

ядерних реакцій, В — кількість ядерних реакцій, що відповідають словниковому значенню: $\frac{642}{595} = 1.07$. VI. Формування груп понять за рівнями наближеності лексичного й асоціативного значень здійснюється за формулою: якщо $C = 1$, то стимульна лексема належить до першого рівня наближеності; якщо $C < 2$, то стимульна лексема – до другого рівня наближеності; якщо $C > 2$, $B = 0$, то стимульна лексема – до третього рівня наближеності. Так, $\frac{642}{595} = 1.07 < 2$, тому стимульну лексему РЕВІЗІЯ було віднесено до другої групи за рівнем наближеності.

До першої групи з високим ступенем наближеності асоціативного значення із лексичним належить 64% стимулів, наприклад:

АУКЦІОН

I. Прилюдний продаж товарів, майна, цінних паперів тощо ¹⁹.

- Публічний розпродаж, за якого покупцем стає той, хто пропонує вищу ціну; місце такого розпродажу ²⁰.

- 1. Продаж товарів, майна, валюти з публічного торгу покупцеві, який запропонував найвищу ціну. 2. Форма організації продажу товарних та інших цінностей, заснована на проведенні публічних торгів. 3. Метод продажу, за якого

¹⁹ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 46.

²⁰ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 47.

покупці роблять ставки і предмет аукціону продається покупцеві; який запропонував найвищу ціну²¹.

II. Головні компоненти: продаж, розпродаж.

III. Ядерні реакції: *продаж* – 242, *розпродаж* – 139, *торги* – 85, *виставка* – 36, *лот* – 38, *молоток* – 24, *акція* – 20, *торг* – 14, *картина* – 13; *продажа* – 28. Загальна кількість 639. IV. *Продаж* – 242 + *розпродаж* – 139 + *торги* – 85 + *виставка* – 36 + *лот* – 38 + *молоток* – 24 + *акція* – 20 + *торг* – 14 + *картина* – 13 + *продажа* – 28 = 639.

V. $\frac{639}{639} = 1$.

БАНКРУТСТВО

I. •1. Фінансова неспроможність, розорення, що призводить до припинення виплат за борговими зобов'язаннями. || Примусова ліквідація підприємства з метою поділу майна боржника між кредиторами.
2. Неспроможність, провал у чому-небудь²²

•1. Фінансова неспроможність, розорення, що призводять до припинення виплат за борговими зобов'язаннями. 2. Неспроможність, крах у чому-небудь²³.

• Неспроможність юридичної особи (суб'єкта підприємницької діяльності) задовольнити вимоги кредиторів і виконати зобов'язання перед бюджетом у встановлений для цього термін, що пов'язано з недостатністю активів у ліквідній формі²⁴.

II. Головні компоненти: неспроможність, провал, ліквідація, крах.

III. Ядерні реакції: *бідність* – 94, *втрата* – 66, *немає грошей* – 57, *розорення* – 44, *нема нічого* – 42, *нуль* – 37, *банкрут* – 36, *крах* – 29, *збіднення* – 25, *банку* – 23, *повний нуль* – 21, *0* – 20, *злидні* – 13, *безгрішшя* – 11, *ліквідація* – 14.

²¹ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 15 – 16.

²² Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 60 – 61.

²³ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 56.

²⁴ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 20.

Загальна кількість 532. IV. *Бідність* – 94 + *втрата* – 66 + *немає грошей* – 57 + *розорення* – 44 + *нема нічого* – 42 + *нуль* – 37 + *банкрут* – 36 + *крах* – 29 + *збіднення* – 25 + *банку* – 23 + *повний нуль* – 21 + 0 – 20 + *злидні* – 13 + *безгрішшя* – 11 + *ликвідація* – 14 = 532.

$$V. \frac{532}{532} = 1.$$

До другої групи із середнім ступенем наближеності асоціативного поля із лексичним належать 34 % стимулів, наприклад:

ЕКСПОРТ

I. •1. Вивіз товарів або капіталів за кордон; імпорт. 2. Загальна кількість або загальна вартість товарів, що вивозяться за кордон ²⁵.

• 1. Вивіз із країни товарів, капіталу, цінних паперів тощо для реалізації на зовнішньому ринку. 2. Загальна кількість чи вартість вивезених товарів ²⁶.

• 1. Вивезення товару або капіталу за кордон самостійно або із залученням послуг незалежних маркетингових посередників. 2. Товари, які відправляють до іншої країни на продаж ²⁷.

II. Головні компоненти: вивіз, вивезення.

III. Ядерні реакції: *вивіз* – 93, *вивезення* – 72, *імпорт* – 49, *за кордон* – 44, *вивіз товару* – 36, *перевезення* – 35, *товар* – 32, *товарів* – 25, *вивіз товарів* – 22, *товару* – 18, *за межі* – 15; *вивоз* – 53, *імпорт* – 12. Загальна кількість 506.

IV. *Вивіз* – 93 + *вивезення* – 72 + *за кордон* – 44 + *вивіз товару* – 36 + *перевезення* – 35 + *товар* – 32 + *товарів* – 25 + *вивіз товарів* – 22 + *товару* – 18 + *вивоз* – 53 + *імпорт* – 12 = 442.

$$V. \frac{506}{442} = 1.14 \quad VI. 1.14 < 2.$$

КВОТА

²⁵ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 341.

²⁶ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 250–251.

²⁷ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 81.

I. •1. Частка, частина, норма чого-небудь допустимого. 2. Частка у виробництві й збуті продукції, визначена синдикатом або картелем для кожного учасника монополістичного об'єднання. 3. Податкова ставка, що припадає на певну одиницю оподаткування. 4. У системах обробки інформації – кількісний показник ресурсів, які надаються операційною системою користувачеві або процесу²⁸.

• 1. Частка, норма чогось допустимого. 2. Частка кожного з учасників підприємницьких структур у загальному виробництві або збуті продукції²⁹.

• Встановлена частка товарів певних категорій, дозволених для завезення в країну³⁰.

II. Головні компоненти: частка, частина, норма, податкова ставка.

III. Ядерні реакції: *не знаю* – 183, *обмеження* – 92, *економіка* – 90, *ліміт* – 34, *гроші* – 17; *ограничение* – 29. Загальна кількість 445.

IV. *Обмеження* – 92 + *економіка* – 90 + *ліміт* – 34 + *ограничение* – 29 = 245.

V. $\frac{445}{245} = 1.8$. VI. $1.8 < 2$.

До третьої групи належать стимули з низьким ступенем наближеності асоціативного значення з лексичним:

АВІЗО

I. •1. Письмове банківське повідомлення клієнтові або іншому банкові про виконану розрахункову операцію або про зміни щодо стану взаємних розрахунків. 2. Повідомлення про видачу фізичною або юридичною особою переказного квитка, векселя, наказу, тобто документа, за яким отримувач повинен сплатити встановлену суму у зазначений в авізо строк в обмін на виданий на нього документ³¹.

²⁸ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 534.

²⁹ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 354.

³⁰ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ: Феміна, 1995. С. 126.

³¹ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 5.

- Повідомлення, яким сповіщають про зміни у стані взаємних розрахунків, про переказ грошей, висилання товарів тощо ³².

- У банківській, комерційній, бухгалтерській практиці – офіційне повідомлення, переважно про виконання розрахункової операції, яке надсилається одним контрагентом іншому ³³.

II. Головні компоненти: повідомлення.

III. Ядерні реакції: *економіка* – 125, *газета* – 99, *не знаю* – 94, *банк* – 65, *картка* – 47, *віза* – 33, *запас* – 10. Загальна кількість 473.

IV. *Економіка* – 125 + *банк* – 65 = 190.

V. $\frac{473}{190} = 2.5$. VI. $2.5 > 2$.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ

I. •Проведене урядами в законодавчому порядку зменшення золотого (срібного) вмісту грошової одиниці, а також зниження курсу паперових грошей відносно золота (срібла) або іноземних валют. || Зниження вартості національної валюти, що здійснюється центральним банком за системи фіксованого валютного курсу. 2. Зниження, втрата колишньої значимості, гідності, рівня чого-небудь; знецінення ³⁴.

- Зниження курсу національної чи міжнародної (регіональної) валютно-грошової одиниці щодо валют інших країн, міжнародних валютно-грошових одиниць ³⁵.

- Зниження курсу національної або міжнародної (регіональної) грошової одиниці відносно валют інших країн ³⁶.

II. Головні компоненти: зменшення, зниження.

³² Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 12.

³³ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. – 368 с. С. 4.

³⁴ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 278.

³⁵ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 200.

³⁶ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 63.

III. Ядерні реакції: *не знаю* – 129, „–” – 73, *знецінення* – 55, *гривня* – 17, *гривні* – 15, *зниження вартості* – 13, *валюта* – 11, *зменшення* – 11, *економіка* – 10, *обвал* – 10; *обесцєнивание* – 18. Загальна кількість 362.

IV. *Знецінення* – 55 + *гривня* – 17 + *гривні* – 15 + *зниження вартості* – 13 + *валюта* – 11 + *економіка* – 10 + *зменшення* – 11 + *обвал* – 10 + *обесцєнивание* – 18 = 160.

V. $\frac{362}{160} = 2.26$. VI. $2.26 > 2$.

Окреме місце у третій групі займає стимул АВАЛЬ, у якого найменший показник наближеності асоціативного значення до лексичного:

АВАЛЬ

I. • 1. Вексельне гарантування, за яким особа, що його здійснює, перебирає на себе відповідальність перед власником векселя за виконання зобов'язань відносно оплати цього векселя; платіж за таким зобов'язанням³⁷.

• Вексельне гарантування, за яким особа, що його здійснює, бере на себе відповідальність перед власником векселя за виконання зобов'язань щодо оплати цього векселя³⁸.

• Вексельне гарантування, за яким аваліст, тобто особа, що його здійснила, бере на себе відповідальність перед власником векселя за виконання зобов'язань будь-якою із відповідальних за векселем осіб: акцептантом, векседавцем, індосантом³⁹.

II. Головні компоненти: вексельне гарантування.

III. Ядерні реакції: *банк* – 466. Загальна кількість 466.

IV. 0.

Не можна не погодитися з думкою, що картину світу складають не тільки значення в готовій фіксованій мовній формі, але й значення, які беруться з мовних форм і потім абстрагуються на цій основі. Ці значення

³⁷ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. С. 3.

³⁸ Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. С. 10.

³⁹ Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. С. 4.

утворюють фундамент мовної картини світу, яка, у свою чергу, існує як частина загальної (глобальної) концептуальної картини світу, що складається із образів, уявлень, понять, установок, оцінок – концептів – і відтворюється в предметній, пізнавальній діяльності людини, під час знайомства із багаточисельними описами світу, представленими іншими людьми у вигляді різноманітних мовленнєвих ситуацій, тобто письмових та усних текстів.

Таким чином, семантичне поле – це група всіх значень слова, притаманних йому в тому чи тому контексті, що відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Семантична будова поля (ядерно-периферійна структура) утворена за принципом структурування ознак, одні з яких формують центр, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, а інші – периферію, тобто ознаки з високим рівнем варіативності. Асоціативне поле – асоціативно-смісловий конструкт, що реалізує свої зв'язки в межах певного семантичного поля, але ніколи цілком з ним не збігається. Сукупність реакцій в асоціативних полях свідчить, що поняття *асоціативне поле* ширше за поняття *семантичного поля*, тобто, останнє входить до складу попереднього.

Для виявлення особливостей фрагмента картини світу українця були залучені відомості про структуру лексичного й асоціативного значень слів. Усю сукупність стимульних лексем шляхом зіставлення лексичного значення з асоціативним було розподілено на групи за рівнями наближеності. Зіставлення будови асоціативних та лексичних значень виявляє різний характер зв'язку між ними, різний рівень наближеності – від повного збігу до максимальної розбіжності. До першої групи входять стимули з високим рівнем наближеності (64 % стимулів). Це стимули, у яких асоціативне значення ядерних реакцій повністю відповідає лексичному значенню, наприклад, стимули БАНК, ДОХІД, ОЛІГАРХ, КРЕДИТНА КАРТКА та інші. До другої групи належать стимули із середнім рівнем наближеності (34 % стимулів). Це стимули, у яких асоціативне значення ядерних реакцій не повністю збігається з лексичним, наприклад, МАРКА, ОБЛІГАЦІЯ, ТЕНДЕР,

ПОПИТ, ЯКІСТЬ та ін. Третю групу складають стимули з низьким рівнем наближеності (2 %). Це стимули, у яких асоціативне значення ядерних реакцій збігається з лексичним лише в деяких випадках. До цієї групи належать стимули: ДЕВАЛЬВАЦІЯ та АВІЗО. Окреме місце в цій групі посідає стимул АВАЛЬ, у якого найменший показник наближеності асоціативного значення з лексичним.

Концептуальна картина світу більш динамічна, ніж мовна. Зміна уявлень про реалії, насамперед відображається в ядерних реакціях асоціативного поля і лише згодом відбивається в лексичному значенні. Лексикографічна фіксація лексичного значення об'єктивно уповільнює процес змін у мовній картині світу. Периферійні реакції асоціативного поля є своєрідним резервом для трансформації лексичного значення й еволюції мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахметжанова Р. Н. Проблема функционально-семантических полей / Р. Н. Ахметжанова, Б. Н. Ахметжанов // Теория поля в современном языкознании. Уфа : Изд-во БГУ, 1991. 101 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2009. 1736 с.
3. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. Львів : Вид-во при Львів. ун-ті „Вища школа”, 1979. 120 с.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева. Москва : Высш. шк., 1986. 120 с.
5. Горелов И. Н. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. Москва : Лабиринт, 1977. 220 с.
6. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. Київ : Вид-во Київ. держ. лінгв. ун-ту, 1996. 294 с.
7. Залевская А. А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике : учеб. пособие / А. А. Залевская. Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. 83 с.
8. Золотова Н. О. Психолингвистические исследования: звук, слово, текст / Н. О. Золотова // Межвуз. темат. сб. науч. тр. / Калинин : ун-т. Калинин, 1987. 168 с.
9. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. Москва : Наука, 1996. 264 с.
10. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2005. 848 с.
11. Леонтьев А. А. Психолингвистические проблемы семантики / А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович. Москва : Наука, 1983. 284 с.
12. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.

13. Полянский М. и др. Лексико-семантическое поле / Марк Полянский, Надежда Маловская, Виктор Чижевский [Электронный ресурс]. – Коллекция научных трудов. URL : [http: // www.medtrad.org /pata / htm](http://www.medtrad.org/pata/htm). (дата звернення 24.08.2018)
14. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: Психолінгвістичний аспект / Д. І. Терехова. Київ : КДЛУ, 2000. 244 с.
15. Улянов Ю. Е. Латышско-русский ассоциативный словарь / Ю. Е. Улянов. Рига : Зинатне, 1988. 187 с.
16. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. Москва : Наука, 1973. 280 с.

Моделі семантичної організації асоціативних полів рекламної лексики

Мовна картина світу репрезентує ментальний фрагмент, який створюють носії мови, асоціативне поле відображає певну ділянку внутрішнього світу людини і розкриває особливості сприймання й усвідомлення лексичних одиниць. Таким чином, матеріалом для побудови фрагмента мовної картини світу служить сукупність асоціативних полів, котрі передусім утворюють організацію асоціацій мовців.

Асоціативні експерименти дають надзвичайно цінний матеріал для вивчення мовної картини світу, оскільки виявляють особливості відображення навколишнього світу в свідомості мовців.

Існує багато можливостей для аналізу даних асоціативних експериментів, як наприклад, виявляти типи вербальних зв'язків в асоціативних полях (праці Д. Терехової¹, Г. Мартиновича², О. Горошко³, Л. Кушмар⁴; виявляти вектори асоціювання та кластери (О. Алімушкіна⁵ та ін.), виокремлювати семантичні сфери (Т. Недашківська⁶), здійснювати порівняння даних асоціативних експериментів різних за часом фіксації (Д. Морель⁷, Г. Заєць⁸ та ін.). Усі ці напрямки дослідження результатів асоціативних експериментів є цікавими та перспективними.

---

¹ Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : психолінгвістичний аспект : [монографія] / Діана Іванівна Терехова. Київ : КДЛУ, 2000. 244 с.

² Мартинович Г. А. Вербальные ассоциации и организация лексикона человека / Геннадий Ананьевич Мартинович // Филологические науки. 1989. № 3. С. 39–45.

³ Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 320 с.

⁴ Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 - українська мова. Луганськ, 2011. 348 с.

⁵ Алімушкіна О. А. Векторы ассоциирования как индикаторы изменения сознания носителей русского языка // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2015. №6 (48). Ч. 1. С. 17–19.

⁶ Недашківська Т. Є. Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експерименту) / Т. Є. Недашківська // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistic: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. Переяслав-Хмельницький : 2011. Вип. 7. С. 126–134.

⁷ Морель Морель Д. Сопоставительный анализ ассоциативных полей, отличающихся по времени фиксации, как средство выявления динамики концепта. Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2014. №12 (42): в 3-х ч. Ч. II. С. 115–119.

С. Мартінек⁹ підкреслює, що застосування теоретичного апарату когнітивної лінгвістики до інтерпретації результатів асоціативних експериментів дає змогу підійти до проблеми класифікацій асоціативних реакцій по-новому. Головне завдання, що стоїть перед дослідником, полягає не у створенні штучної класифікації отриманих реакцій, а в реконструкції відповідних концептуальних структур у свідомості мовця.

Матеріалом нашого дослідження є асоціативні поля рекламної лексики, отримані завдяки методу вільного асоціативного експерименту, проведеного впродовж 2011–2012 років з близько тисячею інформантів.

З метою виявлення актуальних концептів у свідомості українців виокремимо семантичні сфери в асоціативних полях рекламної лексики, обґрунтуємо поняття семантична сфера та її видів на прикладі асоціативних полів рекламної лексики.

У структурі значення слова можна виділити макрокомпоненти та мікрокомпоненти. Макрокомпоненти визначають основну специфіку семантики слова й можуть бути виокремлені через семантичні опозиції лексичних одиниць. Такими макрокомпонентами лексичного значення є денотативний і конотативний компоненти. *Денотативний* – основний компонент лексичного значення, який є основною предметно-понятійною та комунікативно вагомою інформацією, вказує на властивості, ознаки предмета номінації. *Конотативний* макрокомпонент значення виражає емоційно-оцінне ставлення мовця до денотата слова, а також містить іншу додаткову інформацію, наприклад, функціонально-стилістичну, яка характеризує належність слова до того ж або іншого функціонального стилю¹⁰.

---

⁸ Заєць І. Г. Структура та динаміка асоціативних полів лексем *дівчина, жінка, хлопець, чоловік* // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». № 11. 2010. Вип. 16. С. 127–133.

⁹ Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 52. Львів : Вид-во ЛНУ, 2011. С. 25–32.

¹⁰ Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках / С. А. Моисеева. Белгород : Изд-во БелГУ, 2005. С. 31.

Конотативний макрокомпонент значення включає семантичні компоненти „оцінка” та „емоція”¹¹. У виокремленні реакцій з конотативним значенням в асоціативних полях помітно тісний зв’язок емоційного та оцінного компонентів, які інколи важко розмежувати. Між стимулами та реакціями існує внутрішній семантичний зв’язок, що дає змогу виявити ідентифікацію цих слів на підсвідомому рівні.

В асоціативному полі денотативний фрагмент відображає відповідний конструкт лексичного значення (спільної мовної картини світу), а конотативний фрагмент віддзеркалює індивідуальне сприйняття мовців, більшою мірою пов’язане з індивідуальним усвідомленням. Така відповідність стає рушійною силою в розвитку співвідношення між об’єктивним і суб’єктивним у семантиці.

У нашому дослідженні до конотативного фрагмента відносимо реакції як негативного, так і позитивного змісту, не виокремлюючи їх в окремі семантичні сфери, однак заслуговує на увагу класифікація оцінки конотативного елементу асоціативних зв’язків О. Загородньої¹². Авторка пропонує поділяти асоціативні зв’язки в конотативному аспекті на 5 груп: 1) позитивні; 2) негативні; 3) умовно позитивні; 4) умовно негативні; 5) нейтральні. Ця класифікація допомагає зробити глибший аналіз реакцій з конотативним значенням, яку будемо застосовувати в подальших розвідках.

Як фрагмент конотативного значення розглядаємо реакції на стимул, які відносяться до розмовно-просторічної лексики, стилістичні синоніми до літературних слів, які через обмежене спілкування набувають відкритої чи прихованої оцінності, наприклад: ПІАР – *понти*; ІНФОРМАЦІЯ – *круто*; КАРТИНКА – *аватарка*; АКТУАЛЬНІСТЬ – *свіжак*; ЕКОНОМТЕ – *жлоб*; СУЧАСНИЙ – *неформал*; ПРЕЗЕНТАЦІЯ – *показуха*; ТОП-МОДЕЛЬ – *дилда*; ПРИБУТОК – *хабар*; ДЕГУСТАЦІЯ – *шара*; ДИСТРИБ’ЮТОР –

¹¹Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1985. С. 71.

¹² Загородня О.Ф. Система оцінювання конотативного елементу асоціацій та асоціативних зв’язків. Мова і культура: зб. наук. праць / гол. ред. Д.С. Бураго. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16, Т. 5 (167). С. 34.

причена; АКЦІЯ – лохотрон; КРЕАТИВ – бомбезність; РЕКЛАМУВАТИ – впарювати; СПАМ – барахло; СПОЖИВАЧ – обжора тощо.

Отже, асоціативне поле містить денотативний та конотативний фрагменти. Денотативний фрагмент сформований реакціями, що утворюють значеннєві групи – семантичні сфери, скомпоновані за принципом, подібним до організації семної структури лексичного значення слова. Конотативний фрагмент включає меншу кількість реакцій, які виражають емоційне ставлення до стимулу та структурований за різновидами емоційної оцінки, що може виражатись вигуками, суб'єктно-об'єктними конструкціями, словами-інтенсифікаторами, звуковими реакціями та невербально – різноманітними малюнками і знаками.

У денотативному фрагменті виділяємо семантичні сфери. *Семантичною сферою* називаємо сукупність реакцій в асоціативному полі, які об'єднуються зі словом-стимулом спільним семантичним зв'язком: 'оцінним', 'суб'єктно-об'єктним', 'діяльнісним', 'атрибутивним' тощо. Відповідно в денотативному фрагменті кожного асоціативного поля можуть виділятися такі семантичні сфери, як „якісні характеристики поняття”, „ознаки-атрибути”, „діяльність” та ін.

Для семантичної сфери **„якісні характеристики поняття”** притаманна ознака оцінності. І. Стернін¹³, О. Філіпов¹⁴ та інші дослідники оцінність вважають стороною денотації, а не конотації. Оцінність може бути виражена в денотативному компоненті значення, оскільки оцінною може бути вся номінація загалом.

Оцінні слова, як і слова номінативних класів, створюють суб'єктивне бачення світу, формуючи й позначаючи загалом ціннісну картину світу: оцінку світу за утилітарністю (корисний / шкідливий), за етичними й естетичними нормами певного мовного колективу (ввічливий / грубий, гарний / потворний), тобто це може бути раціональна, інтелектуальна оцінка.

¹³ Стернін И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1985. С. 71

¹⁴ Филиппов А.В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания. 1978. № 1. С. 61.

Водночас оцінка в конотативному фрагменті має суто суб'єктивне, емоційне ставлення людини до тих чи інших понять. Так, на стимул ІНТЕРНЕТ отримано реакції негативного спрямування *бруд, забирає час, затягує, загроза*; позитивне ставлення до поняття виражено в реакціях – *цікавість, захоплення, люблю*.

Аксіологічне (оцінне) значення виявляється у мові двома типами: загальнооцінні та індивідуальнооцінні. Загальнооціні реалізуються прикметниками *хороший* та *поганий*, а також їхніми синонімами з різними стилістичними та експресивними відтінками (*чудовий, неперевершений* та ін.). Ці прикметники виражають холістичну оцінку. Інше значення – індивідуальнооцінне поділяється на категорії: 1) сенсорно-смакові (гедоністичні) оцінки, наприклад, *солодкий*; 2) психологічна оцінка, що є раціональним підходом до оцінювання та осмислення концептів: а) інтелектуальна оцінка (*глибокий розум*); б) емоційна оцінка (*веселий, сумний*); 3) естетична оцінка: синтез сенсорно-смакових та психологічних оцінок (*чудова уява*); 4) етична оцінка (*добродушний*); 5) утилітарна оцінка (*шкідливий*); 6) нормативні (*здорове серце*) та 7) телеологічні оцінки (*вдала думка*)¹⁵.

За цією класифікацією в асоціативних полях знаходимо загальнооцінні реакції, наприклад, на стимул ПРОДУКЦІЯ – *погана*, ЗНАМЕНИТІСТЬ – *цікава, гарна* тощо. Індивідуальні оцінки, що є сенсорно-смаковими: ДЕГУСТАЦІЯ – *смачна*; естетичними: МУЗИКА – *витончена*; нормативні: КРЕАТИВ – *необхідний*; психологічні: ПОВІДОМЛЕННЯ – *радісне*; КАРТИНКА – *смішна* тощо.

До сфери „якісних характеристик поняття” відносимо також реакції-оцінки за такими параметрами: за якістю (ІНТЕРНЕТ – реакція *корисний 2*¹⁶, *швидкий 4*; ІНФОРМАЦІЯ – *позитивна, зайва*); належністю (ПРИБУТОК –

¹⁵ Пименова, М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): дис. д-ра филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2001. 497 с.

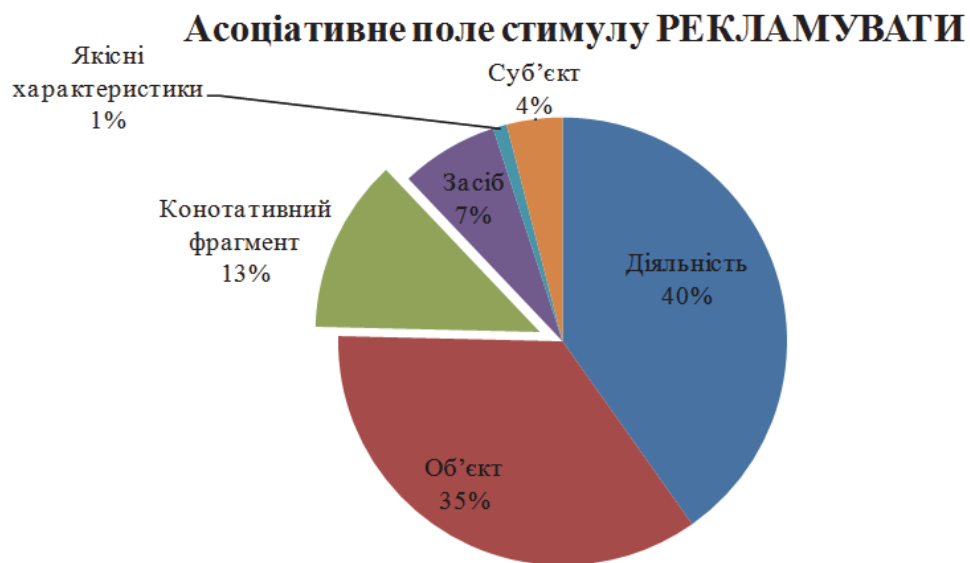
¹⁶ Цифрами позначено коефіцієнт повторюваності реакцій. Відсутність покажчика означає одне вживання.

мії); різновидом (ПАР – *політичний*, ПРОДУКЦІЯ – *видавнича 3, молочна*); розміром (РАДІО – *маленьке*, ТЕЛЕВІЗОР – *великий*) тощо.

Оцінка може бути позитивною або ж негативною. Стимул РЕКЛАМНИЙ АГЕНТ позитивно оцінюється прикметниками *солідний, молодий*, негативно – *безробітний, бідний, нецікавий, балакучий*.

„Якісні характеристики поняття” – семантична сфера, яка є в усіх асоціативних полях. Найчастіше виявляється домінуючою в асоціативному полі, наприклад, у стимулів ПРОДУКЦІЯ, КАРТИНКА, МУЗИКА, ІНФОРМАЦІЯ та ін.

До семантичної сфери „діяльність” входять реакції, які визначають активне ставлення до стимулу. ПРЕЗЕНТАЦІЯ – *показ*, РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ – *вплив 8*, БІЛБОРД – *агітація 5*, РЕЙТИНГ – *зростання* та ін. „Діяльність” – одна з найпоширеніших семантичних сфер, представлена в 104 асоціативних полях, хоч не завжди є найчисельнішою.

„Родові поняття” – семантична сфера, у котрій згруповуються реакції, які часто є синонімами до стимулу, можуть бути еквівалентами лексичного значення слова-стимулу або ж входити до того ж семантичного поля, що й стимул. Такі реакції можуть відрізнятися від слова-стимулу однією або ж кількома семантичними ознаками, наприклад, ЕТИКЕТКА – *цінник 3*,

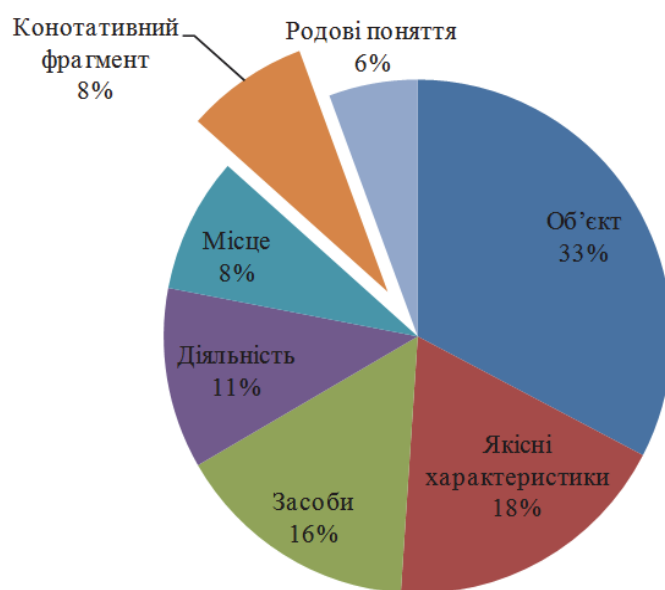
БУКЛЕТ – програма 2, АНКЕТА – бланк 12, КРЕАТИВ – творчість 71, СЛОГАН – девіз 67, фраза 22 тощо.

Реакції, що складають цю семантичну сферу, є в 90 асоціативних полях рекламної лексики.

„Об’єкт” – семантична сфера, що складається з реакцій, на які може бути спрямована дія тощо: ПОСЛУГА – туризм, МАРКЕТИНГ – товар, БІЗНЕС – нафта, НОМІНАЦІЯ – світ, ЛОГОТИП – кока-кола тощо. Реакції цієї сфери є у 87 асоціативних полях.

Семантична сфера „суб’єкт” містить реакції, які є носіями діяльності, наприклад, САЙТ – редактор, ПРОПОЗИЦІЯ – друзі, ГАРАНТІЯ – банк 7, нотаріус, РЕКЛАМНА ІДЕЯ – іміджмейкер. Яскраво ця сфера представлена в 77 асоціативних полях рекламної лексики. Домінантною, наприклад, є в асоціативному полі стимулу ВІТРИНА:

Асоціативне поле стимулу ВІТРИНА

„Атрибут” – семантична сфера предиката (якість, ознака), що достатній для її ідентифікації (упізнавання, розпізнавання) та необхідний для її існування: УПАКОВКА – штрих-код, без ГМО; РЕКЛАМНИЙ АГЕНТ – портфель 3; СПОНСОР – кейс, ОГОЛОШЕННЯ – стовп, дошка 19 тощо. Реакції з атрибутивними ознаками трапляються в 54 асоціативних полях.

Додатковою є семантична сфера „засобів”, яка наявна в 27 асоціативних полях. Реакції цієї сфери вказують на засоби поширення, наприклад, для стимулу ПАР є ЗМІ 2, преса 2, для стимулу ЗНАМЕНИТІСТЬ таким засобом є телебачення 2, яке сприяє тому, що ця особа стає відомою. Засобами створення виступають реакції фарба 2 та фотоапарат на стимул КАРТИНКА, наклейка 3 – на стимул МАРКУВАННЯ тощо.

Реакції, що зазначають важливість „місця”, виділяються в окремі семантичні сфери. В асоціативному полі стимулу РАДІО реакції вказують, де вони можуть чути радіо: вдома 2, дорога 2, машина, хата тощо. На стимул ОГОЛОШЕННЯ реакції із зазначенням місця є газета 49, дошка 17, стовп 17, вуличний стенд та ін.

В асоціативних полях, у котрих велика кількість реакцій, які є власними назвами, – їх об’єднано в окрему семантичну сферу „власних назв”. Ці сфери виокремлюються в 7 асоціативних полях слів-стимулів ЗНАМЕНИТІСТЬ (*Lara Fabian, Кличко 3, Джоні Ден 9* та ін.), РАДІО (*FM Галичина, Euro +, Житомирська хвиля 3* тощо), ОБРАЗ (*Жанна Д’Арк, Бог, Мона Ліза 3*), ТОП-МОДЕЛЬ (*Victiria Secret 3, Кура Banks 4, Хайді Клум*), БРЕНД (*Шанель 4, Adidas 10, Asus, Yves Rocher*), МАРКА (*Рудь, КОМО, Кока кола, Toyota*) та САЙТ *mail.ru 3, facebook 3* тощо).

Сфери, що виділяються лише в одному чи двох асоціативних полях, – „результат діяльності” (на стимул ПОЛІГРАФІЯ реакції *газета 52, книга 44, журнали 3*), „спосіб виміру” (стимул РЕЙТИНГ – *бали 23, шкала 19, діаграми 3*), „сфери співпраці” (стимул ПАРТНЕР – *танці 24, кохання 7, дружба 2* та „рекламний носій” (стимули РЕКЛАМНА ІДЕЯ – *афіша 7, постер, відеоролик 5, каталог* та ін.).

Найчастіше додаткові сфери є периферійними, наприклад, на стимул МАГАЗИН – реакції *базар 3, книгарня* та ін. Ядерні реакції асоціативного поля найчастіше входять до сфери „родових понять”, наприклад, ПРОДУКЦІЯ – *товар 105*; ЗНАМЕНИТІСТЬ – *зірка 148* тощо.

Аналіз семантичних сфер показав, що іноді реакція синкретична, її обґрунтовано можна віднести до кількох семантичних сфер, наприклад, стимул СПОЖИВАЧ має реакції *користувач 29, людина 112, поставник* тощо, які можуть входити як до сфер „суб’єкт” і „родові поняття”. В асоціативних полях стимулів-прикметників реакції можуть належати як до сфери „родових понять”, так й до „якісних характеристик” (МАГПЧНИЙ – *чудодійний, особливий, чарівний*). Семантична сфера „власних назв” співвідносна зі сферою „суб’єкт” ДИКТОР – *Тіна Канделаки*. Реакції на слова-стимули, що є дієсловами, наприклад РЕКЛАМУВАТИ – *інформувати 2, зацікавити, просувати 9* тощо, можна відносити і до „діяльнійсній” сфери, і до „родових понять”. У стимулів, які виражені прислівником, не виокремлюється сфера „суб’єкт”.

Отже, семантичні сфери, що виокремлюються в денотативному фрагменті асоціативного поля, розкривають усі можливі значення, у яких це слово вживається, і як воно функціонує в ментальній лексиконі людини. В одному асоціативному полі стимулу буде домінують оцінювана сфера, для іншого – діяльнійсна тощо.

Розглянемо виявлення семантичних сфер на конкретних прикладах асоціативних полів слів-стимулів рекламної лексики.

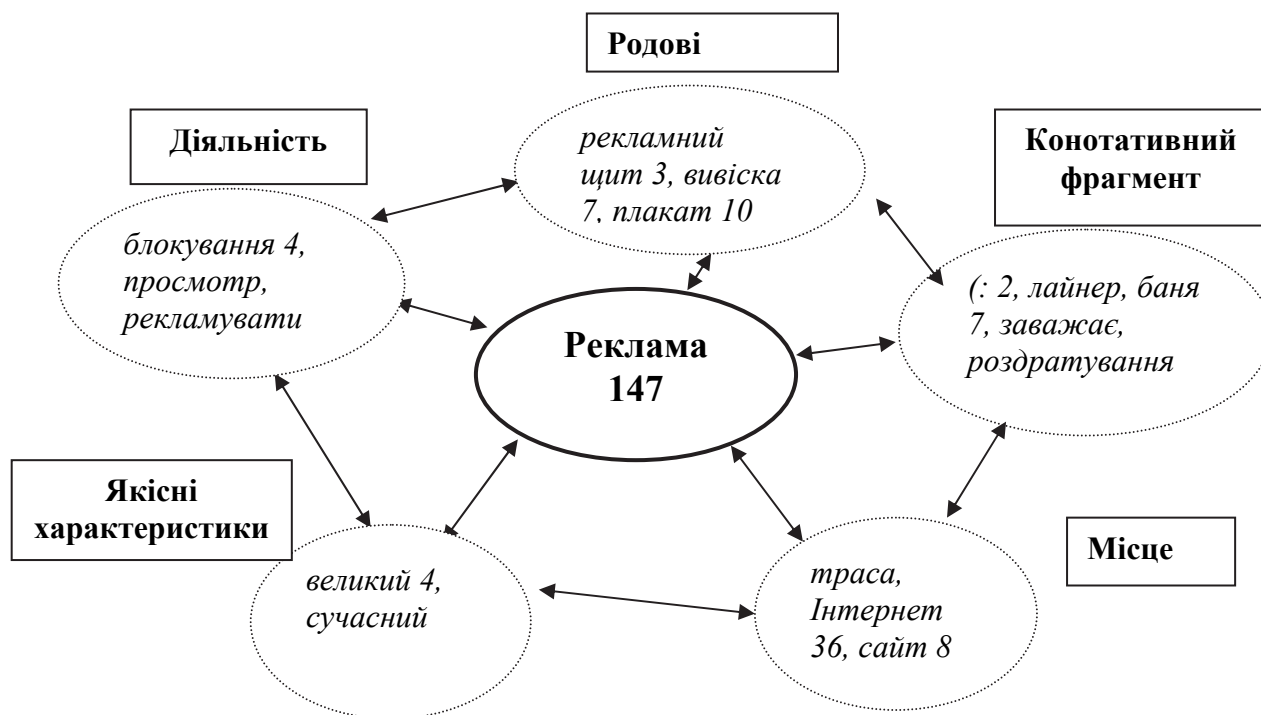
В асоціативному полі **БАНЕР** 228 реакцій, найбільше серед яких іменників (78%), словосполучень (7,8%), прикметників (7%), прислівників (2%), дієслів (2%), займенників (1,8%), аббревіатур та часток (по 0,8%).

Найбільшими семантичними сферами стимулу БАНЕР є „діяльнійсність” (*реклама 147, блокування 4, великий 4, рекламний 4, невідомий 3, обмін 3, просмотр, пропаганда, набридливий, рекламувати, заблокування, publish, викреслення* тощо) та „якісні характеристики” (*різноманітний 2, чудовий, кольоровий, сучасний, нецікавий, поганий, дивний* тощо). Частиною сфери „якісних характеристик” є ремінісцентні реакції *сьогодні і тільки тут, вона працює 2* та ін. Як і в асоціативному полі стимулу БІЛБОРД, тут виокремлюється сфера „місце”: *Інтернет 36, сайт 8, мережа, браузер, веб-*

сайт, вулиця, забор, автомобільна заправка, траса, стіна 2 та ін. „Родовими поняттями” є реакції: інформація 18, афіша 13, плакат 10, рекламний щит 3, стінгазета, постер, вівіска 7, білборд 7 тощо.

Конотативний фрагмент охоплює реакції, які можна поділити на 3 групи: 1) звукові реакції бойлер, тюнер, банка, бан-лист, баня 7, бан 2, бампер, лайнер, бартер; 2) відповіді, що показують незнання стимулу: нове слово, незрозуміле слово, хтось, не знаю 5,?, (: 2, що?, що таке?, сучасне слово; 3) реакції з негативним оцінюванням стимулу: сміття, шкідник, заважає, той, що грузить, іноді корисно, матюк, зло 2, падло, забруднення середовища, брехня, нудно 2, роздратування, ненавиджу, обман, стомились тощо.

Семантичні сфери стимулу БАНЕР

Асоціативне поле слова-стимулу **ПРОДУКЦІЯ** сформоване 185 різними реакціями, 76% з яких виражені іменниками, 20% прикметниками, 3% дієсловами та 1% прислівниками.

Найчисельнішою в асоціативному полі стимулу виявилась сфера „якісних характеристик поняття”, у яку входять реакції, які класифікують продукцію за різновидом: *молочна 8, косметична 3, видавнича 3, продовольча 2, харчова 4, хімічна, різноманітна, сільгосп 2, різна, виробнича, м'ясна*. Якість продукції опитані виражають реакціями: *бракована, штучна, підробка, зіпсована, зелена, дешева 2, свіжа, якісна 20, нова 4, натуральна, високоякісна, неякісна, добра, хороша 6, погана, смачна, сучасна, різна, чисельна, велика 2* та ін.

Значна за обсягом сфера „об'єкт” як результат виробництва продукції. Тут зібрані реакції різноманітних видів продукції повсякденного вжитку: *їжа 44, косметика 19, молоко 10, продукти 12, вироби 8, шоколад 5, сир 5, хліб 3, ковбаса 2, харчі 3, річ 3, парфуми 2, продукт 6, одяг 7, сировина, подарунок, духи, пакет, корзина, овоч, парфумерія, масло, лак, яблуко, цукерки, для споживання, кефір, сік, пиво 2, меблі 2, йогурт 4, цукерки, автомобілі, матеріал 2, свинина, книга, мило, кава, вино та багато інших*. Кілька відповідей віднесли до сфери „суб'єкт”: *виробник 5, продавець, споживач 3, консультант* та ін.

Об'ємною є й „діяльнісна” сфера, яка формується реакціями: *виробництво 27, споживання 6, виготовлення 5, харчування 4, виробляти, купівля, виготовляти, їсти 2, конкуренція 2, попит 6, вибір, результат 2, реклама 4, торгівля, експорт, купувати*.

„Родові поняття” – ядерна семантична сфера стимулу ПРОДУКЦІЯ: *товар 105, товари 21, речі 5, виріб 11, асортимент*.

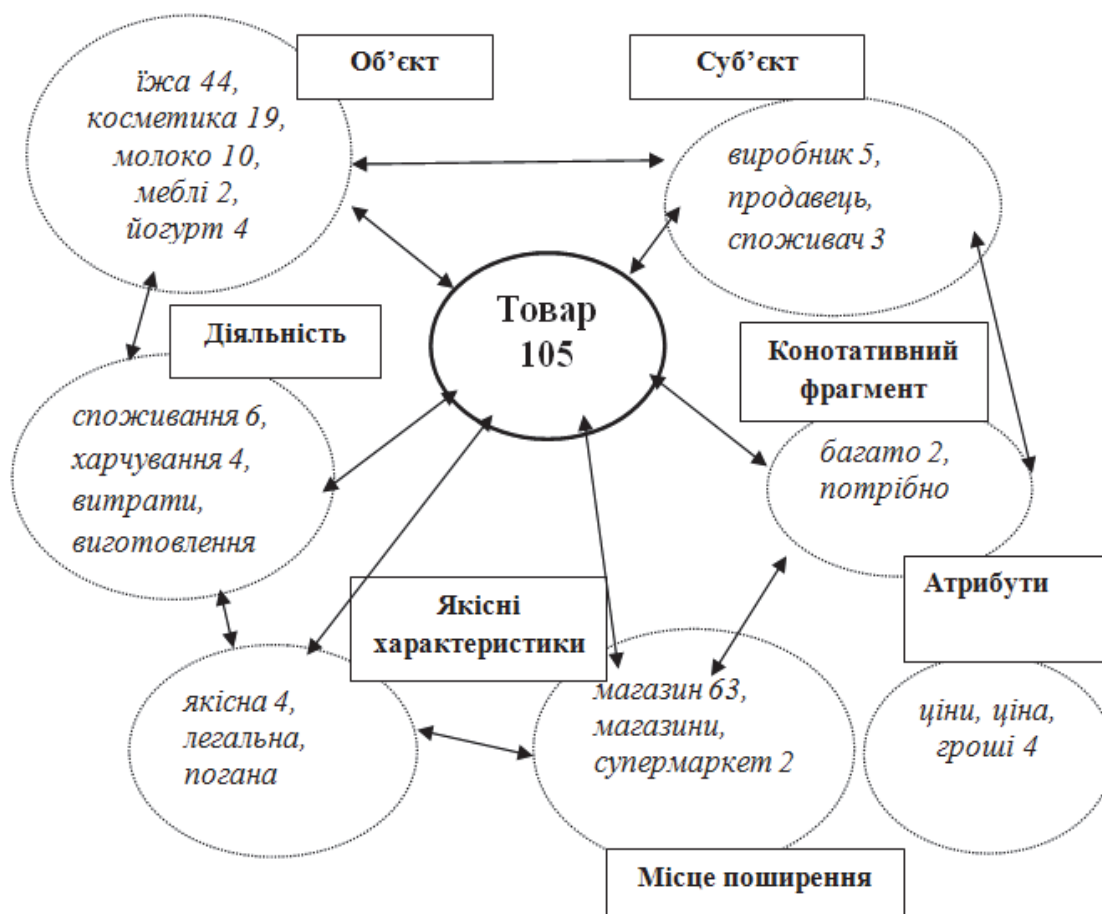
Продукція асоціюється з такими „атрибутами», як *ціни, ціна, гроші 4, пропозиція, прибуток, якість 16*.

Багато реакцій, які утворюють сферу „місце поширення”, а саме місця реалізації, зберігання продукції: *магазин 63, магазини, супермаркет 2, супермаркети 3, ринок 6, фірма 4, склад 2, маркет 3* та об'єкти виробництва продукції: *завод 9, фабрика 4*. „Атрибути” продукції виступають реакції *ціна, ГМО 3* тощо.

Конотативний фрагмент, який містить емоційний компонент значення слова, незначний у асоціативного поля ПРОДУКЦІЯ і складає лише 3% асоціативного поля (*багато 2, цікавинка 2, потрібно*).

В асоціативному полі відсутній компонент, який співвідносився б із поняттям продукції як результату творів мистецтва. Для опитаних стимул ПРОДУКЦІЯ асоціюється найчастіше з продовольчими та косметичними товарами.

Семантичні сфери стимулу ПРОДУКЦІЯ

Схожим за своїм лексичним значенням є стимул **ТОВАР**, який викликає більше різноманітних реакцій (225), аніж стимул ПРОДУКЦІЯ, а саме – іменники (74%), прикметники (16%), дієслова (4%), словосполучення 3%), прислівники (2,2%), числівники та вигуки (по 0,4%).

Асоціативні поля стимулів **ТОВАР** та **ПРОДУКЦІЯ** мають такі семантичні сфери: „об'єкт”, „суб'єкт”, „місце”, „родові поняття”, „діяльність”, та найбільша сфера – „якісні характеристики”.

У сфері „якісних характеристик” стимул мав реакції, в основі яких лежить ознака якості товару: *якісний 19, дешевий 7, дорогий 2, корисний, неякісний 4, сертифікований, ходовий, шкідливий, новий 8, хороший 4, популярний, поганий, добрий, цінний, смачний, гарний, свіжий 2, зіпсований 3*; меншою мірою за ознакою виду: *молочний, косметичний, побутовий* тощо.

У сфері „об’єкта” міститься багато реакцій, що є різновидами продукції: *одяг 15, снікерс 2, алкоголь, зошит, арбуз, солодоці 2, молоко, зерно, взуття, торти, цукерки, шоколад 4, дорогоцінності, речі 14, цукерка* та багато інших.

„Суб’єктами” виступають реакції осіб, діяльність яких пов’язана з товаром – це *продавець 7, виробник 4, бухгалтер, клієнт 3, купець 7, покупець 26* та ін. Відповідно сфера „діяльність” ґрунтується на відношеннях купити / продати: *придбати 3, продаж 17, вибирати, реклама, виробництво, покупка 36, купляти 2, споживання 3, маркетинг 2, бізнес 3* тощо.

„Родовими поняттями” стимулу виступають реакції: *продукт 36, продукція 18, послуга 12* тощо.

„Місцем поширення” ТОВАРУ в асоціативному полі найчастіше є *магазин 49, пізніше ринок 10, супермаркет 5, базар 3, маркет, гіпермаркет.*

Реакції асоціативного поля *ціна 9, гроші 23, склад 3, чек 3, прилавок, полиці 2, без ГМО 3, цінник, знижка 3* та інші є „атрибутами”.

Стимул ТОВАР майже не викликає реакцій з конотативним значенням.

В асоціативному полі слова-стимулу **БУКЛЕТ** 224 різні реакції, з них іменники займають (78,3%), словосполучення (9,4%), прикметники (6,7%), прислівники та дієслова (по 2,2%), аббревіатури (0,8%), займенники (0,4%).

Одна з найбільших сфер – „діяльність”, ключовим компонентом для якої є поширення інформації: *реклама 103, читати 2, створення 2, привернення уваги, продаж 4, вибір 2, роздавання, пропаганда, розробка, друк, вітання, заповнити, оголошення 6, пропозиція 4, інформація 36, заповнення* та ін.

Стимул має багато оцінних реакцій у сфері „якісних характеристик” за якісними ознаками, розміром та кольором: *кольоровий 5, яскравий 4, зігнутий, маленький, товстий, рекламний 7, знайомий, друкований, жовтий, глянцевий, широкий, цікавий 3* тощо.

Наявні численні синонімічні назви до стимулу БУКЛЕТ у сфері „родових понять”: *програма 2, візитка 3, повідомлення 3, листівка 3, інформаційний бюлетень, вкладки, складень, згорток, брошура 31* та ін.

До сфери „суб’єкт” потрапили реакції *агент 2, Publisher 2, Свідки Єгови 2, баптисти 2, політика, банк, опера, промоутер, мерчандайзер, туристична фірма*. Сферу „об’єкт” склали реакції *Буковель, подія* тощо.

Стимул БУКЛЕТ викликає реакції, котрі демонструють ставлення опитаних до стимулу: *обман, брехня, сміття 3, не люблю читати, зайва інформація, непотріб 2, макулатура 6, шматок паперу, коротко і ясно, всяке, папірчики, яскраво*; також наявні реакції-пояснення: *розгорнена інформація, маленька книжка, короткі відомості, коротка інформація*; виявлена фонетична реакція: *букет 6*. Аналізований стимул опитаними не сприймається як носій корисної інформації, частіше, як те, що потрібно викинути на *смітник*.

Реакція *реклама*, яка виникає з різною частотою на кожне слово зі стимульного списку, виявляє внутрішній семантичний зв’язок, що встановлюється між стимулами та реакцією. На підсвідомому рівні в опитаних відбувається ідентифікація запропонованих слів зі словом 'реклама'.

В асоціативному полі стимулу **СПОНСОР** виділили шість семантичних сфер. Найбільше реакцій належить до семантичної сфери „суб’єкт”, реакції якої можна поділити на кілька груп: 1) організації: *приватбанк 2, банк 3, магазин ЛЕСЯ, компанія 2, фірма, Чернігівське, unicef, viessman, nescafe, молодіжна організація, Рудь* тощо; 2) люди, що посідають певні посади: *банкір 2, піар-менеджер, директор, продюсер 14, депутат 3, начальник, приватний підприємець*; 3) родина: *тато, брат 2, чоловік 18,*

мама 3, батьки 7, папа 2, дядько 3; 4) власні імена: Ахметов 2, Абрамович, Лук'янець, Петро Яцик тощо.

В асоціативному полі аналізованого стимулу до семантичної сфери „діяльність” віднесено реакції-дії: *допомога 26, підтримка 4, показ 4, вклад 2, спонсорство, грошове забезпечення, фінансування, оплата 2* тощо.

Стимул СПОНСОР має такі оцінні реакції (сфера „якісних характеристик”): *багатий 23, щедрий 4, пузатий, вигідний 2, хороший 2, старий, товстий, новий*. СПОНСОР викликає *вдячність*.

„Родовими поняттями” до стимулу СПОНСОР є реакції *людина 11, бізнесмен 11, вкладник 6, благодійник 3, інвестор 6, помічник 4, партнер 2, меценат 35, магнат 3* тощо.

СПОНСОР асоціюється з такими невід’ємними „атрибутами”, як: *гроші 224, кейс, гаманець 2, піар 2, фінанси* та ін.

„Об’єктом”, куди СПОНСОР вкладає свої кошти, можуть бути сфери: *реклама 5, показу 34, фестивалю 2, футбол, музичний конкурс, дитячий будинок, танці, проекту 4, програми 3* тощо.

Досить велика кількість реакцій у конотативному фрагменті. Це реакції-пояснення: *той, хто має гроші, людина з грошима, добрий вчинок, той, що дає гроші* тощо; вигук: *ууу*; розмовно-просторічна лексика: *мажор 3, багатій 6, папик 3, мужик*; суб’єктивні речення: *це добре 2, мій 2, не можу знайти, було б непогано*; реакції, у яких висловлюється позитивне ставлення до стимулу: *крутий чувак, щедра людина, багата людина, добрий дядько, добра душа*; негативне забарвлення мають реакції: *ганьба, лох, халява, мішок з грошима* та ін.

З асоціативного поля складається образ СПОНСОРА як людини із зайвою вагою, однак доброї та щедрої. Менше реакцій, які виражають негативне ставлення до слова-стимулу.

Стимул ПАРТНЕР викликав 146 реакцій: іменники (86,3%), прикметники (6,8%), словосполучення (2,7%), прислівники та займенники (по 1,4%), числівник та аббревіатури (по 0,7%).

В асоціативному полі одна з найбільших сфер, реакції якої надають стимулу ПАРТНЕР нових відтінків значення, – сфера родових понять та одночасно ці реакції можуть формувати і сферу „суб’єктів”: *друг 101, колега 18, товариш 16, чоловік 15, компаньйон 3, помічник 3, співбесідник 3, порадник, підприємець, співучасник, напарник 3, союзник 2, клієнт, людина 15, конкурент, мама, юнак, коханий 5, спільник 3* та ін.

За ознаками ПАРТНЕР – *діловий 14, вигідний, сімейний, високий, сексуальний 5, надійний 4, спокійний* та ін. У цій сфері „якісних характеристик” опитані надають стимулу таких властивостей, як *надійність 4, стійкість, вірність, спільність* тощо.

„Діяльності” стосуються реакції: *співпраця 6, підтримка 5, довіряти, показ, допомога 3, співробітництво, реклама, спілкування, взаємодія, вибір* та ін. „Атрибути” є реакції: *рукоштовання, потискання рук, рука, угода 4, зустріч 2* тощо.

Додатковою сферою „співпраці” стають реакції: *бізнес 144, танці 24, робота 17, танець 8, секс 17, кохання 7, любов 2, праця 2, дружба 2, по танцях 3, спорт, боулінг, шлюб, сім’я 2, справа.*

Конотативний фрагмент складається з реакцій-пояснень: *близька людина 2, друг по грошам, той, що поруч* та емоційних реакцій: *довіра 13, цікаво, злагода, братерство, зрада, обман, зрадник 2* та ін.

Стимул ПАРТНЕР у мовній картині світу належить насамперед до сфери *бізнесу* (частотність 144) та особистих стосунків (реакція *друг 101*), із значно нижчою частотністю трапляється реакція *танці 24* тощо.

Серед професій рекламної сфери виділяють рекламного агента. Як стимул, **РЕКЛАМНИЙ АГЕНТ** має 275 різноманітних реакцій, серед яких іменники (84,7%), словосполучення (7,9%), прикметники (6%) та прислівники (1,4%). Професія рекламного агента в Україні відносно нова, тож в опитаних не склалось чіткого розуміння, що входить в обов’язки такого працівника, тому багато реакцій, які називають суміжні професії, пов’язані з рекламною справою: *людина 39, маркетолог 6, менеджер 9,*

копірайтер, мерчандайзер 4, дистриб'ютор 2, консультант 5, представник 3, піар-менеджер 4, піарщик 8, промоутер 4, журналіст 2, загалом нейтральні реакції на зразок: працівник 13, жінка, робітник 5, чоловік 20, продавець 5, розповсюджувач 5, агент 3, популяризатор, рекламіст, поширювач. Ці реакції ввійшли у сферу „родових понять”.

Контрастною є сфера „якісні характеристики”, у якій інформанти виявляють своє ставлення до рекламного агента як позитивно: *сучасний, веселий, солідний, гарний, молодий*, – так і негативно: *набридливий 5, надокучливий 3, безробітний, бідний, добра та ін.* На думку опитаних рекламному агенту притаманні властивості: *настирність або вихованість, впевненість*, наявні ремінісценції: *агент 007, Джеймс Бонд 2*.

Широкою є семантична сфера „діяльність”, у якій важливою насамперед є: *реклама 72, робота 38, продаж 6, пропонувати, розвиватися, продати, поширення, пропонує щось 4, повідомлення 2, консультація, розповсюдження 4, переконати, спілкування 2, розповсюдження реклами, рекламування, перевірка, праця 2, промоутерство, ходіння, бізнес 8, піар 16 тощо.*

Виділено такі „атрибути” рекламного агента: *піджак, портфель 3, костюм 4, краватка, брошури, смокінг тощо.*

Надзвичайно широкий конотативний фрагмент створюють багато реакцій з низькими оцінками стимулу: *настира, раб, набрида, гад, брехун 4, жулік, продажна душа, гей 2, тараторка, бідний хлопець, причепа, паразит, нудно, нецікаво, набрид 2, віртуоз, маріонетка, зануда 3, аферист, трудяга, халява, видумщик, чувак, вбити, він, дістав, прилипала, дурень, лошара, втирач, брехня, говорун, підлиза, жук, обман 4, катастрофа, набридли, підлиза, лох, мандрівник, недовіра, втирать, але є й такі реакції позитивного змісту: *стильна людина, винахідлива людина, вмє гарно говорити,**

Проаналізувавши асоціативне поле стимулу РЕКЛАМНИЙ АГЕНТ можна зробити висновок, що ця професія в українців не викликає поваги, авторитету та, на їхню думку, є незначною та непотрібною суспільству.

В асоціативному полі стимулу **КОПРАЙТЕР** маємо 207 різних реакцій, з них іменники становлять 73,7%, словосполучення – 8,6%, прикметники – 4,8%, дієслова – 2,4%, прислівники – 1,9%.

Сферу „родових понять” формують реакції: *професія 39, людина 20, посада 2, редактор 7, працівник 4, особа та ін.* Реакції цієї сфери можуть також належати й до семантичної сфери „суб’єкта”: *автор 2, журналіст 5, писар 4, письменник 4, сестра, хлопець 2, творець, арт-директор, філолог, коректор та ін.*

„Об’єктом” праці копірайтера є: *слово 2, текст 5, білборд, бігборд тощо, його „атрибути” є: костюм чоловічий, людина за комп’ютером, офіс.*

У денотативному фрагменті широка сфера „діяльність”. Професію копірайтера асоціюють із такими діями: *копіювати 3, робота 19, поширення, переписувати 2, писати 2, творчість 2, друкувати, коректура, письмо 2, друкування 2, презентація, маркетинг, сканування, повідомлення, переписування, штамповка, копіювання 8, друк, виправлення, пропаганда, редагування, праця 3.* Реакції *реклама 49* належить провідне місце в асоціативному полі стимулу.

Порівняно невелика сфера „якісних характеристик”, що має більше позитивних, аніж негативних оцінок: *відомий, сучасний, об’єктивний, розумний, хороший, красивий, новий, але нудний, погана, низькооплачуваний.* Копірайтер має риси *креативності 3* та порівнюється з *інтерпретатором.*

Через незнання слова 'копірайтер' у конотативному фрагменті присутні реакції: *хм, ???, не знаю 12, немає асоціацій, О-О, невідомо хто, щось, без поняття, важко 2, брехня, зануда, зло, нове слово, невідомий, класно, мій знайомий, в мене нема, це я, неологізм, я, не ціниться, писатер, мужик, людина в шарфі, плагіат 2, плагіатор 2, що це? 2, фантазер.*

В асоціативному полі стимулу **КОПРАЙТЕР** відбувається сплутування понять 'копірайт' і 'копірайтер': *права, право на власність 2, законність, правовласник, авторське право 3, знак С 3.*

Зафіксовано реакції, віддалені від змісту стимулу: *касир, фігура, копійка, пристрій, ксерокопірайтер 2, принтер, комбігрин, друкарська машина, ксерокс 64, принтер 18, техніка 3, копіцентр 2, ксерокопія 2.*

Асоціативне значення повністю несформоване, на що вказують пропуски асоціювання (172 рази). На нашу думку, реакції такого типу можуть бути викликані кількома причинами: по-перше, сфера рекламної лексики постійно поповнюється новими словами, здебільшого запозиченнями з англійської мови, тому опитуваний може не знати значення слова-стимулу, що ускладнює реагування на нього, по-друге, у вільному асоціативному експерименті виділяється короткий проміжок часу (5–10 секунд) для того, щоб записати перше слово, яке спадає на думку, тому опитуваний може не встигнути вчасно зреагувати на якийсь стимул.

„Атрибути” копірайтера цієї групи є: *ручка, костюм, Ctrl+c ctrl+v.* Конотативний фрагмент має негативні асоціації: *нудота, не працював, нудьга, бездарний, але Я:) 3, професіонал.* Реакції свідчать про пряму співвіднесеність слова зі сферою реклами: *авторське рекламне агентство, Огілві, слогани 2.*

В асоціативному полі стимулу **ДЕГУСТАЦІЯ** нараховується 131 реакція, частиномовне вираження представлене іменниками – 80,4%, словосполученнями – 8,3% дієсловами – 3,8%, прислівниками – 3%, прикметниками та займенниками – 1,5%.

Сфера „родових понять” містить реакції *смак 42, якість, смаки, перевірка 3* тощо.

Найбільше реакцій виявлено у сфері „об’єкта”: *вино 213, їжа 54, вина 34, шоколад 15, страва 12, напої 7, солодоці 9, їжі 8, продукція 6, ковбаса 6, чай 5, цукерки 5, йогурт 4, сиру 3, напій, оливки, чаю, тістечко, товару, алкогольні напої, канapé, борщ 2, полуниця, торт 2, згущене молоко, горілка, продукт, морозиво, червоне вино, продукт, соки, парфуми, закусок, цукерка, води, сік, ікра, кави, тортиків та ін. „Суб’єкти” – професійні оцінювачі продукції: *дегустатор, сомельє 2, гурман 2, повар та ін.**

„Якісні характеристики поняття”, що має стимул ДЕГУСТАЦІЯ, передає різні смакові якості продуктів: *смачно 9, смачне 2, солодке 2, добре, вкусеньке, смачна їжа, новий смак, вишуканість*. Частина реакцій свідчить про безкоштовне проведення таких рекламних акцій, як дегустація: *безкоштовна їжа, безплатно 2* тощо.

Виявлено багато реакцій сфери „діяльність”, які стосуються таких дій, як оцінка та спроба: *куштування 6, куштувати 6, проба 70, пробувати 5, смакування 3, харчування, споживати, смакувати, кавування, робота, розрізнення, їсти 2, випробування, спробування, вибір 4, реклама 5*.

„Атрибутами” дегустації в асоціативному полі є реакції: *Смачного !, бокал, акція, апетит, зубочистки*. Додаткова сфера „місце та спосіб здійснення дегустації”: *магазин 3, ресторан 2, телепередача, супермаркет, фуршет* тощо.

До конотативного фрагмента увійшли реакції: *халява 7, сором, обман покупця, вільний вибір, нав'язування, шара 2, задоволення, деградування* тощо.

Подібно формуються семантичні сфери в асоціативному полі стимулу, вираженого дієсловом. Так, стимул **ЕКОНОМТЕ** викликав 188 різних реакцій, серед них: іменники (63,3%), словосполучення (17,5%), дієслова (11,7%), прислівники (6%), прикметники (1%) та частки (0,5%).

Сфера „об'єкт” зібрала реакції того, що виступає предметом заощадження. Насамперед – це гроші, також сюди увійшли слова на позначення різних послуг, природних та інших ресурсів: *комунальні послуги, гроші 300, час 31, воду 14, світло 4, гроші і нерви 2, електроенергію 2, таксі, їжу 2, здоров'я, енергію* тощо.

Значна частина реакцій належить до семантичної сфери „діяльність”: *зберігати 2, заощаджувати 6, використання, працювати, берегти, збереження 4, зниження, маркування, програмування, обмеження 4* тощо.

„Якісні характеристики” сформували реакції *скупий, жадібний, жадібність, скупість, марно, заощадливість* тощо; наявні ремінісценції: *sale 50%, бережімо природу* та ін.

Сфера „суб’єкт” складає невелику частку асоціативного поля, зокрема: *мама 4, економіст, люди* та реакція *реклама 2*.

Кілька реакцій, що є „атрибутом” економії: *копилка 3, гаманець 4, знижки 3, акція 2, криза 12, Німеччина* як країна-атрибут ошадливості.

Багато реакцій входять до конотативного фрагменту асоціативного поля. Заклик 'економте' негативно відображається в опитаних. Знаходимо категоричні відповіді: *не можу 2, не вмію 2, не буду, неможливо 3, ні б, не хочу 5, ніколи, на чому? 2*; іншими реакціями інформанти ніби погоджуються на заклик: *ОК, стараюсь, не втрачати, розраховуйте гроші, не витратити 3, берегти гроші* тощо. Для багатьох 'економити' означає *обмежувати себе, ущемлять* тощо. Загалом стимул ЕКОНОМТЕ не схвалюється українцями, на відміну від американців (за дослідженнями А. Кромптона¹⁷, слово 'економте' зацікавлює користувачів реклами).

Заклик до економії, який присутній у значенні стимулу ЕКОНОМТЕ, українці асоціюють з кризою, браком грошей та їх відсутністю. Для опитуваних заощадження видається безглуздом. Таке реагування на стимул виявляє особливості української ментальності, люди хочуть жити, ні в чому собі не обмежуючи.

РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ як стимул в асоціативному полі викликає 268 різних реакцій. з яких іменники становлять 71,3%, словосполучення – 10,4%, прикметники – 9%, дієслова – 4,8%, прислівники – 3,3%, аббревіатури – 1 %, займенники – 0,5%).

Найбільшу частину асоціативного поля мають реакції оцінного характеру (сфера „якісних характеристик”) містить як високу оцінку поняття, так і негативну: *цікавий 5, яскравий 2, змістовний 2, чіткий, новий,*

---

¹⁷ Кромптон А. Мастерская рекламного текста Тольятти : Издательский дом „Довгань”, 1995. 256 с.

правильний, влучний, сміливий, українською; низьку оцінку слову-стимулу надають реакції: беззмістовний, нецікавий, безнадійний, нудний 2 та ін. Реакції, які вказують на інші ознаки рекламного тексту: прорецензований, довгий 3, великий 2, короткий 6, віршовий. Реакції-ремінісценції також входять до цієї сфери: купи – не пошкодуєш, життя прекрасне, О Палмолів мій ніжний гель та ін.

У семантичній сфері „діяльність” розмежовуємо „діяльність об’єкта”: *читати 11, прочитати, завчити, сприйняття, читання – та „діяльність суб’єкта”: роздрукування, форматування, перевірка, опитування 3, вплив 8, агітація 8, презентація 2, пропозиція 2, заохочування 2, популяризація та ін.*

„Атрибути” рекламного тексту виділяємо такі: *титри 11, шрифт 10, субтитри 2, бігучий рядок 8, Times New Roman, букви 11, літери, внизу екрану, слова 7, зміст 6, пісня, колір тощо.*

„Засоби” поширення рекламного тексту відображені в реакціях: *плакат 2, телевізор 9, афіша 16, ролик 5, телебачення 4, відеоролик 2, на щиті, у новинах, рекламний щит 3, Інтернет 2, ЗМІ 2, журнал 4, маршрутка, газета 8, бігборд 7, ТСН тощо.*

„Суб’єктом” рекламного тексту є: *телеведуча, копірайтер 2, диктор 2, редактор 2, суфлер, а „об’єктом” стає товар, образ, що застосовується в рекламі: песик, памперси та ін.*

„Родовими поняттями” виступають: *реклама 45, інформація 31, оголошення 16, заклик, повідомлення 9, текст 4, слоган 51 тощо.*

В асоціативному полі стимулу РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ досить об’ємний конотативний фрагмент, який заповнюють переважно реакції, що відображають негативне ставлення до стимулу: *брехня 21, навіщо?, бредятіна, обман 10, бруд, смітник, набрид 2, з помилками, пусто, дурниця 2, не читаю 3, фігня, дауни, заманюють, не дивлюсь, хлам, нічого цікавого, чушь, тра-ля-ля, лапша, омана, драгування, введення в оману, дістав, безглуздість, щось кидається в очі, ідіотизм 2, надто довгий, нудно, непотрібно, барахло, задурювання, маячня 2, бла-бла 2, нудота, жах,*

*обдурювання, заманювання 2, нудьга 2, помилки 4, шахрайство, не вірю, непотрібне 2, мура, нав'язування, тупта, гіпноз тощо. Суб'єктивні реакції-речення також мають негативний зміст: *все, що треба, западає в голову, ніхто не читає, набір слів 4, набір букв 2, на половину правда, водночас плідна праця, зацікавити людей* тощо. Дві реакції свідчать про РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ як *підказку та креатив 2*.*

Асоціативне значення стимулу РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ несформоване, оскільки найчастотнішою реакцією є відсутність відповіді, що повторюється 75 разів. Рекламний текст розміщуються на різних рекламних носіях: білбордах, афішах, банерах тощо. Також рекламний текст може міститися на упаковках того чи іншого товару.

В асоціативному полі стимул **УПАКОВКА** нарахували 229 реакцій (іменники (76,2%), прикметники (12,6%), словосполучення (7%), прислівники (3%), займенники (0,8%) та дієслова (0,4%)).

УПАКОВКА асоціюється найчастіше з тим, що може бути запаковано. Реакції-речі стали семантичною сферою „об'єкт”: *подарунок 108, майонез 3, чаю 3, шоколад 3, духи 3, сік 3, води 2, снікєрс 2, торт 2, сірники 4, печиво 6, ковбаси 2, молоко 13, товар 13, чіпси 12, взуття 2, парфуми 2, вівсяні пластівці, цукерки 17, продукти 10, морозиво 8, цукерка 4, масло 4, солодоці та ін.*

Реакції з „якісними характеристиками поняття” є численними, вони описують зовнішні характеристики упаковки: *яскрава 20, гарна 5, квадратна 2, прозора 2, велика 2, кольорова 6, приваблива, красива 9, маленька 2, блискуча, жовта, рожева, червоний, барвиста тощо. До матеріалів для упаковки належать: картон 14, папір 9, фольга 3, пластик 5, поліетилен 3, картонна 4, пластикова тощо; властивості: закритість, яскравість 3 тощо, якість: герметична, вакуумна 3, екологічна тощо.*

„Родові поняття” – синонімічні назви упаковки позначаються в реакціях: *коробка 42, тара 12, пакет 19, пачка 5, обгортка 6, посилка 4 тощо.*

УПАКОВКА у свідомості мовців постає з такими „атрибутами”: *бантик 5, сюрприз*. Певними атрибутами стає інформація, яку може містити упаковка: *термін придатності, дата виготовлення, штрих-код, без ГМО, скотч та пухирці*. Свята та події асоціюються з подарунками, котрі мають гарне упакування, тому стимул має реакції: *Новий Рік 2, день народження*.

Семантична сфера „діяльність” утворена реакціями: *обгортання, захист 2, пакування, оформлення, фасування, сортування, реклама б*.

Сфера „суб’єкт” представлена реакцією *пакувальник*.

В асоціативному полі стимулу УПАКОВКА конотативний фрагмент не суттєвий – *сміття 2, обман 3, не головне*. У професійній сфері конотативний фрагмент відсутній, у денотативному фрагменті переважає сфера „якісних характеристик поняття” з реакціями *яскрава 4, зручна, поліетиленова, новорічна 2* тощо. Реакції *оформлення, повернення уваги, маркування* тощо формують сферу „діяльність”.

Отже, в асоціативному полі денотативний фрагмент є прогнозовано обов’язковим, максимально виявляє зв’язок з лексичним значенням слова-стимулу, завжди ширший за конотативний. Конотативний фрагмент теж є практично неминучим, але його питома вага нижча, може становити в асоціативних полях від 1% до 53% від загальної кількості реакцій.

Аналіз семантичних асоціативних полів слів-стимулів показав, що найчастіше в асоціативному полі виділяється 7 (35%) та 6 (30%) семантичних сфер, рідше виокремлюється 5 семантичних сфер. В асоціативних полях стимулів ЧАС, СУЧАСНИЙ, РЕКЛАМНІ ТЕХНОЛОГІЇ, РЕКЛАМОДАВЕЦЬ та ГЛОБАЛІЗАЦІЯ представлено 4 семантичні сфери, ЗНАМЕНИТІСТЬ та КАРТИНКА – по 9 семантичних сфер, а у стимулу РАДІО – 10.

Семантичні сфери асоціативного поля відображають специфіку вживання цих слів і те, в якому оточенні перебуває слово в мові, його семантичну валентність. У денотативному фрагменті асоціативних полів завжди виділяється семантична сфера „якісних характеристик поняття”.

Денотативний фрагмент асоціативного поля стимулів рекламної лексики є системою взаємопов'язаних семантичних сфер кількістю від 4 (слова-стимули ЧАС, РЕКЛАМОДАВЕЦЬ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ тощо) до 10 (стимул РАДІО). Нормою для асоціативних полів стимулів рекламної лексики можна вважати комбінацію з семи семантичних сфер. Характер лексичного значення зумовлює специфіку асоціативного поля. Стимули з абстрактним лексичним значенням або ж вузькою сферою застосування структуровані меншою кількістю семантичних сфер (ЗАРАЗ, ВИГІДНО та ін.).

Усі реакції семантичних сфер, що входять до асоціативного поля лексики реклами, більшою чи меншою мірою пов'язані між собою. Це дає змогу реконструювати складні ментальні утворення, які стають видимі завдяки словам як основним мовним знакам, що допомагають отримати інформацію з глибин свідомості. Фрагментом мовної картини світу, що формується рекламною лексикою, є сукупність асоціативних полів з характерною організацією реакцій ядра та периферії в семантичні сфери денотативного та конотативного фрагментів. Центр ментального лексикону утворений ядерними реакціями, що максимально виявляють структуру мовної картини світу українців, представлену лексикою реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимущкина О. А. Векторы ассоциирования как индикаторы изменения сознания носителей русского языка // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2015. №6 (48). Ч. 1. С. 17–19.
2. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е. И. Горошко. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 320 с.
3. Загородня О.Ф. Система оцінювання конотативного елементу асоціацій та асоціативних зв'язків // Мова і культура: зб. наук. праць / гол. ред. Д.С. Бурого. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2013. Вип. 16, Т. 5 (167). С. 28–36.

4. Заєць І. Г. Структура та динаміка асоціативних полів лексем *дівчина, жінка, хлопець, чоловік* // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». № 11. 2010. Вип. 16. С. 127–133.
5. Кромптон А. Мастерская рекламного текста. Тольятти : Издательский дом „Довгань”, 1995. – 256 с.
6. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 - українська мова. Луганськ, 2011. 348 с.
7. Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 52. Львів : Вид-во ЛНУ, 2011. С. 25–32.
8. Мартинович Г. А. Вербальные ассоциации и организация лексикона человека / Геннадий Ананьевич Мартинович // Филологические науки. 1989. № 3. С. 39–45.
9. Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках. Белгород : Изд-во БелГУ, 2005. 248 с.
10. Морель Морель Д. Сопоставительный анализ ассоциативных полей, отличающихся по времени фиксации, как средство выявления динамики концепта. Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2014. №12 (42): в 3-х ч. Ч. II. С. 115–119.
11. Недашківська Т. Є. Семантична конструкція асоціативного поля (на матеріалі асоціативного експерименту) // Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistic: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. Переяслав-Хмельницький : 2011. Вип. 7. С. 126–134.
12. Пименова, М. В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. Санкт-Петербург, 2001. 497 с.
13. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1985. 138 с.
14. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : психолінгвістичний аспект. КДЛУ, 2000. 244 с.
15. Филиппов А.В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания. 1978. № 1. С. 57–63.

**Звукосимволізм:
сучасні лінгвістичні дослідження**

Як свідчить аналіз, більшість лінгвістичних робіт описують зв'язок *звук – зміст* на рівні фонем. Проте одиниця-носій звукосимволічного компоненту слова ще не була детермінована в лінгвістиці і досі жоден вчений не вказав на причину виникнення асоціацій до звукосимволічних слів, не аргументував відповідь на запитання, чи є звук семантичною одиницею мовної системи, чи має самостійне значення, що впливає на загальне значення слова, семантику позначуваної назви.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю аналізу методики суб'єктивного й об'єктивного вивчення звукозображального процесу, формуванням достовірних даних про символічні значення звуків.

Найактуальнішими питаннями загальної лінгвістики є: проблема вмотивованості мовної форми та проблема вмотивованості або взаємозумовлення мовних підсистем. Тому розглянемо такі лінгвістичні проблеми:

- 1) структура знака (компонентна належність);
- 2) характер взаємодії його складових.

Більшість дослідників класифікують звуконаслідування як периферійний клас слів. Однак виникає питання про походження мови та про зв'язок вмотивованості та ковенційності (традиційності, договірності, соціальності) в різних мовах світу.

Проблема співвіднесення зовнішньої (формальної) та внутрішньої (семантичної) сторін тісно пов'язана з питанням походження мови. Перша з відомих в історії мовознавства спроб знайти зв'язок між звуками і значенням описана в давньоіндійських Ведах, для яких характерне глибоке переконання в існуванні первісного зв'язку між самою річчю та її назвою.

Піфагорійський філософ Геракліт, для якого слова – це «тіні» речей, став засновником «природної» теорії. Його послідовники вважали, що перші слова або були звуконаслідувальними (відтворенням звуків живої та неживої природи) і залишилися назвами предметів та живих осіб, або виникли на основі несвідомо вимовлених звуків, що виражали різні стани душі, враження, настрої людини (з часом такі викрикування стали назвами реалій, що називали почуття, відчуття, фізичний чи моральний стан і т. д.). Таким чином, можна говорити про існування двох напрямків – теорія звуконаслідування та теорія вигуків¹.

У III ст. до н. е. стоїки почали досліджувати взаємозв'язок між звуковою формою та значенням звуконаслідувальних слів, створюючи так звану лінгвістичну теорію фюсей, згідно з якою мова виникла як явище природи (природним шляхом), а не була створена людьми, тобто зв'язок матеріальної складової слова зі змістом пояснювався з точки зору наслідування звукам.

Неоднозначні уявлення про план вираження та план змісту виникають ще в античності. Діалог Платона «Кратил» – це перша наукова робота, присвячена проблемам фоносемантики. Сократ підтримує думку Платона в дискусії з Гермогеном, зазначаючи, що «давати назви речам потрібно відповідно до природи, а не, як заманеться». З іншого боку, учень Платона Аристотель не сумнівається в традиційності використання соціумом суті знаку. Філософ вперше описує принцип імітації, який лежить в основі первинного найменування, а також розмірковує про доречність та правильність перших слів (імен) і спростовує їх божественне походження. На думку автора, походження не всіх слів можна пояснити з точки зору звуконаслідувальної теорії, адже назви, що виникли від первинних наслідувальних слів, можуть з часом втратити такий видимий зв'язок між звучанням імені та предметом. Платону належать дуже точні, підтверджені

---

¹Газов-Гинзберг А.М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? Москва : Наука, 1965. С. 114.

експериментально, спостереження про зв'язок певних звуків та понять. Звукобуква *r* краще за все «підходить» для передачі пориву та руху; *l* – для позначення чогось гладенького, з лоском; сполучення *gl* – для назви клейкого та липкого, *i* – вузького, *a* – великого, *e* – вічного².

У Середньовіччя жодна з теорій, ані фюсей, ані тесей не отримали практичного підтвердження в релігійних текстах. Більшість учених підтримували думку Аристотеля про невмотивованість фонетичного слова та його значення.

Проблеми фоносемантики в добу Просвітництва та Нового часу розглядали такі представники німецької філософії, як М. Опіц, Ф. Цезен, Я. Бем. Зокрема, досліджується симбіоз значення слова та звука, засновується «звукотлумачення» на прикладах художньої літератури, з'являються припущення щодо існування в мові взаємозв'язку між значенням і формою слова, проводиться аналіз звуків та звукосполучень у найпоширеніших словах, з'являються висновки на підтвердження того, що звук є носієм певного значення. Також визначається міжнаціональний характер звукосимволізму. Звуки і слова розглядалися як символи та звукові образи вічного ідеального буття, між ними знаходили магічний зв'язок. Існувала думка, що звучання слова відображає сутність предмета, в голосних звуках вбачали вираження вічного буття Бога³.

Лише через 20 століть Г. В. Лейбніц знову повернувся до дослідження природного зв'язку між звучанням слова та предметом, який це слово називає. Так, Г. В. Лейбніц зазначав: «Мови, дійсно, мають природне походження, що відображається в гармонії між звуками та тими враженнями, які створюють ті чи інші предмети та явища на людину як мовця»⁴.

---

²Платон. Соч. в 3-х т., т. 1. Москва : Мысль, 1971. С. 383–389.

³Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. С. 21.

⁴Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разуме. Москва, Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1936. С. 219.

Описуючи характер цієї гармонії В. фон Гумбольдт наголошував на тому, що зв'язок між звуком та значенням не завжди очевидний, тому часом доводиться лише здогадуватися про його існування⁵.

У звуконаслідувальних теоріях обох науковців основною була гіпотеза про природу першопочаткового зв'язку між звуком і значенням у словах певної мови, визнання природного характеру цього явища. Противники теорії критикували її творців за недооцінку соціальних умов виникнення мови та за абсолютизацію принципу звуконаслідування і відмовлялися визнавати існування звукосимволізму.

Дослідник теорії вмотивованості між звуком та значенням В. фон Гумбольдт виділяв три способи позначення понять: живописний (мимовільне наслідування, коли звук предмета імітує слово настільки, наскільки членовані звуки спроможні передати нечленовані), символічний (наслідування не безпосередньо звука чи предмета, а деякої внутрішньої особливості, властивої обом), аналогічний (побудований на подібності звуків відповідно до понять, оснований на звуковій єдності, результат двох вищеназваних понять)⁶. На думку вченого, кожна назва пов'язана з властивою позначуваному предмету ознакою, артикуляційний апарат «підбирає» звуки, що позначають це поняття.

Трактування походження мови та природної вмотивованості з точки зору психологічного дослідження засновує В. Вундт. Ученому належить «жестова теорія» походження мови, що неодноразово критикувалася прихильниками соціальних теорій, заснованих на роботі Ф. Енгельса «Роль праці в процесі перетворення мавпи на людину». Насправді, одна теорія не спростовує іншу. Навпаки, вони, швидше, доповнюють одна одну: теорія Енгельса пояснює, як завдяки ускладненню праці та колективності розвивається людське мислення. В. Вундт показує динаміку семіозу в людському суспільстві, беручи за основу зовнішні фізичні знаки комунікації,

---

⁵Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. С. 90.

⁶Там само. С. 92.

тобто жести. В сучасній фоносемантиці часто використовують дослідження вченого про перетворення мануальних та мімічних жестів на мовленнєві жести⁷.

Вирішальними у фонетиці стали ідеї І. О. Бодуена де Куртене⁸. Науковець розмежував учення про звуковий бік мови на антропофоніку, що пов'язана із фізичною, матеріально вираженою звуковою субстанцією, і психофонетику, де звукова оболонка мови розглядалася як явище психічне, ментальне, а тому – функціональне. На позначення такого процесу І. О. Бодуен де Куртене використав термін фонема, яку розглядав як базову одиницю психофонетики. Однак більша частина інформації зі звукового рівня тексту «зчитується» підсвідомо чи несвідомо.

З появою нової парадигми в мовознавстві – структуралізму Ф. де Соссюра – інтерес до проблеми взаємозв'язку звука та значення на початку ХХ ст. суттєво зменшився. Головним принципом вважалася вмотивованість мовного знаку. З іншого боку, психолінгвістика 20–30-х років як об'єктивний інструмент дослідження людської мови надала нові можливості для дослідження звуко символізму.

«Чи була мова звукозображальною з самого початку?» А. М. Газова-Гінзберга – перша у вітчизняному мовознавстві праця про звукозображальне походження мови⁹. Досліджуючи звукову будову та семантику прасемітського коріння, вчений пояснює акустично-артикуляційні основи символізації певних дій та ознак, а також описує еволюцію першопочаткових значень через семантичні перетворення.

Друга половина ХХ – початку ХХІ ст. відзначається вивченням взаємозв'язку «звук – значення», яке продовжувало розвиватися у двох напрямках: лексико-семантичному та психолінгвістичному. У цей час активно проводяться експерименти з вивчення звукового символізму, які

---

⁷Вундт В. К вопросу о происхождении языка. Звукоподражательные и звуковые метафоры / Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. С. 58–65.

⁸Звегинцев, В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч 2. Москва : Просвещение, 1960. С. 24–87

⁹Газов-Гинзберг А.М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? Москва : Наука, 1960, С. 45–46

розпочав Е. Сепір. Учений опитав близько 500 інформантів – дорослих та дітей, використовував формулювання «що більше?» чи «що менше?» до пар односкладових слів як *mal – mil, mel – mil, mol – mil* і т.д.¹⁰ Учасникам експерименту повідомляли, що слова належать невідомій мові й означають назви різних за розміром предметів. Варто просто вибрати, яке зі слів відповідає більшому предмету, а яке меншому. Результати виявилися такими: 83% дітей та 96 % дорослих асоціювали *i* з меншими розмірами, *a* – з великими. Таким чином, можна стверджувати про дуалізм позиції Е. Сепіра. З одного боку, вчений підтримує ідею традиційності звука, наголошуючи на тому, що звуки, слова та інші мовленнєві форми є носіями певного значення лише тому, що «суспільство погодилося вважати їх символами тих чи інших референтів». З іншого боку, звуки першочергово «співвідносились з певними емоціями, діями та поняттями» і, відповідно, не були ані мимовільними, ані невмотивованими. Методика Е. Сепіра відразу була використана для вивчення інших символічних значень голосних та приголосних звукобукв.

С. Ньюмен досліджував символічні можливості приголосних і відкрив нову опозицію «світлий» – «темний». М. Шастен вивчав символічне значення дзвінких та глухих приголосних стосовно понять, що використовуються для позначення маси, матеріалу, розміру. Дж. Вайс з'ясував постійну відповідність поняттєвих опозицій «великий – малий», «темний – світлий», «круглий – кутовий» з опозицією голосних заднього та переднього рядів¹¹. Всі ці та інші експерименти зі штучними словами, в цілому, підтвердили інтуїтивну гіпотезу про існування психологічної кореляції між звуками мови та певними поняттями.

Схожі експерименти вчені проводили не лише в європейських країнах. Скажімо, Цур-Фрайс склав список із 36 пар японських антонімів («гарячий»

¹⁰Sapir E. A studying phonetic symbolism // *Experimental Psychology*, vol. 12. №3, 1929, С. 143

¹¹Eberhardt, M. Study of Phonetic Symbolism of Deaf Children. Psychological Monographs, 1940. URL : <http://www.dissercat.com/content/eksperimentalnoe-issledovanie-universalnogo-zvukosimvolizma-na-materiale-raznostrukturnykh-y#ixzz5Zi8psBpV> (дата звернення: 02.03.2018).

– «холодний», «високий» – «низький» і т. д.) та запропонували носіям англійської мови підібрати відповідні пари антонімів рідної мови до незнайомих пар японської мови. Так учені зробили висновок про універсальність фоносемантичних тенденцій. На базі угорської, китайської, чеської мов та хінді досліджували звуко символізм Дж. Олпорт, Р. Браун, А. Блек, А. Хоровіц.

У 30-ті роки ХХ ст. існування звукового символізму було підтверджено німецьким вченим Г. Мюллером, який класифікував уявлення про звуки, проводячи опитування стосовно асоціацій, викликаних "екзотичними словами", що, насправді, були наборами звуків із домінуючою відкритим або закритим голосним.

А. Фреліх та Х. Марчанд на початку 40-х років ХХ ст. систематизували актуальний фоносемантичний матеріал та розробили класифікацію звукозображальних слів англійської мови. А. Фреліх розподіляє ономапи (звуконаслідувальні слова) за групами відповідно до їх ауслауту, а Х. Марчанд у статті доповнює класифікацію А. Фреліха, розглядаючи групи ономапів як за ауслаутом, так і за інлаутом. Однак суттєвим недоліком досліджень вчених є те, що звуконаслідувальні слова вони диференціюють у відповідності лише до деяких фонем ([p-], [b-], [-f], [-s] і т.д.), однак не за типами фонем у складі звукозображального слова (акустичні типи: глухі, фрикативні), тому така часткова класифікація не набула підтвердження в екстра лінгвістиці ¹².

На початку 50-их років ХХ ст. Ч. Осгуд¹³, аналізуючи публічні виступи політиків, помітив, що у двох кандидатів з ідентичними програмами виграв той, хто використовує мелодійнішу мову. Висновком виконаної роботи став так званий «метод семантичних диференціалів». Учений сформував 24 шкали асоціацій на звуки: сильний – слабкий – темний – великий – маленький і т. д.

---

¹² Frohlich H. Psychology. Marchand, 1959. P. 27–42.

¹³ Осгуд Ч., Суси Дж., Таннебаум П. Приложение методики «СД» к исследованиям по эстетике и смежным проблемам // Семиотика и искусствометрия. Москва : Мир, 1972. С. 273–297.

Важливим при цьому був порядок складів. Висновок: однією з головних ознак фоносемантики є сугестивний вплив.

Таким чином, зв'язок «звук – значення» досліджується у двох напрямках: лексико-семантичному та психолінгвістичному. О. П. Журавльов використовує метод «семантичного диференціалу» Ч. Осгуда¹⁴. Суть у тому, що носії російської мови асоціювали звукобукви за 3-бальною шкалою за критеріями «великий» – «маленький», «приємний» – «неприємний», «гарячий» – «холодний», «високий» – «низький». Кожна звукобуква займала певне місце у значеннєвому загалі запропонованих шкал. У результаті було отримано кількісні характеристики звукобуквозначеннєвих відповідностей. Так вчений намагався знайти відповідь на запитання: який з критеріїв найбільш яскраво виражає денотативні властивості об'єкта? Звичайно, при цьому залишається ймовірність суб'єктивної інтерпретації кінцевого конотативного цілого. Крім того, експериментальну методику вчені продовжували використовувати в кольорозвукових асоціаціях.

В. Левицький в 60-х роках продовжує дослідження фоносемантики як в синхронічному, так і в діяхронічному напрямках. При цьому вчений зазначає, що є певні відмінності між суб'єктивним символізмом (виявляється експериментальним шляхом зв'язку певних звуків та значень у психіці людини) та об'єктивним символізмом (зв'язок певних звуків та значень у словах певної мови). Учений аналізує не лише звуки та фонемі, а, власне, диференціальні ознаки фонем. Завдяки своїм дослідженням мовознавець відкрив широкі перспективи для вивчення специфічних «національних» експресивних опозицій в одній із його робіт «Семантичні та фонетичні зв'язки в лексиці індоєвропейської прамови»¹⁵. Досвід квантитативного аналізу етимологічного словника підтверджується низкою гіпотез про формально-семантичні зв'язки індоєвропейського кореневого фонду, а саме: про зв'язки між семантичними одиницями, між формальними одиницями,

---

¹⁴ Журавлев А.П. Фонетическое значение. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1974. 159 с.

¹⁵ Левицкий В.В. Семантика и фонетика. Черновцы, 1973. С. 28–35.

між семантичними та формальними одиницями; про етимологічні тлумачення, що носять суб'єктивний характер¹⁶.

Як зазначає В. Левицький, використовувати можна й статистичні методи: кореляційний аналіз, критерій χ^2 та коефіцієнт спорідненості (коефіцієнт Ф. Бернуллі та коефіцієнт К. Чупрова). Так, в аспекті звукового символізму, узагальнивши попередні міжмовні експериментальні дані та доповнивши їх власними, вчений з'ясовує кореляції між поняттями та диференціальними ознаками, що показано у табл. 1.

Табл. 1.

Поняття	Диференціальні ознаки
«Великий»	Дзвінкість, дрижання, задній ряд, низьке підняття
«Маленький»	Глухість, латеральність, передній ряд, верхнє підняття, середнє підняття
«Сильний»	Дзвінкість, фрикативність, вибуховість, дрижання, задній ряд, лабіалізація
«Слабкий»	Глухість, сонорність, латеральність, передній ряд, не лабіалізовані
«Швидкий»	Вибуховість
«Повільний»	Сонорність, фрикативність

В. Левицький використовує експериментально-статистичний метод аналізу словникового запасу 53 споріднених та неспоріднених мов і робить такі висновки:

1. Найбільш символічний потенціал у природних мовах мають голосні звукобукви [i] та [a], приголосні [l], [r], [t], [m], [p].

2. Найбільшу символічну активність мають шкали: твердості [м'який – твердий], гладкості [гладкий – шершавий], активності [повільний – швидкий], світла [світлий – темний], форми [гострий – тупий], розміру [маленький – великий]; найменше – шкала температури і оцінки.

¹⁶Там само. Сс. 68.

3. Роль голосних і приголосних у символізації різних шкал неоднакова, тобто шкали відрізняються своєю вокалічною та консонантною активністю. Так, голосні символізують активність, форму, розмір, а приголосні – твердість та гладкість.

4. Між шкалами спостерігається (хоч і не завжди) статистична кореляція. Це означає, що подібні семантичні одиниці символізуються в різних (неспоріднених) мовах подібними фонетичними одиницями.

5. Розподіл частот звуків в словах, які означають схожі чи тотожні поняття, в неспоріднених мовах має нерівномірний характер. Відповідний аналіз дозволяє встановити статистичні звукосимволічні універсалії. Наприклад, поняття розміру символізується за допомогою звукосимволічних опозицій [верхнє підняття – нижнє підняття] (для голосних), і [дзвінкість – глухість], [латеральність – дрижання] (для приголосних) і т.д.

6. Різні ознаки голосних встановлюються у порядку зменшення таким чином: верхнє підняття, нижнє підняття, середнє підняття, лабіалізація, задній ряд, передній ряд, відсутність лабіалізованості. Ознаки приголосних діляться відповідно до характеристик: латеральність, дрижання, передньоязиковість, глухість, лабіалізація, фрикативність, дзвінкість, палаталізація, сонорність, задньоязиковість, фрикативність (тобто африкати).

7. Полюси однієї і тієї ж шкали мають різну символічну активність. Більшу активність мають: «маленький», «сильний», «м'який», «легкий», «крихкий». Полюси шкал активності («швидкий», «повільний») і форми («гострий», «тупий») володіють приблизно однаковою символічною активністю¹⁷.

Таким чином, можна стверджувати:

- звуковий символізм має не абсолютний, а відносний характер (певні звуки мають символічне значення, оскільки їм протиставляються інші звуки);
- експресивні (звукосимволічні) опозиції в будь-якій мові не завжди збігаються з комунікативними (звичними для фонології) опозиціями в одній і

---

¹⁷Левицкий В.В. Фонетическая мотивированность слова. Вопросы языкознания. 1994. № 1. С. 46.

тій самій мові. До того ж, була встановлена прямо пропорційна залежність між частотою вживання звука та кількістю його семантичних зв'язків (поле семантичного потенціалу)¹⁸.

У лінгвістичних дослідженнях української та російської мов така ж думка простежується в працях Б. Серебреннікова, Ф. Березина, Б. Головіна, В. Нікітіна. Однак, при трактуванні звука як двосторонньої одиниці не оцінюється належним чином участь реципієнта, тобто мовець не враховується у сфері сприймання мови, що, у свою чергу, заперечує теорію про те, що знак не існує в природі сам по собі, а є результатом діяльності людини. Крім того, знак несе те значення, яке створюється інтерпретатором.

Варто наголосити, що в європейському мовознавстві найбільш поширеним є теорія про унітеральність та білатеральність. Швидше за все, це пов'язано з тим, що знакова концепція у роботах американських філософів досліджена досить складно та неоднозначно, а пояснення ґрунтується на теоріях інших нелінгвістичних наук.

1982 рік у російській психолінгвістиці – це час видання наукової праці С. Вороніна «Основи фоносемантики», де найкраще визначений термін звукозображальність – властивість слова, що полягає в наявності необхідного, суттєвого, повторюваного і відносно стійкого довільного зв'язку між фонемами (нетвірного слова) і покладеного в основу номінації ознакою об'єкта-денотата»¹⁹.

За словами автора іконічної теорії походження мови, «дослідження останніх десятиліть потребують заміни фундаментального унітарного принципу Ф. де Сосюра «мовний знак – мимовільний» новим бінарним принципом «мовний знак – одночасно довільний і мимовільний». XX ст. стало часом панування унітарного принципу; XXI стане часом бінарного»²⁰.

Як і В. Левицький, С. Воронін завдяки використанню диференціальних ознак звуків (сонорність, вибуховість, лабіальність, задньо /

¹⁸Левицький В.В. Семантика и фонетика. Черновцы : ЧГУ, 1973. С . 26–37.

¹⁹Воронин С.В. Основы фоносемантики. Изд. 2-е.. Москва : Ленанд, 2006. С. 5.

²⁰(Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. С. 36.

передньоязиковість, верхній / нижній / середній ряд і т. д.) виявляє основні типи звучання дійсності (денотатів) та їх корелятив у фонетичному просторі мов на основі звуконаслідувальних (ономатопея) утворень 250-ти мов. Автор вводить термін «фонемотип» або «фонотип» як інваріантну одиницю відносно фонем, схожих за певною артикуляційною чи акустичною ознакою. Враховуючи варіативність у фонологічному складі різних мов, С. Воронін, на відміну від попередніх досліджень, звертає увагу не лише на окремі фонемні чи диференційні ознаки, але й на кореневі (канонічні) моделі типу CVC, VCC, CCV, VCV і т. д., які позначають ті чи інші типи звучань. Це найбільш детальний аналіз із точки зору диференціації акустичних параметрів звуків (інстанти, континуанти, фреквенталії та їх різновиди), а також їх співвіднесення з фонетичними можливостями мови. Основний теоретичний меседж роботи вченого – взаємозв'язок понять звуконаслідування та звукосимволізму, двох складових одного мовного процесу – звукозображальності як причини виникнення і розвитку мови (так звана генетична вмотивованість). Отже, можна зробити висновок, що мовні звуки є носіями символічного потенціалу для позначення явищ і предметів навколишнього середовища. Цей потенціал забезпечується варіативністю акустично-артикуляційних характеристик звуків і механізмом синестезії. А фоносемантичний простір тієї чи іншої мови складається із фоносемантичних полів, семантичних систем, інтегрованих найменшими одиницями мови – фонемами чи диференційними ознаками.

Як і у С. Вороніна, об'єктом дослідження С. Шляхової²¹ стала звукозображальна система мови, тобто звуконаслідування та звукосимволізм. Для першопочаткових вигуків, які зберегли свою «уявну» вмотивованість, вчена використовує узагальнений термін «фоносемантичні маргіналії», що реалізуються у вигляді акустичних і артикуляційних ономатопів, ономатопів

---

²¹Шляхова С.С. Русская ономатопея: структура, семантика, функционирование // Актуальные проблемы психологии, этнопсихолингвистики и фоносемантики: Материалы всероссийской конференции. Москва, 1999, С. 206–208.

говірок, слів-звертань до тварин, наслідування голосів птахів та звірів, різних розрядів звукосимволічних слів.

З часом ставало очевидним, що в основі звукосимволізму знаходяться єдині для всіх мов психофізіологічні закони. Це дозволяє говорити про наявність універсальних властивостей асоціативного зв'язку.

Однак при сприйнятті звукової сторони, скажімо, українського поетичного тексту, в представників іншої мови виникатимуть асоціації, обумовлені системою їх рідної мови, а також культурними та соціальними традиціями. На думку Н. Пінежанінової та Н. Любимової, адекватність сприйняття в такому випадку може бути досягнута тільки шляхом навчання, оскільки те, чим носій української мови володіє інтуїтивно, носій іншої мови повинен освоїти свідомо з часом²².

В ХХІ ст. вивчення звуконаслідувальної підсистеми (ономатопеї) у різних мовах продовжується дуже активно, оскільки подібні елементи (морфеми, звукокомплекси) існують у кожній мові²³.

Упродовж тривалого часу вивчення звуконаслідування не було відокремлено від вивчення звукосимволізму. У 60–80 ті роки ХХ ст. була розроблена універсальна класифікація звуконаслідувальних слів залежно від денотату. Виявилось, що кореневі звуконаслідувальні слова утворюються за певним методом. Знаючи характер звучання денотату, можемо передбачити фонетичну структуру відповідного звуконаслідувального слова. Знаючи характер звучання денотату, можна передбачити фонетичну структуру відповідного до звуконаслідувального слова. Це передбачуваність – в термінах акустичних фонемотипів (тобто акустичних типів фонем), але не окремих типів фонем. Звуконаслідувальні основи в мовах світу досить продуктивні (похідні).

Звукосимволізм (звуковий символізм, фонетичний символізм, символіка звука – закономірний невмотивований зв'язок між фонемами слова

---

²²Пинкер С. Язык как инстинкт. Москва : Эдиториал, 2004. С. 80.

²³Потебня А.А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. С. 192.

та покладеним в основу номінації незвуковою (неакустичною) ознакою денотату (мотивом). Звукосимволізм визначають як зв'язок між позначуваним предметом і його назвою, що має мотивований зв'язок. Однак подібне визначення не дозволило б відрізнити фонетично вмотивовані слова, на які поширюється звукосимволізм ні від вторинного (морфологічно, семантично), ні від первинного (фонетично) вмотивованих слів, яких стосується звуконаслідування.

Звукосимволічні слова (ідіофони) найчастіше означають різновиди рухів, явищ природи, розміри, форму, відстань до об'єктів, властивості їх поверхні, міміку, фізіологічні чи емоційні стани людей і тварин. Розроблена певна методика критеріїв виділення різновидів звукосимволічних слів: редуплікація, експресивна гемінація, ізоморфізм звукосимволічних слів різних мов. Скажімо, приклади в англійській мові: *totter* – іти нерівно, поштовхуючись; в турецькій мові: *t-troутхе* – штовхатися. Латинське *bulla* – водяна бульбашка, в індонезійській мові – *bulat*, круглий, в мові курдів *kebullaerze* – шароподібний. Звукосимволічними є не лише ті слова, що використовуються сучасними носіями мов, але й ті численні утворення, в яких можна простежити зв'язок під час мовної еволюції виявився послабленим, і навіть, на перший погляд, повністю втраченим, однак в яких завдяки етимологічному та типологічному зв'язку такий зв'язок простежується.

Символічними властивостями можуть володіти різноманітні предмети та явища зовнішнього світу: малюнки, скульптури, кольори, рухи людського тіла, звуки, в тому числі й звуки, які створюються мовним апаратом людини. Наші голосові органи здійснюють ті ж символічні рухи, що і наші руки, кисті рук і т. д. Мовці широко відкривають рот, щоб показати великі, і закривають, щоб показати малі розміри чого-небудь; вказуючи на довжину, ми витягуємо губи вперед і т. д. Ми збільшуємо отвір рота, коли вимовляємо *vast* [a] – "обширний", *large* [a] – "широкий", *grand* [a] – "великий", *large* [a] – "чималий", і т. д. І навпаки, уявлення про малі розміри виражається, як

вказав О. Єсперсен, у багатьох мовах словами, що містять голосний [i], найзакритіший зі всіх (разом з [y])²⁴.

Звукосимволічні основи в мовах світу мають високу продуктивність. Виділяючись семантично та структурно, більшість звукосимволічних та звуконаслідувальних слів утворюють окремі розряди в складі дієслів та інших частин мови. Питання про те, чи можуть ці слова створювати в різних мовах окремі частини мови, досі залишається відкритим. У сучасних мовах звукосимволізм має статистичний характер. Найважливіші компоненти психофізіологічної структури звукосимволізму – синестезія та кінематика. Синестезію досліджують як феномен сприйняття, що базується на враженнях, відповідно до певного подразника та специфічного для певного органу чуття, що супроводжується іншим відчуттям чи образом, часто характерним для іншої модальності. Кінематика – сукупність кінем, тобто підсвідомих рухів м'язів, що супроводжуються відчуттями та емоціями.

Питання про природу звукосимволіки залишається актуальним і дискусійним протягом десятиліть. Існує досить багато точок зору щодо причин виникнення явища. Наведемо приклади тих, що мають найвищий індекс цитування:

Теорія Р. Брауна (референтна)

В основі звукосимволізму лежить не щось невідоме, а досвід, набутий людиною в процесі практичної діяльності. Носій мови великі предмети (наприклад, важкі – шафу) називав низькими та грубими звуками, а маленькі предмети – приємними та високими. Діти, тварини, стомлені чи хворі люди сприймають іноді об'єкти зовнішнього світу такими, які наділені душею, тобто фізіологічно. Фари автомобіля видаються, наприклад, як страшні очі тварини. Це властивість предметів мати «фізіологічні якості» і, на думку Р. Брауна, основу будь-якої символізації, зокрема і звукової. Тобто існує один нерозчленований, фізіологічно цілісний об'єкт, з якого поступово

---

²⁴Tsur R. Onomatopoeia: Cuckoo-Language and Tick-Tocking. The Constraints of Semiotic System. 2001. URL : <http://www.tau.ac.il/~tsurxx/papers.htm> (дата звернення: 02.03.2018).

виокремлюються два від природи пов'язаних об'єкти, один з яких стає символом іншого²⁵.

Концепція І. Тейлор (асоціативна)

З погляду І. Тейлор, мовна звичка – лінгвістичний «тренінг». В англійській мові фонема [g] входить до складу багатозначних слів, наприклад, «великий» (great, grand, gargantuan, grow), тож опитані носії (під час асоціативного експерименту) ототожнюють значення слів з початковим [g] з чимось великим. На користь своєї теорії І. Тейлор висуває такі докази:

- оцінки фонем, вимірюваних за однією й тією самою шкалою, у різних мовах не збігаються; в англійській мові «найменшою» виявилася [i], в японській – [u].

- з огляду на розбіжності оцінок відсутня кореляція (за однією й тією шкалою) між різними мовами²⁶.

Попри логічність перелічених аргументів, факти, наведені І. Тейлор, або не відповідають дійсності, або не мають доказів.

Гіпотеза С. Ньюмена, М. Бентлі, Е. Верон, М. Майрона

В основі звукосимволізму – фізичні (акустичні й артикуляційні) властивості звуків чи, користуючись термінологією Ф. Кайнца – синестезія (транспозиція одних видів чуття в інші: моторні в акустичні, акустичні в зорові тощо). «Відкритий рот, висунуті вперед щелепи, стислі губи – все це має значення при характеристиці властивостей вимовлених звуків»²⁷. «При використанні підвищеного тону, – помічає Ф. Кайнц, – в гортані з'являється відчуття напруження і тісного контакту, тоді як під час використання низького тону голосові органи знаходяться в більш розслабленому стані»²⁸.

З цих трьох теорій можна вивести два основних параметри:

а) в основі звукосимволізму – транспозиція чуттів;

²⁵Brown R. Psycholinguistics. First Free Press Paperback Edition, 1972. С. 392.

²⁶Taylor I. An autonomy of words used in a word-matching phonematic symbolism. Experiments. General Psychology, 1967. С. 344–356.

²⁷Newman S. S. Further experiments in phonematic symbolism. Psychology, 1933. 45 p.

²⁸Miron M. S. A cross-linguistic investigation of phonematic symbolism. Psychology, 1961. 62 p.

б) в основі звукосимволізму – мовна звичка.

Характерними рисами мовного знака є абстрактність значення і конкретизація більшості з них у висловленні, а також можливість їх використання окремо від безпосередніх подій та ситуацій. Дискусійним є питання, що саме в мові можна вважати знаком. Однак проблема співвіднесення знаків і мовних одиниць існує лише в білатеральній теорії. Для унілатералістів у мові – все знаки.

До основних ознак знака відносять:

- 1) матеріальність, тобто чуттєве сприйняття;
- 2) позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається денотатом, або референтом);
- 3) непов'язаність із позначуваним природним (причинним) зв'язком;
- 4) інформативність (здатність нести інформацію і використовувати її з комунікативною метою);
- 5) системність: знак отримує своє значення лише у контексті певної знакової системи²⁹.

Більшість розглянутих вище психолінгвістичних та лексико-семантичних досліджень здійснювалися завдяки статистичному аналізу для пояснення звукосимволічних тенденцій мови. Дослідження такого аспекту в кількох мовах дозволяють зробити висновок про досить велику кількість слів, первинно вмотивованих звуконаслідуванням чи звукосимволізмом. Поєднання лексико-семантичних, психолінгвістичних та статистичних методів свідчить про домінуючу роль іконізму в становленні та функціонуванні мови.

Звуконаслідувальне слово – це слово, звукозображальне за своїм походженням. Пояснимо ці два поняття. Звуконаслідування – закономірний, фонетично невмотивований зв'язок між фонемами слова і покладеною в основу номінації звуковою (акустичною) ознакою денотату (мотивом). Звуконаслідування також визначають як умовну словесну імітацію звучання

---

²⁹Кубрякова Е.С. Возвращаясь к определению знака // Вопросы языкознания. 1993. №4. С. 18–27.

навколишнього середовища певної мови. (українські слова – ж-ж-ж, м'яу, бух). Вивчення звукозображальної системи мови дозволяє зробити висновок, що немає причин підкреслювати умовний характер при імітації чи наслідуванні.

Зміст, на відміну від значення, охоплює всю сукупність властивостей мовної одиниці, що виявляється в мові чи реалізується в мовленні. Головна відмінність між внутрішньою формою та етимологією полягає в тому, що остання розглядається переважно гіпостазовано, безвідносно до синхронного стану лексичного значення, в той час, як внутрішня форма, що іманентно властива кожному слову, для носія мови не завжди має узагальнений характер, незважаючи на можливу суб'єктацію відтінків лексики, особливо у випадку сприйняття ідеї апріорної інтерпретації. Мовою математики внутрішня форма розглядається на горизонтальній осі координат, у той час як в етимології – на вертикальній. І чим більше розвивається внутрішня форма лексичної одиниці, тим важче визначаються її первинні форма та значення, що дає етимологія.

Звукові комунікативні сигнали, первинно лише супутні феномени, так звані звукопантоміми, звукові комунікативні сигнали, завдяки своїй раціональності, універсальності та диференційованим здібностям, стають важливими засобами комунікації, виділяються як конвенційні сигнали, прообрази мовних знаків. У подальшому, залежно від семантичного наповнення, сигнали перетворюються на знаки, що мають звукову форму та певний зміст.

Незважаючи на можливу категоричність деяких історичних довідок, висновок такий: «первинні слова» також мали свою внутрішню форму, що відображали специфічні риси означуваних денотатів. Проте внутрішня форма в кінцевому результаті – явище синхронне. Внутрішня форма звуконаслідувальних слів в основному пов'язана з їх лексичним значенням. Вивчення діалектичного зв'язку між значенням та внутрішньою формою актуальне як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Цей зв'язок між

планом змісту та планом вислову лексичної одиниці визначає, зокрема, таку мовну універсалію, як вмотивованість звукової одиниці. Мотивація не залежить лише від взаємовідносин між формою та змістом одного знака, але й від зв'язків з іншими одиницями плану змісту всієї мови, оскільки створення кожного нового мовного знака зумовлено досягнутим станом всієї системи. Ці особливості мотивації ілюструють усю складність проблеми, а звідси й можливості різних підходів до її розв'язання.

Форма (як і частина) виявляє ті властивості, котрі необхідні для утворення значення (цілого). Але між даними категоріями існують і суперечності щодо значення слова та належності його як структурної одиниці до системи мови, тобто відображає необхідні взаємозв'язки між лексичними одиницями в плані змісту всієї мови, в той час як внутрішня форма орієнтує головним чином тільки на відповідне значення. Звідси і наявність в цих двох категоріях різних формотворчих і зображальних компонентів.

Вмотивованість служить сполучною ланкою між формою і змістом знака, однією із важливих його характеристик. Тому, розглядаючи різницю між значенням і вмотивованістю, не варто забувати про різні гносеологічні функції внутрішньої форми і мотивації. Внутрішня форма – обов'язкова семантична характеристика будь-якого слова, «розумовий образ» предмета, об'єктивований соціальним досвідом людини і «підказаний» йому структурними особливостями самого слова, вмотивованість же властива далеко не кожній лексичній одиниці, а точніше – її внутрішній формі. Досліджуючи вмотивованість слова, необхідно враховувати зіставні характеристики його значення та внутрішньої форми. Вмотивованість назв є не просто фіксатором спільних характеристик внутрішньої форми і значення, підтвердженням семантичного зв'язку між ними, але й служить своєрідним індикатором як кількісних, так і якісних особливостей цих спільних складових, їх інформаційної частки в межах загального лексичного значення. Таким чином, вмотивованість мовних знаків, зокрема слів, варто розглядати

як один з елементів, що забезпечують системність та функціонування найбільш складної частини мови — лексики.

Фонемі як лінгвістичній одиниці властива автономність. Окремо від конкретної морфемі звук набуває певної самостійності, незалежності, автономності. Саме тоді, коли звук втрачає лексичне чи граматичне значення, він перестає бути словом, морфемою та стає самостійною звуковою одиницею, що об'єктивно існує поряд з іншими мовними одиницями – морфемою, словом, реченням, хоч не однакова з ними за своєю роллю.

Автономність фонем виявляється в тому, що носії мови легко членують на фонемі будь-яке незнайоме їм слово або, навпаки, складають нові слова, наприклад, абрєвіатури, замінюючи незнайомі звуки запозичених слів звуками рідної мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі.

Визнають автономність фонемі представники празької та лондонської фонологічних шкіл, а також американські дескриптивісти. Натомість Московська фонологічна школа повністю відкидає автономність плану вираження. Тобто звукова сторона не існує окремо від морфологічної, відповідно, й фонема існує незалежно як окрема одиниця, а як певний елемент морфем. Поза морфемою розглядати фонему не можна.

У мовознавстві наука, що вивчає емоційний зміст звуків мови – це фоносемантика (інша назва – психофонетика).

Фоносемантика – наука, предмет якої полягає в звукозображальній системі мові, а основною властивістю є звукозображальність, фонетична вмотивованість. Її ціль полягає у вивченні звукозображальності як необхідного, істотного, відносно стійкого мимовільного зв'язку між фонемами слова та ознакою об'єкта-денотату, що лежить в основі номінації³⁰.

Фоносемантика досліджує, що більшість слів певної мови можуть бути успішно співвіднесені деякою смисловою системою (чи множиною систем)

---

³⁰Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. С. 9.

таким чином, що звуки, що беруть участь в словотворенні, відповідатимуть деяким смисловим елементам чи образам, в результаті чого можна буде говорити про тлумачення слова – тобто про логіку словотворення чи про сприйняття слова³¹.

Фоносемантика – це наукова дисципліна, що вивчає вплив звуків на смисл вимовлених слів, а також на ставлення носіїв мови до слів, які з'являються на неусвідомленому рівні. Іншими словами, наука дозволяє зробити висновок про те, як певне слово сприймається носіями мови на підсвідомому рівні, оскільки звукова (фонетична) форма слова істотним чином впливає на смисл. Особливо це стосується іншомовних або вигаданих слів³².

Фоносемантика зародилася як наука на межі фонетики (план вираження), семантики (план змісту) і лексикології (сукупність цих планів). Ахронічно наука поділяється на загальну і спеціальну (часткову). Загальна фоносемантика вивчає загальні закони та закономірності звукозображальних систем мов світу. Спеціальна або часткова досліджує частково фоносемантику однієї певної мови³³.

Фоносемантика як нова лінгвістична дисципліна має об'єктом вивчення звукозображальну систему мови. Предмет вивчення фоносемантики – звукозображувальна (тобто звуконаслідувальна і звуко символічна) система мови, одиниці якої володіють необхідною, вагомою, повторюваною й відносно стійкою довільністю, фонетично вмотивованим зв'язком між фонемами слова та денотатом. Це означає, що фоносемантика вивчає можливу вмотивованість мовних одиниць у пантопохронії³⁴. Терміном «пантопохронія» («пантопія» + «панхронія») позначають сукупність двох підходів до розгляду мовних явищ взагалі і

---

³¹Орлянская Т.Г. Звукоподражание и звуковой символизм // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2006. №3. С. 83–99.

³²Журицкий А.Н. Звуковой символизм в языке: некоторые подходы и принципы описания (в применении к идсофонам в языке эве) / Проблемы африканского языкознания. Москва : Наука, 1972. С. 95–124.

³³Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. С. 6.

³⁴Там само. С. 10.

явища звуковідображення зокрема – підходу з позицій «топічних», тобто просторових і «хронічних», часових.

Мета фоносемантики – вивчення звуковираження як необхідного, вагомого, повторюваного і відносно стійкого вмотивованого зв'язку між фонемами слова і покладеної в основу найменування ознаки об'єкта-денотату. При цьому варто акцентувати на тому, що звукозображальними є не тільки ті слова, що наділені фонетично вмотивованим зв'язком «між звуком і значенням», але й ті, в яких цей зв'язок в процесі еволюції мови виявився нечітким, послабленим, навіть, на перший погляд, втраченим, однак, в яких за допомогою етимологічного аналізу (підкріпленого «зовнішніми» показниками типології) цей зв'язок все ж виявляється.

Якщо немовним знакам властива конвенційність, то в мові є як абсолютно довільні знаки, так і вмотивовані. Про довільність мовних знаків свідчить факт, що одні й ті ж поняття в різних мовах передаються різними словами (укр. стіл, нім. *tisch*, англ. *table*) і, навпаки, однаковими експонентами позначають різні поняття (укр. магазин «крамниця», англ. *magazine* – журнал)³⁵.

Фонема – це мінімальна, лінійно неподільна одиниця. Незважаючи на різний підхід до визначення фонем, всі фонологи визнають її кінцевою одиницею лінійного фонетичного членування мовного потоку.

Дослідження за допомогою відповідної апаратури переконливо показали, що з артикуляційного й акустичного поглядів кожен звук мови можна поділити на ще менші сегменти, проте людина членує мовленнєвий потік не на ці дрібні відрізки, а на більші – саме звуки.

Отже, з лінгвістичного боку ми виділяємо тільки ті одиниці, які потенційно можуть бути зв'язані із змістом. Фонема – це складовий елемент плану вираження мовних знаків. У мові фонемі розрізняються не за значенням, а за неоднаковим звучанням, оскільки самі вони власне не є носіями лексичного значення. Звукова відмінність – обов'язкова умова

---

³⁵ Brown R. Psycholinguistics. First Free Press Paperback Edition, 1972. С. 78.

існування фонем. Якщо звукова форма – це план вираження мовленнєвого знаку, то фонема – це відповідно елемент плану вираження знака мови. Тому доречніше говорити, що фонема диференціює не значення, а слова та їх форми. Разом з тим фонема – це певне узагальнення ряду цілком визначених для певної мови, але неоднакових з артикуляційно-акустичного погляду одиниць, хоч і об'єднаних єдиною функцією звучань. Усі фонологічні школи беруть за основний принцип дослідження однакову процедуру, ототожнення / протиставлення звукових одиниць у сильній позиції.

Фонема – це одиниця системи взаємовідношень і протиставлень. Кожна фонема саме тому й сприяє розрізненню лексеми та їх форми, що їй властива сума певних артикуляційно-акустичних ознак. Отже, характерною особливістю фонетичної будови кожної мови є те, що в ній завжди здійснюється протиставлення однотипних звучань – фонем. Є одиниця мовлення, так зване кодове звуконаслідування, яка хоч і знаходиться на периферії знака, але, тим не менш є окремою знаковою одиницею. Назвемо таку одиницю звукобуквою і при дослідженні будемо користуватися саме цим терміном.

Звукобуква – звукобуквенний психічний образ, який формується під впливом звуків мовлення, є носієм фонетичного значення, що усвідомлюється й чітко закріплюється лише під впливом власне букви.

Це одиниця проміжного характеру, що знаходиться на межі фонем та звука. Інші згадані терміни вказують на звук, реалізований в тексті.

Всі теоретичні дослідження потребують експериментального підтвердження. На практиці, зокрема в українській мові, буквально кілька вчених провели дослідження, предметом яких були звукобукви та їх функції.

Так, В. Левицький³⁶ описує методику експериментального вивчення звукосимволізму, зазначає характер зв'язку між звуком і асоціаціями, причини, які спонукають це явище. Мовознавець розглядав усі звуки

---

³⁶ Левицький В.В. Фонетическая мотивированность слова. Вопросы языкознания. 1994. № 1. С. 26–37.

української мови за сімома параметрами: розміром, оцінкою (приємний чи неприємний), активністю, теплотою, силою, світлом, твердістю. Експериментальне дослідження засвідчило, що переважно голосні звуки символізують шкалу розміру, світла, сили, а приголосні – шкалу твердості й активності. В. Левицький розмістив послідовність голосних за порядком спадання або зростання протилежних асоціативних понять: великий / малий, неприємний / приємний, швидкий / повільний, холодний / теплий, сильний / слабкий, темний / світлий, твердий / м'який:

Великий	А У И О Е І	Малий
Неприємний	У И Е О А І	Приємний
Швидкий	И О У Е А І	Повільний
Холодний	О Е У И А І	Теплий
Сильний	У О А Е И І	Слабкий
Темний	А У И О Е І	Світлий
Твердий	А О У И Е І	М'який

Психолог К. Штрумпф вважав, що вершиною вокалізму є звук **а** – яскраво забарвлений, **у** асоціюється з найтемнішим кольором, після якого йде **и**, що асоціюється з трохи світлішим кольором, **і** – з найсвітлішим. На основі цього складено таблицю групування звуків, за якою **а** асоціюється переважно з червоним кольором, **о** – з білим, **е** – з жовтим та зеленим, **у** – з темним синім або чорним, **і** – з синім. До певної міри, як видається, асоціації кольору пов'язуються з назвами кольорів, у яких є такі звуки. Якщо в російській мові **а** асоціюється з червоним кольором (рос. **красным**), **і** – з синім, то в українській мові, очевидно, зі звуком **а** не пов'язують червоний колір³⁷.

Результати теоретичного дослідження в різних мовах показали, насамперед, що в сучасній лінгвістичній науці досліджується розуміння фоносемантики як унікальної складової мовної системи з притаманними їй

³⁷Eberhardt M. Study of Phonetic Symbolism of Deaf Children. Psychological Monographs, 1940. URL : <http://www.dissercat.com/content/eksperimentalnoe-issledovanie-universalnogo-zvukosimvolizma-na-materiale-raznostrukturnykh-y#ixzz5Zi8psBpV> (дата звернення: 02.03.2018).

явищами звуко-символізму та онома-топеї, характерними для будь-якої мови, в основі яких лежить фонетична вмотивованість асоціативно-структурної подібності звучання і значення. Відповідно до висновків ряду лінгвістів звуко-символічні лексеми (ідеофони, чи образні слова), здебільшого, позначають види руху, світлові ефекти, розмір, просторові параметри, якості поверхні об'єктів, фізіологічний або емоційний стан, дії людини і тварин. Фонетичний символізм звуко-сполучень може передавати як позитивну, так і негативну конотацію, а інколи поєднуватися з іншими аспектами символіки, наприклад, кольоровим.

Явище звуко-символізму, пов'язані зі звуками психологічні асоціації, не тільки сприяє утворенню нових засобів художньої виразності, а й спонукають носіїв певної мови влучно та цілеспрямовано використовувати звукобукви у своїх словах. Кількість звуків у словах тексту, вибір початкових консонантів слів, найчастіше вживаних вокалізмів, вибір наголошених голосних звуків, кінцевих голосних, що римуються з кінцевими голосними наступного рядка поетичного твору – обираючи все це цілеспрямовано, автор може здійснювати бажаний вплив та досягати задуманого результативного впливу на читача певного твору.

Наведені асоціативні зв'язки кольорів із явищами природи вважаються умовними, оскільки в дійсності кольори та звуки мають фізичні параметри (довжини хвиль), які впливають на людське сприйняття, та все ж явища природи мають колір, відповідно до емоційних вражень. Можна припустити, що коли звукобукви об'єднуються в слова, то утворюються комбіновані символи, тотожні з комплексними явищами навколишнього середовища, тому і викликають складні емоційні враження у сприйнятті людини.

Отже, дослідження тексту на основі його кольоро-звукової асоціативності, співставлення, сумісність, і, врешті-решт, об'єднання лінгвістичного, психологічного, фізіологічного, мистецтвознавчого та інших підходів демонструє поступове заглиблення у приховану семантику художнього тексту, що відкриває нові горизонти як в загальній теорії тексту,

так і в окремих методиках його аналізу. Відомо, що властивість звука виражати різноманітні незвукові враження пов'язана з використанням мовцем різних, у тому числі і «мовних», звучань та є змістом лексичних одиниць на фонетичному рівні.

Розглянемо детальніше вчення про звук та систематизуємо дослідження фоносемантики на матеріалі власного асоціативного експерименту голосних звуків української мови. Проведено експерименти кількох різновидів.

Спрямований асоціативний експеримент

Мета. Врахувавши суб'єктивну думку кожного опитуваного, визначити, з якими із запропонованих кольорів та емоцій носії української мови асоціюють десять голосних звукобукв української мови.

Учасники: 190 інформантів віком від 23 до 42 років, носії української мови, працівники ТОВ «Компанія «ЮнівестМаркетинг» (відділи маркетингу, фінансів, дизайну, логістики).

Місце проведення експерименту: конференц-зал ТОВ «Компанія «ЮнівестМаркетинг», вул. Дмитрівська 44-Б, м. Київ, Україна.

Об'єкт: 10 голосних звукобукв, які знаходяться під наголосом у запропонованих 10 словах української мови.

Предмети: надруковані паперові палітри, які містять 10 кольорів згідно із загальноприйнятим безперервним спектром кольорів; надрукований список, який містить одну назву емоцій; секундомір.

Методи: описовий, лінгвістичний, психолінгвістичний, метод семантичного диференціалу (шкалювання), індукція.

Етапи реалізації.

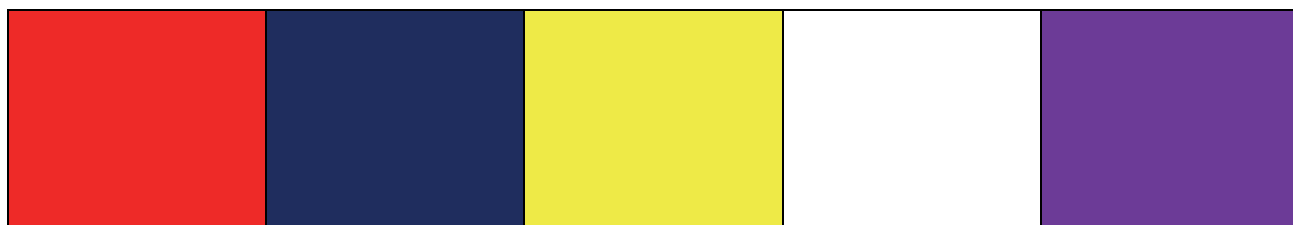
Перший етап: підготовка.

а) підготовка матеріалів:

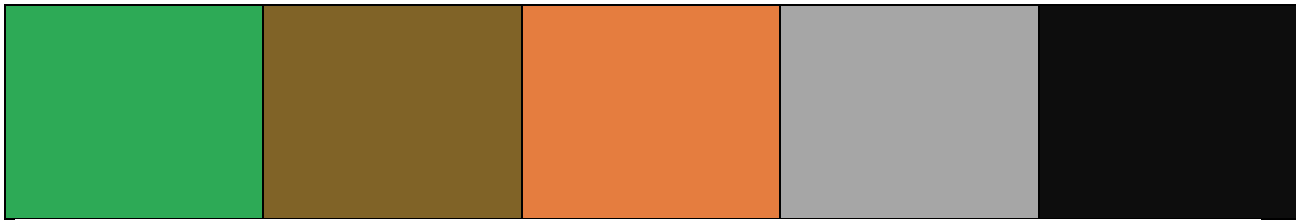
– підготовка переліку голосних звукобукв української мови: **А, Е, Є, И, І, Ї, О, У, Ю, Я;**

– підготовка списку слів української мови із вказаним наголосом, який, у цьому випадку, на письмі графічно позначається написанням наголошеної голосної відповідною великою буквою. Слова визначалися за допомогою методу вибірки із орфографічного словника української мови³⁸. Вони мають мінімально можливу кількість голосних звукобукв, тобто це слова з однією голосною звукобуквою, яка водночас і є наголошеною, знаходиться в сильній позиції. Такий вибір зумовлений тим, що слова, надані опитуваним для проведення експерименту, складаються із мінімально можливої кількості звукобукв, які можуть викликати ті чи інші додаткові асоціації з кольором чи назвами емоцій, і таким чином негативно вплинути на результати дослідження (зробити їх недостовірними чи помилковими). Отже, такими стали 8 іменників, один вигук та один займенник: ур**А**, п**І**к, **Ї**жа, п**Е**с, л**Ю**ть, д**И**м, **Є**ва, др**У**г, с**О**н, **Я**;

– підготовка надрукованих паперових палітр із десятьма зображеними зафарбованими кругами діаметром 2 см, які розміщені на палітрі у два ряди по п'ять кругів таких кольорів: *червоний, синій, фіолетовий, чорний, зелений, сірий, коричневий, помаранчевий, жовтий, білий*; кожен круг зафарбований в різний колір – один із вищеназваних. Кольори обрані за таким принципом: п'ять загальноприйнятих основних кольорів безперервного фізичного спектру (червоний, синій, жовтий, білий) і перші похідні від них, що теж є проміжними кольорами безперервного фізичного спектру (фіолетовий, зелений, коричневий, помаранчевий, сірий, чорний);

³⁸ Чумак В. В., Шевченко І. В., Шевченко Л. Л., Ярун Г. М. Український орфографічний словник / За ред. В. М. Русанівського. Київ : Довіра, 2006. 558 с.

– підготовка надрукованих паперових списків слів, що містять такі назви емоцій, почуттів та відчуттів: агресія, азарт, вдячність, велич, відвертість, відповідальність, відраза, вірність, влада, впевненість, втома, гнів, голод, гордість, довіра, жаль, задоволення, заздрість, захищеність, захоплення, здивування, злість, зневага, лінь, любов, надія, натхнення, невпевненість, незадоволення, ненависть, неприязнь, ніжність, обережність, очікування, патріотизм, повага, помста, приниження, пристрасть, провина, радість, ревності, розгубленість, роздратування, розчарування, самозакоханість, самотність, сексуальність, сміх, смуток, сором, співчуття, спокій, страх, сум, сумніви, тривога, турбота, цікавість. Такий вибір назв емоцій зумовлений тим, що для асоціативного експерименту доцільно використовувати як фундаментальні, так і індивідуальні характеристики. Емоція вважається фундаментальною, якщо вона має власний механізм виникнення та виражається особливими мімічними та пантомімічними засобами. Вважається, що такі емоції вроджені. Індивідуальні емоції – це власні, набуті відчуття, реакції, що з’являються в людини з досвідом та мають здатність повторюватися в подібних ситуаціях³⁹. Назви обиралися вибірково, аби уникнути повторень, досягти однакової кількості позитивних та негативних почуттів та станів. Всі слова – іменники. Загальна кількість слів – 60, аби інформанти встигли їх перечитати, зрозуміти значення кожної емоції та встигнути зробити асоціативний вибір за час, відведений на виконання завдання під час проведення експерименту. Ці назви емоцій, станів та почуттів були записані в один стовпчик, одне під одним в

---

³⁹Варій М. Й. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге видання, виправлено і доповнено. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 968 с.

алфавітному порядку, кожне з нового рядка з маленької букви. Загальний список такий: агресія, азарт, вдячність, велич, відвертість, відповідальність, відраза, вірність, влада, впевненість, втома, гнів, голод, гордість, довіра, жаль, задоволення, заздрість, захищеність, захоплення, здивування, злість, зневага, лінь, любов, надія, натхнення, непевненість, незадоволення, ненависть, неприязнь, ніжність, обережність, очікування, патріотизм, повага, помста, приниження, пристрасть, провина, радість, ревності, розгубленість, роздратування, розчарування, самозакоханість, самотність, сексуальність, сміх, смуток, сором, співчуття, спокій, страх, сум, сумніви, тривога, турбота, цікавість.

б) Підготовка експериментатора:

– розроблення усної інструкції, відповідно до якої інформантам пропонувалося визначити асоціації між кожною із названих експериментатором звукобукв та запропонованими кольорами (не звучанням назв кольорів), а також співвіднести кожне із названих експериментатором слів із емоцією чи відчуттям (не звучанням назви емоції чи відчуття), з якими асоціюється кожне них:

«1. Запишіть кожну почуту Вами звукобукву у рядок навпроти зображення того кольору, з яким у Вас асоціюється певна звукобуква. Звукобуква – це одиниця мови, звук, реалізований в тексті, що формує психічний образ у мовця. 2. Запишіть кожне почуте слово, назване експериментатором, у рядок навпроти емоції, з якою у Вас асоціюється почуте слово».

в) Підготовка інформантів:

–експериментатор роздає палітри з кольорами та списки емоцій усім учасникам дослідження. Потім з'ясовує, чи знають інформанти кольори, зображені на палітрах, чи знають назви емоцій та лексичне значення назв емоцій. У випадку, якщо б інформанти не розрізняли зображені кольори, не бачили їх, не відрізняли від інших, вони б не змогли брати участь в експерименті. У випадку, якщо б інформанти не могли зрозуміти назву

написаної емоції чи взагалі не знали значення емоції, вони б не змогли брати участь в експерименті. У цьому опитуванні таких інформантів не було. Експериментатор пояснює інформантам, що таке звукобуква.

Другий етап: проведення експерименту.

а) Пояснення завдання. Експериментатор пояснює інформантам завдання, яке полягає в тому, що після вимовляння експериментатором голосної звукобукви протягом 10 секунд інформанти повинні написати цю звукобукву під одним чи кількома кольоровими кругами, залежно від того, з яким кольором у них асоціюється почута звукобуква. Таких вимовлених звукобукв буде 10. Після вимовляння експериментатором слова протягом 60 секунд інформанти повинні написати це слово навпроти однієї чи кількох назв емоцій, з якими асоціюється у них почуте слово. Таких вимовлених слів буде 10. Час на визначення асоціації між одним словом та однією з шістдесяти емоцією складає 60 секунд. Цього достатньо для виконання завдання, адже доросла людина в середньому читає за хвилину 200 – 300 слів, пише за хвилину 15 – 40 слів, враховуючи, що коефіцієнт розуміння цих слів 100 %⁴⁰.

б) Хід експерименту. Після того, як експериментатор переконається у готовності інформантів до виконання, він чітко вимовляє першу звукобукву. Інформанти записують цю звукобукву під одним чи кількома кольоровими кругами, залежно від того, з яким кольором вона у них асоціюється. Через 30 секунд експериментатор вимовляє наступну букву і так далі, доки не будуть вимовлені експериментатором та записані інформантами всі десять звукобукв.

Після того як експериментатор переконається у готовності інформантів до продовження виконання завдання, він чітко зачитує перше слово. Інформанти записують це слово навпроти однієї чи кількох назв емоцій, залежно від того, з якою емоцією асоціюють це слово. За 60 секунд

---

⁴⁰ Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. Москва : ИНФРА-М, 1997. С. 112.

експериментатор зачитує наступне слово і так далі, доки не будуть зачитані експериментатором та записані інформантами всі десять слів.

З метою дотримання чистоти під час його проведення інформанти між собою не спілкувалися. Після завершення роботи експериментатор зібрав всі записи інформантів для подальшого аналізу результатів.

Третій етап. Систематизація отриманих результатів

Усі матеріали, зібрані від інформантів, було поділено на 2 частини: палітри із записами та списки емоцій із записами. Спочатку підраховувалась кількість звукобукви **A** під кожним кольором. Наприклад, їх було 140 під червоним кругом, 45 під помаранчевим та 5 під білим. Числову кількість перераховували у процентну кількість за формулою: $N(a) : n * 100 \%$, де N (звукобуква) – кількість певної звукобукви у загальній кількості написаних звукобукв на палітрах, n – загальна кількість всіх написаних на палітрах букв. У такий спосіб підраховувалася кількість усіх інших звукобукв.

Потім підраховувалась кількість слів ур**A** записаних біля кожної назви емоції. Так, їх було 60 навпроти слова «велич», 35 навпроти слова «радість», 20 навпроти слова «сміх», 20 навпроти слова «задоволення», 15 навпроти слова «гордість», 15 навпроти слова «ненависть», 10 навпроти слова «самозакоханість», 10 навпроти слова «азарт», 5 навпроти слова «пристрасть». У таблиці 2 систематизовано отримані показники.

Табл. 2.

№	Слово	Назва емоції	Кількість обраних емоцій
1.	ур A	Велич	60
		Радість	35
		Сміх	20
		Задоволення	20
		Гордість	15
		Ненависть	15
		Самозакоханість	10
		Азарт	10
		Пристрасть	5
		2.	п Є c
Вірність	45		
Турбота	40		

		Увага Злість Любов	15 10 10
3.	Єва	Вірність Сексуальність Натхнення Ніжність Надія Любов	60 50 25 20 2015
4.	ДИМ	Тривога Розгубленість Невпевненість Обережність Неприятність Увага Помста	9035 25 20 10 5 5
5.	пК	Страх Розгубленість Сексуальність Відповідальність Обережність Сумніви Цікавість Тривога Азарт Ненависть	55 40 25 15 15 10 10 10 5 5
6.	Їжа	Пристрасть Відраза Тривога Увага Вдячність Радість	85 50 30 10 10 5
7.	сОн	Турбота Захищеність Ніжність Спокій Радість Цікавість Сексуальність	60 45 40 25 10 5 5
8.	дрУг	Довіра Повага Любов Цікавість Радість	80 50 25 25 20

		Спокій	5
9.	ЛЮть	Злість Помста Гнів Страх Влада Самотність	60 40 40 20 20 5
10.	Я	Любов Відповідальність Гордість Радість Велич Захоплення — Самозакоханість	50 35 30 25 20 15 10 5

Числову кількість перераховували у процентах за формулою:

$$Z (\text{урА}) : z * 100 \%,$$

де Z (слово) – кількість певного слова у загальній кількості написаних звукобукв на палітрах, z – загальна кількість всіх написаних на палітрах букв.

Після проведення практичної частини експерименту результати було занесено до таблиці за такими параметрами:

- слово;
- звукобуква (наголошена);
- колір;
- кількість реакцій;
- кількість у відсотках;
- назва емоції;
- кількість реакцій;
- кількість у відсотках.

Табл. 3.

Слово	Звуко- буква	Колір	Кіль- кість реак- цій	%	Емоція	Кількість	%
урА	А	Червоний	140	73 %	Велич	60	31 %
		Помаранчевий	45	24 %	Радість	35	18 %
		Білий	5	3 %	Сміх	20	11 %
					Задоволення	20	11 %
					Гордість	15	8 %
					Ненавість	15	8 %
					Самозакоханість	10	5 %
					Азарт	10	5 %
					Пристрасть	5	3 %
пЕс	Е	Жовтий	165	55 %	Радість	70	37 %
		Зелений	65	34 %	Вірність	45	24 %
		Червоний	20	11 %	Турбота	40	21 %
					Увага	15	8 %
					Злість	10	5 %
					Любов	10	5 %
Єва	Є	Зелений	90	47 %	Вірність	60	31 %
		Білий	55	29 %	Сексуальність	50	26 %
		Фіолетовий	45	24 %	Натхнення	25	13 %
					Ніжність	20	11 %
					Надія	20	11 %
					Любов	15	8 %
дИм	и	Сірий	60	31 %	Тривога	90	47 %
		Коричневий	55	29 %	Розгубленість	35	18 %
		Чорний	50	26 %	Невпевненість	25	13 %
		Білий	20	11 %	Обережність	20	11 %
		-	5	3 %	Неприятність	10	5 %
					Увага	5	3 %
					Помста	5	3 %
пК	І	Синій	110	58 %	Страх	55	29 %
		Чорний	60	31 %	Розгубленість	40	21 %
		Помаранчевий	20	11 %	Сексуальність	25	13 %
					Відповідальність	15	8 %
					Обережність	15	8 %
					Сумніви	10	5 %
					Цікавість	10	5 %
					Тривога	10	5 %
					Азарт	5	3 %
					Ненавість	5	3 %

Їжа	ї	Чорний	65	32 %	Пристрасть	85	45 %
		Жовтий	50	25 %	Відраза	50	26 %
		Коричневий	50	25 %	Тривога	30	16 %
		Фіолетовий	25	18 %	Увага	10	5 %
					Вдячність	10	5 %
					Радість	5	3 %
сОн	О	Білий	100	53 %	Турбота	60	31 %
		Жовтий	55	29 %	Захищеність	45	24 %
		Синій	35	18 %	Ніжність	40	21 %
					Спокій	25	13 %
					Радість	10	5 %
					Цікавість	5	3 %
					Сексуальність	5	3 %
дрУг	У	Фіолетовий	80	42 %	Довіра	80	34 %
		Синій	60	32 %	Повага	50	26 %
		Жовтий	45	23 %	Любов	25	13 %
		Сірий	5	3 %	Цікавість	25	13 %
					Радість	20	11 %
					Спокій	5	3 %
ЛЮть	Ю	Фіолетовий	65	34 %	Злість	60	31 %
		Жовтий	55	29 %	Помста	40	21 %
		Білий	50	26 %	Гнів	40	21 %
		Чорний	10	5 %	Страх	20	13 %
		Синій	5	3 %	Влада	20	11 %
		-	5	3 %	Самотність	5	3 %
Я	Я	Червоний	75	40 %	Любов	50	26 %
		Помаранчевий	75	40 %	Відповідальність	35	18 %
		Зелений	30	16 %	Гордість	30	16 %
		Білий	10	5 %	Радість	25	13 %
					Велич	20	11 %
					Захоплення	15	8 %
					–	10	5 %
			Самозакоханість	5	3 %		

Четвертий етап: підрахунок результатів

Після проведення експерименту та внесення даних до таблиці було визначено такі параметри.

Звукобуква **А** у 140 (73 %) інформантів асоціюється із червоним кольором, у 45 (24 %) із помаранчевим і лише у 5 (3 %) – з білим. Слово «ур**А**» зі звукобуквою **А** в сильній позиції викликає у 60 (31 %) інформантів асоціації з емоцією «велич», у 35 (18 %) асоціації з емоцією «радість», у 20

(11 %) опитаних асоціації із «сміх», «задоволення», у 15 (8 %) з емоціями «гордість», «ненависть», у 10 (5 %) інформантів із емоціями «самозакоханість», «азарт», у 5 (3 %) із почуттям «пристрасть».

Звукобуква **Е** у 165 (55 %) інформантів асоціюється із жовтим кольором, у 65 (34 %) із зеленим і у 20 (11 %) з червоним. Слово «пЕс» зі звукобуквою **Е** в сильній позиції викликає у 70 (37 %) інформантів асоціації з емоцією «радість», у 45 (24 %) асоціації з емоцією «вірність», у 40 (21 %) опитаних асоціації із «турботою», у 15 (8 %) – з «увагою», у 10 (5 %) інформантів із емоціями «злість», «любов».

Звукобуква **Є** у 90 (47 %) інформантів асоціюється із зеленим кольором, у 55 (29 %) з білим і у 45 (24 %) з фіолетовим. Слово «Єва» зі звукобуквою **Є** в сильній позиції викликає у 60 (31 %) інформантів асоціації з почуттям «вірність», у 50 (26 %) із «сексуальністю», у 25 (13 %) опитуваних асоціації із «натхненням», у 20 (11 %) інформантів із емоціями «ніжність», «надія», у 15 (8 %) – «любов».

Звукобуква **И** в 60 (31 %) інформантів асоціюється із сірим кольором, у 55 (29 %) з коричневим, у 50 (26 %) з чорним, у 20 (11 %) із білим і 5 (3 %) інформантів не зазначили жодного можливого асоціативного кольору. Слово «дИм» зі звукобуквою **И** в сильній позиції викликає у 90 (47 %) інформантів асоціації з почуттям «тривога», у 35(18 %) із «розгубленістю», у 25 (13 %) опитуваних асоціації із «невпевненістю», у 20 (11 %) інформантів з емоціями «обережність», у 10 (5 %) інформантів із почуттями «неприятність», у 5(3 %) – «увага», «помста».

Звукобуква **І** в 110 (58 %) інформантів асоціюється із синім кольором, у 60 (31 %) з чорним, у 20 (11 %) з помаранчевим. Слово «пІк» зі звукобуквою **І** в сильній позиції викликає у 55 (29 %) інформантів асоціації з почуттям «страху», у 40 (21 %) із «розгубленістю», у 25 (13 %) опитуваних асоціації із «сексуальністю», у 15 (8 %) інформантів з емоціями «обережність», «відповідальність», 10 (5 %) інформантів із почуттями «сумніви», «цікавість», «тривога», у 5(3 %) – «азарт», «ненависть».

Звукобуква **І** у 65 (32 %) інформантів асоціюється із чорним кольором, у 50 (25 %) із жовтим та коричневим, у 25 (18 %) із фіолетовим. Слово «**І**жа» зі звукобуквою **І** в сильній позиції викликає у 85 (45 %) інформантів асоціації з почуттям «пристрасть», у 50 (26 %) із «відразою», у 30 (16 %) опитуваних асоціації із «тривогою», у 10 (5 %) інформантів обрали «увагу», «вдячність» і лише 5 (3 %) – «відразу».

Звукобуква **О** у 100 (53 %) інформантів асоціюється із білим кольором, у 55 (29 %) із жовтим, у 35 (18 %) із синім. Слово «с**О**н» зі звукобуквою **О** в сильній позиції викликає у 60 (31 %) інформантів асоціації з почуттям «турбота», у 45 (24 %) із «захищеністю», у 40 (21 %) опитаних асоціації із емоцією «ніжність», у 25 (13 %) інформантів асоціації із емоцією «радість», 5 (3 %) інформантів обрали «цікавість» та «сексуальність».

Звукобуква **У** в 80 (42 %) інформантів асоціюється з фіолетовим кольором, у 60 (32 %) із синім, у 45 (23 %) із жовтим і лише у 5 (3 %) інформантів із сірим кольором. Слово «др**У**г» зі звукобуквою **У** в сильній позиції викликає у 80 (34 %) інформантів асоціації з почуттям «довіра», у 50 (26 %) із «повагою», у 25 (13 %) опитаних асоціації із почуттями «цікавість», «любов», у 20 (11 %) інформантів асоціації із емоцією «радість», 5 (3 %) інформантів обрали «спокій».

Звукобуква **Ю** в 65 (34 %) інформантів асоціюється з фіолетовим кольором, у 55 (29 %) із жовтим, у 50 (26 %) із білим, у 10 (5 %) із чорним, а також у 5 (3 %) із синім, інші ж 5 (3 %) інформантів не асоціюють цю звукобукву із жодним з кольорів. Слово «л**Ю**ть» зі звукобуквою **Ю** в сильній позиції викликає у 60 (30 %) інформантів асоціації з почуттям «злість», у 40 (21 %) з емоціями «помста», «гнів», у 20 (11 %) опитаних асоціації із почуттями «страх», «влада», у 10 (6 %) інформантів асоціації із емоцією «самотність».

Звукобуква **Я** в 75 (40 %) інформантів асоціюється із червоним та помаранчевим кольорами, у 30 (16 %) із зеленим, у 10 (5 %) із білим кольором. Слово «**Я**» зі звукобуквою **Я** викликає у 50 (26 %) інформантів

асоціації з почуттям «любов», у 35 (18 %) із «відповідальність», у 30 (16 %) опитаних асоціації із почуттями «гордість», у 25 (13 %) із емоцією «радість», у 20 (11 %) із «величчю», 15 (8 %) із емоцією «захоплення» та у 5 (3 %) із почуттям «самозакоханість». Варто зазначити, що у 10 (5 %) інформантів слово «Я» не викликало жодної асоціації.

П'ятий етап: аналіз отриманої інформації.

Проаналізувавши кількісні дані, з'ясуємо якісні характеристики отриманих даних.

Найбільшу кількість однакових реакцій з погляду «звукобуква – колір» викликали звукобукви **А, Е, О, І** (понад 5 % однакових реакцій), відповідно з кольорами: червоний, жовтий, білий, синій, які, власне, і є основними кольорами в природі. Цікаво, що емоції, які пов'язують із звукобуквами в сильних, тобто наголошених, позиціях, також мають зв'язок з кольорами, що асоціюються із графонами: **А** – червоний – велич, **Е** – жовтий – радість, **О** – білий – турбота, **І** – синій – страх, відповідно до зафіксованих значень кольорів.

Найбільшу кількість різних реакцій мають звукобукви **У, И та Є**. Кольори, яким відповідає найбільша кількість виборів інформантами – фіолетовий та зелений – перші похідні за походженням, від основних кольорів безперервного фізичного спектру, другорядні за емоційним впливом на сприйняття людини з погляду кольоротерапії. Вони викликають реципієнта такі реакції, як невпевненість, невизначеність, індивідуальність, відокремлення, спокій, бездумність, релаксація, безучасність⁴¹.

Інформанти асоціюють звукобукви української мови з одним із запропонованих кольорів; кожен із цих кольорів викликає певні реакції у реципієнтів (як пояснено у розділі 2); ці голосні звукобукви знаходяться у сильній позиції в названих словах української мови; інформанти асоціюють ці іменники, вигук та займенник із зазначеними в списку емоціями, обирають

---

⁴¹Немов Р. С. Психологія. Москва : Владос, 1997. 688 с.

реакції на лексичне значення слів, на семантику найменувань. Кольори, з якими асоціюються звукобукви, викликають аналогічні або подібні емоції, які обирають інформанти як асоціації на слова, що містять ці ж звукобукви.

Так, скажімо, звукобуква **A** у більшості асоціюється із червоним. Цей колір активує, збуджує, дратує. Слово «ур**A**» викликає у більшості інформантів описаного експерименту емоції «велич», «радість». Вплив кольору, з яким асоціюється звукобуква, та значення обраної емоції, з якою асоціюється слово із цією є звукобуквою, – однакові.

Звукобуква **E** у більшості випадків асоціюється із жовтим. Цей колір викликає приємні відчуття зосередження, рівноваги, сприяє релаксації. Слово «п**E**с» викликає в більше ніж 30 % інформантів описаного експерименту емоції «радість» і «вірність». Вплив жовтого кольору та значення названих емоцій тотожні.

Звукобуква **Є** у більшості асоціюється із зеленим кольором. Цей колір викликає приємні відчуття спокою, стабільності, ніжності, вірності, тепла, впевненості. Слово «**Є**ва» викликає у переважній кількості інформантів описаного експерименту асоціації з емоціями «сексуальність» і «вірність». Якісні характеристики зеленого кольору – позитивні та спокійні, як і обрані назви відчуттів та емоцій.

Звукобуква **И** в основному асоціюються із сірим та коричневим. Ці кольори дають відчуття пригнічення, важкості, тиску, підсилює іпохондричний стан. Слово «д**И**м» зі звукобуквою **И** в сильній позиції викликає у більшості інформантів асоціації із такими почуттями, як «тривога» та «розгубленість». Відчуття реципієнтів від побачених кольорів та емоції інформантів від обраних емоцій схожі: неприємні, песимістичні, негативні.

Звукобуква **I** у переважній більшості опитуваних асоціюється із синім кольором. Синій викликає тривогу, неспокій, пасивність. Слово «п**I**к» зі звукобуквою **I** в сильній позиції асоціюється в інформантів із почуттями «страх», «розгубленість». Вплив кольору, з яким асоціюється звукобуква, та

значення обраної емоції, з якою асоціюється слово із цією звукобуквою, – однакові: загалом можна охарактеризувати як розпач, нейтральність.

Звукобуква **І** асоціюється із чорним – кольором самотності, впертості, нещастя. Слово «**І**жа» зі звукобуквою **І** в сильній позиції викликає у переважної більшості інформантів асоціації із почуттями «пристрасть», «відраза», «тривога». Вплив чорного, з яким асоціюється звукобуква, та значення обраних негативних емоцій – ідентичні за значенням, впливом, якістю та характеристиками.

Звукобуква **О** в більшій кількості інформантів асоціюється із білим кольором – кольором мрійливості, романтики, спокою, безпеки. Слово «с**О**н» зі звукобуквою **О** в сильній позиції викликає в більшості інформантів асоціації з почуттями «турбота», «безпека» та «ніжність». Тобто вплив кольору, з яким асоціюється звукобуква **О**, та значення обраної емоції, з якою асоціюється слово «с**О**н», – синонімічні, майже однакові.

Звукобуква **У** асоціюється в інформантів із синім та фіолетовим. Поєднання цих кольорів викликають емоції зосередження, спокою, самовіддачі. Слово «др**У**г» зі звукобуквою **У** в сильній позиції викликає в абсолютній більшості інформантів асоціації з почуттям «довіра» та «повага», «спокій», що є майже ідентичними до вищеназваних емоцій, які характеризують кольори у підсвідомості реципієнтів.

Звукобуква **Ю** асоціюється із фіолетовим у більшості інформантів. Крім того, третина з опитуваних вважають її жовтою чи білою. Такі поєднання кольорів у кольоротерапії означають двоякість, відчуження, усамітнення, слабкість, хитрість. Слово «л**Ю**ть» зі звукобуквою **Ю** в сильній позиції викликає у більшості асоціації «злість», «помста», також були варіанти «страх», «самотність». Вплив кольорів, з якими асоціюється звукобуква **Ю**, та значення обраної емоції, з якою асоціюється слово із цією звукобуквою – схожі, близькі за лексичним значенням.

Звукобуква **Я** у абсолютній більшості інформантів асоціюється із червоним та помаранчевим кольорами, що співвідносяться із почуттями

«любов», «увага», «відповідальність», «збудження». Слово «Я» зі звукобуквою Я викликає у третини інформантів асоціації з почуттями «любов» та «відповідальність». Таким чином, реакція на колір, з яким асоціюється звукобуква, та значення обраних емоцій, з якими асоціюється слово «Я», – однакові.

Шостий етап: висновки за експериментом №1.

Експеримент №1 наукової роботи є своєрідним продовженням дослідження В. В. Левицького про співвіднесення кольорів та звукобукв⁴².

Однак варто відзначити ефективність нової методики, досягнутої завдяки як теоретичній інформації про необхідність вивчення звукобукв у сильній позиції, а не окремих звуків, так і відповідної інструкції, що налаштовує інформантів на механізм «транспозиції відчуттів», як це було в дослідженнях В. В. Левицького. На відміну від попередніх досліджень, в описаному експерименті не використовувалися слова, які належать до різних частин мови, знаходяться у різних формах, відмінках, видах, а також виділялися не окремі звуки, а звукобукви у сильній позиції..

Важливою особливістю експерименту є демонстрація на фактичному матеріалі необхідності виділення звукобукви як одиниці, що містить звукосимволічний компонент.

Таким чином, аналіз історії та розвитку фоносемантики як науки допоміг з'ясувати ступінь вивченості фоносемантичних явищ у мові й узагальнити сучасний теоретичний матеріал стосовно цієї проблеми.

Матеріальна природа фоносемантизму дозволяє припустити: всі голосні звукобукви мови, фізично існуючи як звукові хвилі різної довжини та частоти, інтерферують, створюють власний акустичний ефект і впливають на сприйняття людини, викликають асоціації з кольором, а на проміжних етапах – діють на кодування та декодування сигналу. Звукосимволічний компонент слова породжує певну асоціацію на етапі кодування чи

---

⁴²Левицкий В.В. Семантика и фонетика. Черновцы : ЧГУ, 1973. С. 26–37.

декодування звуку, стає «підказкою» для полегшення процесу розпізнавання образів та їхніх характеристик.

Окремі звуки самі собою не є носіями лексичного значення, тому було визначено ту одиницю (за шкалою від звука до цілого слова), звукосимволічні властивості якої виявлялися б найбільше – звукобукву як синестетичне аудіовізуальне утворення, що гіпотетично має семантичні властивості, у тому числі й хроматичні конотації.

Уперше звукобукви були розглянуті завдяки новій гіпотезі і була зроблена спроба довести універсальність психоемоційних асоціацій, що викликані поєднаннями певних звуків у носіїв української мови.

Завдяки експерименту встановлено експліцитний та імпліцитний зв'язки між підсвідомістю опитуваних, звучанням мови та семантикою звукобукв.

Необхідно перевірити достовірність отриманих результатів на прикладі різних мов, різних емоцій та різних якісних і відносних властивостей предметів, назви яких використовуються для з'ясування асоціацій. Для цього варто провести експерименти з метою дослідження звукосимволізму не на рівні фонем чи звука, а на вищому рівні структури мовних одиниць – звукобукви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге видання, виправлено і доповнено. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 968 с.
3. Воронин С.В. Основы фоносемантики. Изд. 2-е.. Москва : Ленанд, 2006. 248 с.
4. Вундт В. К вопросу о происхождении языка. Звукоподражательные и звуковые метафоры / Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. С. 58–65.
5. Газов-Гинзберг А.М. Был ли язык изобразителен в своїх истоках? Наука. Москва, 1965. 256 с.
6. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. Москва : ИНФРА-М, 1997. 272 с.
7. Гумбольдт В фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 244 с.
8. Журицкий А.Н. Звуковой символизм в языке: некоторые подходы и принципы описания (в применении к идиосомам в языке эве) / Проблемы африканского языкознания. Москва : Наука, 1972. С. 95–124.
9. Журавлев А.П. Фонетическое значение. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1974. 159 с.

10. Звегинцев, В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч 2. Москва : Просвещение, 1960. 496 с.
11. Коршак Є. В., Ляшенко О. І., Савченко В.Ф. Фізика 7 клас: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Ірпінь : Перун, 2002. 314 с.
12. Кубрякова Е.С. Возвращаясь к определению знака // Вопросы языкознания. 1993. №4. С. 19–28.
13. Левицкий В.В. Семантика и фонетика. Черновцы : ЧГУ, 1973. 103 с.
14. Левицкий В.В. Фонетическая мотивированность слова. Вопросы языкознания. 1994. № 1. С. 26–37.
15. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разуме. Москва, Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1936. 296 с.
16. Немов Р. С. Психология. Москва : Владос, 1997. 688 с.
17. Орлянская Т.Г. Звукоподражание и звуковой символизм // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2006. №3. С. 83–99.
18. Осгуд Ч., Суси Дж., Таннебаум П. Приложение методики «СД» к исследованиям по эстетике и смежным проблемам // Семиотика и искусствометрия. Москва : Мир, 1972. С. 273–297.
19. Пинкер С. Язык как инстинкт. Москва : Эдиториал, 2004. 456 с.
20. Платон. Соч. в 3-х т., Т. 1. Москва : Мысль, 1971. С. 383–389.
21. Потемня А.А. Мысль и язык. Київ : СИНТО, 1993. 192 с.
22. Український орфографічний словник. Вид. 9-е, переробл. і доповн. Київ : Дніпро, 2009. 1011 с.
23. Чумак В. В., Шевченко І. В., Шевченко Л. Л., Ярун Г. М. Український орфографічний словник / За ред. В. М. Русанівського. Київ : Довіра, 2006. 558 с.
24. Шляхова С.С. Русская ономотопея: структура, семантика, функционирование // Актуальные проблемы психологии, этнопсихолінгвістики и фоносемантики: Материалы всероссийской конференции. Москва, 1999. С. 206–208.
25. Brown R. Psycholinguistics. First Free Press Paperback Edition, 1972. 382 p.
26. Davis B. Selected Papers. <http://www.rulib.com/Articles/DA/254.html> Friday, 14 Mar 2008.
27. Eberhardt M. Study of Phonetic Symbolism of Deaf Children. Psychological Monographs, 1940. URL : <http://www.dissercat.com/content/eksperimentalnoe-issledovanie-universalnogo-zvukosimvolizma-na-materiale-raznostrukturnykh-y#ixzz5Zi8psBpV> (дата звернення: 02.03.2018).
28. Frohlich H. Psychology. Marchand, 1959. 143 p.
29. Miron M. S. A cross-linguistic investigation of phonematic symbolism. Psychology, 1961. 62 p.
30. Newman S. S. Further experiments in phonematic symbolism. Psychology, 1933. 45 p.
31. Sapir E. A studying phonetic symbolism // Experimental Psychology, vol. 12. №3, 1929. 314 p.
32. Taylor I. An autonomy of words used in a word-matching phonematic symbolism. Experiments. General Psychology, 1967. 67 p.
33. Tsur R. Onomatopoeia: Cuckoo-Language and Tick-Tocking. The Constraints of Semiotic System. 2001. URL : <http://www.tau.ac.il/~tsurxx/papers.htm> (дата звернення: 02.03.2018).

**Категорії оцінювання й адресування
при перекладі статей англomовних електронних ЗМІ**

У сучасних умовах значна увага до мови публіцистики зумовлена суспільною важливістю та доступністю засобів масової інформації (далі: ЗМІ), які мають величезний вплив на процеси, що відбуваються у суспільстві. Залучаючи громадян до інформаційних відносин, ЗМІ формують певні ціннісно-сміслові моделі й таким чином змінюють аксіологічну картину соціуму. Здатність швидко охоплювати широкі аудиторії дає можливість сучасним мас-медіа трансформувати систему поглядів населення у певному напрямі, з приводу чого в розвинутих суспільно-політичних системах панує теза, що той, хто володіє засобами масової інформації, володіє громадською думкою.

У мові ЗМІ неминуче знаходить відображення ставлення автора до процесів, що відбуваються в суспільстві. Т.Г. Добросклонська, провівши аналіз контекстного вживання словосполучення «мова засобів масової інформації», виділяє три найбільш поширених значення. У її розумінні мова ЗМІ – це в першу чергу весь корпус текстів, які продукуються та поширюються засобами масової інформації. По-друге – це стійка внутрішньомовна система, що характеризується певним набором мовностилістичних властивостей та ознак. І, по-третє, це особлива знакова система, що має певне співвідношення вербальних і аудіовізуальних компонентів, специфічне для кожного зі ЗМІ: преси, радіо, телебачення, Інтернету¹. Саме у мові ЗМІ найшвидше відбиваються соціально-ідеологічні зміни в суспільстві та фіксуються нові поняття.

---

¹Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь : учебное пособие. Москва : Флинта, Наука, 2008. С. 18–19.

Досить часто авторське ставлення до подій суб'єктивне, виявляє індивідуальність промовця, що проявляється в оцінці. Оцінка є однією з найважливіших сторін діяльності інтелекту людини і властива усім видам відображення дійсності людиною. З погляду єдності мови і мислення, вона неодмінно знаходить вираження в мові, втілюється у доборі мовних засобів і здійснює певний вплив на ті групи суспільства, які є цільовою аудиторією певного видання. Таким чином, категорія оцінювання залежить від адресування.

Аналіз основних досліджень проблеми свідчить, що різні аспекти функціонування ЗМІ в суспільстві розглядаються в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, адресну спрямованість тексту досліджували М.М. Бахтін, О.П. Воробйова, Т.Л. Камінська, В.І. Карасик, В.Б. Кашкін, О.А. Леонтович, Г.Г. Почепцов, С.Г. Тер-Мінасова. Питанням впливу фактора адресата на організацію процесу спілкування займалися Н.Д. Арутюнова, Т.Г. Винокур, О.С. Кубрякова, М.В. Ляпон, Г.Г. Почепцов, Ю.С. Степанов. Види оціночних значень і засоби їх лексичного вираження висвітлені в роботах О.Л. Бессонової, О.М. Вольф, Г.Г. Кошель, Т.В. Маркелової, Ю.К. Островської, Г.І. Приходько, Є.С. Сисоєвої, О.В. Тараненко, В.М. Телія, О.В. Трофімової та ін. Крім того, об'єктом дослідження були різні аспекти оцінних висловлень (О.Л. Бессонова, Т.А. Крисанова, Г.М. Кузенко, З.К. Темиргазіна, Ю.О. Фоміна й ін.), а також особливості функціонування оцінних висловлень у різних типах текстів (А.В. Гільова, В.М. Богуславський, В.І. Васильєв, Л.Г. Заятуєва, Н.М. Миронова, Ю.О. Сальнікова, С.Н. Шакірова, Т.С. Шумейко, О.В. Яшенкова). Питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці Т.Г. Добросклонської, В.Й. Здоровеги, О.Л. Копиленка, В.В. Лизанчука, В.Я. Миронченка, А.З. Москаленка, Л.І. Мухамедової, Г.Г. Почепцова, В.В. Різуна, А.А. Чічановського, В.І. Шкляра та ін. Про істотну роль політичного дискурсу в житті суспільства писав М. Едельман, стверджуючи, що політична комунікація зацікавлена не

стільки в передачі певної інформації, скільки в регулюванні людської життєдіяльності².

Серед функцій газетного тексту лінгвісти називають дві головні: інформативну й апелятивну. Варто відмітити, що початкова функція ЗМІ – інформувати – поступилася місцем функції впливу. Відповідно, однією з важливих категорій тексту є адресованість, тобто для кого призначається висловлення. Проте при аналізі текстів можна помітити, що спрямованість повідомлення впливає також на вибір оцінних слів, які використовуються в статтях.

Уперше на проблему адресованості тексту звернув увагу М.М. Бахтін у кінці 1970-х років. Дослідник зазначив, що композиція та стиль висловлення залежать від того, як автор тексту уявляє собі адресатів. Крім того, сприйняття інформації залежить від знання адресатом ситуації, наявності у нього спеціальних знань. Також необхідно враховувати його погляди і переконання, соціальний стан, вік, оскільки ці параметри визначатимуть розуміння повідомлення адресатом³.

У 1981 році була опублікована стаття Н.Д. Арутюнової «Фактор адресата», у якій піднімалося питання впливу різних аспектів адресата на адресанта⁴. Зазначалося, що будь-який мовленнєвий акт розрахований на певну модель адресата. Стаття стала програмною для вітчизняної лінгвістики, яка згодом почала приділяти увагу усім аспектам взаємодії автора та його аудиторії.

Детально розроблена категорія адресованості художнього тексту в дисертації О.П. Воробйової⁵. Під адресованістю дослідниця розуміє властивість тексту як вербального об'єкта, за допомогою якого уявлення про адресата й особливості його інтерпретаційної діяльності набуває предметного

---

²Edelman M. Politics as Symbolic Action. Chicago, IL : Markham, 1971. 188 p.

³Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. С. 276.

⁴ Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1981. Т. 40. № 4. С. 356–367.

⁵Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста: (Одноязыч. и межъязыковая коммуникация) : дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19. Москва, 1993. 382 с.

характеру. Адресованість реалізується через програму інтерпретації, що міститься в тексті, яка виражається сукупністю лінгвальних засобів і прийомів. Отже, від того, кому призначається газета, а також від вибору тієї або іншої тематики залежатиме вибір лексичних і синтаксичних засобів у тексті.

Проблему категорії адресованості під час мовленнєвого спілкування розглядає В.В. Богданов. Дослідник відмічає важливість врахування людських факторів мовного спілкування, до яких відносяться мовна компетенція (тобто знання мови комунікації), національна приналежність, соціально-культурний статус комунікантів, біолого-фізіологічні дані (стать, вік та інші), психологічний тип. Мовна компетенція передбачає знання мови, якою здійснюється комунікація: якщо для одного з комунікантів мова не є рідною, то спілкування може бути ускладненим, оскільки чим гірші знання мови, тим більш обмеженими є можливості спілкування⁶; за умови врахування національної приналежності, соціально-культурного статусу та інших параметрів, вибиратимуться певні лексичні й образні засоби для успішної комунікації.

Досліджуючи проблему комунікації, В.В. Богданов виділив симетричний та несиметричний типи комунікації. До симетричного типу відноситься індивідуальна комунікація, яка передбачає наявність адресанта і безпосередньо адресата. До несиметричного відноситься масова комунікація⁷. Зазначимо, що комунікативні дослідження кінця ХХ століття в руслі риторики як науки про засоби публічного мовленнєвого впливу доводять, що переконання на сучасному етапі здійснюється не тільки логічними засобами, як це було прийнято в античні й особливо в середньовічні часи, а й емоційно-психологічними прийомами з урахуванням психологічних особливостей аудиторії. При цьому, на відміну від античної риторики, що уявляла комунікативний акт як односпрямовану діяльність,

---

⁶Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. С. 29.

⁷Там само. С. 33.

сучасна риторика виходить з того, що пасивної сторони в комунікативному процесі немає – роль адресанта однаково активна, як і роль адресата повідомлення.

Н.Л. Романова на матеріалі наукових і художніх текстів виділяє три типи адресованості: міжсуб'єктна реалізується в діалозі між автором і читачем (маркери: мовні засоби прямого називання адресата, контактності та привернення уваги реципієнта, прийоми діалогізації висловлювання), міждискурсна – у діалогічні стосунки залучені не суб'єкти, а розуміння думки у їх текстовому втіленні (маркери: лінгвістичні способи і прийоми інтертекстуальності) і внутрішньотекстова адресація – автор апелює до віддалених частин тексту (маркери: вираження смислових і структурних зв'язків)⁸.

А.О. Масленнікова, досліджуючи категорію адресованості, відмічає, що текст початкового повідомлення при сприйманні й інтерпретації його адресатом зазнає зміни. Це може відбуватися через невизначеність тексту, що створюється адресантом, яка, в свою чергу, забезпечує свободу сприйняття⁹. Саме тому відповідальність за правильну інтерпретацію повідомлення, що закладене у підтексті, лежить на адресаті.

Необхідно зазначити, що стаття у ЗМІ пишеться не для конкретної особи з властивою тільки їй сукупністю оцінок, поглядів і з власним попереднім досвідом, а для групи людей, які володіють схожими параметрами: вік, стать, соціальний статус, рівень освіти, національність, місце проживання та інші. Таким чином, погоджуючись із загальним визначенням адресованості, запропонованим О.П. Воробйовою, під адресатом газетного повідомлення ми розуміємо групу осіб, об'єднану спільними соціально-політичними, історичним, географічним простором, а

---

⁸ Романова Н. Л. Языковые средства выражения адресованности в научном и художественном текстах (на материале немецкого языка) : автореф. дис. на соискание ученой степени к-та филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки”. Санкт-Петербург, 1997. С. 7–9.

⁹ Масленникова А. А. Скрытые смыслы и их лингвистическая интерпретация : автореферат дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук : спец.10.02.19 „Теория языка”, 10.02.04, „Германские языки”. Санкт-Петербург, 1999. С. 33.

також низкою властивостей згідно з якими будується висловлювання адресанта. Автори публікацій не завжди використовують усі параметри адресованості. Залежно від тематики статті, адресант визначає, які з них будуть найбільш суттєвими для впливу на читача.

Досліджуючи пропагандистський вплив, який досить часто зустрічається в текстах ЗМІ, Г.Г. Почепцов услід за Г. Джоветт і В. О'Доннелл виділяє десять важливих параметрів, якими керуються співробітники мас-медіа при створенні повідомлень. Наведемо, на наш погляд, найбільш важливі з них.

1. Виявлення ідеології, яке полягає у визначенні переваг, оцінок, стосунків, поведінки, які вважаються нормою в цій групі. Дослідник зазначає, що засоби впливу на різні групи різнитимуться (наприклад, дія на молодь і пенсіонерів).

2. Контекст, в якому відбувається пропаганда, тобто соціальна ситуація.

3. Визначення структури пропагандистської організації. Г.Г. Почепцов рекомендує прослідкувати ланцюжок від автора статті та видання до замовника.

4. Чітке визначення цільової аудиторії, оскільки від спрямованості залежатиме змістове й емоційно-оцінне наповнення тексту.

5. Різноманітність технік впливу (наприклад, фотографії, карикатури та інше). Особливу увагу, на думку автора, слід приділяти візуальній сфері, яка завжди підтримує вербальну. Крім того, важливо з самого початку привернути увагу читача, оскільки надалі він легше піддаватиметься впливу.

6. Спеціальні техніки впливу, наприклад, перебільшення, емоційний вплив, використання яких сприяє легшому засвоєнню та довшому зберіганню у пам'яті¹⁰.

Попри те що видання в основному орієнтуються на масового читача, розподіл гендерної спрямованості публікацій можна помітити вже у

---

¹⁰Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. С. 386–393.

рубриках: “Women” (TheTelegraph), “Fashion&Style – Men’sStyle” (TheNewYorkTimes), “Life – Fashion + beauty” (Independent). Крім того, фактор адресованості закладається у назві статті. Проаналізуємо кілька публікацій, присвячених одній темі, проте спрямованих різним адресатам.

У статті “*A Woman’s Touch, Stilla Rarity in Car Design*”¹¹ – «Жінка в автодизайні – рідкість»¹² розповідається про роль жінок у дизайні автомобільних екстер’єрів та інтер’єрів. Жінка-автор зазначає, що незважаючи на зростання, відсоток жінок, які працюють у даній сфері, залишається низьким. К. Келлі також ілюструє суто жіночий підхід до вибору автомобіля цитатою автооглядача: “*Women – not all, of course – like cute cars, like the last-generation VW Beetle especially, the current Fiat, and the BMW 1 Series,*” Ms. Weingarten said¹³. – «Жінкам – не всім, звичайно, – подобаються **витончені** авто, такі от, як Фольксваген Жук чи Фіат останнього покоління, БМВ 1 серії», – зазначила пані Вайнгартен.

Наступна стаття “*Behold, the \$1M electric super car no one asked for and no one needs*”¹⁴ – «Зустрічайте! Супер електромобіль за \$ 1 млн, який нікому не потрібен» більшою мірою адресована чоловікам. У ній описується модель машини нового покоління, але акцент робиться не на дизайні, а на потужності та швидкості, тобто тих характеристиках, які в першу чергу цікаві чоловікам: *The Concept One accelerates from zero to 60 mph in 2.6 seconds. It reaches 120 mph in 6.2 seconds and has a **topspeed** of 221 mph. – Концепт_ван розганяється з нуля до 97 км/год за 2,6 секунди. Швидкість у 193 км/год набирає за 6,2 секунди. Максимальна швидкість 356 км/год.*

---

¹¹Kelly C. A Woman’s Touch, Stilla Rarity in Car Design // The New York Times :web version. 2013. October 29. URL : <https://www.nytimes.com/2013/10/30/automobiles/a-womans-touch-still-a-rarity-in-car-design.html> (дата звернення: 25.01.2019).

¹² Тут і далі переклад наш.

¹³Kelly C. A Woman’s Touch, Stilla Rarity in Car Design // The New York Times : web version. 2013. October 29. URL : <https://www.nytimes.com/2013/10/30/automobiles/a-womans-touch-still-a-rarity-in-car-design.html> (дата звернення: 25.01.2019).

¹⁴McFarland M. Behold, the \$1M electric super car no one asked for and no one needs // The Washington Post: web version. 2016. February 26. URL: https://www.washingtonpost.com/news/innovations/wp/2016/02/26/behold-the-1m-electric-super-car-no-one-asked-for-and-no-one-needs/?utm_term=.ab70b732677d (дата звернення: 25.01.2019).

Крім того, у першій статті, адресованій жіночій аудиторії, технічні характеристики відсуваються на другий план, а увага концентрується на зручності для жінок пересування автомобілем: *Women want reliability from the irvehicles, but they also really want a place to store their **purse** or laptop while driving, designer sagree*¹⁵. – Вимоги, що висуваються жінками до автомобіля, – це надійність, але їм також потрібне місце для **сумочки** чи ноутбука. Зазначається, що при розробці автомобіля у каліфорнійському дизайнерському буро Хюндай, вибір кольору та матеріалу доручається жінці, оскільки вона чутливіша до таких речей: “*Still, they primarily occupy positions in color and material development, and not the design department interms of shape and geometry*”¹⁶. – «Проте, вони у першу чергу займаються підбором кольору та матеріалу, а не розробкою форми та геометрії».

Виділені маркери адресності, а також характер тексту дозволяють зробити висновок, що стаття призначена головним чином жінкам, оскільки наголос робиться на зручності користування та зовнішньому вигляді автомобіля. Риторичне питання *Do female drivers benefit when a vehicle is also designed by women?*¹⁷ – Чи отримують водії-жінки якісь переваги, якщо транспортний засіб розроблений жінками? підтверджує стереотип, що тільки жінка може зробити вдалий продукт для жінок. Попри те, що у сучасному світі некоректно говорити про подібну стереотипізацію, в статті йдеться про комфорт і дизайн, при цьому не зачіпаються технічні характеристики машин. Крім того, для того, щоб привернути увагу жіночої аудиторії до публікації, вже у назві зазначений адресат повідомлення: “*A Woman’s Touch, Stilla Rarity in Car Design*”.

Аналізуючи статті соціально-політичної тематики, складно визначити, якій аудиторії вони адресовані. У більшості випадків вдається з’ясувати тільки загальну політичну спрямованість газети у конкретний історичний

---

¹⁵Kelly C. A Woman’s Touch, Stilla Rarity in Car Design // The New York Times : web version. 2013. October 29. URL : <https://www.nytimes.com/2013/10/30/automobiles/a-womans-touch-still-a-rarity-in-car-design.html> (дата звернення: 25.01.2019).

¹⁶Там само.

¹⁷Там само.

період. Наприклад, згідно з Інтернет-джерелами, можна сказати, що *The Guardian* ліволіберальна газета, яка підтримує Лейбористську партію Великобританії; *The New York Times*, згідно з дослідженням Каліфорнійського університету, проведеним у 2004 році, має ліберальний ухил. *The Telegraph*, навпаки, дотримується поглядів консервативної партії. Інші видання – *The Times* (на цей час центристська газета), *The Washington Post* (на цей час дотримується правих поглядів, тобто консервативних) – за період свого існування змінювали політичні пріоритети. До того ж, у газетах працюють журналісти з різними політичними поглядами, внаслідок чого можуть з’являтися публікації, які відрізняються від політичної спрямованості видання. Тому адресованість слід з’ясовувати за допомогою аналізу мовних одиниць статті. Розглянемо це на прикладі публікації “*How Should Europe Respond to Trump’s Bullying?*”¹⁸ – «**Європа** має відповісти на знущання Трампа».

Адресат стає зрозумілим у назві – європейські країни та їх лідери. Був час, коли пріоритетом США була об’єднана – у політичному, економічному та військовому плані – Європа. Проте президент Д. Трамп, як пише *The New York Times*, обрав інший підхід: *The diplomatic niceties, the liberal values, the rules, the international institutions, the multilateral gatherings, the noble causes – it all rubs Mr. Trump the wrong way. When Chancellor Angela Merkel was wrestling with a dire political crisis in Germany this week, Mr. Trump jumped in with a typically gratuitous swipe about how migrations “rock in the already tenuous Berlin coalition,” throw in gin the falsehood that crime in Germany is “way up” because of immigrants*¹⁹. – Дипломатичні тонкощі, ліберальні цінності, правила, міжнародні інститути, багатосторонні зустрічі, шляхетні цілі – усе це **драпує** пана Трампа. Поки канцлер Ангела Меркель цього тижня боролась з важкою політичною кризою в Німеччині, Трамп, **ні з**

---

¹⁸ How Should Europe Respond to Trump’s Bullying? / The Editorial Board // The New York Times : web version. 2018. June 21. URL : <https://www.nytimes.com/2018/06/21/opinion/europe-trump-bullying.html> (дата звернення: 27.01.2019).

¹⁹ Там само.

того ні з сього, вирішив втрутитися, недоречно висловившись про те, що міграція «розгойдує і без того слабку берлінську коаліцію», і додав брехливу заяву стосовно злочинності у Німеччині, що знаходиться на високому рівні через мігрантів. Американський президент по суті потішився з того, що уряд найважливішої європейської країни може рухнути, що спричинить серйозні наслідки для континенту і трансатлантичного альянсу. *But was his tweet just a burst of schadenfreude from a mean, impulsive and narcissistic bully? Or is destroying the postwar order an ideological mission for Mr. Trump, as it is, say, for President Vladimir Putin of Russia...?*²⁰. – Але чи був його допис сплеском відчаю пересічного, імпульсивного та самозакоханого розбишаки? А, можливо, знищення повоєнного порядку це ідеологічна місія пана Трампа так само, як, скажімо, президента Росії Володимира Путіна...?

*These questions have bedeviled European leaders, and many Americans, as Mr. Trump has blithely alienated America's friends and allies, canceled hard-won accords, dumped on trade treaties, threatened trade wars, lauded ruthless despots and cheered populist demagogues*²¹. – Такий підхід спантеличує європейських лідерів і багатьох американців, оскільки Трамп безтурботно відштовхнув друзів і союзників США, розірвав важко досягнуті домовленості, різко розкритикував торгові угоди, пригрозив торговими війнами, похвалив безжальних деспотів і привітав популістських демагогів.

*But the Europeans and members of the broader Western community can and must hold firm against Mr. Trump's bullying*²². – Проте європейці і члени ширшого західного співтовариства можуть і повинні займати тверду позицію проти знущань Трампа.

Виділені лексичні одиниці несуть негативну конотацію, вказують на легковажність президента та свідчать про те, що автори не підтримують політику лідера країни і він не подобається їм як особистість. Можна зробити висновок, що стаття адресована американському народу, імпліцитно закликає

---

²⁰Там само.

²¹Там само.

²²Там само.

подумати над подібною необдуманною поведінкою у зовнішній політиці, має на меті відвернути від президента його прихильників і переконати супротивників у правильності обраної позиції. Можливо, позиція редакційної колегії пов'язана з протистоянням, яке розпочалося між лідером країни та ЗМІ ще під час президентської виборчої кампанії чи, можливо, з тим, що політику американського президента не підтримує більша частина населення його країни (за даними The Washington Post).

Географічна та національна адресованість уже закладена у ЗМІ залежно від того, в якій країні вони видаються. Крім того, мас-медіа кожної країни поділяються на загальнонаціональні (американські: USA Today, The New York Times; британські: The Daily Telegraph, The Independent, The Guardian, The Times), регіональні (американські: Chicago Tribune, Los Angeles Times, The Boston Globe; британські: Daily Record, Sunday Post, Western Mail) та місцеві (американські: The Anniston Star, The Manhattan Mercury; британські: London Evening Standard, Belfast Telegraph). Необхідно додати, що існують газети, адресовані людям певної національності: The Atlanta Daily World розрахована на афро-американців, The Jewish Advocate призначається єврейському населенню США.

Відмітимо, що у загальнонаціональних виданнях поняття національності може розширюватись або звужуватись залежно від тематики і локальної спрямованості статті. У публікації *“What Europeans really think about Brexit”*²³ – «Думки європейців про Брекзит» йдеться про позицію європейських лідерів і населення щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу. Національна спрямованість публікації виявляється у заголовку: оскільки The Spectator – британський щотижневий журнал, то його статті адресовані в першу чергу населенню Об'єднаного Королівства, а також іншим корінним європейцям з країн ЄС.

---

²³Goodhart D. What Europeans really think about Brexit // The Spectator : web version. 2018. January 6. URL : <https://www.spectator.co.uk/2018/01/europes-biggest-brexit-fear-that-well-flourish-outside-the-eu/> (дата звернення: 25.01.2019).

Зазначимо, що залежно від тематики автори публікацій можуть звертатися до представників певної національності. Наприклад, у назві статті *Why do white supremacists hate Jews? Because we Jews can fight them.*²⁴ – Білі расисти ненавидять євреїв через те, що вони чинять опір вказано на адресата – євреїв. Автор звертається безпосередньо до представників цієї національності: *So are we oppressed?*²⁵ – Чи пригнічують нас? Використовуючи особовий займенник я, автор засвідчує власну приналежність до єврейської нації. Лексичні одиниці на позначення реалій єврейської культури, історичних подій та культурних діячів (Star of David, Gal Gadot, Ashkenazi Israeli, Holocaust Memorial, pogrom), вжиті у тексті, також дозволяють нам говорити про те, що стаття адресована євреям.

Щодо параметра віку адресатів у статтях на соціально-політичну тематику, то він точно не вказується. Проте відмітимо, що деякі серйозні видання мають власні варіанти для дітей та підлітків. Наприклад, *The Washington Post* видає *Kids Post*, призначене для учнів 2–7 класів; *The New York Times Upfront* – для учнів 8–12 класів. У них висвітлюються теми, які мають бути цікаві дітям, а також огляди з історії та політики.

Окремі статті якісних електронних ЗМІ присвячені питанням віри, релігії та церкви. Наприклад, у статті *Are Church of England's dabbling deacons and jumping bishops a leap too far?*²⁶ – Зухвала поведінка дяконів і єпископів Англійської церкви автор наводить дві точки зору – критиків і прихильників – на поведінку духовенства, яке відмічає посвяту у сан, фотографуючись у сучасних танцювальних рухах. Отже, як видно із заголовка, цільова аудиторія статті – духівництво та віряни Церкви Англії.

---

²⁴Ruttenberg D. Why do white supremacists hate Jews? Because we Jews can fight them. // The Washington Post : web version. 2017 August 16 URL : https://www.washingtonpost.com/news/posteverything/wp/2017/08/16/white-supremacists-hate-jews-but-weve-got-more-power-than-most-to-fight-back/?noredirect=on&utm_term=.bf84210bcc25 (дата звернення: 27.01.2019).

²⁵Ruttenberg D. Why do white supremacists hate Jews? Because we Jews can fight them.

²⁶ Davies C. Are Church of England's dabbling deacons and jumping bishops a leap too far? // The Guardian : web version. 2018. June 22. URL : <https://www.theguardian.com/world/2018/jun/22/church-england-dabbling-deacons-jumping-bishops-ordination-petertide> (дата звернення: 26.01.2019).

Наведені приклади засвідчують, що адресованість певною мірою присутня в текстах усіх статей. При перекладі текстів її необхідно враховувати, оскільки будь-яке повідомлення створюється з певною метою. Залежно від мети і тематики автор вибирає параметри адресованості. Статті, призначені певному колу читачів, де в основу покладено тільки один параметр, зустрічаються досить рідко.

Можливі два шляхи передачі адресованості при перекладі: збереження адресованості оригінального повідомлення й орієнтація на отримувача перекладу. За умови збереження адресованості більшою мірою зберігаються наміри автора статті представити інформацію у певному світлі. При цьому ставлення до інформації отримувача оригіналу й отримувача перекладу будуть різними, що залежить від перебування адресатів у різних соціокультурних просторах. У разі орієнтації на отримувача перекладу можуть відбуватись лексико-семантичні зсуви, які спричиняють зміну адресної спрямованості тексту, що, в свою чергу, веде до різних прагматичних ефектів від текстів оригіналу та перекладу.

Маркером адресованості може стати будь-яке слово або фігура мови, у тому числі нерідко такими маркерами стають одиниці, що містять оцінне значення і дозволяють не тільки виразити суб'єктивне відношення автора до подій, що відбуваються, але і відповідним чином вплинути на реципієнта залежно від поставленого комунікативного завдання. Під категорією оцінки дослідники (Т.А. Крисанова, Н.О. Нікітенко, А.Ф. Пантелєєв та інші) розуміють відображення авторського уявлення про позитивне чи негативне значення явища, що описується, а також про позитивне або негативне ставлення до адресата, де реалізується сила впливу мовця, що спрямована на досягнення комунікативно-прагматичного результату. Оцінка є потужним засобом впливу на думки і погляди, що дозволяє автору статті привертати читача на свій бік і переконати його в правильності своєї точки зору. Зазначимо, що оцінка за своєю природою не може не бути суб'єктивною, незважаючи на авторське прагнення бути об'єктивним.

О.І. Осташова відмічає, що семантична специфіка оцінки залежить від її раціональної чи емоційної основи. Тобто автор матеріалу, висловлюючи оцінку, керується власною чи суспільною думкою, або почуттям. Якщо для емоційної оцінки властивий тісний зв'язок з індивідуальною позицією автора, то раціональна оцінка орієнтована на соціальні стереотипи та норми. Крім того, емоційна оцінка є ситуативною, оскільки вона виникає безпосередньо у момент висловлювання реакції. Раціональна оцінка характеризується вищим ступенем осмислення завдяки попередньо сформованій позиції адресанта. Емоційна та раціональна оцінка різняться ефектом впливу: перша призначена для зміни емоційного стану адресата, друга має на меті змусити аудиторію погодитись чи не погодитись з висловленою позицією²⁷.

Аналізуючи види оцінок. Н.І. Клушина зазначає, що оцінка – універсальна риса публіцистичного стилю. Вона не обмежується лексичною системою певного стилю, а властива всім рівням публіцистичних текстів. Оцінка починає грати свою роль на первинній стадії створення тексту. Вона проявляється у відборі та класифікації фактів і явищ дійсності, в їх описі під певним кутом зору, у співвідношенні негативних і позитивних деталей, в специфічних лінгвістичних засобах. Саме таку перетворену інформацію споживає читач. Адресат услід за автором сприймає задану оцінку на емоційному рівні, внаслідок чого читачеві здається, що він самостійно дійшов висновку.

Оцінка буває відкритою і прихованою. Відкрита оцінка неприховано показує ставлення автора до того, що відбувається, тобто підноситься у вигляді пропаганди чого-небудь. Така оцінка була характерна для ідеологізованого радянського пропагандистського дискурсу. Відмінною рисою новітньої журналістики стала відмова від відкритої пропаганди на користь вміло завуальованого маніпулювання масовою свідомістю. Зразки

---

²⁷Осташова О. И. Типы оценки в англоязычных художественных текстах XIX–XX веков // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія „Філологічні науки. Мовознавство”. 2013. № 20 (269). С. 227–231.

відкритої пропаганди зустрічаються головним чином в опозиційних виданнях. Більшість ЗМІ відійшла від прямого ідеологічного тиску на адресата, використовуючи приховані мовні механізми формування оцінки. При цьому створюється відчуття, що автор об'єктивно викладає факти, підсумовує їх і приходять до певних висновків. Проте, при детальнішому вивченні статті можна переконатися, що у такому тексті використовуються одиниці з оцінним компонентом значення, мета яких – впливати на читача, формувати його ставлення до висвітленої автором проблеми.

Прихована оцінка, у свою чергу, може бути імпліцитною (тобто містить оцінку у внутрішній формі слова) і експліцитною (тобто виражається не в значенні самого слова, а в його вживанні). До імпліцитної оцінки відносяться оцінні метафори, евфемізми, контамінація; до експліцитної – контекст, квазісинонімічні ситуації, цитати²⁸. Прихована оцінка – один з найбільш ефективних прийомів маніпулювання суспільною свідомістю. Проаналізуємо згадані види оцінки на прикладах англomовних електронних ЗМІ.

Оцінні метафори в публіцистиці покликані організувати громадську думку, створити у адресата потрібний адресантові яскравий, зримий образ, що сугестивно впливає на сприйняття інформації під заданим кутом зору. Метафора в газетному тексті покликана точніше передавати сутність явищ, підкреслити новий і важливий нюанс. Вона базується на встановленні асоціативних зв'язків, схожості та відмінностей між явищами світу, створюючи на цій основі нові особистісні значення, що представляють суб'єктивне ставлення індивіда до світу, його бачення, його трактування певного фрагмента дійсності. Метафора потрібна газеті для того, щоб з'єднати минуле з майбутнім, старі теорії з новими. Пізнання невідомого можливе тільки через добре знайоме, а адекватне мовне відображення цього нового можливе за умови використання добре знайомих слів у новому

---

²⁸Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Москва : Изд-во МГУ, 2003. С. 483–484.

контексті. Метафора дозволяє миттєво усвідомити суть статті, проникнути в її зміст. Про це, наприклад, свідчить заголовок “ *Egypt’s universities: The last bastion of the opposition?* ”²⁹ – *Єгипетські університети – останній bastion опозиції*. Знайомлячись з заголовком, читач уявляє університет як останній оплот у боротьбі за певні ідеї. Перше враження підтверджується після детального ознайомлення зі змістом статті, у якій йдеться про політичну боротьбу в країні після скинення з посади президента Мухаммеда Мурсі.

У текстах політичної спрямованості, адресатом яких є масова аудиторія, вживаються евфемізми. Евфемістичні заміни – це дієвий публіцистичний прийом створення позитивного образу або нейтралізації негативного враження для затвердження потрібних ідей. У мові ЗМІ існує ціла система евфемістичних позначень, які використовуються для пом’якшення негативних асоціацій, пов’язаних з деякими фактами. Так, при характеристиці військових дій часто вживаються номінації з досить загальним значенням: conflict, action, operation, campaign. Наприклад: *At the beginning of the **conflict** there was a lot of indignation in the rest of Ukraine at the idea that the state should support those living in separatist regions. Now that has died down and we are trying to raise the issue again*³⁰. – *На початку **війни** ідея підтримки державою жителів сепаратистських регіонів викликала обурення у решти населення України. Зараз ворожість зникла і ми знову намагаємось порушити це питання.*

Завдяки частому використанню подібних слів і виразів у дискурсі ЗМІ, більшість носіїв мови розуміють їх справжнє значення. Тим не менше, вплив відносно нейтральних слів на психіку реципієнта слабший, ніж емоційно забарвлених. Евфемізми у публіцистиці часто коригують оцінку, при цьому маскуючи часом непривабливу сторону події.

---

²⁹Hashem M. Egypt’s universities: The last bastion of the opposition? // DW : web version. 2014. November 03. URL : <http://www.p.dw.com/p/1Dft5> (дата звернення: 02.02.2019).

³⁰Coman J. On the frontline of Europe’s forgotten war in Ukraine // The Guardian : web version. 2017. November 12. URL : <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/12/ukraine-on-the-front-line-of-europes-forgotten-war> (дата звернення: 26.01.2019).

Для створення оцінних номінацій використовується прийом контамінації, тобто виникнення нового висловлення чи форми шляхом об'єднання елементів двох схожих виразів або форм, внаслідок чого початкова внутрішня форма слів-донорів стирається і створюється нова внутрішня форма, що виражає певну оцінку. В такий спосіб, наприклад, на початку XXI століття виникло слово *slactivism* = *slacker* + *activism*, яке позначає «диванний активізм»: *'Slacktivism' Works: Study Shows People Who Like And Retweet Political Slogans Help Protesters Spread Their Message*³¹. – „Диванний активізм” у дії: люди, які цитують

політичні лозунги, допомагають протестантам розповсюджувати ідеї.

Утворені з певною метою, подібні слова самі по собі не тільки забарвлюють тексти, але і вносять у них відповідні відомості про форму мови, комунікативне завдання, взаємовідносини між комунікантами, про автора, його ставлення до предмета. Як відмічають дослідники, такі слова служать засобом вираження експресивної оцінки, найчастіше іронічної, і беруть участь у мовній грі. Ця гра в публіцистиці пов'язана з прямою дією на свідомість адресата: яскраві образи миттєво засвоюються і тиражуються у масовій свідомості.

А.А. Ванова і І.В. Палагіна³² до імпліцитних видів оцінки також відносять мовну гру – трансформації одиниць мови на основі умисного порушення мовної норми з метою створення неканонічних мовних форм і структур, що мають експресивне значення. Автори виділяють три основних типи мовної гри:

1) гра звуками і буквами (лінгвістичне використання омофонів, омофором, омографів і омонімів). Проаналізуємо слоган міжнародного банку

³¹Mortimer C. 'Slacktivism' Works: Study Shows People Who Like And Retweet Political Slogans Help Protesters Spread Their Message // Independent : web version. 2015. December 8. URL : <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/slactivism-works-study-shows-people-who-like-and-retweet-political-slogans-help-protesters-spread-a6764611.html> (дата звернення: 08.02.2019).

³²Ванова А. Игра слов как метод влияния: PR, реклама, журналистика // Рекламодатель: Теория и практика. 2011. № 6. С. 33– 34.

“Citibank”, що використовується у діловому контексті англомовних ЗМІ: “*The Citi Never Sleeps*”³³. Він побудований за аналогією з відомим виразом “The City That Never Sleeps”, в якому мається на увазі місто, яке ніколи не спить – Нью-Йорк. Алюзія була зроблена навмисно, оскільки банк засновано у 1812 році саме у цьому місті. У слогані обіграно омофони the Citi та the City за рахунок випущення другої частини назви банку;

2) гра за допомогою графічного виділення букв, складів, слів і використання інших графічних засобів з метою привернення уваги, умисне поєднання букв латинського алфавіту та кирилиці, абрєвіатури і їх обігравання. Наприклад: *Corporate saving in Asia: A \$2.5 trillion problem*³⁴. – *Азійські корпоративні заощадження – проблема у \$2,5 трільйона*;

3) гра значень слів, фраз, образів, тобто вживання прямого і переносного значення, поєднання того, що не прийнято поєднувати, комбінування протилежних значень, використання контрастних опозицій, що створюють протилежне значення. Так, у заголовку статті була зроблена заміна початкового компонента, яка надала висловленню нового значення: *Marketers are all over the shop*³⁵. – *Маркетологи по усьому магазину* (порівняймо *all over the world* – по всьому світу). Ще одним прикладом мовної гри є назва іншої статті *Putin’s Russia: Still an Empire, Still Evil*³⁶. – *Росія Путіна – імперія зла*. У цьому прикладі обіграно словосполучення *evil empire* – *імперія зла*, введене у вжиток президентом США Рональдом Рейганом, і яке використовувалося на позначення СРСР у роки холодної війни. Мовна гра в даному випадку стала можлива, оскільки прикметник *злий* та іменник *зло* в англійській мові мають одну форму – *evil*. Текст статті підтверджує ідею, винесену у заголовок, про те, що Росія – зло: *Today, Russia*

³³Dash E. Citi’s New Slogan Is Said to Be Second Choice // The New York Times : web version. 2008. May 12. URL : <https://www.nytimes.com/2008/05/12/business/media/12citi.html> (дата звернення: 03.02.2019).

³⁴Corporate saving in Asia: A \$2.5 trillion problem // The Economist : web version. 2014. September 27. URL : <http://www.economist.com/leaders/2014/09/27/a-2.5-trillion-problem> (дата звернення: 03.02.2019).

³⁵Steel E. Marketers are all over the shop // Financial Times : web version. 2014. May 27. URL : <https://www.ft.com/content/19d4bbcc-df60-11e3-86a4-00144feabdc0> (дата звернення: 01.02.2019).

³⁶Zigfeld K. Putin’s Russia: Still an Empire, Still Evil // American Thinker : web version. 2013. March 11. URL : https://www.americanthinker.com/articles/2013/03/putins_russia_still_an_empire_still_evil.html (дата звернення: 28.01.2019).

is just as evil, and has been governed for an extended period as the USSR never was by a proud KGB spy. – У наші дні Росія, як і раніше, – зло, і вже тривалий час нею керує зарозумілий агент КДБ, чого ніколи не було у СРСР.

Контекст – потужний механізм формування потрібної експліцитної оцінки у нейтральної лінгвістичної одиниці. Оцінка закладається не в сему (основне значення) номінації, а в її словесне оточення. Часте вживання слова в стилістично забарвлених контекстах сприяє виробленню у свідомості носіїв літературної мови його нових стилістичних характеристик.

Розглянемо зміну конотації слова *sanitise* у наступному контексті: *A definitive investigation was still being prevented on Sunday by eastern separatist groups imposing access restrictions. The rebels were removing bodies and the Ukrainian government accused them of **sanitising** the scene of evidence*³⁷. – *Всебічному розслідуванню у неділю завадили сепаратисти, які обмежили доступ до місця катастрофи. Повстанці пересували тіла і український уряд звинуватив їх у **фальсифікації** доказів. Звернувшись до словникової дефініції, виявляємо: *sanitise – to free from dirt, germs, etc., as by cleaning or sterilizing*³⁸. Проте, у контексті *sanitise* набуває іншого значення «знищувати докази», «підчищати сліди»: *sanitise – to make less offensive by eliminating anything unwholesome, objectionable, incriminating*³⁹.*

Квазісинонімічну ситуацію – другий вид експліцитної прихованої оцінки – Н.І. Клушина пояснює як постановку в один ряд слів, які наближаються за значенням тільки в межах певного контексту. Це вишуканий і зручний для журналіста спосіб вираження власної позиції. Так, у статті, присвяченій чемпіонату світу з футболу, який проводився у Росії в 2018 році, дії президента В.В. Путіна порівнюються з діями А. Гітлера: *Boris Johnson has predicted **Vladimir Putin** will revel in the World Cup in Russia this summer in the same way that **Adolf Hitler** did in the Olympic Games in Berlin in*

³⁷ Borger J. MH17: missile launcher was in towns near crash site, videos suggest // The Guardian : web version. 2014. July20. URL : <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/20/malaysia-airlines-mh17-videos-missile-launcher-torez-snizhne> (дата звернення: 01.02.2019).

³⁸ Collins English Dictionary. 8th edition. Harper Collins Publishers, 2006. 1984 p.

³⁹ Там само.

1936, and suggested the UK may advise English football fans to avoid travelling to the tournament for their own safety⁴⁰. – Борис Джонсон передрік, що Володимир Путін влаштує Кубок світу у Росії цього літа так само, як Адольф Гітлер влаштував Олімпійські ігри у Берліні 1936 року. Політик запропонував уряду Великобританії порадити англійським футбольним вболівальникам утриматись від відвідування турніру заради власної безпеки.

Негативне ставлення до російського президента вербалізується та впроваджується у свідомість адресата за рахунок номінації суб'єкта оцінки – особи з високим політичним статусом, колишнього міністра закордонних справ Великобританії Бориса Джонсона. Носієм негативної оцінки є експліцитно оцінене слово – власна назва Hitler, у тому числі зафіксоване у словниках як *a person who displays dictatorial character is tics*⁴¹. Розташування Б. Джонсоном, відомим політичним діячем, В.В. Путіна поряд з одним з найбільших ворогів людства А. Гітлером, про що написало авторитетне видання, сприяє тому, що адресат може негативно оцінити як самого російського президента, так і його дії.

Цитати в аналітичних чи новинних текстах ЗМІ є засобом вираження авторської оцінки та формування в аудиторії певного образу події, що описується. Сьогодні медіасфера все рідше вживає цитати як доказ, як підтвердження достовірності й об'єктивності висловленої позиції, але все частіше використовує різні їх трансформації для здійснення потрібного впливу на адресата. Журналісти стали застосовувати чуже слово для вирішення своїх комунікативних, стилістичних і прагматичних завдань. Прийом цитування в тому вигляді, в якому він існує у ЗМІ сьогодні, називають по-різному: цитатне письмо (С.І. Сметаніна), текст у тексті (Ю.М. Лотман). Н.І. Клушина зазначає, що цитати з трансформованим загальним значенням дозволяють маніпулювати суспільною свідомістю,

---

⁴⁰Wintour P. Boris Johnson compares Russian World Cup to Hitler's 1936 Olympics // The Guardian : web version. 2018. March 21. URL : <https://www.theguardian.com/football/2018/mar/21/boris-johnson-compares-russian-world-cup-to-hitlers-1936-olympics> (дата звернення: 27.01.2019).

⁴¹Collins English Dictionary. 8th edition. Harper Collins Publishers, 2006. 1984 p.

оскільки в них немає правди, проте є правдоподібність. Журналісти скорочують цитати, інтерпретують їх, розширюють за допомогою журналістського коментаря, переказують відповідно до свого комунікативного наміру. Такі цитати науковець називає квазіцитатами⁴².

Поглянемо на такий приклад: *The Tatars largely boycotted the hastily organised “referendum” which led to Russian annexation*⁴³. – *Більшість татар бойкотували поспіхом організований „референдум”, який призвів до російської анексії*. Слово «referendum» взято в лапки, оскільки більшість англомовних видань вважають кримський референдум незаконним, а входження республіки до складу Росії окупацією, а не вільним волевиявленням громадян. Тому можна припустити, що цитування в такому випадку показує російський погляд на ці події. Крім того, вживання слова у лапках часто вказує на його протилежне значення, отже, тут цей прийом можна вважати не цитатою, а висловленням думки про невизнання кримського референдуму через надання слову негативної конотації.

Нерідко в текстах новин зустрічаються цитати, що складаються з речення або навіть цілого абзацу. У разі цитування речень або надфразових єдностей журналіст може передавати початковий текст своїми словами, залишаючи в лапках тільки принципово важливі місця, скорочувати або розширювати цитату, додаючи власний коментар. На думку С.Ю. Зайцевої, це дозволяє авторові тексту одночасно вирішувати три задачі: підкреслювати достовірність почутого або прочитаного, направляти в потрібному руслі увагу читача і додавати авторську оцінку⁴⁴.

Проаналізуємо приклади, що стосуються парламентських виборів в Україні у жовтні 2014 року. Британське видання *The Guardian* цитує коментар Росії: *Russia has called the Maidan revolution an armed coup and*

---

⁴²Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Москва : Изд-во МГУ, 2003. С. 483–484.

⁴³ Walker S. Crimean Tatars divided between Russian and Ukrainian promises // *The Guardian* : web version. 2015. March 17. URL : <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/17/crimean-tatars-divided-between-russian-and-ukrainian-promises> (дата звернення: 08.02.2019).

⁴⁴ Зайцева С. Ю. Цитата как сигнал полемичности текста // Значение и смысл слова: художественная речь, публицистика. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. С. 121.

*suggested that Ukraine is now a neo-fascist state, but there was a conciliatory note from Moscow on Monday morning, with the deputy foreign minister, Georgy Karasin, saying Russia would recognise the result in the elections. “We are waiting for the official results, because there is a lot of contradictory information around, but it’s already clear that despite the harsh and dirty campaign, the elections are valid,” he said*⁴⁵. – Росія назвала революцію на Майдані збройним переворотом, а Україну – неофашистською державою. Але вранці понеділка Москва подала сигнал до примирення: заступник міністра закордонних справ Григорій Карасін заявив, що Росія визнає результати виборів. «Ми чекаємо на офіційні результати, оскільки надходить багато суперечливої інформації. Проте вже зрозуміло, що, не зважаючи на жорстку та брудну кампанію, вибори відбулися», – відмітив він. У наведеному уривку використано пряме і непряме цитування, що вводиться авторською оцінною ремаркою “a conciliatory note from Russia”, яка закладає негативне ставлення до повідомлення.

Американська газета «Лос-Анджелес таймс», навпаки, наводить думку міжнародних спостерігачів: *International observers hailed Sunday’s election as a step forward in building democratic institutions. Kent Harstedt, who oversaw the Organization for Security and Cooperation in Europe observer mission, said the election offered voters a real choice and showed “respect for fundamental freedoms.”*⁴⁶ – Міжнародні спостерігачі назвали вибори, що відбулися у неділю, кроком до розбудови демократичних інститутів. Кент Харстед, координатор місії спостерігачів від Організації з безпеки і співробітництва в Європі, сказав, що кампанія запропонувала громадянам справжній вибір і засвідчила «повагу до головних свобод». У цьому прикладі дієслово з позитивною конотацією “hailed” задає тон цитатам, які ним вводяться.

---

⁴⁵ Walker Sh. Ukraine election a win for president and allies, early count suggests // The Guardian : web version. 2014. October 27. URL : <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/27/ukraine-election-presidents-allies-early-count-petro-poroshenko> (дата звернення: 01.02.2019).

⁴⁶ Leonard P. Ukraine looks to reform with an eye on Europe // Los Angeles Times : web version. 2014. October 27. URL : <http://www.latimes.com/sdut-pro-european-parties-lead-ukraine-poll-2014oct27-story.html> (дата звернення: 15.02.2019).

Цитата, включена в новий контекст, кожного разу актуалізує новий смисл, дещо відмінний від претексту. Оскільки цитата одночасно належить двом текстам (претексту і тексту-реципієнту), вона характеризується подвійною референцією, відсилаючи читача до ситуації претексту та нової ситуації тексту-реципієнта. Чим частіше цитата вживається в медійних текстах, тим більших смислових трансформацій вона зазнає, оскільки кожне нове посилання призводить до зміни розуміння.

Отже, при реалізації категорії оцінки можуть використовуватись як одиниці, які є складниками тексту (слова, фрази, речення), так і цілі тексти. В останньому випадку оцінка виражається широким контекстом, на семантико-змістовому рівні тексту. Загальна текстуальна оцінка може бути кращою та ширшою, ніж сума оцінок-маркерів.

Оцінка – провідна риса публіцистичного стилю. Існує широке розмаїття прийомів формування необхідної адресанту оцінки. Категорія адресованості тісно пов'язана з категорією оцінки. Залежно від адресної спрямованості автор вибирає відповідні оцінні засоби для досягнення найбільшого ефекту, які при вмілому використанні дозволяють перетворити адресата на об'єкт маніпулятивного впливу. Крім того, з плином часу інформація статті може забуватися, але ставлення до подій, що описуються, запам'ятовується. Тому при перекладі важливо зберегти оцінність тексту.

Використовуючи прийоми адресованості й оцінки, журналіст створює певний текстовий світ, побудований відповідно до його установок, які відображають редакційну політику. Саме через цей текстовий світ читач сприймає реальність, оскільки ЗМІ – основне джерело отримання інформації. Подібні образи «реальності» відкривають автору публікації широкі можливості для маніпулювання аудиторією читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1981. Т. 40. № 4. С. 356–367.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.

3. Богданов В. В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. 88 с.
4. Ванова А. Игра слов как метод влияния: PR, реклама, журналистика // Рекламодатель: Теория и практика. 2011. № 6. С. 33–41.
5. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста: (Одноязыч. и межъязыковая коммуникация) : дис. ... доктора филологических наук : 10.02.19. Москва, 1993. 382 с.
6. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиа речь : учебное пособие. Москва : Флинта, Наука, 2008. 264 с.
7. Зайцева С. Ю. Цитата как сигнал полемичности текста // Значение и смысл слова: художественная речь, публицистика. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. С. 118–130.
8. Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Москва : Изд-во МГУ, 2003. С. 479–495.
9. Масленникова А. А. Скрытые смыслы и их лингвистическая интерпретация : автореферат дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук : спец. 10.02.19 „Теория языка”, 10.02.04 „Германские языки”. Санкт-Петербург, 1999. 35 с.
10. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. 656 с.
11. Осташова О. И. Типы оценки в англоязычных художественных текстах XIX–XX веков // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія „Філологічні науки. Мовознавство”. 2013. № 20 (269). С. 227–231.
12. Романова Н. Л. Языковые средства выражения адресованности в научном и художественном текстах (на материале немецкого языка) : автореф. дис. на соискание ученой степени к-та филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки”. СПб, 1997. 24 с.
13. Borger J. MH17: missile launcher was in towns near crash site, videos suggest // The Guardian : web version. 2014. July 20. URL : <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/20/malaysia-airlines-mh17-videos-missile-launcher-torez-snizhne> (дата звернення: 01.02.2019).
14. Collins English Dictionary. 8th edition. Harper Collins Publishers, 2006. 1984 p.
15. Coman J. On the frontline of Europe’s forgotten war in Ukraine // The Guardian : web version. 2017. November 12. URL : <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/12/ukraine-on-the-front-line-of-europes-forgotten-war> (дата звернення: 26.01.2019).
16. Corporate saving in Asia: A \$2.5 trillion problem // The Economist : web version. 2014. September 27. URL : <https://www.economist.com/leaders/2014/09/27/a-2.5-trillion-problem> (дата звернення: 03.02.2019).
17. Dash E. Citi’s New Slogan Is Said to Be Second Choice // The New York Times : web version. 2008. May 12. URL : <https://www.nytimes.com/2008/05/12/business/media/12citi.html> (дата звернення: 03.02.2019).
18. Davies C. Are Church of England’s dabbling deacons and jumping bishops a leap too far? // The Guardian : web version. 2018. June 22. URL : <https://www.theguardian.com/world/2018/jun/22/church-england-dabbling-deacons-jumping-bishops-ordination-petertide> (дата звернення: 26.01.2019).
19. Edelman M. Politics as Symbolic Action. Chicago, IL : Markham, 1971. 188 p.
20. Goodhart D. What Europeans really think about Brexit // The Spectator : web version. 2018. January 6. URL : <https://www.spectator.co.uk/2018/01/europes-biggest-brexit-fear-that-well-flourish-outside-the-eu/> (дата звернення: 25.01.2019).
21. Hashem M. Egypt’s universities: The last bastion of the opposition? // DW : web version. 2014. November 03. URL : <http://p.dw.com/p/1Dft5> (дата звернення: 02.02.2019).
22. How Should Europe Respond to Trump’s Bullying? / The Editorial Board // The New York Times : web version. 2018. June 21. URL : <https://www.nytimes.com/2018/06/21/opinion/europe-trump-bullying.html> (дата звернення: 27.01.2019).
23. Kelly C. A Woman’s Touch, Still a Rarity in Car Design // The New York Times : web version. 2013. October 29. URL : <https://www.nytimes.com/2013/10/30/automobiles/a-womans-touch-still-a-rarity-in-car-design.html> (дата звернення: 25.01.2019).

24. Leonard P. Ukraine looks to reform with an eye on Europe // Los Angeles Times : web version. 2014. October 27. URL : <http://www.latimes.com/sdut-pro-european-parties-lead-ukraine-poll-2014oct27-story.html> (дата звернення: 15.02.2019).
25. McFarland M. Behold, the \$1M electric super car no one asked for and no one needs // The Washington Post : web version. 2016. February 26. URL : https://www.washingtonpost.com/news/innovations/wp/2016/02/26/behold-the-1m-electric-super-car-no-one-asked-for-and-no-one-needs/?utm_term=.ab70b732677d (дата звернення: 25.01.2019).
26. Mortimer C. 'Slacktivism' Works: Study Shows People Who Like And Retweet Political Slogans Help Protesters Spread Their Message // Independent : web version. 2015. December 8. URL : <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/slactivism-works-study-shows-people-who-like-and-retweet-political-slogans-help-protesters-spread-a6764611.html> (дата звернення: 08.02.2019).
27. Ruttenberg D. Why do white supremacists hate Jews? Because we Jews can fight them. // The Washington Post : web version. 2017 August 16. URL : https://www.washingtonpost.com/news/posteverything/wp/2017/08/16/white-supremacists-hate-jews-but-weve-got-more-power-than-most-to-fight-back/?noredirect=on&utm_term=.bf84210bcc25 (дата звернення: 27.01.2019).
28. Steel E. Marketers are all over the shop // Financial Times : web version. 2014. May 27. URL : <https://www.ft.com/content/19d4bbcc-df60-11e3-86a4-00144feabdc0> (дата звернення: 01.02.2019).
29. Walker S. Crimean Tatars divided between Russian and Ukrainian promises // The Guardian : web version. 2015. March 17. URL : <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/17/crimean-tatars-divided-between-russian-and-ukrainian-promises> (дата звернення: 08.02.2019).
30. Walker Sh. Ukraine election a win for president and allies, early count suggests // The Guardian : web version. 2014. October 27. URL : <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/27/ukraine-election-presidents-allies-early-count-petro-poroshenko> (дата звернення: 01.02.2019).
31. Wintour P. Boris Johnson compares Russian World Cup to Hitler's 1936 Olympics // The Guardian : web version. 2018. March 21. URL : <https://www.theguardian.com/football/2018/mar/21/boris-johnson-compares-russian-world-cup-to-hitlers-1936-olympics> (дата звернення: 27.01.2019).
32. Zigfeld K. Putin's Russia: Still an Empire, Still Evil // American Thinker : web version. 2013. March 11. URL : https://www.americanthinker.com/articles/2013/03/putins_russia_still_an_empire_still_evil.html (дата звернення: 28.01.2019).

Російсько-англійські лексичні інтерферени у тексті інтернет-коментаря

Інтенсивний розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій та розповсюдження Інтернету в к. ХХ – на поч. ХХІ ст. призвели до появи нового комунікативного середовища. Нова комунікативна реальність відрізняється низкою особливостей, однією з яких є гіпертекстуальність, тобто нелінійність, багатозначність, полідискурсивність комунікативного середовища¹, безперервність і колективність отримання та поширення інформації². Оскільки процес комунікації в Інтернет-середовищі підтримується переважно текстовим обміном, змін зазнає і сам текст. Це, насамперед, функціональні і структурні зміни, а саме: фрагментарність, нелінійність, незавершеність, наявність гіперпосилань та зворотного зв'язку.

Зворотній зв'язок в умовах комп'ютерної Інтернет-комунікації забезпечується, передусім, можливістю коментування. Популярність такого виду спілкування актуалізує вивчення Інтернет-коментаря.

Особливою формою дискурсивних практик коментар називає Л. М. Степанова³. Лінгвіст описує «комент» (термін Л. М. Степанової) як «один із феноменів, що відповідає за ефективність комунікації» і окремо вказує на зв'язок Інтернет-коментаря з пояснювальним коментарем до тексту та публіцистичним коментарем.

Як самостійний жанр коментар виділився в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. і довгий час вважався різновидом статті та відносився до

---

¹Михайлов В. А., Михайлов С. В. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества // Актуальные проблемы теории коммуникации. Санкт-Петербург, 2004. С. 34–52. URL : http://www.russcomm.ru/rca_biblio/m/mihaylov-mihaylov.shtml (дата звернення: 12.08.2018).

²Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук. Архангельск, 2010. 34 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/kompleksnaya-lingvisticheskaya-kharakteristika-kompyuterno-oposredovannoi-kommunikatsii-na-m> (дата звернення: 12.08.2018).

³Степанова Л. Н. Комментарий в современном информационно-коммуникативном пространстве: перспективы лингвистического исследования // Современная филология. Материалы II междунар. науч. конф. Уфа : Лето, 2013. С. 94–97. URL:<http://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3311/>(дата звернення: 13.08.2018).

аналітичних жанрів газетно-публіцистичного дискурсу⁴. Відмінність коментаря від статті полягає як у форматі, оскільки коментар – це жанр «оперативного реагування», він потребує мінімального розміру на відміну від статті, котра може бути розгорнутою і займати цілу газетну шпальту, так і у способах подачі матеріалу. Коментар зазвичай присвячений ряду однозначних фактів, тоді як стаття передбачає усебічний аналіз явища за допомогою залучення фактів різних планів⁵.

Сучасні тлумачні словники виділяють два значення лексеми *коментар*:

1. Пояснення до тексту, його тлумачення, роз'яснення; примітки до тексту творів якого-н. автора. 2. Міркування, пояснювальні зауваження з приводу чого-н.; інформаційний матеріал, що аналізує, роз'яснює які-н. події або факти суспільно-політичного життя⁶. Як правомірно зауважує Л. М. Степанова, пояснювальний коментар до тексту умовно можна звести до значення "тлумачення", публіцистичний – до значення "міркування"⁷.

Продовжуючи функціонувати в друкованій пресі і паперових версіях літературних творів, «коментар-тлумачення» та «коментар-міркування», зазнавши деяких деформацій, успішно реалізуються в мережі Інтернет.

Новою формою коментування, що виникла і функціонує у комп'ютерному Інтернет-дискурсі, став *Інтернет-коментар* або «*комент*» – «спеціальний компонент у структурі повідомлення на інформаційних ресурсах, розважальних сайтах, в блогах і т.п., де кожен бажаючий може вступити в дискусію з автором тексту і / або іншими коментаторами»⁸.

---

⁴Тертычный А. А. Жанры периодической печати. Москва : Аспект Пресс, 2000. 312 с. URL: <http://www.evartist.narod.ru/text2/01.htm> (дата звернення: 13.08.2018).

⁵ Васильева С. Л. Особенности жанра комментария в русском и английском газетно-публицистическом дискурсе: сопоставительный аспект // Молодой ученый. 2013. №2. С. 207–210. URL: <http://www.moluch.ru/archive/49/6154> (дата звернення: 15.08.2018).

⁶Комментарий // Толковый словарь русского языка / составитель и гл. ред. Т. Ф. Ефремова. Москва : Русский язык, 2000. URL: http://www.efremova.info/word/klikat.html#.VgA6JN_tmko (дата звернення: 13.08.2018).

⁷Степанова Л. Н. Комментарий в современном информационно-коммуникативном пространстве: перспективы лингвистического исследования. // Современная филология. Материалы II междунар. науч. конф. Уфа : Лето, 2013. С. 94.. URL: <http://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3311/> (дата звернення: 13.08.2018).

⁸ Там само. С. 95.

Матеріалом для цього дослідження слугують тексти коментарів до найбільш популярних за версією сайту Yandex.ru російськомовних блогів та форумів. Сайти, що не потрапили до вибірки з різних причин (не відповідали на запити, потребували особистої участі і т. д.), замінювались наступними у списку популярності.

Ми здійснювали аналіз останніх за часом розміщення записів, розташованих на перших двох сторінках сайту. Кількість таких записів залежно від жанру варіюється від 10 до 90. Загалом нами проаналізовано понад 1000 мікротекстів. Видається, що популярність цих сайтів, обумовлена активною відвідуваністю користувачів різного віку, надасть у достатній мірі об'єктивний матеріал.

Інтерес для нашого дослідження Інтернет-середовище, зокрема Інтернет-коментар, становлять передусім як платформа для функціонування бі- та мультлінгвізму, що є основою для контактування мов.

Ситуація міжмовних контактів в комунікативному середовищі Мережі виключає рівноправність мов у функціональному та психолінгвістичному планах. Відомо, що Інтернет-середовище від самого початку англомовне, основною мовою спілкування є, відповідно, англійська мова. Так, розвиток Інтернету висуває проблему взаємодії англійської мови і пов'язаних з нею соціокультурних уявлень з іншими мовами та ціннісними уявленнями носіїв різноманітних культур⁹.

Одним із сегментів, що відтісняють англомовний Інтернет, є російський. Перший тримає своє лідерство, однак відсоток англомовних сайтів поступово знижується. За результатами дослідження, проведеного компанією *W3Techs*¹⁰, станом на березень 2013 року 54,7 % усіх сайтів

---

⁹Смирнов Ф. О. Национально-культурные особенности электронной коммуникации на английском и русском языках : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Ярославль, 2004. 24 с. URL :<http://cheloveknauka.com/natsionalno-kulturnye-osobennosti-elektronnoy-kommunikatsii-na-angliyskom-i-russkom-yazykah> (дата звернення: 14.08.2018).

¹⁰Web Technology Surveys. Russian is now the second most used language on the web. 2013. URL :http://w3techs.com/blog/entry/russian_is_now_the_second_most_used_language_on_the_web (дата звернення: 18.08.2018).

використовували англійську мову, станом на лютий 2018 року – 53,1 %. Російськомовні виходять на третє місце – 6,1 %¹¹.

Оскільки комп'ютерне Інтернет-спілкування передбачає подолання мовного бар'єру, створюються унікальні умови для функціонування бі- та мультилінгвізму.

Природна взаємодія мов при бі- та мультилінгвізмі неминуче супроводжується процесами міжмовної інтерференції, котру лінгвісти називають стійкою тенденцією нинішньої епохи¹².

Так, предметом вибірки став найбільш розповсюджений в текстах Інтернет-коментарів тип міжмовної інтерференції, а саме російсько-англійська інтерференція. Зібраний фактичний матеріал дозволяє зробити наступний висновок: найбільш схильний до російсько-англійської інтерференції лексичний рівень мови.

З огляду на це слід згадати, що всі процеси взаємодії мов можна розмістити між двома полярно протилежними типами. З одного боку, взаємодія неспоріднених і різних за своєю структурою мов (наприклад, російської та китайської), з іншого – взаємодія близькоспоріднених мов (наприклад, російської й української). Поміж цими типами містяться проміжні типи взаємодії мов споріднених, але віддалених структурно або взаємодії мов, більш-менш близьких у структурному плані, але неспоріднених. Вперше таку класифікацію запропонував Б. В. Горнунг, проте в його схемі представлені лише три типи взаємодії мов: окрім двох полярних, він виділяє тип взаємодії споріднених мов, але з різним граматичним устроєм і словниковим складом¹³.

Так, беручи до уваги генетичні зв'язки і граматичний устрій мов,

---

¹¹Web Technology Surveys. Usage of content languages for web sites. 2018. URL: https://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all (дата звернення: 18.08.2018).

¹²Морозова И. Г. Взаимодействие языков в условиях мультикультурного общества // Функциональная лингвистика. 2011. Т.2. №2. С. 73–76. URL:<https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/75000810> (дата звернення: 12.08.2018).

¹³Горнунг Б. В. К вопросу о типах и формах взаимодействия языков // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. Москва, 1952. №2. С. 4.

С. В. Семчинський¹⁴ характеризує взаємодію російської й англійської мов як таку, коли мови більш-менш близькі генетично, але типологічно віддалені. На його думку, «якісної різниці між процесами взаємодії близькоспоріднених і неспоріднених мов немає, ці процеси можуть відрізнятися лише інтенсивністю та кількісними показниками. Безперечно, спорідненість мов полегшує їх взаємодію в напрямку запозичення лексичних елементів, словотворчих афіксів чи синтаксичних конструкцій... Проте це не слід розцінювати як заперечення можливості такої ж взаємодії між мовами неспорідненими»¹⁵.

Отже, закономірно, що інтерференційні процеси на лексичному рівні структурно віддалених російської й англійської мов відбуваються досить інтенсивно. Взаємодії їх на рівні граматики перешкоджає приналежність до синтетичного й аналітичного типів.

До того ж мовні контакти російської й англійської мов особливо актуальні нині: мільйони їх носіїв залучені до опосередкованого мовного контакту за допомогою мережі Інтернет. Нові можливості в комунікації, що сприяють культурним і мовним контактам, є одним з екстралінгвістичних чинників масового використання англомовних елементів (зокрема інтерферем) на теренах Рунету. До зовнішніх чинників розповсюдження цього явища слід також віднести активізацію зв'язків із Заходом та зміни у менталітеті російськомовних людей¹⁶.

Іншим екстралінгвістичним чинником є англійська традиція в Інтернеті, котру слід розглядати як особливий різновид соціального тиску, що примушує представників різних колективів вивчати мову (у цьому випадку англійську), незалежно від їх волі та бажань. Так, превалювання російсько-англійської інтерференції в російському сегменті Інтернету можна

---

¹⁴Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. 256 с.

¹⁵Там само. С. 15

¹⁶Дьяков А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке // Язык и культура. Новосибирск, 2003. С. 35-43. URL : <http://www.philology.ru/linguistics2/dyakov-03.htm> (дата звернення: 12.08.2018).

співвіднести з теорію «мовного тиску»Е. Хаугена¹⁷.

До соціально-психологічних чинників активної російсько-англійської інтерференції слід віднести сприйняття англомовного елемента як більш престижного. Лінгвісти говорять не лише про престижність англійського слова в порівнянні з російським¹⁸, але й про «експресію його новизни», тобто більшу значущість, виразність¹⁹. До того ж англійські елементи можуть підкреслювати високий рівень поінформованості того, хто говорить і вказують на перевагу певної групи, котра використовує подібну лексику²⁰.

Отже, вищенаведені інтра- та екстралінгвістичні чинники у сукупності з соціально-психологічними чинниками сприяють широкому розповсюдженню російсько-англійської лексичної інтерференції у віртуальному дискурсі.

Явище лексичної інтерференції у межах мовних контактів розглядається поряд з такими поняттями як запозичення та калькування, про що свідчать праці Ю.С. Блажевич, Ю.О. Жлуктенка, С.В. Семчинського²¹ та ін.

Лексична інтерференція визначається як «всі викликані міжмовними зв'язками зміни у складі лексичного інвентарю, а також у функціях та вживанні лексичних одиниць, у їхній смисловій структурі»²². В межах лексичної інтерференції розрізняють три типи: запозичення, калькування, семантичну інтерференцію²³.

Запозиченням лексем чужої мови (за умов білінгвізму), що виявляється або у перенесенні фонемної послідовності з однієї мови в іншу, або у

---

¹⁷ Э. Хауген. Процесс заимствования // Новое в лингвистике. Языковые контакты. Москва : Прогресс, 1972. Вып. VI. С. 344–382.

¹⁸ Гусева Е. И. Новые заимствования в лингвистических текстах, или языковой меланж // Восточноукраинский лингвистический сборник : вып. девятый / редкол. : Отин Е. С. (отв. ред.) и др. Донецк, 2004. С. 144

¹⁹ Дьяков А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке. С. 35–43.

²⁰ Там само.

²¹ Блажевич Ю.С. Лексическая интерференция в условиях языкового контакта (на материале языка русских эмигрантов в Португалии): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Белгород, 2011. 23 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/leksicheskaya-interferentsiya-v-usloviyakh-yazykovogo-kontakta> (дата зверення: 12.08.2018).

²² Жлукенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. К. : Вища школа, 1974. С. 129.

²³ Там само. С. 158.

структурних зсувах значення лексеми рідної мови, або в утвореннях, скалькованих за моделлю іноземних слів, називає лексичну інтерференцію Ю. С. Блажевич²⁴.

С.В. Семчинский визначає лексичну інтерференцію як процес, що здійснюється у трьох напрямках: 1) у безпосередньому запозиченні лексичних одиниць; 2) у структурі іншомовних лексичних одиниць; 3) у запозиченні їх значень, їх зв'язків з одиницями плану вираження²⁵.

Отже, калькування і запозичення визначаються як механізми міжмовної інтерференції.

Оскільки кваліфікація аналізованих понять в лінгвістичній літературі неоднозначна, необхідно визначити особливості запозичень та кальок.

Кальками називають ненормативні одиниці, що виникають шляхом буквального перекладу іншомовних лексем²⁶. Калькування як засіб номінації доцільне у випадку відсутності в рідній мові назви цього явища²⁷.

Запозичення – іншомовний елемент, перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також процес переходу елементів однієї мови до іншої. Запозичення можуть входити в мову-реципієнт у якості синонімів до вже існуючих слів, а також за необхідності номінації предметів чи понять, тобто за наявності мовних лакун²⁸.

Так, калькування та запозичення, передумовою виникнення яких є наявність мовної лакуни, вважаємо номінативно мотивованими, тобто такими, що не становлять інтересу для цього дослідження.

Об'єктом аналізу в цьому розділі є російсько-англійські **інтерферени** –

---

²⁴Блажевич Ю.С. Лексическая интерференция в условиях языкового контакта (на материале языка русских эмигрантов в Португалии) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Белгород, 2011. С. 20. URL : <http://www.dissercat.com/content/leksicheskaya-interferentsiya-v-usloviyakh-yazykovogo-kontakta> (дата зверення: 12.08.2018).

²⁵Семчинский С.В. Семантична інтерференція мов. С. 34.

²⁶Арапова Н.С. Калька // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 211.

²⁷Мішеніна Т.М. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2014. Вип. 11. С. 108–122.

²⁸Добродомов И.Г. Заимствование // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва. : Советская энциклопедия, 1990. С. 158-159.

номінативно немотивовані елементи англійської мови, що не входять до лексико-семантичного і граматичного складу російської мови.

Тож розглянемо детальніше російсько-англійські інтерферени, зафіксовані в текстах Інтернет-коментарів.

Лексичні інтерферени, що зустрічаються у цьому жанрі, відрізняються великою кількістю, проте значення більшості з них не зафіксовані у словниках, тому ми змушені використовувати дані Інтернет-ресурсів, зокрема вільної енциклопедії «Вікіпедія»²⁹.

Різноманіття лексичних інтерферени призводить до необхідності їх класифікувати. Спираючись на зібраний фактичний матеріал і враховуючи дослідження сучасних лінгвістів, всі російсько-англійські лексичні інтерферени можна розділити на дві групи: повні інтерферени та часткові інтерферени (або «лексичні дивергенти»³⁰).

Так, при **повному інтерферуванні** цілковито зберігається форма, вимова та значення англійської лексеми. У цій групі інтерферени визначається дві підгрупи:

а) *лексени, що без змін переносяться до мови-реципієнта*. Цей тип інтерференції можна назвати лексико-графічним, оскільки інтерферени є іншомовними у написанні, а також відповідають усім нормам англійської мови. Показово, що всі інтерферени названої підгрупи становлять собою номінації комп'ютерної сфери. Прикладом можуть слугувати наступні інтерферени:

Error (рос. ошибка) – програмна помилка: *Error говорит*³¹. Вказана інтерферена у комп'ютерному сленгу має також варіант Гога, похідний від Егор³². Останній, очевидно, вмотивований графічною подібністю англійської

²⁹Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 13.08.2018).

³⁰ Блажевич Ю. С. Лексическая интерференция в условиях языкового контакта (на материале языка русских эмигрантов в Португалии) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Белгород, 2011. 23 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/leksicheskaya-interferentsiya-v-usloviyakh-yazykovogo-kontakta> (дата звернення: 12.08.2018).

³¹Тут і далі збережені орфографія і пунктуація першоджерела.

³²Hacker's dictionary/ сост. В. В. Бураков. 1999. URL :<http://hacker.enacademic.com/727/гога>. (дата звернення: 13.08.2018).

«r» та російської «г».

Underscore (рос. подчёркивание, подчерк, шифтминус) – символ, розміщений на стандартній комп'ютерній клавіатурі поруч зі знаком дефісу; застосовується для заміни пробілів у випадках, коли їх використання неможливе чи небажане. Як приклад наведемо наступний коментар: *Как убрать Underscore в нике?* Проте більш широко розповсюджений в жанрі коментаря транслітерований варіант «андерскоре»: *А про андерскоре – я знал, что ли?*

Останній приклад демонструє різновид інтерферування, що становить наступну підгрупу повних інтерферем:

б) *транслітеровані інтерферери* – інтерферери, у яких кожен англійський звук / знак заміщується звуком / знаком російської мови згідно з її фонетичними законами. До цієї підгрупи належать відносно освоєні (під відносним освоєнням ми розуміємо графічну асиміляцію) інтерферери, що являють собою аналоги англійських лексем.

Оскільки лексичні одиниці з різними планами вираження та одним планом змісту в лінгвістиці традиційно називають аналогами³³, «русифіковані» варіанти англійських інтерферем ми будемо називати інтерферемами-аналогами.

Показово, що інтерферери вказаної групи є агнонімами³⁴, тобто їхні значення незрозумілі для більшості реципієнтів. Це може свідчити про те, що жанр коментаря розрахований на певне коло «обізнаних» читачів.

Найчисленнішу тематичну групу даних російсько-англійських інтерферем становлять назви *явищ комп'ютерної і технічної галузей*, наприклад:

Вебмани (англ. webmoney; рос.электронные деньги) – електронна система Інтернет-розрахунків: *За вебмани вообще ничего не нашел...*

³³Термін введений А.Д. Швейцером. Див.: Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы. Москва, 1976. С. 172.

³⁴Термины и понятия лингвистики: Социолингвистика: словарь-справочник / сост. и гл. ред. Т. В. Жеребило. Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. 280 с. URL:https://lingvistics_dictionary.academic.ru/49 (дата звернення: 14.08.2018).

Джи-мейл або **джимайл** (англ. Gmail від Google Mail; рос. гугл-почта) – безкоштовний поштовий сервіс від компанії Google: *...по логам которые хранит джимайл.*

До вказаної тематичної групи ми зараховуємо акроніми, утворені на основі англійських термінів, що мають російські еквіваленти:

Айпи (англ. IP від Internet Protocol) – протокол мережевого рівня, що об'єднує окремі комп'ютерні мережі у всесвітню мережу Інтернет: *С моим айпи мне смачный кукиш показали.* Для порівняння наведемо російський відповідник, яким є акронім ИП, утворений від терміна Інтернет-протокол.

СОАП – ін.терфе́рема, утворена від англ. *Simple Object Access Protocol*, що в перекладі російською означає «простой протокол доступа к объектам»³⁵. Як приклад використаємо наступний коментар: *Видимо, глючит СОАП* (пор. рос. ППДО).

Наступну тематичну групу інтерферем-аналогів доцільно визначити як **явища суспільно-культурного життя**. Наприклад, інтерфе́рема **мейкап** / мейк-ап (англ. make-up) – грим, косметика (на обличчі): *Кошмарный мейкап.*

Також **бэкграунд** (англ. *background* – задній план), що відповідає рос. «жизненный и / или профессиональный опыт»: *Об их успешной жизни и про их бэкграунд.*

Сюди ж віднесемо інтерферему **чайлдфри** (англ. childfree), котра використовується для позначення субкультури та ідеології, що характеризується свідомим небажанням мати дітей: *Мне 28 – не планирую никогда, мы с мужем чайлдфри.* Слід зауважити, що названа лексема в російській мові має відповідники «бездетный» та «свободный от детей», проте останній варіант більш повно розкриває поняття, оскільки підкреслюється, що це умисна бездітність.

За моделлю цієї інтерфе́реми утворений оказіоналізм **чайлдхелл** (англ.

---

³⁵Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/SOAP> (дата звернення: 13.08.2018).

child – дитина³⁶; hell – пекло³⁷): *Не нормально – это чайлдхел*. Користувач, очевидно, вживає лексему для опису ситуації, коли наявність дітей перетворює життя батьків на пекло, що свідчить про вкрай негативну конотацію вказаної лексичної одиниці. Так, російським еквівалентом можуть бути словосполучення «дитяче пекло», а точніше «пекло від дітей».

Останній приклад ми відносимо до інтерферем, що виконують *експресивно-стилістичну та / або ігрову функцію*. Сюди ж входить інтерферема **батл** (англ. battle – битва, баталія, бій; боротьба³⁸) – сутичка, змагання з майстерності у певній галузі. Як приклад наведемо коментар, в якому користувач пропонує іншому користувачеві позмагатися у словесній вправності: *чебатл*. Для визначення словесного «батлу» в російській мові існують поняття «спор», «дискуссия», «диспут», «дебаты», «прения».

Прикладом також може слугувати часто вживана в коментарях інтерферема **вау** (англ. wow), що в перекладі російською означає «нетто из ряда вон выходящее», розм. «поразить, ошеломить; здорово, красота»³⁹): *Вау, а он еще и музыку играет задом-наперед*. Вказаний англійський вигук має російський відповідник «**ого**», що виражає найвищий ступінь здивування.

Показово, що стилістично нейтральні інтерферемі, потрапляючи до російської мови в руслі мовної гри, набувають додаткового емоційного забарвлення. Наприклад, інтерферема *вай-фуй* (від вай-фай) отримує іронічно-зневажливе забарвлення: *Ирад перезагружает ... или шаровый вай-фуй ищет*.

Так, інтерферема *детектед* (англ. detected – сленг. виявлення, констатація чого-н.) у віртуальному дискурсі має вкрай негативну конотацію і вживається зазвичай «у сполученні з обзиваннями – негативними "виявленими" якостями для підсилення обзивання»⁴⁰: *жирный троль*

³⁶Большой англо-русский словарь: 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 78.

³⁷Там само. С. 250.

³⁸Там само. С. 31.

³⁹Там само. С. 444.

⁴⁰Словарь молодежного сленга. URL:<http://teenslang.su/id/10527> (дата звернення: 12.08.2018).

детектед (пор. рос. *обнаружен*).

Зазначимо також, що в англійській мові *detected* вживається виключно після означуваного слова⁴¹, тоді як згідно з нормами російської мови ця інтерферема повинна займати препозицію по відношенню до означуваного слова. Пор. *обнаружен жирный тролль*. Вказаний випадок є свідченням того, що поряд з лексичною інтерференцією відбуваються граматичні російсько-англійські інтерференційні процеси.

Функціонуючи в жанрі коментаря, деякі інтерферери набувають додаткового оціночного забарвлення, здебільшого негативного. Наприклад, **нот бэд** (англ. *not bad* «непогано») використовується для оцінки будь-чийх дій: *нот бэд, гений* (пор. рос. *неплохо, недурно*). У контексті вказаного коментаря дії користувача розцінюються як досить посередні, з'являється зневажливе забарвлення.

Ноу проблем (англ. *no problem*, рос. *без проблем, никаких проблем*) – зазвичай форма ввічливості при вибаченнях. У коментарях функціонує при означенні чого-н., що не становить великих труднощів: *кидаем монету один раз, задача – определить вероятность решки. Ноу проблем*.

Слід зазначити, що варіанти написання подібних інтерферером залежать від рівня володіння англійською мовою: чим глибше знання мови, тим менше спотворень. Наприклад, система, що дозволяє відправляти короткі текстові замітки Twitter (від англ. *Tweet* – *щебетати, розмовляти*), у транслітерованому вигляді російською може мати такий вигляд: *Твиттер, твитор, твитер, твуттер*.

Прикладом також може слугувати інтерферема **плиз** (англ. *please*, рос. *пожалуйста*⁴²) – поширена форма ввічливості в Інтернет-коментарях: *Девчонки, скажите плиз, это у меня одной глючит сайт?* Зафіксовано також інший варіант написання: *... и мне плиз из америки*.

Проте спотворене написання інтерферером також може бути свідченням

⁴¹Большой англо-русский словарь: 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 125.

⁴²Там само. С. 304.

інтелектуалізації Інтернет-дискурсу, якщо такі лексеми використовуються в руслі мовної гри, тобто є усвідомленням правил контактуючих мов. Наприклад, інтерферема, утворена об'єднанням англійського «numberone» і «numbertwo» (англ. number – номер, one – один, two – два): *Интересует историческая личность, при правлении которой были такие же разрушения, геноцид именно в таких же масштабах, как и при второй мировой. Сталин – намбаван. Атилла – намбату.*

У коментарях зафіксовані також інтерферери, що використовуються як власні назви:

Вуман (англ. woman, рос.женщина⁴³) – назва жіночого форуму «Woman.ru»: *Получается, мобильный инет только для форумов таких как вуман?*

Мьюз (англ. muse, рос. муза⁴⁴) – назва британської рок-групи: *Я не фанат Мьюз.*

Хелл (англ. hell) – інтерферема, російськими відповідниками котрої є «ад», «игорный дом», «притон»⁴⁵): *Хэлл подсади лему трояна.* Вказана лексема може мати будь-яке з вищенаведених значень, оскільки вона є ніком користувача.

Отже, більш численними виявилися графічно асимільовані інтерферери, тобто інтерферери-аналоги. Найбільш поширеними є англійські лексеми, котрі називають явища комп'ютерної і технічної галузей. Значна кількість повних інтерферером виконує експресивно-стилістичну та ігрову функції.

Відмітимо також, що більшість інтерферером описаної вище групи є агнонімами, як і часткові інтерферери, котрі в лінгвістиці отримали назву слів-гібридів або «лексичних дивергентів»⁴⁶. До вказаної групи ми відносимо

---

⁴³Там само. С. 442.

⁴⁴Там само. С. 268.

⁴⁵Там само. С. 205.

⁴⁶Блажевич Ю. С., Бойчук И.В. Русскоязычная эмиграция в Португалию: новый языковой контакт // Фундаментальные исследования. № 11–5. 2013. С. 1053–1056. URL: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33251> (дата звернення: 08.2018).

інтерфереми-контамінанти – лексичні одиниці, що виникли шляхом поєднання елементів російської й англійської мов. У більшості випадків це іменники, дієслова і прикметники, утворені за схемою: «англійський корінь + російський афікс».

У разі такого типу інтерферування англійська лексема підлаштовується під норми не лише російської фонетики та графіки, як у попередній групі, а й граматики. При граматичній асиміляції англійське слово, отримавши російські афікси, починає підкорятися правилам російської граматики.

Якщо говорити про потенціал різних частин мови до інтерферування, доцільно згадати, що питання про здатність частин мови до запозичення детально розглянуто у вітчизняній та зарубіжній літературі. Так, на думку У. Вайнрайха⁴⁷, всю сукупність елементів мови, здатних до запозичення, можна зобразити у вигляді піраміди, на вершині котрої будуть знаходитися флексії, нижче – лексико-семантичні розряди службових слів, а в основі – іменники, прислівники та вигуки. Загалом вважається, що чим більше елемент мови інтегрований в систему, тим меншою є можливість його витіснення запозиченням⁴⁸.

Л.А. Булаховський відзначає, що частіше запозичуються іменники та прикметники, рідше – числівники, займенники, прислівники, дієслова і вигуки⁴⁹.

Спираючись на результати нашого дослідження, можна зробити висновок, що найчисленнішу групу часткових інтерферем становлять іменники (81%).

Англійські інтерфереми-іменники, що функціонують в Інтернет-коментарях, трансформуються відповідно до системи російської мови і починають відмінюватися. Розподіл за відмінами відбувається залежно від кінцевого звука інтерферованої лексеми. Так, інтерфереми, що закінчуються

---

⁴⁷Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования : пер. с англ. Київ : Вища школа, 1979. 236 с.

⁴⁸Там само. С. 68.

⁴⁹Булаховский Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Радянська школа, 1955. 247 с.

на твердий приголосний (*линукс, експлорер, юзер, саппорт, рефакторинг*), в російській мові входять до 1-ї відміни і починають відмінюватися, як іменники чоловічого роду з нульовим закінченням.

Підтвердженням цього є функціонування різних форм вказаних інтерферем у коментарях, як-от: 1) *Я вот сразу решил, будет подобный прессинг*; 2) *Не хочу вас обидеть, но после ваших комментариев на эту тему в моем дневнике я не стала тратить время на прочтение вашего поста*; 3) *Дайвинг например еще не удалось попробовать... но это надо на острва*; 4) *Да и была я жирным фриком*; 5) *А раздел с фрилансом там есть?*⁵⁰ та ін.

Показово, що в жанрі Інтернет-коментаря зафіксована форма називного відмінка множини з нормативним для російської мови закінченням **-ы**⁵¹, тоді як в Інтернет-дискурсі, загалом, поширений розмовний варіант із закінченням **-а**. Пор.: *Юзеры на удаленных AP Мах клеветают...; ...многие матерые юзера по-прежнему гордятся своими «пятизначными» аккаунтами...*⁵².

Поряд з морфологічним освоєнням інтерферемі-контамінанти, що відносяться до першої відміни, виявляють здатність до активного словотворення. Поширеним способом словотвору в текстах Інтернет-коментарів є суфіксація. Найбільш поширений зменшено-пестливий суфікс **-ик**, наприклад:

Мувик від **мув** (англ. movie, рос. фильм, кино, кинофильм⁵³) – коротке відео: *Мувик шикарен*.

---

⁵⁰1. **Прессинг** (англ. pressing<topress, рос.давить; теснить, затруднять) – тиск, нажим на кого-н. для досягнення певних цілей; примус до чого-н.; 2. **Пост** (англ. post) – повідомлення (на веб-форумі); 3. **Дайвинг** (англ.diving<todive, рос. нырять) – підводне плавання; 4. **Фрик** (англ.freak, рос. странный, помешанный; чудак, уродец) – людина (представник субкультури), що відрізняється яскравою, екстравагантною зовнішністю та зухвалою поведінкою; 5. **Фриланс** (англ. freelance, рос. работать не по найму, внештатный) – робота вдома (здійснюється зазвичай через Інтернет).

⁵¹Балашова Л.В., Дементьев В.В. Курс русского языка. Русский язык и культура общения. URL: https://licey.net/free/4-russkii_yazyk/41-kurs_russkogo_yazyka_russkii_yazyk_i_kultura_obscheniya/stages/772-222_imenitelnyi_padezh_mnozhestvennogo_chisla.html (дата звернення: 12.08.2018).

⁵²Леонтьев В.П. Делимся общением: Программы-коммуникаторы. URL: <https://it.wikireading.ru/16366> (дата звернення: 13.08.2018).

⁵³Большой англо-русский словарь: 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 267.

Топик від **топ** (англ. top, рос. верх, верхушка⁵⁴) – останні за часом записи (у віртуальному дискурсі), відображені у верхній частині блогів, форумів, коментарів і т.д.: *Одесситы – отдельная тема, не хватит и 10 страниц топика.*

До регулярних можна віднести суфікс **-ник**, котрий у поєднанні з додатковим звуковим елементом **-ш-** має значення пристрою, що виробляє дію:

Айпишник від айпи (англ. IP от Internet Protocol, досл. рос.межсетевой протокол) – ідентифікаційна адреса комп'ютера: *подтвердил, что сессеия шла с айпишника этого чела?*

Тудушник (англ. to do, рос. делать) – планувальник завдань, органайзер: *С натяжкой его можно назвать умным: он действительно может немного больше, чем обычный «тудушник».*

Рідше зустрічаються в коментарях інтерферени з суфіксом **-ик-**, котрий має значення «особа – носій ознаки, названої мотивуючим прикметником»⁵⁵. Прикладом може слугувати іменник **топовик**, утворений від прикметника **топовый** (англ. top, див. вище), що російською означає «находящийся вверху, на вершине»: *... матерые ТОПовики вроде Goblin_gaga, устроившего "Есентуковую забастовку" или Санчо_Панса.*

Префіксальний спосіб деривації інтерферем представлений іменником **перепост** (англ. post, рос.«сообщение на веб-форуме»): *ну а с другой стороны – что делать то? перепост?* Префікс **пере-** має значення повторної дії⁵⁶.

Показовим для жанру Інтернет-коментаря можна вважати спосіб усічення основи початкових форм мотивуючих англіцизмів перед російськими флексіями. Регулярно відсікаються кінцеві відрізки наступних субстантивних основ:

⁵⁴ Там само. С. 407.

⁵⁵ Белоусов В.Н., Ковтунова И.И., Кручинина И.Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина. Москва, 2002. 26 с. URL: <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата звернення: 15.08.2018).

⁵⁶ Там само.

Ник (англ. nickname, рос. кличка, прозвище⁵⁷) – мережеве ім'я, псевдонім користувача в Інтернеті: *братъ чужие ники и под ними нести ересь.*

Сабж (англ. subject, рос. тема, предмет розговора, сюжет⁵⁸) – тема, предмет якого-н. обговорення в Інтернет-дискурсі: *А по сабжу, уже упоминал, что разительно отличается поведение западных украинцев от восточных и южных.*

Софт (англ. software, рос. Программное обеспечение⁵⁹) – комп. жарг. збірн. програмне або математичне забезпечення⁶⁰: *Умение пользоваться ... софтом не делает человека хакером.*

Характерним явищем словотвору в тестах коментарів є виникнення складних іменників шляхом поєднання двох простих, самостійно функціонуючих англійських лексем або лексем, в складі яких поєднуються англійський і російський компоненти. Для подібного роду інтерферем ми використовуємо термін біноміні⁶¹.

Активно функціонують в жанрі коментаря біноміни, що мають у своєму складі лексему *трафік*. Семантичний зв'язок між компонентами вказаних інтерферем виражається на письмі у вигляді дефісу:

Интренет-тра́фик (англ. *traffic*, рос. движение, транспорт, торговля⁶²) –обсяг інформації, що передається через мережу Інтернет за одиницю часу: *Сами того не замечая пользователи приносят доход третьим лицам прожигая интернет-трафик...*

Нарко-трафик – торгівля забороненими наркотичними речовинами (пор. рос. наркоторговля): *А теперь с приходом америкашек нарко-трафик вырос в 40 (!!!) раз.*

---

⁵⁷Большой англо-русский словарь: 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва: Дом славянской книги, 2009. С. 273.

⁵⁸Там само. С. 388.

⁵⁹Там само.

⁶⁰Викисловарь. URL : <https://ru.wiktionary.org/wiki/софт> (дата звернення:15.08.2018).

⁶¹Термін введено М.В. Костроміною. Див.: Костромина М.В. Об отличиях составных существительных от сочетаний с приложением (к природе денотации) // Русский язык за рубежом. 1992. №4. С. 87–91.

⁶²Большой англо-русский словарь: 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 409.

Часто фіксуються біноміни з компонентом *менеджмент* або *менеджер*:

Тайм-менеджмент (англ. time, рос. время⁶³); management – управление, руководство, администрирование, дирекция, умение распоряжаться, владеть, управлять⁶⁴) – вміння розпоряджатися часом: *Он знает почти всё о тайм-менеджменте.*

Топ-менеджер (див. вище англ. top; manage – рос. руководитель⁶⁵) – провідний менеджер; керівник вищого рівня ієрархії, відповідальний за ефективне управління організацією⁶⁶: *Впереди маячили позиции топ-менеджеров...*

Слід зазначити, що інтерфедеми-біноміни можуть повністю копіювати англійську лексему, наприклад, **фотошоп** (англ. photoshop від photo – рос. фото, снимок; shop – рос. мастерская, цех⁶⁷).

Вживання в коментарях деяких інтерфедем-біномінів є елементом мовної гри. Наприклад, біномін **кулхацкер** (спотворене англ. coolhacker, рос. крутой хакер) – інтерфедема, що використовується стосовно користувача-аматора, який не вивчав програмування, але позиціонує себе як хакер, тобто спеціаліст вищого рівня в галузі програмного забезпечення і цифрових технологій: *самоутверждающие в интернете "кулхацкеры" ... обычные люди.* Вказаний біномін має іронічну конотацію з відтінком зневаги, що підтверджується спотвореним написанням.

В руслі мовної гри слід розглядати okazіональне утворення **Смайлмарт** (англ. Smilemart) – назва торгового центру у Хабаровську, зафіксована в Інтернет-коментарях: *около дома ТЦ "Смайлмарт"*. Ця інтерфедема утворена поєднанням англійських слів smileimart (рос. «улыбка»⁶⁸ і «торговый

---

⁶³ Там само. С. 405.

⁶⁴ Там само. С. 251.

⁶⁵ Там само. С. 253.

⁶⁶ Толковый словарь русского языка / сост. и гл ред. Т.Ф. Ефремова. Москва : Русский язык, 2000. URL : http://www.efremova.info/word/klikat.html#.VgA6JN_tmko (дата звернення: 13.08.2018).

⁶⁷ Большой англо-русский словарь / сост. В. К. Мюллер. Москва: Дом славянской книги, 2009. С. 300.

⁶⁸ Там само. С. 368.

центр»⁶⁹).

У жанрі коментаря зафіксовано також результат семантичної деривації. Так, інтерферема **троль**, утворена шляхом усічення від англ. trolling (рос. ловля рыбы на блесну), набуває вкрай негативної конотації і отримує значення провокатора, діяльність якого виявляється у ворожості та нагнітанні конфлікту серед користувачів Мережі: *Помимо троллей и дибиллов, я слышу это от друзей, коллег и других адекватных людей.*

Вказана інтерферема утворена за аналогією до уживаної в російській мові лексеми *троль*, що використовується для позначення міфічної істоти у скандинавській міфології, зазвичай ворожої людині. Подібне «переосмислення на основі його зовнішньої звукової подібності до іншого слова» слід зараховувати до явищ «народної етимології»⁷⁰. Думається, що вказану модель утворення лексичних дивергентів⁷¹ доцільно віднести до прийомів мовної гри.

Таким чином, інтерферени-іменники першої відміни є найуживанішими в Інтернет-коментарях. Нечисленними є інтерферени, що відмінюються як іменники жіночого роду і становлять другу відміну. Вони утворені додаванням до англійського кореня російських афіксів та флексії **-а** в називному відмінку однини:

Симка (від англ. SIM >Subscriber Identification Module) – рос. модуль идентификации абонента: *да хоть с п'ять симками, все равно надо тел. выключить.* Суфікс **-к-**, який додається до акроніма **сим** і супроводжується флексією **-а**, вказує на пристрій, що виробляє дію⁷².

Винда (англ. Windows від Window, рос. окно, витрина) – сімейство комерційних операційних систем: *что делается и в винде ... тремя кликами.*

---

⁶⁹Гам само. С. 253.

⁷⁰Годосиенко З.В. Семантическая деривация как важнейший механизм содержательной динамики языка (на материале русского и английского языков) // *Фундаментальные исследования.* 2014. № 5 (часть 3). С. 643–648. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33936> (дата звернення: 12.08.2018).

⁷¹Термін введено А.Д. Швейцером. Див.: Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика: теория, проблемы, методы. Москва, 1976. С. 172.

⁷²Белоусов В. Н., Ковтунова И. И., Кручинина И. Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. М., 2002. 726 с. URL: <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата звернення: 15.08.2018).

Флексія *-а*, що є формантом жіночого роду, з'являється, очевидно, в цій інтерферемі у зв'язку з тим, що Віндовс – це операційна система, де головне слово у російській мові жіночого роду.

Показово, що в Інтернет-коментарях не зафіксовано інтерферемі, котрі мають парадигму іменників третьої відміни.

Аналіз способів утворення російсько-англійських дієслів-контамінантів дозволяє встановити основні словотвірні моделі, характерні для їх продукування в текстах Інтернет-коментарів.

Найуживанішими в цьому жанрі є дієслова, вмотивовані переважно англійськими іменниками, рідше дієсловами. Вказані інтерферемі мають російські словотвірні форманти *-и+ть*, рідше *-а +ть*, де *-и*, *-а* – дієслівні суфікси зі значенням «дію, названу мотивуючим словом, здійснювати неодноразово чи не в одному напрямку», *-ть* – формальний показник інфінітиву⁷³:

Постить (від англ. to post, рос. отправлять письмо⁷⁴) – відправляти повідомлення на веб-форумі, в блозі і т. д.: *Уже постили, но хочется пересматривать снова и снова*. В російській мові існує омонім вказаної інтерферемі *постить*, що має іншу семантику та походження (застар. і діал. дотримуватись посту⁷⁵). Повний збіг у формах дієслів і відмінність у наголосі свідчать про те, що вони являють собою омографи.

Фачить (англ. FAQ > Frequently Asked Questions, рос. часто задаваемые вопросы) – переглядати перелік найбільш поширених запитань: *пусть фачат и мозги себе дальше выжигают*. Слід зазначити, що в словнику російського арго зафіксовані інші значення дієслова «фачить»: вступати в інтимний зв'язок з ким-н.; мучитися, довго займатись чим-н., возитися, працювати над чим-н.; втрачати глузд, ставати ненормальним⁷⁶. Проте вказані інтерферемі

⁷³Там само.

⁷⁴Большой англо-русский словарь : 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 308.

⁷⁵Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / соч. В. Даля. 3-е изд. испр. и знач. доп., изд. под ред. проф. И.А. Бодуэна-де-Куртенэ. Т. 1–4. Санкт-Петербург; Москва : т-во М. О. Вольф, 1903–1911. Т. 3. С. 282.

⁷⁶Фачить // Словарь русского арго / сост. и гл. ред. В.С. Елистратов. Москва : Русские словари. 2002. 694 с.

мають різну етимологію, оскільки остання, очевидно, утворена від англ. *fuck* (рос. иметь половое сношение), що вживається в грубих лайках.

Часто вживаною у коментарях є інтерферема **юшать** (від англ. *touse*) – користуватися, використовувати⁷⁷: *Кто-нибудь уже юзал Айпад.*

Рідше зустрічаються дієслова, утворені за моделлю **префікс за- / на-**зі значенням «здійснити (довести до результату) дію, названу мотивуючим дієсловом»⁷⁸ **англійський корінь + -и+ть**:

Запостить (див. *постить*) – залишити, розмістити повідомлення: *Их устойчивость обеспечивается тем, что предлагающий тебе запостить запись определенного характера (допустим тест)...*

Загуглить (від *гуглить* > Гугл > англ. *Google*) – знайти інформацію в Інтернеті за допомогою Google. Прикладом може слугувати короткий коментар-порада: *загугли.*

Нагуглить – те ж саме, що **загуглить**: *...попытался нагуглить инструкцию с картинками.* Дієслово доконаного виду **нагуглить** становить видову пару дієслова *гуглить*, відповідно видові префікси *на* –*і* є синонімічними.

Дієслова в жанрі коментаря утворюються також за моделлю **англійський корінь+ -и+ть+ся**:

Баниться (від *банить* > англ. *ban*, рос. *запрещать*) – підлягати забороні на розміщення повідомлень. Інтерферема утворена з допомогою постфікса –*ся*, що має значення «дія здійснюється кількома суб'єктами, кожен з яких є одночасно і об'єктом дії»⁷⁹: *А еще почему-то тролли не банятся.* Зазначимо, що вказана інтерферема є повним омонімом російського дієслова зі значенням «*мыться в бане*»⁸⁰.

⁷⁷Большой англо-русский словарь : 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 423.

⁷⁸Белоусов В. Н., Ковтунова И. И., Кручинина И. Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва, 2002. 726 с. URL : <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата зверення: 15.08.2018).

⁷⁹Там само.

⁸⁰Баниться // Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / сост. и гл. ред. Т. Ф. Ефремова. Москва : Русский язык, 2012. URL : <https://slovar.cc/rus/efremova-tolk/262233.html> (дата зверення: 12.08.2018).

Хоститься (рос. размещаться; від англ. hosting – інф. тех. розміщення) – розміщувати інформацію на сервері (який постійно перебуває в мережі): *запре тили всем предприятиям ... хоститься*. Вказана інтерферема утворена від дієслова *хостить* за допомогою постфікса *-ся* зі значенням «дія здійснюється суб'єктом для себе, у своїх інтересах»⁸¹.

Логиниться (англ. to login – входити; пор. рос. авторизоваться) – входити до системи чи програми як зареєстрований користувач: *Правда я там логинился уже и не помню когда*. Відсутність в Інтернет-дискурсі незворотного дієслова *логинить* дає підстави вважати, що ця інтерферема утворена суфіксально-постфіксальним способом.

Функціонує у текстах коментарів також інтерферема **перелогиниться** – повторно пройти процедуру входу користувача до комп'ютерної системи (зазвичай шляхом зазначення імені облікового запису та пароля): *Попробуй перелогиниться*. Так, додаванням префікса *пере-* утворюється дієслово зі значенням повторної дії⁸².

Таким чином, можна виділити таку модель творення дієслів-контамінантів: **префікс + англійський корінь + -и+ть+ся**.

За вказаною моделлю утворена інтерферема **зафейлиться** (англ. fail, рос. неудача) – зазнати невдачі / фіаско: *Он там знатно по всем фронтам зафейлился*. Префікс *за-* зі значенням «довести до результату дію»⁸³ при додаванні до основи дієслова *фейлиться* продукує видову пару, тобто утворює дієслово доконаного виду.

В текстах коментарів зафіксовано також форми дієслів на **-ова+ть**, де суфікс ***-ова-*** має значення «виконувати дію, названу мотивуючим іменником»⁸⁴: *которые, демпингуя, заполонили все основные дороги России*. Інтерферема-дієприслівник *демпингуя* утворена від дієслова *демпинговать*

⁸¹Белюсов В. Н., Ковтунова И. И., Кручинина И. Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва, 2002. 726 с. URL : <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата звернення: 15.08.2018).

⁸²Там само.

⁸³Там само.

⁸⁴Там само.

(англ. *dumping*, рос. сброс) – штучно занижувати ціни.

Таким чином, найуживанішими в Інтернет-коментарях є інтерферемі-дієслова з англійським коренем та словотвірними формантами **-и+ть**, рідше **-а+ть**, де **-и**, **-а** – дієслівні суфікси, а **-ть** – формальний показник інфінітива. Слід зазначити, що не представлені в текстах коментарів словотвірні моделі **наятть** / **-я+ться**. Це пояснюється тим, що продукування дієслів-контамінантів здійснюється за допомогою англійських слів виключно з основою на твердий приголосний. Більшість вищезазначених інтерферем в своїй основі мають англійські іменники.

Третьою за уживаністю групою часткових інтерферем є інтерферемі-прикметники. Їх утворення відбувається шляхом додавання до англійських слів наступних суфіксів та закінчень:

-н+ закінчення-ий, де суфікс **-н-** утворює прикметник зі значенням ознаки чи властивості, що стосується предмета, явища, дії, місця, названих мотивуючим словом⁸⁵. Прикладом може слугувати інтерферема **креативний** (англ. *creative*, рос. творческий⁸⁶) – те ж саме, що творчий, незвичайний, який відрізняється пошуком та створенням нового⁸⁷: *Жалею что по буху потерял креативный аппарат времён братков*.

Відмітимо також, що приклад демонструє вживання названої інтерферемі в руслі мовної гри, оскільки «апарат» наділяється людськими властивостями. Так, метафоричне використання прикметника «креативний» при оцінці досить примітивного телефону «часів братків» створює загальну жартівливо-іронічну тональність коментаря.

За такою ж моделлю утворений банківський термін **овердрафтний** (англ. *overdraft*, рос. сверх планируемого, перерасход⁸⁸), що зустрічається в Інтернет-коментарях. Ним позначається особлива форма надання

---

⁸⁵Там само.

⁸⁶Большой англо-русский словарь : 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 107.

⁸⁷Словарь иностранных слов: более 4500 слов и выражений / сост. Н. Г. Комлев. Москва : Эксмо, 2006. 671 с.

⁸⁸Большой англо-русский словарь : 250 000 слов / сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. С. 286.

короткострокового кредиту клієнтові банку у випадку, коли розмір платежу перевищує залишок коштів на рахунку клієнта⁸⁹: *Карта чистая, не овердрафтная.*

Рідко зустрічаються інтерфедеми-прикметники, утворені додаванням до англійського кореня російського **-ов-+закінчення-ый**, де **-ов-** – суфікс прикметника зі значенням «той, що стосується предмета, поняття»⁹⁰:

Топовый (від англ. top, рос. верх, верхня частина, верхушка) – лідируючий, провідний: *На ведущие в народном хозяйстве должности (сейчас бы сказали – на топовые) он брал людей без всякой оглядки на происхождение.*

Фейковый (англ. fake, рос. подделка) – підробка, що видається за справжню річ: *Народ, некое чмо по кличке САША составляет фейковые странички от имени женщин, на которых он, типа, обиделся.*

Отже, більш продуктивною схемою творення часткових інтерфедем-прикметників, зафіксованих в текстах Інтернет-коментарів, виявилася наступна: **англійський корінь + -н- + закінчення -ый**. Слід додати, що за вказаною моделлю продукуються як інтерфедеми, що становлять елементи мовної гри, так і спеціальні слова, а саме банківські терміни.

Таким чином, сукупність соціально-психологічних, інтра- та екстралінгвістичних чинників сприяє активному поширенню російсько-англійської лексичної інтерференції у текстах Інтернет-коментарів.

Численність лексичних інтерфедем призводить до необхідності їх класифікувати. Враховуючи дослідження сучасних лінгвістів і спираючись на зібраний фактичний матеріал, всі російсько-англійські лексичні інтерфедеми можна розділити на дві групи: повні та часткові. Першу групу становлять англійські лексеми, що без змін переносяться до російської мови, а також

⁸⁹Современный экономический словарь / редкол.: Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. М.: ИНФРА. Москва, 2006.

⁹⁰Белоусов В. Н., Ковтунова И. И., Кручинина И. Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва, 2002. 726 с. URL : <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата зверення: 15.08.2018).

транслітеровані англійські інтерфедеми (або інтерфедеми-аналогі). До другої групи ми відносимо інтерфедеми-контамінанти, тобто слова-гібриди, котрі утворюються шляхом поєднання елементів російської й англійської мов.

Найчисленнішими в текстах Інтернет-коментарів є повні інтерфедеми, що зазнали графічної асиміляції, тобто інтерфедеми-аналогі. Найуживанішими виявилися російсько-англійські інтерфедеми, що називають явища комп'ютерної та технічної галузей.

Переважну більшість часткових інтерфедем становлять іменники, що мають в своїй основі англійський корінь та російські афікси. Вказані іменники, функціонуючи в текстах Інтернет-коментарів, починають відмінюватися. Значна кількість їх входить до 1-ї відміни і відмінюються як іменники чоловічого роду з нульовим закінченням. Нечисленними є інтерфедеми, що відмінюються як іменники жіночого роду і становлять 2-гу відміну. Не зафіксовані в коментарях інтерфедеми, що мають парадигму іменників 3-ї відміни.

Поряд з морфологічним освоєнням інтерфедеми-контамінанти, що відносяться до першої відміни, виявляють здатність до активного словотворення. Поширеним способом творення вказаних іменників в текстах Інтернет-коментарів є суфіксація. Найбільш поширений зменшено-пестливий суфікс **-ик**. До регулярних можна віднести суфікс **-ник**, котрий у поєднанні з додатковим звуковим елементом **-ш-** має значення пристрою, що виробляє дію.

Показовим для жанру Інтернет-коментаря можна вважати спосіб усічення основи початкових форм мотивуючих англіцизмів перед російськими флексіями.

Характерним явищем словотвору в текстах коментарів є виникнення біномінів, що поєднують в собі дві прості англійські лексеми, які функціонують самостійно, або лексеми, в складі яких поєднуються англійський та російський компоненти.

Аналіз способів творення російсько-англійських дієслів-контамінантів

дозволяє зробити висновок, що найуживанішими в текстах коментарів є дієслова, вмотивовані переважно англійськими іменниками, рідше дієсловами. Вказані контамінанти утворюються за моделлю: **англійський корінь** + російські словотвірні форманти **-ить**, рідше **-ать**.

Продуктування дієслів-контамінантів здійснюється за допомогою англійських слів виключно з основою на твердий приголосний, що пояснює відсутність у текстах коментарів словотвірних моделей на **я+ть** / **-я+ться**.

Третьою за уживаністю групою часткових інтерферем є інтерферемі-прикметники. Найактивніше вони утворюються за моделлю **англійський корінь + -н-+ закінчення-ый**, де суфікс **-н-** утворює прикметник зі значенням ознаки чи властивості, що стосується предмета, явища, дії, місця, названих мотивуючим словом.

Зазначимо, що чимала кількість інтерферем виконують експресивно-стилістичну та ігрову функції.

Переважає більшість російсько-англійських інтерферем є агнонімами, тому активне їх використання в Інтернет-коментарях може свідчити про те, що цей жанр розрахований на певне коло «обізнаних» читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашова Л. В., Дементьев В. В. Курс русского языка. Русский язык и культура общения. URL : https://licey.net/free/4-russkii_yazyk/41-kurs_russkogo_yazyka_russkii_yazyk_i_kultura_obscheniya/stages/772-222_imenitelnyi_padezh_mnozhestvennogo_chisla.html (дата зверення: 12.08.2018).
2. Белоусов В. Н., Ковтунова И. И., Кручинина И. Н. и др. Краткая русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. Москва, 2002. 726 с. URL : <http://www.slovari.ru/default.aspx?p=168> (дата зверення: 15.08.2018).
3. Блажевич Ю. С. Лексическая интерференция в условиях языкового контакта (на материале языка русских эмигрантов в Португалии) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Белгород, 2011. 23 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/leksicheskaya-interferentsiya-v-usloviyakh-yazykovogo-kontakta> (дата зверення: 12.08.2018).
4. Блажевич Ю. С., Бойчук И. В. Русскоязычная эмиграция в Португалию: новый языковой контакт // Фундаментальные исследования. № 11–5. 2013. С. 1053-1056. URL : <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33251> (дата зверення: 15.08.2018).
5. Большой англо-русский словарь : 250 000 слов/ сост. В. К. Мюллер. Москва : Дом славянской книги, 2009. 706 с.

6. Булаховский Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Радянська школа, 1955. 247 с.
7. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования : пер. с англ. Київ : Вища школа, 1979. 236 с.
8. Васильева С. Л. Особенности жанра комментария в русском и английском газетно-публицистическом дискурсе: сопоставительный аспект // Молодой ученый. 2013. №2. С. 207–210. URL : <http://www.moluch.ru/archive/49/6154> (дата зверення: 15.08.2018).
9. Горнунг Б. В. К вопросу о типах и формах взаимодействия языков // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. Москва, 1952. №2. С. 4.
10. Гусева Е. И. Новые заимствования в лингвистических текстах, или языковой меланж // Восточноукраинский лингвистический сборник : вып. девятый / редкол. : Отин Е. С. (отв. ред.) и др. Донецк, 2004. С. 144–152.
11. Дьяков А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке // Язык и культура. Новосибирск, 2003. С. 35–43. URL : <http://www.philology.ru/linguistics2/dyakov-03.htm> (дата зверення: 12.08.2018).
12. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974. 176 с.
13. Костромина М. В. Об отличиях составных существительных от сочетаний с приложением (к природе денотации) // Русский язык за рубежом. 1992. №4. С. 87–91.
14. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современной жизни // Русский язык конца XX столетия. Москва, 1996. С. 60–61.
15. Леонтьев В. П. Делимся общением: Программы-коммуникаторы. URL : <https://it.wikireading.ru/16366> (дата зверення: 13.08.2018).
16. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
17. Михайлов В. А., Михайлов С. В. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества // Актуальные проблемы теории коммуникации. Санкт-Петербург, 2004. С. 34–52. URL : http://www.russcomm.ru/rca_biblio/m/mihaylov-mihaylov.shtml (дата зверення: 12.08.2018).
18. Мішеніна Т. М. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2014. Вип. 11. С. 108–122.
19. Морозова И. Г. Взаимодействие языков в условиях мультикультурного общества // Функциональная лингвистика. 2011. Т.2. №2. С. 73–76. URL : <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/75000810> (дата зверення: 12.08.2018).
20. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / под ред. Т. Ф. Ефремовой. Москва : Русский язык, 2012. URL : <https://slovar.cc/rus/efremova-tolk/262233.html> (дата зверення: 12.08.2018).
21. Пустовойт И. В. Лексическая интерференция в русскоязычной диаспоре США // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания : сборник научных работ / под ред. Л. А. Кудрявцевой. Киев : Киевский нац. ун-т им. Т. Шевченко, 2009. С. 91–94.
22. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. 256 с.
23. Словарь иностранных слов: более 4500 слов и выражений / сост. Н. Г. Комлев. Москва : Эксмо, 2006. 671 с.
24. Словарь молодежного сленга. URL : <http://teenslang.su/id/10527> (дата зверення: 12.08.2018).
25. Словарь русского арго / сост. и гл. ред. В. С. Елистратов. Москва : Русские словари. 2002. 694 с.
26. Смирнов Ф. О. Национально-культурные особенности электронной коммуникации на английском и русском языках : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. Ярославль, 2004. 24 с. URL : <http://cheloveknauka.com/natsionalno-kulturnye-osobennosti-elektronnoy-kommunikatsii-na-angliyskom-i-russkom-yazykah> (дата зверення: 14.08.2018).
27. Современный экономический словарь / редкол.: Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. Москва : ИНФРА-М, 2006. 431 с.

28. Степанова Л. Н. Комментарий в современном информационно-коммуникативном пространстве: перспективы лингвистического исследования // Современная филология. Материалы II междунар. науч. конф. Уфа : Лето, 2013. С. 94–97. URL : <http://moluch.ru/conf/phil/archive/78/3311/> (дата зверенения: 13.08.2018).
29. Термины и понятия лингвистики: Социоллингвистика : словарь-справочник / сост. и гл. ред. Т. В. Жеребило. Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. 280 с. URL : https://lingvistics_dictionary.academic.ru/49 (дата зверенения: 14.08.2018).
30. Тертычный А. А. Жанры периодической печати. Москва : Аспект Пресс, 2000. 312 с. URL : <http://www.evartist.narod.ru/text2/01.htm> (дата зверенения: 13.08.2018).
31. Тодосиенко З. В. Семантическая деривация как важнейший механизм содержательной динамики языка (на материале русского и английского языков) // Фундаментальные исследования. 2014. № 5 (часть 3). С. 643–648. URL : <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33936> (дата зверенения: 12.08.2018).
32. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / соч. В. Даля. 3-е изд. испр. и знач. доп., изд. под ред. проф. И.А. Бодуэна-де-Куртенэ. Т. 1–4. Санкт-Петербург; Москва : типо М. О. Вольф, 1903–1911. Т. 3.
33. Толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. Т. Ф. Ефремова. Москва : Русский язык, 2000. URL : http://www.efremova.info/word/klikat.html#.VgA6JN_tmko (дата зверенения: 13.08.2018).
34. Хауген Э. Процесс заимствования // Новое в лингвистике. Языковые контакты. Москва : Прогресс, 1972. Вып. VI. С. 344–382.
35. Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: теория, проблемы, методы. Москва, 1976. 176 с.
36. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук. Архангельск, 2010. 34 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/kompleksnaya-lingvisticheskaya-kharakteristika-kompyuterno-oposredovannoi-kommunikatsii-na-m> (дата зверенения: 12.08.2018).
37. Hacker's dictionary / сост. В. В. Бураков. 1999. URL : <http://hacker.enacademic.com/727/гога>. (дата зверенения: 13.08.2018).
38. Web Technology Surveys. Russian is now the second most used language on the web. 2013. URL : http://w3techs.com/blog/entry/russian_is_now_the_second_most_used_language_on_the_web (дата зверенения: 18.08.2018).
39. Web Technology Surveys. Usage of content languages for web sites. 2018. URL : https://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all (дата зверенения: 18.08.2018).

Проблема оцінювання якості машинного перекладу

Однією з актуальних проблем у перекладознавстві є проблема оцінки якості перекладу, яку досліджують не тільки мовознавцями, а й професійними перекладачами. Актуальність теми пов'язана з необхідністю створення системи оцінки якості перекладу не тільки людиною-перекладачем, а й за допомогою популярного сьогодні машинного перекладу.

Сучасний ринок програмних продуктів пропонує широкий вибір інструментів та ресурсів для перекладу, які використовують професійні перекладачі для підвищення продуктивності та якості перекладу. Окремі інструментарії, а також онлайн-додатки та ресурси стали частиною практичної роботи перекладачів та компаній з перекладу. До них належать он-лайн словники, банки термінів, корпуси, збірки термінів, пам'ять перекладів (*translation memories*) та варіанти машинного перекладу (далі: МП). Серед цих технологій машинний переклад є однією із найпрогресивніших розробок для перекладачів, яка об'єднує в собі розробки вищезгаданих технологій. Багато програм-перекладачів доступні в Інтернеті безкоштовно та дуже популярні серед користувачів мережі, але, на жаль, не дуже популярні серед фахівців цієї галузі. Програми-перекладачі текстів більш-менш задовільно складають змістовну структуру майбутнього перекладу, використовуючи, як правило, дослівну обробку тексту на матеріалі готових корпусів, причому з кількох можливих значень слів обирається частіше за все загальноживане. Така система роботи навряд чи зможе задовольнити фахівця певної галузі.

Згідно з опитуванням щодо використання технологій перекладу серед професійних перекладачів (Torres Domínguez, 2012), лише 21% із них у цей час використовують МП, порівняно з, наприклад, програмним забезпеченням ПП, який використовує 54%. Це пов'язано з незадовільною якістю результатів перекладу програмного забезпечення машинного перекладу, що

сьогодні, нажаль, залишається серйозною проблемою. Та кількість робочого часу, яка вивільняється в процесі застосування машинного перекладу, часто витрачається на редагування перекладеного тексту або навіть на повторний переклад тих самих уривків тексту. Для перекладацьких компаній, що реалізують програмне забезпечення МП, передбачаються великі інвестиції, які не компенсуються в короткостроковій перспективі⁹¹.

Незважаючи на існування спільної думки, що МП може бути використаним лише для того, щоб отримати "поняття про зміст" тексту, розвиток технологій рухається вперед, і ця ідея стає все більш невірною. Проте для констатації якісних змін у процесі розвитку технологій машинного перекладу необхідно вміти оцінювати його. Питання про те, як вимірювати якість МПу наш час у галузі перекладу було досліджено в недавньому опитуванні в рамках проекту TheQTLaunchpadproject (Dohertyetal., 2013), який підтвердив відсутність уніфікованого методу оцінки якості МП, який може бути прийнятним у рамках певної галузі. Наявні розроблені методи включають оцінку людиною, автоматичні метрики оцінювання МП, такі як BLEU, та комбіновані методи. Проте всі вони мають свої недоліки, і відзначається повна відсутність універсального методу оцінювання, який би підходив для різних цілей оцінки. Автоматичні метрики оцінки не можуть охоплювати всі аспекти якості перекладу і, як правило, сприяють конкретним типам систем МП. З іншого боку, оцінка людиною є трудомісткою і високовартісною справою, а також певною мірою суб'єктивною. Ми пропонуємо покращити техніку оцінки людиною – для досягнення кращої ефективності та об'єктивності шляхом розробки кількісної метрики, яка базується на показниках якості та стандартах, що використовуються в галузі перекладу для оцінки перекладу, зробленого людиною.

У запропонованій роботі ми зосередимо увагу на вільних у доступі онлайн системах МП та методах оцінки МП. Ми опишемо деякі наявні

---

⁹¹Torres Domínguez R. *Use of Translation Technologies Survey*. URL : <http://mozgorilla.com/download/19/> (дата звернення: 02.03.2017).

автоматичні метрики оцінки МП, що слідують за оглядом методів оцінки для перекладу, зробленого людиною, які використовуються в галузі перекладу та в академічних сферах. Нарешті, на основі описаних показників ми запропонуємо список параметрів для оцінки систем МП.

Підходи до оцінки якості перекладу

Дослідження з оцінювання якості письмових перекладів були проведені на матеріалі теоретичних розвідок^{92 93 94 95 96}, у яких встановлено загальні критерії оцінювання тексту перекладу та типологію перекладацьких помилок⁹⁷. В практичних дослідженнях було розроблено певні критерії оцінки письмового перекладу⁹⁸, проведено критичний аналіз зразків перекладацьких помилок⁹⁹. Проте питання вироблення критеріїв оцінювання перекладів текстів за допомогою вільних програмних продуктів залишається поза увагою дослідників.

Сьогодні існує два підходи до досліджень проблеми якості перекладу, запропоновані вітчизняними та світовими дослідниками. Поділ пов'язаний із різними підходами до оцінки перекладу. Поняття якості перекладу вітчизняні мовознавці-перекладачі відносили до категорій адекватності, еквівалентності та норми перекладу. Наприклад, спосіб оцінки якості перекладу, запропонований В.Н. Комісаровим, полягає у визначенні відповідності тексту перекладу нормам перекладу – сукупності вимог, що пред'являються до якості перекладу і необхідності дотримуватися норм еквівалентності

⁹² Латышев Л. К. Перевод : теория, практика и методика преподавания : Учеб.пособие для студ. перевод. фак. высш. учеб. раведений. Москва, 2003. 172 с.

⁹³Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності: підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю “Переклад”. Вінниця, 2013. 376 с.

⁹⁴ Doyle M. Translation Pedagogy and Assessment : Adopting ATA’s Framework for Standard Error Marking / Michael Scott Doyle // The ATA Chronicle I November / December, 2003. P. 21–29.

⁹⁵ House J. Translation Quality Assessment : Linguistic Description versus Social Evaluation– XLVI № 2. 2001. P. 243–257.

⁹⁶McAleester G. The Evaluation of Translation into a Foreign Language Developing Translation Competence [edited by Christina Schäffner and Beverly Adab]. John Benjamins Publishing, 2000. P. 229–242.

⁹⁷ЧерноватийЛ. М. Проблеми оцінювання письмових перекладів майбутніх перекладачів з англійської мови на українську // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки, 2009. № 70. С. 231–235.

⁹⁸ Каширина Н. А. Критерии оценки качества письменных переводов как методическая проблема. Лингводидактические основы преподавания языков и культур : сб. статей под ред. И. А. Цатуровой., Таганрог, 2005. С. 48–56.

⁹⁹ Вознюк М. Ю. Критерії оцінювання перекладу. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2011. № 9 (220), Ч. II. С. 143–149.

перекладу. П'ятирівнева модель еквівалентності перекладу В.Н. Комісарова враховує п'ять можливих рівнів еквівалентності перекладів¹⁰⁰. Використовувати цю модель при оцінці якості машинного перекладу є неможливим, оскільки при оцінці якості машинного перекладу потрібна швидка і проста у використанні оцінка.

Зарубіжні вчені-перекладачі застосовували поняття якості перекладу до практичних вимог перекладу вимогам замовника. Наприклад, С. Тіркконен-Кондит досліджував реакцію підготовленого і непідготовленого слухача на переклад, де перекладу давалася оцінка «поганий» або «добрий» переклад¹⁰¹. Тобто за цією концепцією переклад має бути оцінений тим, для кого призначений. Ця теорія має деяку схожість з дослідженнями Н. Юджин і Ч. Табер щодо динамічної еквівалентності, де реципієнти перекладеного тексту повинні реагувати на переклад так само, як реципієнти оригіналу повинні реагувати на оригінальний текст. Обидві концепції роблять акцент на реакцію слухача перекладу¹⁰².

Якість машинного перекладу постійно становила велику кількість проблем різного плану. Ще в 50-х р.р. ХХ ст. дослідники мріяли про повністю автоматичну високоякісну машину для перекладу FANQMT, пізніше, протягом багатьох років, визнавали, що ідею автоматизованого перекладача FANQMT навряд чи буде досягнуто найближчим часом, і МП може бути використаний тільки для інших цілей, таких як «визначення основного змісту» або симбіоз професійного перекладача з програмним продуктом. Проте сьогодні технології продовжують вдосконалюватися, і стає очевидним, що наявні програми машинного перекладу здатні досягти більш високих стандартів. Тому стандартний та точний метод оцінки якості МП повинен бути доступним для постачальників послуг із перекладу та користувачів МП.

---

¹⁰⁰ Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва, 1990. С. 253.

¹⁰¹ Tirkkonen-Condit S. Argumentative text structure and translation, Jyväskylä, 1985. С. 256.

¹⁰² Eugène Albert Nida, Charles Russell Taber «The theory and practice of translation». Brill, Leiden, 1967. 567 p.

Проект QTLaunchpad провів опитування з оцінки якості в перекладацькій галузі, яке показало, що найбільш популярним способом вимірювання якості МП була оцінка людиною (оцінка, яку здійснювала людина – 69 % учасників). Інші респонденти (22%) повідомили про використання автоматичної метрики оцінки (до них ми повернемося в наступних розділах), а 13% прийняли ряд розроблених методів оцінки. Нарешті, 35% опитаних вибирають комбінацію оцінки людиною та автоматичних методів оцінки, а 7% не мали ніякої формальної оціночної метрики. У наступних двох розділах ми обговоримо, як проблема якості перекладів зближується з перекладознавством і дослідженням МП і запропонуємо шаблон для кількісної оцінки якості МП на основі методу підрахунку помилок¹⁰³.

Оцінка якості перекладу людиною-перекладачем

Створення оптимальної та ефективної методики для оцінки якості перекладу translation quality assessment (TQA) є проблемою з різних причин. Зокрема, щоб вирішити, які функції насправді формують хороший переклад, доводиться враховувати ряд інших чинників, таких, як, наприклад, жанр тексту, який перекладають, чи мету перекладу. Таким чином, у процесі оцінки перекладу юридичного документа повинно приділятися більше уваги аспекту точності, що не застосовують із літературним перекладом. Інша проблема – мета перекладу, тобто якщо переклад проводиться тільки для «реферування», для внутрішнього користування чи буде опубліковано. І, нарешті, мета оцінки сама по собі відіграє важливу роль, чи то оцінка роботи професійного перекладача за винагороду / зарплату, гарантія перекладу в рамках конкретного постачальника перекладацьких послуг, порівняння систем МП, вимірювання розвитку систем МП з плином часу і т. д. Усі ці фактори створюють труднощі, для розроблення одного унікального показника, який би підходив для будь-яких цілей і умов.

---

¹⁰³Doherty, D. Etal. (2013). Mapping the Industry I: Findings on Translation Technologies and Quality Assessment. European Commission Report. http://www.qt21.eu/launchpad/sites/default/files/QTLP_Survey2i.pdf (дата звернення: 19.01.2017).

Існує багато підходів до розробки систем якості перекладу, таких як концепція критичного аналізу (що базуються на суто лінгвістичних і літературознавчих умовах, де перекладацькі критерії оцінки перекладу базуються на еквівалентності, адекватності змісту), математичний підхід або системний підхід (запропонований американським вченим Т. Саати, де при оцінюванні перекладу пропонується математична обробка отриманих даних, з метою визначити узгодженість і достовірність отриманих результатів¹⁰⁴), психологічний або біхейвіористський підхід (запропоновані С. Тірконе-Кондіті, Н. Юджин і Ч. Табера, де увага приділялася вивченню реакції читача на переклад^{105 106}), філософський підхід (запропоновані Л. Кушніною і Е. Алікіною, де пропонується концепція гармонійності перекладу і наступні ієрархічні рівні визначають якість перекладу як дисгармонію, адекватність, еквівалентність і власне гармонійність¹⁰⁷), комунікативний похід (запропонований К. Райт і Х. Вермеєром, в якій пояснюється що успіх перекладацької діяльності залежить від правильного вибору комунікативних цілей в конкретних ситуаціях, де головним завданням перекладача є досягнення мети комунікації (Скопос-теорія)¹⁰⁸), комбінований (мікро- і макротекстуальний) підхід (запропонований американським філологом Д. Вільямсом, який намагався об'єднати кількісні та якісні показники, застосовуючи при цьому до оцінки перекладу теорію аргументації. У його концепції повністю ігнорується контекстуальна і культурна специфічність текстів¹⁰⁹), особистісний підхід (де при оцінці якості перекладу приділяється увага особистісним якостям перекладача. Прихильники цього підходу

---

¹⁰⁴Княжева Е. А. Оценка качества перевода в русле методологий системного анализа // Вестник ВГУ СЕРИЯ: лингвистика и межкультурная коммуникация. 2013. №1. С. 145.

¹⁰⁵Короткова О.В. Общая теория перевода и история возникновения перевода как науки. Филология и литературоведение. 2012. № 12. С.142.

¹⁰⁶Eugène Albert Nida, Charles Russell Taber «The theory and practice of translation». Brill, Leiden, 1967. 567 p.

¹⁰⁷Кушнина Л. В. Система оценки качества устного последовательного перевода в свете теории гармонизаций // Вестник Пермского университета : Российская и зарубежная философия, 2010. № 4 (10). С. 46.

¹⁰⁸Reiss K., Vermeer H. J. Grundriss der allgemeinen Translations theorie. Tübingen, 1984. 224 p.

¹⁰⁹Williams M. «Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centered Approach», Ottawa: University of Ottawa Press, 2004. 315 p.

зазвичай вважають, що якість перекладу залежить виключно від перекладача, його особистих знань, інтуїції та професійної компетентності).

Питання translation quality assessment (TQA) розглядали як у середовищі перекладачів, так і в наукових колах. Кілька галузевих стандартів, таких, як LISA QA Model, SAE J2450¹¹⁰, ATA Framework of Standard Error Marking¹¹¹, ACI-AN 15038¹¹², ITR Black Jack Quality Metric¹¹³ та інші, які включають стандарти таких організацій, як Translation Centre for the Bodies of the European Union (центр перекладів для органів Європейського Союзу)¹¹⁴ та the Translation Bureau of the Canadian Government (бюро перекладів канадського уряду). Ці стандарти були створені в основному для конкретних цілей відповідної організації, але не підходять для всіх ситуацій, де оцінка якості повинна бути виконана. Крім того, вони не спираються на добре розроблені теоретичні основи, а деякі поняття (наприклад, «велике упущення» або «незначна помилка») чітко не визначені, отже, залежать від індивідуальних суджень оцінювача.

Дослідники в галузі перекладу та перекладознавства вирішують цю проблему, визначаючи термін, що таке хороший переклад і як він має бути оціненим, під час охоплення предмета вивчення перекладу як явища (Gouadec, 1981; Larose, 1987; Hurtado, 1995; House, 1997; Darwish, 2001; Nord, 2005; Williams, 2004; та ін.). Кожен із підходів акцентує увагу на різних аспектах якості перекладу. Наприклад, функціональна модель Хауса залежить від ситуативних особливостей вихідного тексту і перекладу та їх порівняння з функціональної позиції.

Основним параметром оцінки в рамках цього підходу є функціональна еквівалентність двох текстів або, іншими словами, наскільки добре мета перекладу збігається з метою оригінального тексту. Проте такий підхід має певні недоліки, оскільки переклад не завжди здійснюється з тією ж метою,

---

¹¹⁰URL :<http://www.sae.org/standardsdev/j2450p1.htm> [last access: 02.03.2017].

¹¹¹URL :http://www.atanet.org/certification/aboutexams_error.php [last accessed on 30.05.2017].

¹¹²URL :<http://www.euatc.org/news/item/196-en15038-translation-standard> [last access: 02.03.2017].

¹¹³URL :<http://www.itr.co.uk/bulletins/itr-announces-breakthrough-translation-evaluation-technology>.

¹¹⁴URL :<http://cdt.europa.eu/EN/Pages/Homepage.aspx> [last access: 02.03.2017].

для чого був створений оригінальний текст¹¹⁵. «Перекладацько-орієнтований» підхід Норда (2005) до translation quality assessment (TQA) стверджує, що він є функцією перетворення, яка є найбільш важливим фактором якості, тим самим поставивши у відповідність переклад тексту та його призначення в центр процесу translation quality assessment (TQA)¹¹⁶.

Такі підходи вже критикувалися через надмірне зосередження на меті тексту, крім того, вони не мають точної кількісної моделі для translation quality assessment (TQA), тільки досить узагальнене уявлення про те, що являє собою хороший переклад¹¹⁷. Таким чином, теоретичні підходи до translation quality assessment (TQA) надають вагомні аргументи щодо тих аспектів, які повинні бути прийняті до уваги для оцінки перекладу, але, з іншого боку, вони не створюють практичний інструмент, який може відповісти на потреби галузі і використовуватися на щоденній основі, вибираючи більш точні кількісні методи.

В останніх роботах часто пропонують метод, заснований на шкалі підрахунку помилок. Вони мають багато спільного з наявними галузевими стандартами, такими, як Lisa QA і, по суті, складаються з класифікації помилок¹¹⁸. Нижче ми наведемо огляд деяких шкал параметрів, включаючи ті, які будуть нам служити як основа побудови нашої власної моделі (рис. 1).

Більшість шкал намагаються оцінити два аспекти якості перекладу: правильність та грамотність. Правильність (у деяких роботах також називається *передача змісту, цілісність інформації, точність*) представляє питання, пов'язані з передачею інформації з вихідного тексту в текст перекладу. Параметри цього типу містять, наприклад, пропуски інформації, які є у вихідному тексті, або додавання непотрібної інформації до вихідного

---

¹¹⁵House J. *A Model for Translation Quality Assessment*. Gunter Narr Verlag Tübingen., 1977. P. 113–119.

¹¹⁶Nord Ch. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation Oriented Text Analysis*. Amsterdamer Publikationen Zur Sprache Und Literatur, 2005. 94 p.

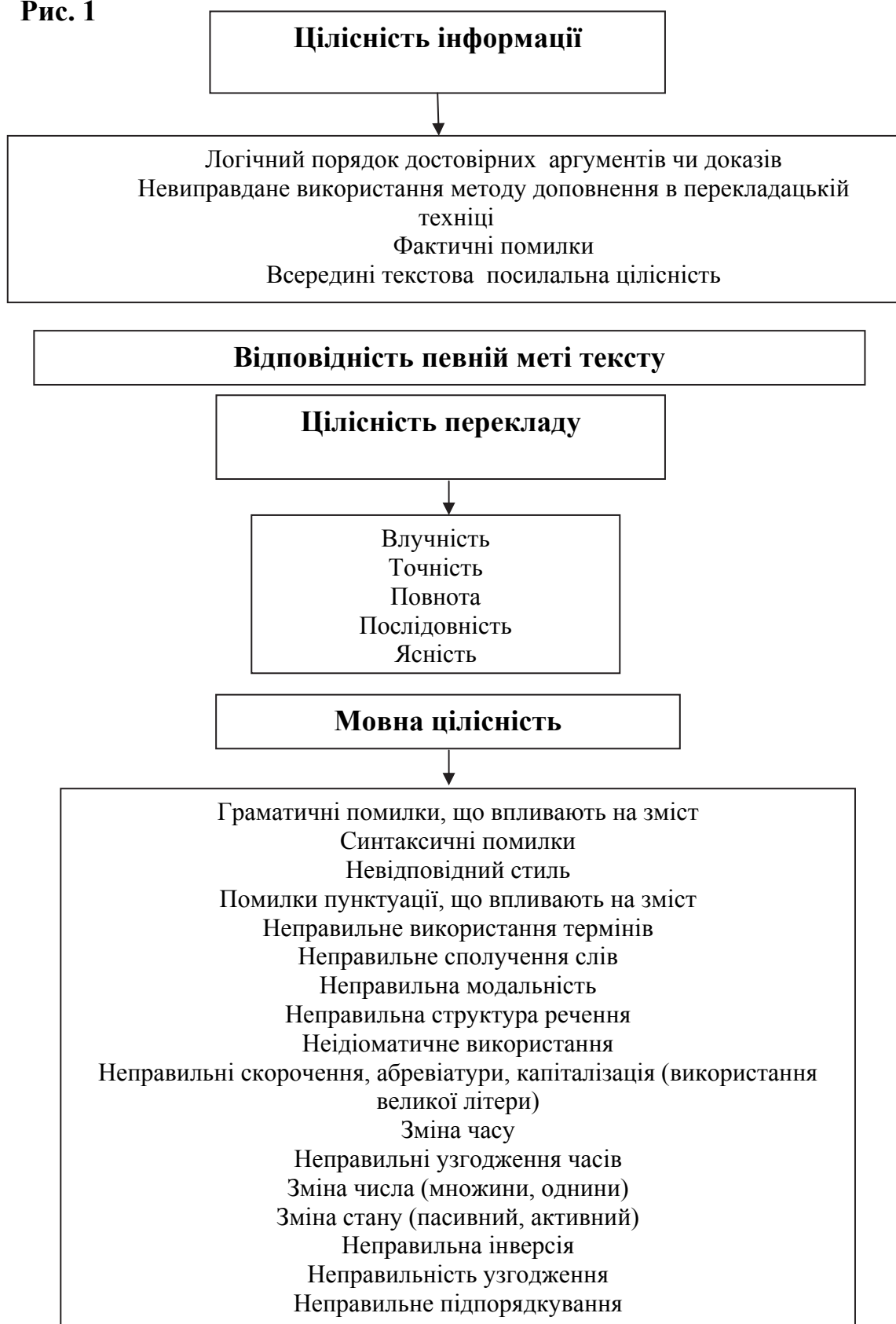
¹¹⁷Williams M. *Translation Quality Assessment: An Argumentation-centred Approach*. University of Ottawa Press, 2004. 315 p.

¹¹⁸Lisa QA URL :

http://producthelp.sdl.com/SDL_TMS_2011/en/Creating_and_Maintaining_Organizations/Managing_QA_Models/LISA_QA_Model (дата звернення: 02.03.2017).

тексту, різні види фактичних помилок та інші. Грамотність (іноді називають *мовними параметрами, мовною цілісністю*) стосується використання цільової / вихідної мови, її правильності та грамотності.

Рис. 1

Таким чином, ця категорія охоплює всі види граматичних помилок, проблеми зі стилем, неправильне використання ідіоматичних виразів тощо.

А. Дарвіш пропонує шкалу, яка також логічно впливає з цієї схеми. У своїй моделі оцінювання компетентності перекладача та якості перекладу як продукту він стверджує, що кожен переклад повинен оцінюватися з огляду на мету перекладу, чи то комунікативна, літературна, читацька та ін. Він виділяє два атрибути перекладу: інформаційна цілісність і мовна цілісність. Ці властивості можуть бути наявними або відсутніми в зазначеному перекладі. Також до цих двох категорій додається третя категорія параметрів «цілісний переклад», який складається зі змінних якостей, які можна виміряти в безперервній / суцільній шкалі: точність, акуратність, коректність, завершеність, послідовність, чіткість. Ці змінні сприяють наявності або відсутності цілісності перекладу.

А. Дарвіш припускає, що ці спостереження можуть бути потім перетворені на модель метрики, яка може бути скоригована відповідно до мети перекладу, оскільки кожному параметру присвоюється певна вага¹¹⁹.

Багато методів оцінки перекладу було піддано критиці за те, що вони враховували лише помилки слів або речень, а концепція якості перекладу включає також такі загальні аспекти тексту, як узгодженість, передача вихідного текстового змісту, точність та ін.

Одне з рішень цієї проблеми запропонувала Х. Толедо, яка пропонує поєднати шкалу, що базується на помилках, зі шкалою оцінювання текстового рівня. Загальна шкала оцінки текстового рівня наведена в таблиці 1, перекладеній нами з англійської мови.

Перекладений текст узгоджується з одним із п'яти рівнів якості перекладу, який вимірюється якістю передачі вихідного тексту та якістю вираження цільового тексту. Для кожного рівня ці значення параметрів виражаються описовими твердженнями щодо перекладу.

119Darwish. A. (2001). Transmetrics: A Formative Approach to Translator Competence Assessment and Translation Quality Evaluation for the New Millennium. URL : http://www.translocutions.com/translation/transmetrics_2001_revision.pdf (дата звернення: 19.01.2018).

Глобальні параметри оцінки К. Толедо¹²⁰.

Рівень	Показник якості	Результат якості	Оцінка
5	Повна передача вихідної текстової інформації; мінімальна редакція. Робота перекладача дорівнює досвідченому професійному перекладачеві.	Все або майже все написано як оригінальний текст цільовою мовою. Мінімальні помилки в термінології, граматиці або орфографії.	+5
4	Майже повна передача, деякі незначні прогалини. Середнє редагування, перекладач може працювати без нагляду.	Велика частина тексту написана як вихідна цільовою мовою, деякі поодинокі помилки в термінології, граматиці або орфографії.	+3
3	Передача загальної ідеї, але з пропусками та неточностями; свідоме редагування. Перекладач може працювати самостійно.	Деякі частини написані як вихідний текст цільовою мовою, але інші звучать як переклад; значна кількість помилок у термінології, граматиці або орфографії	+1
2	Передача, спотворена пропусками або помилковими інтерпретаціями; дуже глибоке редагування. Перекладач потребує нагляду/ перевірки / контролю .	Майже весь текст звучить як переклад; множинні помилки в термінології, граматиці або орфографії.	0
1	<i>Переклад / передача з багатьма дефектами; занадто багато редагування. Переклад переважно не узгоджений.</i>	Показує нездатність висловлювати ідеї цільовою мовою	-1

Найбільш повна та детальна модель оцінювання була розроблена проектом QTLaunchpad. Багатовимірна шкала якості Multidimensional Quality Metric (MQM) розроблена таким чином, що вона може налаштовувати відповідно до різних типів перекладу, включаючи МП та людський переклад, різні текстові жанри перекладу. Крім того, багатовимірна шкала якості вирішує проблему якості вихідного тексту, що часто впливає на якість

¹²⁰Toledo Báez, M. C. *El resumen automático y la evaluación de traducciones en el contexto de la traducciones especializada*. Peter Lang International Academic Publishers, 2010. 148 p.

перекладацького продукту. Іншою важливою особливістю системи є те, що вона підтримує різні ступені деталізації, тобто вона може використовуватися, коли потрібна лише швидка оцінка, так і тоді, коли метою оцінки є дуже точний зворотній зв'язок із винятковою якістю. Концепція вимірів є ключовою для моделі, оскільки вони допомагають рецензенту визначати, які типи помилок мають відношення до конкретного завдання оцінювання. Наприклад, тексту «юридичний» може бути присвоєно значення «базового», і в цьому випадку в оцінюванні будуть враховуватимуться помилки, що мають відношення до такого типу текстів. Існує дванадцять таких вимірів:

1. Мова.
2. Предметна галузь.
3. Термінологія.
4. Тип тексту.
5. Аудиторія.
6. Мета.
7. Оформлення.
8. Стиль.
9. Відповідність змісту.
10. Вихідна модальність.
11. Формат файлу.
12. Технологія виробництва¹²¹.

Список помилок має ієрархічну структуру з максимум чотирма рівнями, що дозволяє мати різні рівні деталізації і загалом список має понад 120 видів помилок на різних рівнях. Наприклад: точність, білінгвальна термінологія, невідповідна форма числа, неправильний / невідповідний час та інші.

Важливою особливістю, яка є специфічною для зазначеної моделі, в порівнянні з іншими, описаними нижче, є те, що вона була створена як для

---

¹²¹Lommel A. R., Burchardt A., & Uszkoreit H. Multidimensional Quality Metrics: A Flexible System for Assessing Translation Quality. In *Proceedings of ASLIB Translating and the Computer 34*. URL : <http://www.mt-archive.info/10/Aslib,2013,Lommel.pdf> (дата звернення: 10.10.2017).

оцінки людського, так і для машинного перекладу, і тому охоплює більше видів помилок, які є досить типовими для МП, наприклад, відсутність граматичного узгодження або використання неправильної частини мови. Більшість описаних вище показників розроблені спеціально для оцінки людського перекладу. Однак вони не завжди підходять для оцінки систем МП або потребують спеціального коригування (як у випадку з метрикою багатовимірної шкали якості MQM).

У наступному розділі ми обговоримо наявні метрики та методи, розроблені спеціально з метою оцінки МП, їх спільні риси з показниками оцінки людського перекладу та особливості МП порівняно з людським перекладом з позиції стратегій оцінки.

Оцінювання машинного перекладу

Метрики, які обговорювалися вище, не завжди підходять для оцінки МП з кількох причин. Перш за все, оскільки дослідження МП продовжується, продуктивність систем МП має бути оцінена, щоб зафіксувати покращення, які відбуваються в програмному забезпеченні. Крім того, необхідно порівнювати різні конкуруючі програми МП, велика кількість яких зараз доступна на ринку або ще розробляється. Тому методи оцінки повинні бути точні та кількісні, щоб мати можливість зареєструвати навіть найменші відмінності. Оскільки оцінка МП має проводитися на регулярній основі, процедура повинна бути чіткою й відносно швидкою та простою, тоді як, ми бачимо, багато методів оцінки перекладу людиною лише забезпечують теоретичні основи якості перекладу, залишаючи рейтингову процедуру незрозумілою.

У наступних розділах ми розглядаємо методи TQA, специфічні для МП, як автоматичні, так і ручні, і обговорюємо їх переваги та недоліки, а також їх схожість із оцінкою перекладу людиною.

Автоматичні метрики

Найшвидший, найдоступніший та найлегший спосіб вимірювання якості МП – це автоматичний метод. Суть полягає в тому, що хороший

автоматичний переклад – це такий, що близький до людського перекладу. Сегменти (часто речення) варіанта автоматично перекладеного тексту порівнюються з сегментами одного або декількох референтних / довідкових людських перекладів. Це може бути зроблено слово за словом або за словосполученнями.

Найбільш усталеною автоматичною метрикою у сфері перекладу є показник BLEU (Bilingual Evaluation Understudy) metric (двомовна оцінка недосконалості). Це була одна з перших метрик, яка мала високу кореляцію з оцінкою людини. Оцінка BLEU розраховується на один або декілька еталонних перекладів. Вони порівнюються з текстом вихідного тексту за сегментами, як правило, реченнями, а бали для всіх сегментів усереднюються для всього корпусу, щоб отримати загальний бал якості перекладу, який завжди є значенням від 0 до 1, при цьому 1 означає, що вихід є тотожним до еталонного перекладу. Оскільки навіть переклад людини майже ніколи не буде тотожним до довідкового перекладу, неможливо досягти значення 1. Використовуючи декілька еталонних перекладів, можна збільшити бал BLEU, оскільки існує більша можливість відповідності.

Метрика BLEU базується на розрахунку точності¹²². Однак точність просто підраховує кількість уніграм у можливому варіанті перекладу, що виникає в будь-якому довідковому перекладі, а потім ділиться на загальну кількість варіантів слів у можливому варіанті перекладу. У той же час результати показують, що системи МП можуть генерувати неграматичні вирази, які будуть одержували високий бал і переклад машинний в цьому прикладі отримує точний бал 1. Таким чином, BLEU використовує модифіковану точність Unigram, яка обчислюється шляхом першого підрахунку *максимальна кількість разів, коли слово з'являється в будь-якому еталонному перекладі*. Потім робиться загальний підрахунок кожного слова-варіанта до максимально допустимого коефіцієнту підрахунку, додає ці

---

¹²²Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., & Zhu, W. BLEU: a Method for Automatic Evaluation of Machine Translation. In Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL). Philadelphia, 2002. P. 311–318.

підрахунки та ділить на загальну кількість варіантів. Алгоритм підраховує всі можливі варіанти n-грами та їхні максимальні появи в посиланнях. Кількість варіантів обчислюється максимально допустимими підрахунками, підсумовується і ділиться на загальну кількість варіантів n-грамів.

Ідея оцінювання за технологією BLEU базується на двох поняттях, пов'язаних із якістю перекладу: точністю та гнучкістю. Переклад, який використовує ті самі слова (уніграми), вважається адекватним, тоді як той, який використовує подібні структури (речення) (n-грами), є більш вільним. Отже, чим більше рахунок n-балів, тим вища гнучкість перекладу.

Було широко визнано, що метрика BLEU має певні недоліки, один з яких – поведінка із системами, заснованими на правилах: хоча при оцінці статистичних систем зазвичай існує висока кореляція з рішеннями людей, це не стосується правил системи¹²³. Визначають також інші слабкі сторони метрики, які не беруть до уваги синоніми чи парафрази¹²⁴. Крім того, всі слова мають однакову вагу, тому пропуск слів, що містять певний контекст або функціональне слово, неважливий. Незважаючи на всі ці недоліки, метрика BLEU корисна для оцінки невеликих відмінностей у тій самій системі й досі є найпопулярнішою метрикою у спільноті МП.

Поняття точності та об'єму в контексті оцінки перекладу можна пояснити так: точність – це відсоток перекладених слів, які були перекладені правильно, а об'єм – це відсоток всіх перекладених слів.

Існують аналогічні показники, які намагаються впоратись із недоліками BLEU та, по суті, є модифікаціями системи BLEU. Таким чином, метрика NIST, введена Дж. Доддінгтоном, також вимірює n-грамову точність, але вона має вирішення проблеми ваги слова, яка полягає у збільшенні ваги до менш частих n-грамів. Це дозволяє збільшити одні за відсутності більш інформативних n-грамів. Інша відмінність полягає в тому, що NIST

---

¹²³Koehn, P., & Monz, C. Manual and automatic evaluation of machine translation between European languages. In Proceedings of the Workshop on Statistical Machine Translation. Association for Computational Linguistics. 2006, June. P. 102-121.

¹²⁴Callison-Burch, C., Osborne, M., & Koehn, P. Re-evaluating the Role of BLEU in Machine Translation Research. In Proceedings of EACL. 2006. 176 p.

використовує середнє арифметичне збігу за n , а не геометричне значення, яке використовується BLEU¹²⁵.

Інша відома метрика METEOR була створена як альтернатива BLEU, проте, на відміну від попередніх двох, ідея цієї концепції полягає в тому, щоб зосередити увагу на об'ємі перекладу, а не на точності. Крім того, вона розраховує лише уніграми, не беручи до уваги вищі на порядок n -грами. Текст можливого варіанта вирівнюється до довідкового тексту за алгоритмом, що відповідає лексемам (максимум один збіг у лексемі). Тільки два тексти можуть бути вирівняні, тому, якщо є більше одного довідкового тексту, вирівнювання робиться для кожного з них. Збіги виконуються за допомогою трьох модулів: перший модуль відповідає лексемам, другий відповідає словам після того, як вони виводяться за стереотипом Портера, а третій модуль відповідає уніграмам¹²⁶.

Зовсім інший, але також цікавий для нас метод, – це метрика помилок Word Error Rate (WER), яка підраховує, скільки замін, вилучень та вставок потрібно для перетворення перекладу МП на еталон¹²⁷. Цей показник використовувався в різних роботах^{128 129}, але має значний недолік залежно від конкретного довідкового перекладу.

Технологія метрики TER (Translation edit rate) вимірює кількість правок, які має зробити людина в редагуванні, таким чином, вихідна продукція МП точно відповідає еталонному перекладу. На основі свого експерименту її автори стверджують, що лише одне покликання на переклад TER дає те ж співвідношення з людським судженням, яке BLEU буде мати з

---

¹²⁵Doddington, G. (2002). Automatic Evaluation of Machine Translation Quality Using N-gram Co-Occurrence Statistics. In Proceeding HLT '02 Proceedings of the second international conference on Human Language Technology Research. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers Inc. 2002. P. 138-145.

¹²⁶Banerjee, S., & Lavie, A. METEOR An Automatic Metric for MT Evaluation with Improved Correlation with Human Judgments. In Proceedings of Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for MT and/or Summarization at the 43th Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics. Ann Arbor, Michigan. 2005. 225 p.

¹²⁷Word Error Rate. URL : <http://www.wordnet.princeton.edu> (дата звернення: 02.03.2017).

¹²⁸Tillmann, C., Vogel, S., Ney, H., Zubiaga, A., & Sawaf, H. Accelerated DP based search for statistical translation. In Proceedings of the 5th European Conference on Speech Communication and Technology. Rhodes, Greece, 1997. P. 2667–2670

¹²⁹Vidal, E. Finite-state speech-to-speech translation. In Proceedings of the International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing, Munich, Germany, 1997. 456 p.

чотирьох еталонних перекладів. Кількість правок розраховується методом динамічного програмування, для якого алгоритм описано детально¹³⁰.

Інші автоматичні метрики включають PER¹³¹, ROUGE¹³² і забезпечують досить надійний спосіб для швидкої і дешевої оцінки МП, для того щоб спостерігати поліпшення діагностування системи МП або порівняння системи МП, але жоден з них не здатний досягти досить високої якості, щоб замінити людське судження про точну оцінку перекладу.

Проте, оскільки вони враховують тільки довжину сегментів речення, вони не акцентують увагу на таких властивостях тексту, як системність, інтралінгвальне покликання, стиль або граматики. І нарешті, автоматичні метрики є еталонами, тобто вони спираються на один чи декілька еталонних перекладів людини, але вони не можуть врахувати всі синонімічні структури і парафрази в тексті.

Більш точний, але і більш дорогий і трудомісткий спосіб оцінки результатів МП, – за допомогою оцінки людиною-перекладачем. Більшість автоматичних метрик загалом вимірюють дві характеристики якості перекладу – точність і швидкість. Наприклад, вони можуть бути оцінені за шкалою від 1 до 5, кожен бал пов'язаний з однією характеристикою¹³³. Крім того, кожне вимірювання іноді оцінюється різними характеристиками.

Оцінювання людиною

Цей тип метрик є відносно легким і простим у виконанні, але, з іншого боку, страждає від високої суб'єктивності. Експерти часто не згодні з оцінками, і для більш точної оцінки потрібні декілька оцінювачів. Крім того,

---

¹³⁰Snover, M., Dorr, B., Schwartz, R., Micciulla, L., & Makhoul, J. A Study of Translation Edit Rate with Targeted Human Annotation. In Proceedings of the 7th Conference of the Association for Machine Translation in the Americas, AMTA, 2006. P. 223–231.

¹³¹Tillmann, C., Vogel, S., Ney, H., Zubiaga, A., & Sawaf, H. Accelerated DP based search for statistical translation. In Proceedings of the 5th European Conference on Speech Communication and Technology. Rhodes, Greece, 1997. P. 2667–2670.

¹³²Lin, C., & Och, F. J. Automatic Evaluation of Machine Translation Quality Using Longest Common Subsequence and Skip-Bigram Statistics. In Proceedings of the 42nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, ACL. 2004, P. 21–26.

¹³³Koehn, P., & Monz, C. Manual and automatic evaluation of machine translation between European languages. In Proceedings of the Workshop on Statistical Machine Translation. Association for Computational Linguistics, 2006, June. P. 102–121.

двомовні оцінювачі не завжди доступні, тому потрібно вдатися до оцінки на основі референції, що також є одним із недоліків автоматичних метрик. Наприклад, рівень перекладу може бути вимірний чіткістю, ясністю, читабельністю, точністю. Все це може бути виміряне за допомогою двомовних експертів за 5-бальною шкалою, де 5 дається перекладам, коли вся інформація зберігається з вихідним текстом, і оцінка 1 за переклад з практично відсутньою інформацією з вихідного тексту. Коли оцінювачі двомовні, забезпечується хороший професійний переклад, який служить орієнтиром для оцінки адекватності перекладу МП.

Досліджуючи існуючі способи оцінки якості машинного перекладу, Ю.М. Марчук пропонує враховувати еквівалентність перекладу за рівнями: переклад слів – переклад словосполучень – переклад речень – переклад тексту. МП можна досить точно оцінювати на кожному з цих рівнів, навіть включаючи рівень морфем¹³⁴. Інформативність перекладу часто вимірюється оцінкою на основі завдань, де перекладений текст використовується для виконання певного завдання, наприклад, для відповіді на запитання з варіантами вибору щодо змісту тексту або вилучення конкретної інформації з результату МП¹³⁵.

Розраховується відсоток правильних відповідей, що дає нам певну оцінку інформативності. Інший метод, заснований на задачах, полягає у вимірюванні часу, необхідного для оцінювачів для читання сегментів вихідного тексту (нібито кращий переклад легше прочитати). Завдання є ще одним із випробувань для читання тексту¹³⁶. Перекладачам даються перекладені речення з певними словами, заміненіми прогалинами (наприклад, кожне восьме слово), і вони повинні вгадати відсутні слова. Кількість правильно ідентифікованих слів зазвичай співвідноситься з

---

¹³⁴Marchuk Yu. N. Problemy mashynnogo perevoda (Problems of the Machine Translation) : Nauka, 1983. 232 s.

¹³⁵Voss, C. R., & Tate, C. R. Task-based Evaluation of Machine Translation (MT) Engines: Measuring How Well People Extract Who, When, Where-Type Elements in MTO utput. In Proceedings of the 11th Conference of the European Association for Machine Translation (EAMT), 2006. 456 p.

¹³⁶Taylor, W. L. Cloze readability scores as indices of individual differences in comprehension and aptitude. *Journal of Applied Psychology*, 4. 1957. P. 19–26.

читабельністю тексту. Крім того, існують метрики для текстів, перекладених МП, які мають бути відредаговані. Оцінка редагування вимірюється кількістю виправлених слів, обсягом витраченого часу або кількістю ударів по клавішах, які повинен зробити редактор¹³⁷. Завдяки таким метрикам на основі завдань може знадобитися ще більше часу та витрат, ніж інші людські методи оцінки. Крім того, вони вимагають чіткої процедури розрахунку остаточної оцінки на основі спостережуваних даних.

У методі рейтингу МП системи порівнюються, тобто користувачеві надаються вихідні пропозиції та їх переклади, і вони повинні їх замовляти відповідно до якості¹³⁸. Ці показники найкраще порівнювати з різними системами, але вони не говорять про те, наскільки ефективно «найкраща» система насправді працює. Крім того, вони також є суб'єктивними, оскільки не чітко визначено, що таке «кращий переклад».

Метрики облікових помилок, спочатку розроблені для оцінки людського перекладу, також були застосовані для оцінки МП. Метрика багатовимірної якості¹³⁹ є універсальною і застосовується як для людського, так і для машинного перекладу.

Використання шкал оцінок помилок для оцінки МП має певні переваги та недоліки й вимагає спеціальної підготовки, оскільки оцінювачам потрібно вивчати різні типи помилок. Це потребує багато часу і добре підготовлених двомовних оцінювачів, значимість помилок повинна бути скоригована відповідно до мети оцінки та характеристик текстів. Однак цей метод, що обумовлений кількісним характером, дозволяє проводити більш точні та поступові оцінки порівняно з іншими методами, де якість оцінюється з точки зору понять *хороший* та *поганий*.

---

¹³⁷Jurafsky, D., & Martin, J.H..*Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. 2nd edition. Prentice Hall, 2009. 400 p.

¹³⁸Callison-Burch, C., Osborne, M., & Koehn, P. 2006. Re-evaluating the Role of BLEU in Machine Translation Research. In *Proceedings of EACL*, 2006. 176 p.

¹³⁹Lommel, A. R., Burchardt, A., & Uszkoreit, H. (2013). Multidimensional Quality Metrics: A Flexible System for Assessing Translation Quality. In *Proceedings of ASLIB Translating and the Computer 34*. URL : <http://www.mt-archive.info/10/Aslib-2013-Lommel.pdf>. (дата звернення: 10.10.2017).

Модель оцінки якості МП

Для нашого списку ми об'єднали параметри з трьох різних джерел: багатовимірні показники якості QTLaunchpad, досліджень К. Толедо та підходу А. Дарвіша.

Оскільки МП часто використовується тільки для встановлення змісту тексту, тобто, щоб отримати загальне уявлення про зміст вихідного тексту, з цієї точки зору, окрім оцінки помилок, необхідно відповідно оцінювати результати виведення МП. З цієї причини «Глобальні параметри» виміряють безпосередньо два параметри перекладу – правильність і точність, а також включають додаткові параметри інформативності, повноти, чіткості та логічного порядку аргументів тексту. Хоча параметри підрахунку помилок будуть оцінюватися за кількістю відповідних помилок, загальним параметрам буде нарахована оцінка за шкалою.

З переліку метрик MQM ми прийняли лише параметри з категорій точність, чіткість і правильність, а інші два опустили, оскільки ми не вважаємо їх релевантними для завдання оцінювання вільних програм МП. Крім того, наша класифікація менш детальна і складається лише з двох рівнів типу помилок в одному аспекті. У деяких випадках (наприклад, для одномовних термінологічних проблем) ми не виділяємо всі підтипи, присутні в схемі MQM, вважаючи це занадто специфічним і неефективним для порівняння систем МП. З тих же причин ми скасували всі параметри, що стосуються місцевих правил та стандартів. Замість цього ми додали типи помилок, які, на нашу думку, слід враховувати. Таким чином, у граматичному типі були додані такі підтипи: «неправильне підпорядкування», «неправильна модальність» (від А. Дарвіша), «неправильний аспект» та «неправильне припущення» (власні параметри), а також «неправильне співвідношення» (від А. Дарвіша), «поганий зв'язок» та «відсутність логіки» (від Х. Толедо) та два типи неправильного перекладу змісту – «неправильний зміст» та «надмірно вільний переклад» (від Х. Толедо). З параметрів Веріта ми зберегли лише «правильність» та

«повноту» (у нашій схемі вони належать до категорії «Глобальні параметри») і відкинули два інших: «юридичні вимоги» та «специфічні особливості», які ми не вважаємо релевантними нашим цілям. На додаток до них ми ввели параметри «ясність» та «логічний порядок аргументів» (від А. Дарвіша), «відповідність» та «інформативність». Параметр «відповідність» вимірює, наскільки ідіоматичним та природним є вихідний текст, тоді як «інформативність» відображає обсяг інформації з вихідного тексту, який був збережений у перекладі.

Використовуючи вибрані параметри, ми створили модель оцінки, яка складається з двох частин: кількості помилок і загальної оцінки. У першій частині типи помилок згруповані за принципом основних помилок, які підраховуються відповідно до кожного параметра та відзначається певне число у відповідній комірці таблиці. Загальна кількість помилок підсумовується.

Таблиця 2.

Шаблон № 1	Тип помилки	кількість помилок
	Відповідність змісту	
	Відповідність термінології	
	Інформативність	
	Стиль (вибір невідповідних варіантів лексики і / або сленг і т.п.)	
	Зрозумілість	
	Відсутність логіки	
	Точність	
	Занадто вільний переклад	
	Неперекладність	
	Неправильний переклад	
	Загальна кількість	

Шаблон № 2	Тип помилки	кількість помилок
	Правопис (включає в себе знаки пунктуації та капіталізації)	
	Граматика; морфологія (неправильна частина мови); узгодження; порядок слів; неправильна підрядність; неправильний час; вибір неправильного прийменника, сполучника і т.п.	
	Стандарти умовних позначень (формат дати, формат посилань в лапках і т.п.)	
	Двомовна термінологія	
	Незрозумілі посилання	
	Дублювання	
	Невірне значення терміна чи поняття	
	Упущення	
	Додавання непотрібного	
	Спотворення числової складової	
	Загальна кількість	

Системи МП, оцінені за допомогою цього шаблону, отримують два окремих бали, що відповідають двом частинам шаблону, і таким чином можна його порівняти як за кількістю помилок, так і за загальною оцінкою якості всього тексту. Врахування цих двох аспектів забезпечує більш суб'єктивний спосіб вимірювання якості перекладу у випадках, коли, наприклад, вихідний текст не містить жодних конкретних помилок зі списку, але має погану структуру змісту, що ускладнює розуміння тексту. На нашу думку, на рівень машинного перекладу найбільше впливають помилки в повноті перекладу, у його правильності та термінології. Оформлення має найменше значення. Системи автоматичної оцінки якості перекладу не є досконалими і надання перекладу статусу адекватного залишається прерогативою людини. Із загальнотеоретичної точки зору повністю адекватного, еквівалентного та високоякісного перекладу взагалі не існує, можна стверджувати тільки про певне наближення до оригіналу. Саме тому

машинний переклад на сучасному етапі неможливий без участі перекладача-людини. Підвищення ефективності машинного перекладу можливе за умови спеціалізації алгоритмів роботи, вирішення лінгвістичної проблематики та подальшої інтеграції систем «пам'яті перекладу» з програмами-перекладачами, які дають певні переваги в роботі з великими обсягами текстів.

Висновки

Незважаючи на швидкий розвиток технологій перекладу, якість МП продовжує залишатися серйозною проблемою, особливо для професійних перекладачів, які не хочуть включати МП у свою роботу. Для того щоб змінити ситуацію, якість продукції МП повинна оцінюватися з високою точністю й об'єктивністю. Є різні методи оцінки якості МП, які підходять для конкретних цілей. Однак жоден із них не є універсальним і може застосовуватися для будь-якої оцінки якості перекладу, і, на жаль, всі вони мають свої недоліки.

В перекладацькій практиці застосовуються такі системи автоматизованого контролю якості перекладу, як, наприклад, кількісна оцінка якості перекладу – TQ-Metric (наприклад, добре зарекомендували себе системи SAE J 2450, ATA Flame work for Standard Error Marking, LISA QA Model, а також Lionbridge TQI, БП «Окей»). Ці програми здійснюють оцінку якості перекладу відповідно до кількості та серйозності помилок в тексті-перекладі порівняно з оригіналом. Помилки діляться на сім типів: 1) неправильний термін; 2) неправильне значення; 3) пропуск; 4) помилка в структурі слова чи узгодженні; 5) неправильне написання; 6) помилка в пунктуації; 7) різні помилки. Помилки стилю не беруться до уваги, як і помилки форматування. Типи помилок в свою чергу підрозділяються на під категорії залежно від ступеня їхньої серйозності (серйозні або незначні). Кожному типу помилки присвоюється певна кількість балів, і чим меншим є бал, тим менше помилок містить переклад і, відповідно, тим вищою є його якість. Концепція розрахунку кількісної оцінки якості перекладу цих систем

може варіюватися, однак індекс якості перекладу обчислюється на основі співвідношення кількості слів і помилок, виявлених у тексті перекладу. В основному ці системи використовуються для оцінки рівня перекладача, проте такі системи не можуть бути застосовні для оцінки машинного перекладу.

Як ми бачимо, основною проблемою підходів до оцінки перекладу є не відсутність критеріїв, а їх обмеженість, суб'єктивність і неузгодженість. Суб'єктивний фактор тут є вагомою перешкодою на шляху розробки об'єктивних методів оцінки машинного перекладу. Всі вищезгадані методи, підходи, розробки вимагають конкретизації.

У запропонованій розвідці ми проаналізували наявні методи оцінки якості перекладу, включаючи автоматичні метрики оцінки МП та шкали, основані на параметрах, які використовуються для оцінки людських перекладів. Виходячи з них, ми запропонували власний список параметрів, який більше підходить для оцінки машинного перекладу. На основі цього списку ми запропонували шаблон оцінки перекладу, який складається з двох оціночних шкал. Перша шкала використовується для оцінки різних параметрів якості перекладу для всього тексту з системою оцінки від 1 до 5. Друга шкала – це тип шкали для оцінки помилок, і його слід використовувати для оцінки перекладу з урахуванням кількості помилок. Ми пропонуємо цей комбінований метод для максимально точної оцінки якості машинного перекладу. Для доведення ефективності цього методу майбутні дослідження мають включати різні експерименти з безкоштовними та комерційними системами МП, у яких наш метод буде порівнюватися з іншими методами оцінки МП. Таким чином, оцінка якості перекладу як одна з основних категорій сучасного перекладознавства є складним об'єктом дослідження, що вимагає багатоаспектного вивчення. Лінгвістам, перекладачам ще належить розробити адекватну систему оцінки якості машинного перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вознюк М. Ю. Критерії оцінювання перекладу // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2011. № 9 (220), Ч. II. С. 143–149.
2. Каширина Н. А. Критерии оценки качества письменных переводов как методическая проблема. Лингводидактические основы преподавания языков и культур : сб. статей под ред. И. А. Цатуровой., Таганрог, 2005. С. 48–56.
3. Княжева Е. А. Оценка качества перевода в русле методологий системного анализа // Вестник ВГУ СЕРИЯ: лингвистика и межкультурная коммуникация. 2013. № 1. С. 145.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва, 1990. С. 253.
5. Короткова О.В. Общая теория перевода и история возникновения перевода как науки: Филология и литературоведение. 2012. № 12. С.142.
6. Кушнина Л. В. Система оценки качества устного последовательного перевода в свете теории гармонизаций // Вестник Перского университета: Российская и зарубежная философия, 2010. № 4 (10). С.46.
7. Латышев Л. К. Перевод : теория, практика и методика преподавания : Учеб.пособие для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений. Москва, 2003. 172 с.
8. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності: підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю “Переклад”. Вінниця, 2013. 376 с.
9. Черноватий Л. М. Проблеми оцінювання письмових перекладів майбутніх перекладачів з англійської мови на українську // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки, 2009. № 70. С. 231–235.
10. Banerjee, S., & Lavie, A. METEOR An Automatic Metric for MT Evaluation with Improved Correlation with Human Judgments. In Proceedings of Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for MT and / or Summarization at the 43th Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics. Ann Arbor, Michigan., 2005. 225 p.
11. Callison-Burch, C., Osborne, M., & Koehn, P. 2006. Re-evaluating the Role of BLEU in Machine Translation Research. In Proceedings of EACL., 2006. 176 p.
12. Darwish. A. (2001). Transmetrics: A Formative Approach to Translator Competence Assessment and Translation Quality Evaluation for the New Millennium. URL : http://www.translocutions.com/translation/transmetrics_2001_revision.pdf (дата звернення: 19.01.2018).
13. Doddington, G. (2002). Automatic Evaluation of Machine Translation Quality Using N-gram Co-Occurrence Statistics. In Proceeding HLT '02 Proceedings of the second international conference on Human Language Technology Research. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers Inc. 2002. P. 138-145.
14. Doherty, D. et al. (2013). Mapping the Industry I: Findings on Translation Technologies and Quality Assessment. European Commission Report. URL : http://www.qt21.eu/launchpad/sites/default/files/QTLP_Survey2i.pdf (дата звернення: 19.01.2017).
15. Doyle M. Translation Pedagogy and Assessment : Adopting ATA’s Framework for Standard Error Marking / Michael Scott Doyle // The ATA Chronicle I November / December, 2003. P. 21–29.
16. Eugène Albert Nida, Charles Russell Taber «The theory and practice of translation». Brill, Leiden, 1967. 567 p.
17. House J. Translation Quality Assessment : Linguistic Description versus Social Evaluation– XLVI № 2. 2001. P. 243–257.
18. House J. *A Model for Translation Quality Assessment*. Gunter NarrVerlagTübingen.,1977. 543 p.
19. Jurafsky, D., & Martin, J.H.. *Speech and Language Processing. An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. 2nd edition. Prentice Hall, 2009. 400 p.
20. Koehn, P., & Monz, C. Manual and automatic evaluation of machine translation between European languages. In Proceedings of the Workshop on Statistical Machine Translation. Association for Computational Linguistics, 2006, June. P. 102-121.

21. Lin, C., & Och, F. J. Automatic Evaluation of Machine Translation Quality Using Longest Common Subsequence and Skip-Bigram Statistics. In Proceedings of the 42nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, ACL, 2004. P. 21–26.
22. Lisa QA URL : http://producthelp.sdl.com/SDL_TMS_2011/en/Creating_and_Maintaining_Organizations/Managing_QA_Models/LISA_QA_Model (дата звернення: 02.03.2017).
23. Lommel A. R., Burchardt A., & Uszkoreit H. Multidimensional Quality Metrics: A Flexible System for Assessing Translation Quality. In *Proceedings of ASLIB Translating and the Computer 34*. URL : <http://www.mt-archive.info/10/Aslib,2013,Lommel.pdf>. (дата звернення: 10.10.2017).
24. Marchuk Yu. N. Problemy mashynnogo perevoda (Problems of the Machine Translation) : Nauka, 1983 , 232 s.
25. Mc Alester G. The Evaluation of Translation into a Foreign Language Developing Translation Competence (edited by Christina Schäffner and Beverly Adab) : John Benjamins Publishing, 2000. P. 229–242.
26. Nord Ch. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation Oriented Text Analysis* : Amsterdamer Publikationen Zur Sprache Und Literatur, 2005. 94 P.
27. Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., & Zhu, W. BLEU: a Method for Automatic Evaluation of Machine Translation. In Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL) 2002. Philadelphia. P. 311–318.
28. Reiss K., Vermeer H.J. Grundle gungeinerall gemeinen Translations theorie. Tübingen, 1984. 224 p.
29. Snover, M., Dorr, B., Schwartz, R., Micciulla, L., & Makhoul, J. A Study of Translation Edit Rate with Targeted Human Annotation. In Proceedings of the 7th Conference of the Association for Machine Translation in the Americas, AMTA, 2006. P. 223–231.
30. Taylor, W. L. Cloze readability scores as indices of individual differences in comprehension and aptitude. *Journal of Applied Psychology*, 4. 1957. p. 19–26.
31. Tillmann, C., Vogel, S., Ney, H., Zubiaga, A., & Sawaf, H. Accelerated DP based search for statistical translation. In Proceedings of the 5th European Conference on Speech Communication and Technology. Rhodes, Greece, 1997. P. 2667–2670
32. Tirkkonen-Condit S. Argumentative text structure and translation, Jyvoskyla, 1985. , C. 256.
33. Toledo Báez, M. C. *El resumen automático y la evaluación de traducciones en el contexto de la traducción especializada*. Peter Lang International Academic Publishers, 2010. 148 p.
34. Torres Domínguez R. *Use of Translation Technologies Survey*. URL : <http://mozgorilla.com/download/19/> (дата звернення: 02.03.2017).
35. URL : <http://cdt.europa.eu/EN/Pages/Номеrpage.aspx> (дата звернення: 02.03.2017).
36. URL : <http://www.itr.co.uk/bulletins/itr-announces-breakthrough-translation-evaluation-technology> (дата звернення: 10.10.2017).
37. URL : <http://www.sae.org/standardsdev/j2450p1.htm> (дата звернення: 02.03.2017).
38. URL : http://www.atanet.org/certification/aboutexams_error.php (дата звернення: 30.05.2017).
39. URL : <http://www.euatc.org/news/item/196-en15038-translation-standard> (дата звернення: 02.03.2017).
40. Vidal, E. Finite-state speech-to-speech translation. In Proceedings of the International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing, Munich, Germany, 1997. 120 p.
41. Voss, C. R., & Tate, C. R. Task-based Evaluation of Machine Translation (MT) Engines: Measuring How Well People Extract Who, When, Where-Type Elements in MT Output. In Proceedings of the 11th Conference of the European Association for Machine Translation (EAMT), 2006. 456 p.
42. Williams M. «Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centered Approach», Ottawa : University of Ottawa Press, 2004. 315 p.

Наукове видання

До 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка
До 100-річчя кафедри слов'янських і германських мов

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
КАФЕДРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ І ГЕРМАНСЬКИХ МОВ**

Колективна монографія

Редактор-упорядник *Тетяна Недашківська*

Автори:

О.Л. Башманівський

А.М. Велика

В.Л. Вигівський

Т.В. Власова

О.В. Денисевич

О.Ф. Загородня

Л.В. Кушмар

С.Б. Моркотун

Н.К. Місяць

Т.Є. Недашківська

Т.Є. Нікішова

Г.А. Петрова

А.М. Приймак

М.В. Поліщук

О.В. Прищепа

Верстка *Тетяна Недашківська*

Підписано до друку 09.09.2019.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 24,18.

Тираж 100 прим.

Замовлення №107.

Видавець і виготівник ФОП Гембарський О.П.

(видавництво «НОВОГрад»)

11701, м. Новоград-Волинський, вул. Шевченка, 11;

тел.: 093-682-62-52, 067-599-15-46.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

серія ДК № 5137 від 30.06.2016 року.